STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 02285

VINTER

Joseph Hayyim Brenner

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

י. ח. ברענער

ווינטער

ראמאַן

פון העברעיש ד. מאַלקין

וואַרשע 1936

אַרויסגעגעבן דורך די „ליטעראַרישע בלעטער"

Printed in Poland

I. Ch. BRENER — WINTER
(Powieść)

Nakładem tygodnika
„LITERARISZE BLETER", Warszawa

Druk. „Grafia", Warszawa, Nowolipki 7.

י. ח. ברענער

ס'איז באמת אַן עוולה, וואָס אַט דער יידישיסטער צווישן די העברעישע שרייבער, דער מענטשלעכסטער צווישן די יידישע קינסטלער איז פאַרבליבן מיטן רוב פון זיינע ווערק פרעמד און ווייט דעם יידיש-לייענער. אָנגעהויבן פון זיין ראָמאַן „בחורף“ ביז זיין לעצט ווערק „שכול וכשלון“ האָט ער, ווי זעלטן-ווער פון די העברעישע און יידישע שרייבער, אַרויסגעבראַכט די אינע-ווייניקסטע גערangלענישן פון דער יידישער אינטעליגענץ אין איר שווערן בלאָנקען און בלאָנדזשען אין די צוויי-דריי צענדליקער יאָרן, — פון אָנהויב ציוניזם און יידישן סאָציאַליזם ביז 1921, — ווען אַ מערדערישע האַנט האָט געמאַכט אַ סוף צו זיינע יאָרן-לײדן. און נישט נאָר אין זיינע ראָמאַנען-דערציילונגען, אויך אין זיינע הונדערטער אַרטיקלען און נאָטיצן, געשריבן צו פאַרשידענע געלעגנהייטן, טרעפן מיר זיך אָן אויף דעם גייסטרייכן און טיף-יידישן קינסטלער-דענקער.

איך ווייס נישט נאָך אַ שרייבער ביי אונז, וועלכער האָט ווי ברענער פאַרשטאַנען דעם גאַנצן טראַגיזם, דעם ווייטיק פון די מאַסן, וואָס רייסן זיך צו אַ נאָרמאַל לעבן ביי די סאַמע אומנאָרמאַלסטע, אוממענטשלעכסטע באַדינגונגען. געקוקט דעם טייוול אין סאַמע געזיכט אַרײַן, האָט ער וועגן דעם גערעדט אָפן, אויפריכטיק, נישט געשוינט זיך און אַנדערע. ברענערס ווערק וואָלטן געקאָנט און געדאַרפט זיין אין דער יידישער ליטעראַטור, שטאַם-ווערק, פון וועלכע מען וואָלט געקאָנט לערנען און לערנען.

ברענער און זיינע ווערק פאַרוויגן נישט און פאַרשלעפערן נישט, זיי רייצן, זיי רעגן בסדר, זיי וועקן דאָס געוויסן, זיי מאָנען, זיי רופן. און דאָס גראָד איז אַזוי וויכטיק פאַר אונזער יידישער ליטעראַטור.

יוסף חיים ברענער איז געבוירן אין 1881 י. אין ניי-מלין, אוקראַינע, ביי אַן אָרעמען מלמד. צו פערצן יאָר אַוועק לערנען אין ישיבה. 1897 קומט ער קיין ביאַליסטאָק, ווייל ווערן אַ בעל-מלאכה, פרוווט אַרבעטן ביי אַ סופר, 1898 פאָרט ער אַריבער קיין האָמעל, דערנעענטערט זיך צו דער אַרבעטער-באַוועגונג, באַטייליקט זיך אין דעם האָמעלער בונדישן אָרגאַן „דער קאַמף“, באַקענט זיך מיט דער רוסישער און דייטשער ליטעראַטור, געפינט זיך אונטער דער השפעה פון שאָפּענהויער און ניצשע. ער דעביוטירט מיט אַ דערציילונג „פת לחם“ און „המליץ“ (1900). דאָס זעלבע יאָר גיט ער אַרויס אין „תושיה“

אַ באַנד העברעישע נאָוועלן „מעמק עכור“. 1902 פאַרעפנטלעכט דעם ראָמאַן „בחורף“ און 1904 „מסביב לנקודה“.

מיטן אויסברוך פונם רוסיש-יאַפּאַנישן קריג איז ער אַנטלאָפן פון מיליטער, וווּ ער האָט דעמאָלט געדינט, מ'האָט אים געכאַפּט און מיטן עטאַפּ געשיקט אין זיין היימשטאָט (באַשריבן אין „מא' עד מ"“). אין באָברויסק האָט אים אַ גרופּע בונדיסטן אָפּגעשלאָגן פון דער וואַך. ברענער פאַרלאָזט רוסלאַנד, קומט קיין לאָנדאָן, גיט אַרויס דעם זשורנאַל „המעורר“, וואָס ער אַליין רעדאַקטירט, זעצט און פאַרשפּרייט. צווישן פאַרשידענע נאָוועלן און אַרטיקלען אָפּגעדרוקט דאָרט זיין דראַמע „מעבר לגבולין“, וווּ ער שילדערט דאָס יידישע לעבן פון ווייטשעפּל. 1902, נאָך אַ רייע וואָגלענישן איבער פאַרשידענע לענדער פאָרט ברענער אַריבער קיין פּאַלעסטינע, פּרוּווט זיך דאָרט איינאָרדענען ווי אַן אַרבעטער. באַטייליקט זיך אין „הפועל הצעיר“, אין „אחדות“, פאַרעפנטלעכט גרעסערע דערציילונגען און ראָמאַנען: „בין מים למים“ (1910), „מכאן ומכאן“ (1911), „עצבים“ (1911) און לסוף זיין „שכול וכשלון“. ער ווערט שטאַרק באַליבט און פאַרערט ביי דער ארץ-ישראל-יוגנט און אַרבעטער. 1921 באַזעצט ער זיך אין תל-אביב און דעם ערשטן מאַי בעתן פּאָגראָם אין יפו, קומט ער אום פון מערדערישע הענט.

אין זיינע ווערק שילדערט ער די נויט און עלנט פון דער יידישער אָרעמקייט און די ליידן און מאַטערנישן, מאַטעריעלע און גייסטיקע, וואָס די פול-געפּרוּווטע יידישע אינטעליגענץ איז אויסגעשטאַנען פאַר דער לעצטער תקופה. מיט אויסזיכטסלאָזן פּעסימיזם זענען דערינבער דורכגעדרונגען זיינע הויפּטווערק, וווּ אין פאַרשידענע געשטאַלטן טרעט פאַר אונז אַרויס איינער און דער זעלבער טיפּ, דער ביז לעצט פאַרצווייפלטער, יידישער אינטעליגענט. נאָר אייניקע פון זיינע שאַפונגען פאַרמאָגן די עפּישע רויקייט, אַלע איבעריקע זענען געשריבן אין אַן אויפגערעגטן, אומרויקן צושטאַנד, זענען אַזוי ווי טאָג-ביכער, וווּ ס'איז אַלץ אויף דער הייסער מינוט פאַרצייכנט. ווי דער אינהאַלט, אַזוי אויך זיין סטיל און זיין שפּראַך איז אומרויק, געריצט. זיין העברעיש איז פון שטיקער יידיש, ריסן פון לעבעדיקער ווירקלעכקייט. ברענער איז שטאַרק סוביעקטיוו אין אויסטייטשן די געשעענישן און געשטאַלטן. דער אויטאָביאָגראַפישער עלעמענט פאַרנעמט אַ וויכטיקן פּלאַץ אין זיינע ווערק. זיי גיבן איבער די גלגולים פון זיין וואָגלענדיקער נשמה אין דער יידישער וועלט.

ג. מ.

*   *
*

איך האָב מיר צוגעגרייט אַ העפט גלאַטיק פּאַפּיר און איך רעכן שרייבן עטלעכע נאָטיצן און בילדלעך פון „מיין לעבן" —

„מיין לעבן" — אין גענזנפיסלעך: קיין צוקונפט און קיין געגנוואָרט האָב איך דאָך נישט; פאַרבלייבט בלויז די פאַר־גאַנגענהייט —

די פאַרגאַנגענהייט!.. ווען עמיצער וואָלט געהערט דאָס לעצטע וואָרט, וואָלט ער זיכער געמיינט, אַז עפּעס שרעק־לעכע געשיכטעס האָב איך צו דערציילן פון מיין „פאַרגאַנגענ־הייט", עפּעס אַ גרויזאַמע טראַגעדיע, אַ האַרצרייסנדיקע און מוח־דערשיטערנדיקע —

אָבער סאיז דאָך נישט אזוי! אויך אין מיין פאַרגאַנ־גענהייט זענען דאָך נישטאָ קיין אינטערעסאַנטע געשיכטעס, קיין פאַרכאַפּנדיקע מעשיות, קיין שרעקלעכע טראַגעדיעס; נישטאָ קיין מאָרדן, נישט קיין ליבע־קאָנפליקטן, און אפילו נישט קיין לאָטעריע־געווינסן און פּלוצימדיקע ירושות; סזענען דאָרט פאַראַן מענטשן־שאָטנס, טונקעלע וויזיעס, באַהאַלטענע טרערן, זיפצן...

מיין פאַרגאַנגענהייט איז נישט קיין פאַרגאַנגענהייט פון אַ העלד פּשוט דערפאַר, ווייל איך אַלייז ביז נישט קייז העלד.

איך בין אַ בחור אַ מלמד אין דעמדאָזיקן דאָרף.

און פונדעסטוועגן, כאָטש איך בין נישט קיין העלד, ווייל איך פאַרשרייבן דידאָזיקע פאַרגאַנגענהייט מיינע, די פאַרגאַנגענהייט פון מיין נישט-העלדישקייט. די פאַרגאַנגענהייט פון די העלדן ווערט באַשריבן פאַר דער וועלט און מערודערט אויף מיט איר די וועלט; מיין פאַרגאַנגענהייט, די פאַרגאַנגענהייט פון אַ נישט-העלד, שרייב איך פאַר מיר און אין דער שטיל.

און אפילו אַזא הקדמה געניגט.

א.

פון פירשטן און באַראָנען שטאַם איך נישט. מיין משפחה איז נישט קיין מאַטעריאַל פאר געשיכטע-שרייבער. מיין פאָטער איז דער זון פון עפּעס אַ ר׳ לייזער עליו־השלום — מיט דעמדאָזיקן טיטול איז ער עולה־לתורה — און מיין מוטער האָט זיך אויפגעהאָדעוועט אינם הויז פון ר׳ ברוך, ר׳ ברוך גאָלדעס, ר׳ ברוך שענקער.

דעמדאָזיקן ר׳ ברוך דערמאָנען די איינוואוינער פון צ. מיין געבורט-שטאָט, עד היום מיט אַ קרעכץ, אַזעלכע יידן ווערן וואס אַמאָל ווייניקער.

ער איז מיר אָפּגעשטאָרבן, ווען איך בין נאָך געווען אַ קליינער יונגל, און פון זיין אויסזען זענען מיר פאַרבליבן אין זכרון בלויז זיין געקנייטשטער שטערן און זיין שוואַרצע, סעמיטישע באָרד. און וואָס סאיז שייך פאַקטן און געשעענישן קומט מיר אַמאָל אויף אין זכרון, און דאָס אויך אָפּגעהאַקט און מטושטש, ווי פון אַ נעפּל ארויס. מיין אָנקומען אין חדר, צו פינפטהאַלבן יאָר פון מיין לעבן, ביי וואס דערזעלביקער ר׳ ברוך האָט געזאָגט: „זאָל זיך יערמיק גיין שפּילן אין חדר צו ישראלן, דעם דרדקי-מלמד; אַן אָרימאַן אַ ייד דאַרף האָבן פרנסה". נאָך עפּעס: יעדן טאָג פאַרנאכט פלעג איך

---

*) דידאזיקע דערציילונג איז געשריבן געווארן אין יאר תרס״כ.

זיצן אויף דער שוועל פונם בית־מדרש, דאָרטן אין דער חייבער־שול איז געווען אונזער „חדר", און פלעג וואַרטן אויף דעמדאָזיקן „זיידע" מיינעם מיט אומגעדולד. ווען ער פלעגט קומען דאַוונען מנחה פלעגן די קעשענעס פון זיין לאַנגער קאַפּאָטע זיין פול מיט פלוימען, באַרן, קאַרשן... פאַר מיר. קען זיין, אז דידאָזיקע שטיקלעך זכרונות שווימען מיר אויף, ווייל זיי פלעגן שפּעטער דערמאַנט ווערן ביי אונז אין שטוב, ווען איך בין שוין אויסגעוואַקסן: אין שעהן פון אומעט און איינזאַמקייט פלעגן אַזעלכע מיני זכרונות זיין זייער באַליבט ביי מיין מאַמען, אָנצוהויבן מיט זיי אירע שמועסן מיט מיר.

— געדענקסט, ירמיה, ווי ער פלעגט דיך ביינאַכט צודעקן מיט זיין שוואַרצן כאַלאַט?..

אין דער צייט פון זיין לעצטער קרענק איז אונזער הויז געווען אַ רשות־הרבים. די שטאָט האָט זיך אַ טרייסל געטאָן, נאָר ער איז געווען רואיק. זיין פריילעך געמיט און זיין ליצנות האָבן אים נישט פאַרלאָזט ביז דער לעצטער מינוט.

— קעצעלע! — פלעגט ער אַ זאָג טאָן צו איינעם פון די אַרומיקע, אַ פאַרמרה־שחורהטן — וואָס ס'טזיך אַוועקגעזעצט, בעל־בכי מיינער, אין אַ ווינקל — און האָסט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ? ע, שוטה! וואס איז דאס פאר אַן עצבות ווידער? ריר זיך, שטיי אויף, נעם אַביסל וואַסער, פונם „רבי"נס וואַסער, און גיס אַריין אין דיין קליינער מנורה — און סוועט דיר ווערן גרינגער. נישטאָ וואס צו טרויערן! דער וועג איז נאָנט.. מיר וענען יידן, טפש!..

אַ שעה פאַרן טויט האט ער געטרייסט און געבענטשט אַלעמען. אויך מיך, דעם קליינינקען, האט דער טאַטע אַרונטערגעשטעלט אונטער זיינע הענט, ר'זאל מיך בענטשן. ער האט מיך אַרומגעטאַפּט — די אויגן זענען אים שוין טונקל געוואָרן — און האט אַויסגעדריקט זיין ווילן, איך זאל זיין אַ ייד

ווי סדאַרף צו זיין... אין עטלעכע שעה אַרום האט מיך דער טאַטע אויפגעוועקט פון אַ טיפן קינדערשן שלאָף און האט מיך געפירט זיך זעגענען „מיט אים". אויף דער ערד, אַרום אַ גוף איינגעהילט אין שווארצן, זענען געשטאַנען ברענענדיקע ליכט. די שטוב איז געווען פול מיט מענטשן.

דער נאָמען „ר' ברוך גאָלדעס" איז געווען אַ פינקט־לעכערער ווי דער אַנדערער: „ר' ברוך שענקער". די שענקעריי איז געווען, אייגנטלעך, דאס געשעפט פון זיין ווייב „גאָלדע, די אשת־חיל", זיין באַשעפטיקונג איז געווען: דאַוונען, חסידות און כלל־זאַכן. אַט דאס לעצטע פלעגט גאָלדע אין אַ הייסער מינוט קרוינען מיטן נאָמען „פאַשוועגדערישקייט און שכרות".

אין אַ פאר־יום־טוב־צייט, און בכלל אין יעדער פאר־ענגטער צייט, פלעגן כמעט אַלע אָרימעלייט פון שטאָט, באַזונדערס די חשובערע, די בכבודיקערע און שעמעוודיקערע, קומען צו ר' ברוכן נעמען ביי אים אַ „גמילות־חסד". און אז די „פלונית'טע פלעגט זיך נישט קענען איינהאַלטן און זי פלעגט אָנהויבן לאָזן הערן הויך איר שטימע, פלעגט דער „משוגענער" אָנהויבן מיט זיסע ריידעלעך און ער פלעגט נעמען איינרעדן זיין „עזר־כנגדו". סאיז דאָך זיכער, אז אזא גרויסע מצוה וויל זי פונקט אזוי גוט ווי ער, אי וואס, טאָמער שרעקט זי זיך, אז איר געלט וועט פאַרלוירן גיין, — לייגט ער פאָר דעם לוה, ער זאָל ברענגען אַ משכון, ער זאָל זיך מטריח זיין און ברענגען זיין ווינטערדיקן פעלץ. דער־נאָך, ווען מפלעגט דאַרפן, פלעגט קומען דער בעל־משכון און אים צונעמען צוריק —

— דו שרייסט, גאָלדע, אַ וודאי ביסטו גערעכט מיט דיין שרייען... אָבער אָן כעס, מיין ווייב. זאָג אַליין, וואָס קען מען טאָן? און ביי דיר וואָלט רעכט געווען, אז אַ ייד זאָל נישט גיין אין בית־מדרש אַריין יום־טוב? — נו? זעסט, איצט פאַרשטייסטו אַליין, אז מהאָט אנדערש נישט געקענט טאָן!

ווערליק, ווי ספלעגט זאָגן זיין בעל-דברטע האט מען געקענט נאך מער „צעפלאַצט ווערן" — פון זיין שכרות. דאס איז געווען אַ גרויסער חסרון, אייגנטליך איינער פון זיינע פעלערן. סאיז נאָך געווען גוט, וואס געוויינטלעך פלעגט ער קיין „משקה" נישט נעמען אין מויל אריין, אַ חוץ פון צייט צו צייט אַ קליין גלעזעלע נאָכן דאווענען; אָבער סהאָבן גע-קלעקט די „יומי-דפגרא"ס אין משך פון יאָר, זיי זאָלן איר פאַרביטערן דאָס לעבן. ער פלעגט מיט זיך מיטברענגען פון קלויז די גאַנצע „חברה". און אַ כוצדעם, וואס מפלעגט אויס-ראָמען דאָס גאַנצע עסנוואַרג פון שטוב, אפילו וואָס פלעגט זיך געפינען אין די לעכער און באַהעלטענישן, מפלעגט אויס-נישטערן און צוגזלענען אלע מיני געבעקס און אייגעמאכטס פון אויוון און פון קעלער, מפלעגט אויסגעפינען און איינ-שלינגען אלע זויערע אוגערקעס, וועלכע זענען געווען איינגע-שטעלט אויף ווינטער אינם קעלער, וואס אין הויף, — פלעגן זיי נאך מאכן א „תל-עולם" פון דער גאנצער דירה און ער אין דער שפיץ פון אַלעמען. אָנהויבן פלעגן זיי אין פלוג שטיל, מיט האלב-פארמאכטע אויגן און מיט אַ טרויעריקן ניגון, א פאמעלעכן, אַ יידישלעכן, אַ מחיהדיקן, אָבער צום סוף פלעגן זיי משוגע-ווערן, פלעגן טאַנצן מיט די לעצטע כוחות, און ער פלעגט אַלעמען האלטן ביי די אַקסלען, פלעגט „באַמקען" נישט מיט זיין קול, פלעגט קנאַקן מיט די פינגער, שרייען „לעבעדיקער, לעבעדיקער!" — און פלעגט איבערקערן די וועלט...

אמת, דאס איז נאר איין זייט פון דער זאַך. אינדער-אמתן האט ר' ברוך פאַרשאפט זיין צווייטער העלפט אויך פאַרגעניגן מיט זיין נאָמען און זיין אָנזען.

דאַוונען פלעגט ער שטיל, שטייענדיק אומבאווענלעך אויף איין אָרט, אָן אַ מינדסטן ריר, מיט אַ פולשטענדיקן בטול-היש. נאָר אַמאל פלעגט ער זיך אויפרייסן און אויסשרייען

מיטן גאנצן פוח: „טאטע אין הימל! טאטע אין הימל!" און ער פלעגט זיך גאַרנישט מאַכן פון דער עבירה, פון מפסיק זיין אינמיטן קריאת־שמע אדער אין שמונה־עשרה.

מהאט עס אַמאָל דערציילט דעם רבין, האט ער אַזאָג געטאָן: „נו"...

מיין מאַמע יהודית — דאס איז אַ „יידישע טאָכטער" לויט איר כאַראַקטער און לויט איר לעבן. אין מיינע גוטע און אידעאַליסטישע יוגנט־צייטן פלעג איך ליב האָבן זיך צו צעגיסן אין פּאָעטישע מחשבות וועגן אירע פיינען, וועגן איר געדולד, וועגן די גרעניצן פון איר וועלטל און איך פלעג זען אין איר דעם סימבאָל פון „דער יידישער פרוי", ווי עס שילדערן זי אונזערע שרייבער פונם באַקאַנטן מין. איך פלעג זי אמאָל אויך אנקעגנשטעלן אין מיין פאַנטאַזיע מיט מיין פאָטער, סהייסט: ער איז שלום געצל דער מלמד און מער נישט, אָבער זי — זי איז אַ צנועה, זי איז אַ כשרע, זי איז אַ סבלנטע, זי איז איבערגעגעבן צו איר מאַן און קינדער, זי... מיט איין וואָרט, זי איז — „אַ יידישע פרוי"!

איצט... איצט — גאַרנישט. „אַ יידישע פרוי" — אַוודאי: אַן אָרעמע פרוי, וואס ליידט יסורים.

זי איז אַ נידעריקע. זי האט אַ לענגלעך, שמאָל פּנים, פול מיט קליינע גריבעלעך, שפּורן פון אַ פּאָקן־קרענק. אַן איינגעפאַלענע ברוסט. אירע אויגן זענען נישט קיין גרויסע, זיי זענען מילדע, און אין דער פייכטער שוואַרצלעכקייט פון זייערע אַפּלען גלאַנצט עפּעס אַ טרויער, וואס נעמט אָן ביים האַרצן.

אז זי איז געווען אַ מיידל — פלעגט זי מיר אָפּט דערציילן — איז זי געווען נישט קיין מיאוסע און זי פלעגט אויך ליב האָבן אַ טאַנץ צו טאָן. אָבער די פּאָקן־קרענק, אויף וועל־

כער זי איז קראַנק געוואָרן צו זיבעצן יאָר, און איר לעבן גופא — דאס לעבן פון אַ יתומה אין הויז פון דער בייזער גאָלדען, ר׳ ברוכס, עליו השלום, ווייב, — האָבן ביי איר צו־גערויבט סיי איר שיינקייט סיי איר פריילעכקייט.

(?ב״ח) איר פאָטער ר׳ ירמיה איז געווען אַ גרויסער למדן, אַ סוכאַטניק. זי איז געוואָרן אַ יתומה קליינערהייט. און כאָטש איר קרובה איז געווען גאָלדע און ר׳ ברוך איז איר נישט געווען קיין קרוב, איז פונדעסטוועגן גאַנץ שווער אָנגע־קומען ר׳ ברוכן צו קריגן די הסכמה פון זיין פרוי אַריינצו־נעמען די יתומה צו זיי אין שטוב. זיי זענען געווען קינדער־לאָזע, נאָר די געשעפטן זייערע זענען תמיד געשטאַנען שלעכט צוליב די „שגעונות״ פונם באַלעבאָס. אָבער צום סוף האָט זיך דערמאנט די שענקערקע, אז דאס איבעריקע מויל פאַרמאָגט אויך אַ פאָר הענט מיטצוהעלפן—און זי האט נאָכגעגעבן דעם מאַן.

בשעת מיין מאַמעס קרענק האט „איר גוטער טאַטע״ זיך געראַנגלט מיט אַלע זיינע כּוחות קעגן דער סכנה — און ער איז זי בייגעקומען. נאָר ווען די קראַנקע איז געזונט געוואָרן און זי האט באַטראַכט איר אויסזען און איר מצב — האט זי שוין בעסער געוואָלט דעם טויט איידער דאס לעבן.

אָבער די צאַרטע שטימע פון איר גואל און איר רעטער האט זי נישט אויפגעהערט צו טרייסטן:

— האָב נישט קיין מורא, טאָכטער מיינע, איך וועל דיך נישט אוועקגעבן פאַר אַן עם־הארץ!

און ער האט מקיים געווען זיין צוזאָג.

אין איינעם אַ פרייטיק־צו־נאַכט — זי איז דאַמאָלס גע־ווען אַ מיידל פון אַ יאָר צוואַנציק, וועלכע איז געשטאַנען אין שדוכים, נאָר אָן הצלחה—האָט מיט זיך ר׳ ברוך געבראַכט פון בית־מדרש אַן אורח, אַ יונגען ליטוואַק, ער זאָל עסן ביי אים, ווי ער פלעגט זיך שטענדיק פירן. ביים עסן האָבן זיי זיך

מפלפל געווען, ער און דער אורח, אין דברי תורה. און אז ר׳ ברוך האט גענומען אויספרעגן דעם אורח וועגן זיין לאגע, האָט אים יענער דערציילט, אז ער איז אַ בחור. נאָכ־דעם ווי דער אורח איז אוועק פון שטוב און ער איז גע־גאַנגען נעכטיקן אין קלויז, האט איר גוטער טאַטע אויף איר אַ וווייכן קוק געטאָן און ער האט געזאָגט:

— אַ פיינער יונגערמאַן, אַ „מתנגד"... אָבער ער קען אין די שוואַרצע פינטעלעך.

און זי האָט פאַרשטאַנען. אמת, ער האט נישט געפונען קיין חן אין אירע אויגן, אין אירע מיידלשע אויגן, ווייל ער איז געווען אַ נישט־שיינער און אויך זיין ליטווישע שפּראַך האט געקלונגען פרעמדלעך אין אירע אויערן. אָבער צי וועט זי דען זאָגן אַ דעה? זי וועט נאך זיין איבערקלייבעריש? אַ בעל־עגלה אָדער אַ שוסטער וואָלטן דען געווען בעסער איידער ער? זאל זי זיין אומדאַנקבאר און נאָכקלערן אויף דעם, וואס ר׳ ברוך טוט? אויב „ער" געפעלט ר׳ ברוכן — מן־הסתם וויים ער!

סהאָט נישט לאַנג געדויערט און אַ ניי פּאָרל איז, ביים אָנטייל פון אַלע איינוואוינער פון דער שטאָט, פון קלעזמער און אונטערפירער און ברענענדיקע ליכט און פונם שטאָטישן רב ר׳ חנן־נתן, געשטאַנען ביים מיסט־בערגל וואס ביים קלויז אונטער אן אויסגעהאַפטענעם פּאָרהאַנג, און אויסגעשפּרייטן אויף פיר דרענגער. מזל טוב!

מיין טאַטע איז אַ מענטש פון מיטעלן און גרעבלעכן וואוקס, זיינע געזיכט־שטריכן זענען מגושמדיקע, די נאָז און די ליפן גראָבע, די אויגן זענען טונקל־גרויע און די באָרד זיינע איז אַ גרינלעך־געלע. יונגערהייט פלעגט ער זיך שטאַרק

אָפּגעבן מיט אַ דער באָרד זיינער, ער פּלעגט זי קעמען און פּאַרונדיקן—איצט וואַקסט זי אַן שטערונגען.

אין זיין לעבנס־תּורה שטייט געשריבן: מדאַרף זיך צופּאַסן צו דער סביבה. צווישן חסידים זיי אַ חסיד און צווישן משכּילים—אַ משכּיל. זיי ווייך ווי אַ לעמעלע, און פּאַר אַ „נגיד״—ווי וואַקס.

ער האָט זיך ליב און איז זייער אַמביציעז, אָבער עס קומט אים אָן גרינג זיך איינצוקוועטשן, צוצוגעוואוינען, זיך צוצופּאַסן. זיין גרעסטער באַגער איז: ער זאָל אויך זיין צו לייטן גלייך, ער זאָל קומען צווישען מענטשן און ער זאָל קענען זאָגן זיין וואָרט...

ער איז אַ געבוירענער אין דער ליטע. זיין טאַטן דעם אָרימען וואַסערטרעגער האָט ער נישט געקענט, וואָרום ער איז אים אָפּגעשטאָרבן קינדווייז. אָבער, כאָטש ער ווייס דעם אמת, האַלט ער פאַר נויטיק און פאַר ריכטיק זיך צו באַרימען אין צ. אַן אָרט, וואו מקען אים נישט, מיט זיין משפּחה־יחוס און אַלעמען צו דערציילן, אַז ער שטאַמט פון גבירים און רבנים, אַז דער מינסקער גדול אָדער דער קאָוונער אדיר זענען זיינע קרובים.

אויך ער האָט זיך, פּונקט ווי די מאַמע מיינע, אויפגעהאָדעוועט אַ „יתום״. זיין מוטער, וועלכע איז נאָכן טויט פון איר מאַן פאַרבליבן אַ וויסטע אלמנה און האָט זיך „אויפגעהאַלטן״ פון פאַרקויפן געקאָכטע באָב און אַרבעס, האָט אים אַוועקגעשיקט פון דער היים. האָט ער אַרומגעבלאָנדזשעט אָן איינזאַמער און פאַרוואָרלאָזטער איבער די גאַסן, אָן איינגעוויקלטער אין שמאַטעס און אַ הונגעריקער, און יעדערער פּלעגט אים פאַרטשעפּן און שלאָגן אַלעמאָל ער קען נישט דעם „קדיש״ ווי סדאַרף צו זיין. נאָכדעם ווי מהאָט אים אַרויסגעטריבן פון דער „תּלמוד־תּורה״, האָט ער זיך דערצויגן אין די גרויסע ישיבות, וואָס אין די קליינע ליטווישע

שטעטלעך. ווען ער האָט זיך שוין געהאט אויסגעלערנט ווי געהעריק די מלאכה פון זיך אויסטערלעקן צו יעדערן און אָפּנאַרן יעדערן, אפילו אזעלכן, וואס האט קיין שום שייכות נישט מיט אים, שוין אָפּגערעדט פון ראש־ישיבה, פון משגיח, פון זיינע ברויטגעבער און די קלויז־דאַוונער; ווען ער האט זיך שוין אויסגעלערנט אָפּצוטאָן שפּיצלעך זיינע חברים, הנאה צו האָבן פון זייער דורכפאַל און צו פאַנגען הערצער דורכן שטענדיקן באַרימען זיך, אז עס איז אַ אויסערגעוויינלעכער „מתמיד", — איז ער, אַלטווערנדיק פופצן יאָר, געוואָרן אַ מלמד אין די דערפער, דאס הייסט: אַ האָלצהאַקער, אַ וואַסער־טרעגער, אַ פּאַמוניצע־ארויסטראָגער, אַ בהמה־אָנפּיטערער און אַ צילברעט פאר די הערשאַפט־געפילן פון דער דאָרפישער באַלעבאָסטע, ווי דער מנהג איז. נאָכדעם, ווי ער איז אָפּגע־שטאַנען אויף דעמדאָזיקן פּאָסטן פיר־פינף יאָר, האט אים דאס האַרץ אַ צי געטאָן צו פּרובן זיין מזל אין דער פרעמד און ער האט אוועקגעוואַנדערט אין די דרום־שטעט פון רוסלאַנד, אונטערן איינפלוס פון די וואונדער־געשיכטעס, וואס עס פלעגן אין יענע צייטן דערציילן אַלע מלמדים, וועלכע פלעגן זיך אומקערן אהיים אין דער ליטע פון „מרחקים". אז ער איז געקומען קיין צ. איז ער דאָרט פאַרבליבן, נעמענדיק מיין מאמע יהודית פאר אַ ווייב, אָדער ריכטיקער, גענומען־ווערנדיק פאר מיין מאַמע יהודית פאר אַ מאַן.

מיין טאַטנס חתונה, פונקט ווי זיין נסיעה אין אַ פרעמד לאַנד נישט באַזיצנדיק קיין פּראָפעסיע אָדער עפּעס אַ קענט־שאַפט, זענען געווען, ווי מזאָגט, זאַכן גלאַט אין דער וועלט אריין, אָן אַ באַרעכענונג, אָן אַ באַשטימטן ציל, אומבאַוואוסט־זיניק. און בכן, ווען די פויקנדיקע קלעזמער זענען שטיל געוואָרן, האָט זיך אויפגעכאַפּט דער כמו־קעניג און דערזען צו

זיין שטוינונג, אז... ער איז געפּענטעט אין שטריק! דאָן האט זיך ביי אים אין מוח באַזעצט אַ רעיון, אז דאָ איז פאַראַן עפּעס אַ פאַרבאָרגענער שווינדל. אים האט זיך גע־דוכט, אז ער האָט שטענדיק געהאָפּט אויף עפּעס גרויסעס — ער איז דאָך עפּעס געפאָרן אין די מרחקים, ער איז געווען אַ „פריי פויגעלע״, ער האט געטאָן, אלץ וואָס זיין הארץ האָט געגלוסט, און איצט — אַ פרעמדער שווער, אַ „חסיד שוטה״, אַ שוויגער אַן „ארורה״, אַ מיאוס ווייב... פונוואַנען נעמט זיך עס אַלץ?

און ער איז אין כעס געוואָרן.

זיין צווייטע העלפט האט געזען זיין ארומצאַפּלען זיך אין שטייג — און דאָס הארץ איז איר אויסגעגאַנגען. זי האט דאָך אים נישט אָפּגענאַרט, זי איז דאָך אים געגעבן גע־וואָרן כדת משה וישראל, טאָ וואס וויל ער? וואס ברוגזט ער זיך? פאַרוואָס איז זיין פּנים פאַרצאָרנט?

און ביידע צדדים, וועלכע האָבן אינדעראמתן זיך נישט אָפּגענאַרט אין עסק, זענען געווען אומצופרידן. נאָכדעם, ווי ר׳ ברוך איז געווען געצוואונגען נישט מקיים צו זיין צוזאָג אין די תנאים: צו געבן הונדערט רובל נדן און שבתדיקע און יום־טובדיקע קליידער ווי ספּירן זיך באַלעבאַטים, האט ער זיך איבערצייגט, זעענדיק די נקמה־זאַכן, וואס דער ליטוואק טוט אַן זיין אומשולדיקע לעבנס־חברטע, אז ער איז אַ „מתנגד גמור״...

און די לאַגע איז ערגער געוואָרן פון טאָג צו טאָג. די באַלעבאָסטע, גאָלדע די אשת־חיל, האט געבורטשעט אויף די „אומזיסטע מיילער״ אומדערטרעגלעך. צו פאַרבלייבן ביי ר׳ ברוכן אין הויז האט דאס „פּאָרל״ נישט געהאט קיין שום מעגלעכקייט, און דעם יונגענמאַנס פאַרביטערונג האט זיך געהאט אין וואס צו פאַרקערפּערן. קיין גראָשן נישט, קיין קליידער נישט און קיין עסן אויך נישט!

דאס יונגע ווייבל האט זיך געקוויקט מיט איר „תאָנאיק-חודש“. זי האט פלוצלינג „אנגעהויבן צו פאַרשטיין“ איר גאנצע גרויסע זינד, די גאנצע שרעקלעכע שולד אירע. פאר וועמען און מיט וואס האט זי געזינדיקט — אויף אַזא פראגע וואָלט זי נישט געוואוסט וואס צו ענטפערן, אבער זי האט זייער געשפירט איר זינד, זי האט געשוויגן. פאר איר שלום-געצלען איז זי געווען גרייט צו גיין אין פייער און אין וואַסער, צו ארבעטן פאר אים די שווערסטע ארבעט טאָג און נאכט, אַבי סזאָל איר פארגעסן ווערן איר גרויסע זינד לגבי אים...

די לופט-שלעסער זענען צערונען געוואָרן! אמת, סאיז אויך פריער פאר איר קיין סוד נישט געווען, אז די קעסט ביי איר באַלעבאָסטע זענען נישט מער ווי אַ צוזאָג, אז איר גאַנצע האָרעוואַניע אין משך פון צען פעליקע יאָר אין דער שענק, אירע מאַטערנישן טאג און נאַכט האָבנדיק צו טאָן מיט די שכורים, איר גאַנצע ארבעט, וואס האט ביי איר אלץ צוגערויבט, — אז דאס אלץ וועט גאָלדע, איר אויפהאָדע-ווערן, נישט געדענקען און זיך נישט דערמאָנען; אבער זי האט געהאָפט, אז די הונדערט רובל, וואס מהאט דערמאנט אין די „תנאים“, וועלן איר קומען צו הילף. זי האט ניטט געוואוסט ווי ווייט אומזיכער סאיז דער מצב פון איר גוטס-טוער און זי איז געווען זיכער, אז ער וועט זיין הבטחה נישט פאַרשווענכן. זי האט געחלומט גאָלדענע חלומות: זי וועט זיך מאַכן עפּעס אַ קליין געשעפט, אַ באַקאַליי-קראָם... זי וועט זיין די שפּייזערן, אַ באַלעבאָסטע פאר זיך, און ער — אַ זיי-דענער יונגערמאַן, איר כבוד און איר קרוין... און דאס אלץ איז אוועק מיטן רויך. ביידע זענען אָרימעלייט, „צוויי מתים גייען טאַנצן“. און ער דערהרגעט זי נאך נישט!..

אָבער ער האט זיך בעגנוגנט דערמיט, וואס ער האט איר פאַרביטערט דאס לעבן, וואס ער האט איר געדראָט, אז ער וועט זי פאַרלאזן און זי וועט פארבלייבן אַן אייביקע „עגונה“.

און די גוטהאַרציקע שכנטעס האָבן שוין גענומען האָבן צו איר מיטלייד, אנקלאגן איר אין די אויערן אויף איר ביטער מזל, שילטן דעם משומד ימח־שמו, די „שלאַנג", גאָלדען, וועלכע איז שולדיק אין אלץ און אפילו באַרעדן ברוכן אַליין, אז „אויך ער, זאל מוחל זיין, האט פליגן אין נאָז".

די צוקונפטיקע עגונה האט געקליבן נחת פון אלע זייטן.

נאָר דער „מתנגד גמור" האט זיינס נישט אויסגעפירט. ר' ברוך האט נישט געקוקט אויף זיין ווייבס ווארנונג, אז „מוועט אים באַגראָבן אין פרעמדע תכריכים" און האט זיך אויסגעגלייכט מיט „זיין אײדעם" אויף וויפל ער איז נאר געווען ביכולת: ער האט אים אַוועקגעגעבן אַ טייל פון זיינע ספרים, האט אים איבערגעלאָזט אַ שטר־ירושה אויף זיין „שטאָט" אין קלויז און האט זיך באמיט מיטן כּוח פון זיין אָנזען אין שטאָט צונויפצונעמען פאר „זיין ליטוואַק" אַ חדר אויפן קומענדיקן „זמן".

אין פון דאמאָלס אָן פראַוועט מיין טאַטע מלמדות ביזן היינטיקן טאָג.

ב.

מיין טאַטע פלעגט נישט ליב האָבן צו לערנען זיינע תלמידים ביי זיך אינדערהיים און ער פלעגט שטענדיק בעסער דינגען אַ חדר אין דער פרעמד. אונזער וואוינונג איז געווען אַ „הינער שטייג", זי האט געקאָסט אַ רובל אַ חודש. מיין מאַמע איז געווען אַ פאַריינזאַמטע. אין דער שטוב-פירונג פלעגט זי זיך באַמיען צו באַווייזן דעם טאַטן, אז זי איז נישט ווי אנדערע, וואס ווייסן נאר אויסצובערענגען און מיטפאַרדינען גאָרנישט; זי איז אן אנדער ווייב, זי פארדינט אַ גראָשן, אַ פארדינערן, זי איז גרייט צו טאן אלץ, צו ארבעטן יעדע אַרבעט, וועלכע סזאָל זיך נישט מאַכן. זי פלעגט קריגן פעדערן צו פליקן, קליידלעך צו וואשן, קליינע מיידעלעך אויף לערנען מיט זיי „סידור און תחינות", און ווינטער-צייט פלעגט זי נאך זיין באַשעפטיקט ביים שעכטן גענז צום פארקויפן אדער ביי קצבות, אויף איר שפּראַך, ווארום זי פלעגט ליב האָבן צו רופן דידאזיקע ארבעט אירע: דאס קויפן די גענז, שטאָפן זיי און דאס גאנצע עוסקן זיך נאך דער שחיטה— מיטן נאָמען „קצבות", סהייסט: אַ מענערשע אַרבעט!

אויך היינט נאך האט אין אַ געוויסער מאָס נישט אויפגעהערט דאס זעלבע באַמיען זיך „צו ווייזן אים" פון איר זייט און דאס זעלבע „קרימען מיט דער נאָז" פון זיין זייט,— היינט, ווען זיי לעבן שוין צוזאמען איבער צוואנציק יאָר,

איצט, ווען די לאַנגע געוואוינהייט האָט שוין אויסגעגלייכט אַסאַך אומגלייכהייטן, און באַזונדערס דאַמאָלס...

אַסאַך זאַכן פון מיין טאַטנס אויפפירונג זענען איר דאַמאָלס נישט געווען געפעלן, איר דער אויסגעהאָדעוועטער ביי ר׳ ברוכן עליו-השלום, און באַזונדערס זיין „פרייקייט" און דאָס, וואָס ער פלעגט רעדן אַנדערש ווי ער מיינט. זאָל ער טאַקי גערעכט זיין דערמיט, וואָס ער זאָגט, אַז אַ מענטש דאַרף יוצא זיין פאַר מענטשן מער ווי פאַרן אויבערשטן, סהייסט, צווישן מענטשן זיין אָפּגעהיט און אין שטוב פריי? זאָל אַזוי זיין געשריבן אין די ספרים? און ר׳ ברוך—פאַרוואָס פלעגט ער אונדז נישט זאָגן?

נאָר, אפילו ווען זי פלעגט וואַגן צייטנווייז אים אויף עפּעס צו מאַכן אויפמערקזאַם, פלעגט דידאָזיקע באַמערקונג טראָגן אויף זיך דעם שטעמפּל פון אַ צערטלען זיך פון אַ פרוי, וואָס ספּלעגט אים אריינברענגען אין כעס. ער איז געווען גראָב אין זיינע רייד און אין זיינע באַוועגונגען, ער פלעגט ליב האָבן זי צו דערצערענען דערמיט, וואָס ער פלעגט לויבן אַנדערע פרויען און ער פלעגט הנאה האָבן פון איר כעס, און ער פלעגט אויך אַזוי איינאָרדענען און דערפירן דערצו, ער זאָל נישט זיצן אין שטוב, באַזונדערס אין די יום-טוב-טעג.

מענטשן רעדן, ווי באַקאַנט, מיט אַ סענטימענטאַלע ווייכקייט וועגן זייער פאַרגאַנגענהייט בכלל און בפרט וועגן זייער קינדהייט. די יסורים, וואָס זיי האָבן דאַמאָלס געליטן ווערן פאַרגעסן דורך דער לאַנגער צייט און די אָנגענעמע איינדרוקן, וואָס זענען פאַרבליבן, וואַקסן אויס און ווערן פאַרשענערט און צעגיסן זיך אין די הערצער ווי זיסע גע-טראַנקען. נישט אַזוי איז ביי מיר. דאָס אויסזען פון מיין פאַרגאַנגענהייט בכלל איז פאַרשטעלט פאַר מיין זכרון און צוגעדעקט מיט אַ גרויסן פאַרבלאָטיקטען באַרג זאַמד, וואָס הענגט איבער זיי און די איינצלנע פאַקטן, וועלכע האָבן

זיך ארויסגעקריגן פונם חורבן און וואס איך ווייס זיי מער ווי איך געדענק זיי — איז אויסער וואס זיי וועבן זיך נישט צוזאמען און קריגן נישט קיין פלייש און בלוט צו ווערן איין קערפער, זענען זיי נאך זייער שווארצע און שווערע.

די מלאכים פון מיין קינדהייט שוועבן מיר פארביי און זייערע אויגן — טריפן גרויסע טריבע טרערן; דער קול פון זייערע פליגלען טראגט מיט זיך פיינטשאפט און פארלאזנקייט, דאס איז א קול פון א גוססדיק קינד, א קול פון א קליין הינדעלע, וואס די מוטער האט עס פארלאזט גייענדיק זוכן א גראשן-פרנסה. און דאס פנים פון דידאזיקע מלאכים דריקט אויס טרויער, אומעט, צער — א צער אטיפע וואס עקבערט דורך ביזן גרונט, א צער א טעמפער געמישט מיט בלאטע, א צער אן א סוף און אן עק, וואס דויערט אייביק...

מיין מאמע פלעגט צוליב אירע געשעפטן אוועקגיין און מיך פלעגט זי איבערלאזן אונטער דער השגחה פון דער באלעבאסטע פון אונזער דירה, און מיינע תביעות אויף עסן פלעגט זי דערלעדיקן אויף אזא אופן: זי פלעגט נעמען אביסל צוקער און א שטיקל חלה, פלעגט עס צוזאמענלייגן, צעקייען מיט אירע ציין און זי פלעגט עס ארייננטאן אין א ברעג פון א דין טיכל, דעם ברעג טיכל פלעגט זי פער-בינדן אין א קניפל און מיר עס געבן אין מויל אריין צו נאגן.

נישט בעסער פון דעמדאזיקן מאכל איז געווען די בלאטע, וואס איך פלעג צוזאמענגעמען אין מיינע שמוציקע הויפנס, ווען איך האב שוין זוכה געווען ארומצוקריכן אויף דער פייכטער ערד.

און מיין געשטאלט, ווען איך בין אלט געווען א יאר פיר איז געווען אזא: א קינד מיט א געשוואלן פנים, וואס האט א אויסזעז פון פארמעט. דער שמוציקער און אומגאטיר-

לעכער גוף איז אָנגעטאָן אין אַ העמד ווי עפּעס אַ לאַנגער און צעריסענער זאַק. די קורצע פּיסלעך זענען באָרוועס. אויפן העמד פון אויבן שיינט אַראָפּ אַ טלית־קטן מיט ציצית. אויפן קאָפּ, וועלכער איז צוגעדעקט מיט אַ טיכל (מיטן בלויזן קאָפּ — איז אַ גרויסע עבירה, אָבער אַ היטל — איז פּופּצן קופּערנע קאָפּיקעס!) איז אַ „תפילין של ראש" געמאַכט פון אַ קאַרטאָפל, מיין טאַטנס קונסט־אַרבעט, און דער זעלבער מין „תפילין של יד" איז גוט צוגעפעסטיקט מיט אַ פאָדים צו מיין האַנט. און איך שאָקל מיך אָן אַן אויפהער. מיין מויל האַלט אין איין זשומען און מיט מיין האַנט פאַרדעק איך די אויגן, ווי אַ גרויסער, ווען ער שרייט: „אח־אָ־אָ־ד", און בעת מעשה קוק איך נאָך, וואָס פאַר אַ רושם איך מאַך אויף די אַרומיקע.

אַ יום־טוב אינדערפרי. סאיז ליכטיק. אַ האַרבסטיקע זון רייסט זיך אַריין אין די שויבן פונם איינציקן פענצטער, וואָס געפינט זיך אין מיינע עלטערנס קליינעם צימער. די פּאָדלאָגע איז אויסגעשמירט מיט אַ געלער פאַרב; אויף דער אויוון איז פונדאַסניי געקאַלכט פונקען פון מנוחה שוועבן אַרום אין דער לופטן. יום־טוב... דער טיש איז צוגעדעקט מיט אַ ווייס טישטוך. אויפן פענצטער הענגט אַ ווייסער פאָרהאַנג. דער טאַטע איז אין שול, און די מאַמע מיינע, אָנגעטאָן אין אַ ליינען־קליידל, זיצט ביים טיש און לייענט מיט האַרץ דעם ספר „שמחת הנפש". איר טרויעריק און האַרצווייטיק וואָס זי איז נישט געגאַנגען אין בית־מדרש פאַרשווונדן ביסלעכווייז, און עס נעמט אויפשטראַלן אינעווייניק אַ פרייד צוליבן רעיון, וואָס געפינט זיך אין הייליקן ספר, אַז סאיז אַ גרויסע מצוה צו זיצן אינדערהיים און אכטונג צו געבן אויף די קינדער. דער רבונו־של־עולם געפינט זיך אומעטום, וואו מע פאַרלאַנגט אים. אַסאַך אַגרעסערע עבירה איז, אַז די ווייבער קומען זיך צונויף אין גאָטס הויז און זיי פאַרברענגען די צייט מיט לשון־הרע און מיט קנאה... אָט למשל, ווי מרים די באַלע־

נאָסטע פון דער דירה, וואס איז מיטגעגאנגען מיט איר מאַן מענדל אין שול אריין, און געלערנט צו קענען דאווענען אין סידור איז זי דאך נישט... וואסזשע דען איז דער צוועק פון איר גיין? —

איר אויפגערודערט געמיט ענדערט ביסלעכווייז איר שטימע, וועלכע ווערט טרויעריקער און הארציקער, וויינענדיקער און קלאָגנדיקער. זי טראכט ווייטער אריין וועגן דער שלעכטקייט פון מרים׳ן און וועגן דער גוטקייט פון די פיש, וואס זי האט געקויפט ערב יום־טוב, און זי לייענט די מעשה מיט דער מוטער פונם הייליקן תנא, זיין זכות זאל אונז ביישטיין, וועלכע האט געוואָלט אָפּוואשן די פיס פון איר זון דעם תנא און אויסטרונקען דאס וואסער...

פון אָנהויב זיץ איך אין אַ ווינקל און מיין קליינע גאַל ווערט צעפּלאצט: אלע מיינע בקשות, וואס איך האב געבעטן דעם טאטן מיך מיטצונעמען אין בית־מדרש אריין, זענען געווען אומזיסט. און איך קען דאך שוין קדושה און ברכות. און וואס איז, אז איך בין באָרוועס? איך האב, אמת, געפּרובט אויסדריקן מיין פּראָטעסט דורכדעם, וואס איך האב מיך ארויסגעגנבעט פון שטוב און בין נאָכגעלאָפן מיט אַ געשריי נאָך מיין אוועקגייענדיקן טאטן — און איך האב מיך נישט אומגעקערט מיט גאָרנישט: איך האב געשפּירט אויף מיר זיין האנט.

צים סוף ענדערט זיך מיין שטימונג. איך שטיי גיך אויף, רירעוודיק און זייער־זייער ערנסט גיב איך אַ כאפּ דעם שטול, וואס אָן אַ ווענטל און שטעל אים אוועק איינמיטן צימער — אָט איז אַ „בימה"; מיט מיין מאמעס רויט טיכל וויקל איך מיך ארום איינגאנצן — אט איז אַ טלית. און מיין טאטנס לאנג און שמאָל האלזטיכל וויקל איך צונויף ווי אַ ספר־תורה, נעם עס ארים, קוש עס, דריי זיך ארום דערמיט ארום דעם שטיל מאכנדיק כסדר מיטן מויל „ניום־ניום־ניום"

און גיי מיר ארויס א מצוה־טענצל. איך האב מיר הנאה פון מיין וועלט!

די זון שיינט און צעשפרייט אירע שטראלן אויף אלץ. דער אביסל קאליעדיקער וואנט־זייגער קלאפט מיט א גיכ־קייט, וואס מאכט לאכנדיק. סאיז עלף אזייגער, די שעה ווען יידן גייען ארויס פון שול. מיין מאמע רייסט איבער דאס לייענען און שטייט אויף פון איר אָרט ברומענדיק „שלום געצל". זי גיט אטראכט וועגן אים און זי דערמאָנט זיך, אז ער האט זיך שטארק געעוסקט מיט זיין באָרד איידער ער איז געגאנגען דאוונען. ארום א האלבע שעה איז ער געשטאנען פארן שטיקל־שפיגעלע, וואס איז צוגעקלעפט מיט לייב צו דער וואנט. נישט ווילנדוק גייט זי אויך צו צום ארט, וואו סאיז דאָס אָפּגעריבן גלאָז און זי פאררירכט אירע האָר אונטערן שייטל. פלוצלינג דערשפירט זי מיך. אים מיט צערטלעכקייט צעגיסט זיך איבער אלע אירע אויסגעמאטערטע געזיכט־שטריכן:

— אוי, מיין טייערער חכם! אוי, מיין קלוגער בכור! אזא חכם איז דאָך אויף דער גאנצער וועלט נישטאָ.. דאס קינד וועט זיין א גרויסער תנא... אזוי נאָכצומאכן... אָרעמינ־קער... אין שול אריין האט ער געוואָלט... מיין טייערער... גוטער מזל מיינער... וויין נישט, קינד מיינס... דער טאטע האט דאך דיך געשלאָגן... דיין טאטע, נישט קיין אנדערער... באָרוועסער, אָרימינקער... איצטער וועט דער טאטע קומען און וועט זיך דאן שפילן זיך... שפיל זיך מיין זון, שפיל זיך... מיר וועלן באלד עסן מיטאָג...

איך צעשפיל מיך נאך מער. און די מאמע, רעדנדיק צו זיך וועגן דעם, אז מדארף שוין זייער נויטיק קויפן שיכלעך פאר איר חכם, לייגט אויס די לעפל אויפן טיש, גרייט אלץ צו, קוקט זיך נאָכאמאָל איין אין שפיגל און זעצט זיך אוועק אויף איר אָרט.

פון ראָג געסל הויבט זיך אָן באווייזן א גרופע מענטשן.

דאס גייט מען צוריק פון שול; יידן איינגעבויגענע און אנ־געזעטיקטע מיט תענוג פונם חזנס זינגען, פון די מחלוקתן אין קלויז, פונם יום־טובדיקן העמד און פון דער פאָרשטייענדיקער סעודה, גייען און כאפן אזוי־זיך אַ שמועס; יונגעלייט־בעקלעך טראָגן זייערע אויסגעהאפטענע טלית־זעק אונטער די אָרעמס און שלעפן זיך נאָך נאך זייערע יונגע ווייבלעך, וועלכע זענען אויסגעפוצט מיט כלערליי צירונגען; פלוידערנדיקע ווייבער פארענדיקן זייערע געשפרעכן און צעזעגענען זיך, נאר תיכף קומען זיי זיך ווידער צונויף און פלאפלען ווייטער צוזאמען ווי פריער, — סאיז זיי שווער זיך פאנאנדערצעשיידן און איינשטילן די צונג; דאַרע און קרענקלעכע קינדער טראָגן גראָבע סידורים אין די הענט. אַ הערלעכע מאני־פעסטאציע!

ביי אונז אין שטוב איז אַ ווארטנדיקע שטילקייט. מיין מאמעס אויגן זענען ארייגעטאן אין די פענצטער־שויבן, זיי בלאָנדזשען און זוכן. איר פנים דריקט אויס באאומרואיקונג און א מין האָפנונג, וועלכע הויבט זיך אן צו אנטוישן. סאיז איר שווער שלום־צו־מאכן מיטן געדאנק... זי האט זיך דאך אזוי פיל געמיט פון זיינעטוועגן, און אלץ איז איר, ברוך השם, געלונגען, אלץ איז אָפגעבאקט און אָפגעקאָכט נישט ערגער ווי ביי אלע יידן.

אבער ער ווייזט זיך נישט!

אט האט זיך מרים׳ס שטימע, ווי זי שמועסט מיט איר פריינדן, דער שמועס פליסט ווי א טייך. דער „צימעס״, די גבירטע... ראַטאָנדע... סוף כל־סוף גייט די פריינדן אוועק באַ־גלייט מיט אַ שטארקן אָנזאג, זי זאל נישט פארגעסן צו קומען נאכמיטאג „מאכן א ברכה״... זי וועט וואַרטן!

און מיין טאטע איז נישטאָ.

אָט איז ר׳ שמעון שרייער, דער וואס פארשפעטיקט תמיד ארויסצוגיין פון שול, אויך ער גייט שוין דורך. די

גאס ווערט ליידיק. נאך א מענטש, וואס האט פארשפעטיקט. אבער סאיז אויך נישט ער. מיין מאמע נעמט נישט אראפ איר בליק פון פענצטער, זי איז פארגליווערט. איך גיי צו צו איר, מיין באק רירט אן איר מאגערע באק. א טרער טראפן פאלט פון אירע אויגן אויף מיינע ליפן און רינט אראפ...

מיין טאטע איז נישטא!

די טיר גיט א סקריפע. מרים, באלאדן מיט איר ניי קלייד, און מענדל, אויסגעפוצט אין הויכן צילינדר, קומען אריין מיט א גרויסן טומל. מיין מאמע איילט אריין אין זייער צימער. איך נאך איר.

— גוט יום-טוב אייך, מרים! גוט יום-טוב, ר׳ מענדל! מרים, איר ווייסט, איך האב דאך נאך נישט געזען אייער ניי קלייד. אינדערפרי בין איך געווען פארנומען און אין בית-מדרש אריין גיי איך דאך ניש, ברוך השם; כהאב נישט קיין שטאט וואו צו שטיין דארטן... כמיין: איך האב נישט אויף וועמען איבערצולאזן מיין ירמיה... הם... טייערער שטאף... טראגט געזונטערהייט, מרים! מיין שלום-געצלען האט איר נישט געזען?

— אהא, חכמה, פאר שלום-געצלען ביסטו אומרואיק! — הויבט אן די פריינדן מיט א שטימע פון א לוסטיקער חכמתטע.

— זארג נישט, יהודית! — זעצט מענדל פאר זיין ווייבס חכמה — ער וועט נישט זיין הונגעריק, חלילה... ער איז גע-גאנגען צו קאצינען מיט נאך א סך געסט...

— ר׳איז אוועקגעגאנגען?! — רעגט זיך מיין מאמע אויף און איר שטימע ציטערט.

— טא וואס איז?! — טרייסט זי מרים — מיך וואלט גארנישט געארט, ווען מיין מענדל גייט פון מיר אוועק און שלעפט זיך ארום אין פרעמדע הייזער זוכן כבוד! זאל איך אזוי לעבן, ווי איך וואלט גארנישט געזארגט... זאל ער זיך גיין... און דו, גיי עסן מיטאג.

— וואס הייסט! אן אים! וואס איז, איך בין עפעס א גויע, כ׳זאל מיך אוועקזעצן עסן יום-טוב אָן אים ?.. אַ, די פיש וועלן פארפרוירן ווערן, זיי וועלן קאליע ווערן...

— זאל ער וויסן! — טענהט ווייטער מרים...

און מיין מאמע קערט זיך אום און זעצט זיך אוועק אויפן פריערדיקן ארט. דעם „שמחת הנפש" לייענט זי שוין נישט. קיין ווארט לאָזט זי שוין נישט ארויס פון מויל. פון צווייטן צימער הערט זיך דאס קלינגען פון טעלער-לעפל און מרים׳ס שטימע, ווי זי שמועסט מיט איר מאן. איך, ציטערנ-דיק זיך א ריר צו טאן און א הויך ארויסצולאזן, הויב אויף די אויגן א מינוט צום פענצטער, א מינוט צו דער מאמען. איך בין באליידיקט פון דער עוולה, וואס מיין טאטע האט אָפגעטאָן. מיין תּורהלע איז א פארלאזענע. סנעמט מיך שוין נישט קיין שום זאך צום שפילן. אונזער שכנטעס מיידעלע ברענגט מיר ארייַן איר פופע, כ׳זאל זי אויסלערנען „המוציא-מאכן", שטופּ איך זי אָפּ מיט פיינטשאפט.

— גיי צו דיין מאמען !..

די שטילקייט הילט זיך איין אין דערשלאגנקייט, אין טרויער... — — — און א ביטערער שלאָף באפאלט מיך...

און פלוצים טרינק איך זיך אין א ים פון קושן :

— ירמיהלע, זון מיינער, תּנא מיינער, חכם מיינער... דו וועסט מיר מיינע אויגן פארלויכטן... מיט דיר דארף אין קיין זאך נישט... קינד מיינס — — —

ג.

אין די שווערסטע און קאלטסטע ווינטער-טעג פלעגט דידאָזיקע אָרימע פרוי מיך פירן אין חדר אריין צו ר׳ ישראל דרדקי-מלמד אינם זעלבן קליינעם שליטעלע, וועלכן זי האט באנוצט אויף פירן קליידער צו וואשן צום טייך.

ר׳ ישראל, וועלכער איז שוין געווען זיכער, אז אין אזא קעלט וועלן זיך די תלמידים זיינע נישט צוזאמענקומען לערנען (די קינדער פון די באלעבאטים — זענען געצערטלט, און די קינדער פון די ארימצלייט—נאקעט), איז זיך געלעגן „ווי א קייסער" אויף דער לעזשאנקע פונם ווארעמען אויוון. צוליב זיין „באלעבאָסטע" — מיין מאמע—קריכט ער אראָפ אן חשק, קראַצט זיך און זאגט:

— א, אין אזא קעלט, אין אזא קעלט... אן איינשטעלע-ניש... מסירות נפש בפועל ממש... יא... איך זאג תמיד: יהודית !.. אויפגעהאדעוועט ביי ר׳ ברוכן, זכרונו לברכה... יאָ... איז אט הער, יהודית.. איך זאג תמיד: „קיין זאך גייט נישט פארלוירן. קיין זאך איז נישט אומזיסט אויף אונזער וועלטל, איך זאג... יא... נאך עפעס זאג איך, יהודית: דו האסט נישט וואס מקנא צו זיין קאָצינען... ער נעמט פאר זיך א מלמד, ער צאלט פופציק רובל א חודש — און די קינדער זיינע זענען „גויים", חמורים, קענען קיין „עברי" נישט... וועמען דארף מען מקנא זיין ? — דיר דארף מען מקנא זיין... און איך בין טאקי מקנא... הלואי, וואלט מיין עלטערל גע-

ווען א צענט־חלק פון דיין זון... און דו האסט נישט וואס מקנא צו זיין קאצינען... עשירות איז נארישקייטן... עט...

— פע... — מאכט מיין מאמע אן אָנשטעל און זי וויל נישט קיין רייכקייט און קיין קנאה — ברוך השם... איך זינדיק נישט.. אבער וואס, ר׳ ישראל, איז טאקי פאראן אַ האפענונג, אז איך מאַטער מיך נישט אומזיסט ?..

אין דרויסן איז אַ חורבן: אַ קעלט, אַ זאַוויערוכע, אַ שניי. מיין מאמע שטייט אין אַ צעריסן זומער־קלייד; דאס וואַרעמע טוך, וואס אויף די אַקסלען, איז דורכגענעצט און געלעכערט. זי ציטערט פון קעלט און פון אַ אינערלעכער אויפרודערונג. און אירע אויערן הערן זיך איין צו די מעשיות פון איר מלמדיכע (ר׳ ישראלס ווייב), וועלכע שפרינגט אונטער און שילדערט מיינע „מעלות״. דער מאַמעס אויגן פארגרעסערן זיך און ווערן פייכט און זיווישט זיי אויס מיט די ברעגן פון איר פארשמוציקט קלייד.

דער ווינט ברומט, פייפט, שטורמט. און ר׳ ישראל, אינם ווינטער־שפאַנצער, שטייט און פילאָזאָפירט און פארטיפט זיך אין דער חקירה, אז קיין זאך גייט נישט פארלוירן אין אונזער וועלט, אפילו נישט די קלענסטע זאַך. אַלץ האט אן אָרט. אַלץ איז געוואויגן און געמאָסטן, אַלץ איז פאָרויסגעזען...

— נו, יערמיק, — טרייסלט ער זיך ענדלעך פאַנאנדער — נעם נאָר דעם חומש, וועסטו זאָגן „תרגום״. זאָל דיין מאַמע הערן, זאל זי הערן... זי איז ווערט, זי זאָל האבן נחת פון דיר...

מיין טאַטנס באַציאונג צו מיר איז געווען אַן אַנדערע. קיין באַזונדערע ליבע־געפילן האט ער נישט געפילט צו מיר, און פונדעסטוועגן האט זיך זיין גאַנץ לעבן קאָנצענטרירט אויף מיר, כ׳מיין דערמיט צו זאָגן, איך בין ביז אים געוואָרן דער

איינציקער מיטל צו דערגרייכן זיין געזעלשאַפטלעכן אידעאַל. מיין אויסצייכענען זיך האט אים געדינט אַלס אַ באַשיצונג פאַר די, וואס פלעגן אים וועלן אמאָל איינשטילן, ווען סהאט זיך ביי אים דערוועקט דער חשק צו זאָגן אַ דעה; און געבן אים אַמאָל אַ שנעל איבער דער נאָז, ווען ער האט זי גע-שטעקט וואו מ׳דאַרף נישט. ער איז דאָך עפעס דער טאַטע פונם „שטאָטישן עילוי״!

איך האב, וואס אן אמת, געהאט קעגנער. אַ סך האָבן אין מיר איינגעפונען פעלערן, וועלכע פלעגן מיין פאָטער שטאַרק ארייננברענגען אין כעס און פלעגן דערפירן, ער זאל צו מיר אויסלאָזן זיין נקמה. אין בית-מדרש פלעגן די, וואס האבן מיר מקנא געווען, פאַרמאטערן מיט פראַגעס, פלעגן מיר אונטערלייגן שטרויכלונגען אויפן וועג, פלעגן מיך שטופן, טשעפן זיך צו מיר מיט רייד. אין פלוג איז דאס דאָזיקע פאַרטשעפן געקומען פון גוטמוטיקייט, אבער סהאט אויך נישט געפעלט דערביי קיין שפּאָטישע, ספּעציעלע שנאה. מיין טאַטע פלעגט בעת מעשה שטיין נעבן זיי, ר׳פלעגט קוקן אויף מיר פון אַ זייט און וואַרטן, איך זאָל מיך אויסצייכענען מיט אַ קליגן-ווערטער-קאַמף, מיט אַ ענטפער פון אַ גרויסן, און דאס דאָזיקע וואַרטן זיינס פלעגט זיין באַגלייט מיט אַ נערוואַזיטעט, מיט אַ בייזער מינע; סהאבן אים זייער טיף אָנגערירט מיינע געגנער און מיינע אויפפירונגען, ווארום זיי האבן געדאַרפט זיין די הערנער, מיט וועלכע ער זאל שטויסן זיינע שונאים און קעגנער, און אז ער פלעגט זיך אין דער דאָזיקער האָפענונג אנטוישן פלעגט ער אויסגיסן זיין כעס אויף מיר, און דער „עולם״ פלעגט דערפון הנאה האָבן. די פּראָסטע מאַסע און די אַמעראַצים פלעגן זיך צו מיר באַציען ווי צו אַ תלמיד-חכם: אַ קליינער יאָלד... און אונזערע בייכיקע און מיושב-דיקע בין איך באמת נישט געווען געפעלן. אפילו מענדל, דער באַלעבאָס פון אונזער דירה, האט תמיד ליב געהאט

אויפצוווייזן מיין טאַטן, אז איך האב אן אויסזען פון אַן אַלטן מאן, אז איך בין אַ בטלן אין וועלט-זאכן, אַ מרה־שחורהניק, אַ משונהדיקע בריה, אן אמתדיקער טפש. מיין טאַטע פלעגט זיין אין כעס. ער האט געוואָלט הערן בלויז לויב. איך בין געווען זיין „לידל״ אומעטום, וואו ער האט זיך געפונען. ביי אים איז אויסגעקומען, אז אלע שטאטמענטשן האבן נישט קיין שום אַנדער געשעפט אַ חוץ „זיין ירמיהון״. דידאָזיקע פאַנטאזיע זיינע האט זיך נאך פארשטארקט, ווען איך בין אַריבערגעגאַנגען פונם דרדקי-מלמדס חדר אין זיין חדר אַריין, און אין מיין זכות האט מען אים אָפגעגעבן עטלעכע פון די בעסטע תלמידים אין שטאָט. איך בין נאך דאַמאָלס נישט אַלט געווען קיין פולע זיבן יאָר. ויקרא, במדבר, האַלב ישעיה און עטלעכע פון תרי־עשר בין איך שוין געהאט דורכגעגאַנגען. דאס לייענען עברי איז מיר נאך אמת אָנגעקומען אַביסל שווערלעך ; דאָך האָט מיין טאַטע מיט מיר אָנגעהויבן לערנען די גמרא בבא־מציעא כדי זיך אויסצופיינען, און ער האט אַלעמען טויב געמאַכט מיט די מעשיות און גוזמאות, וואס ער פלעגט זיך אָנדערציילן :

— איר וועט גלויבן, ר׳ משה, ער האט דאך באלד אָנגעהויבן פון „שנים אוחזין״ און נישט פון „המפקיד״, סאיז אים דען עפעס אַ נפקא־מינא ?.. די מעשה איז אזוי... דעם ערשטן טאָג... „זה אומר כולה שלי וזה אומר חציה שלי — זה נוטל...״, בקיצור, ער גיט מיך באַלד אַ פרעג דעם מהר״םס אַ קשיא, ווי איך בין אַ ייד... אָט דער קליינער !.. איך ווייס נישט וואס צו ענטפערן, ווי איך בין אַ ייד, און ער לאָזט נישט אָפ : פארענטפער אים די קשיא זיינע ! כע־כע... איך קוק נאָך אין די מפרשים, אַהער, אַהין—ערשט דער מהר״ם !..

פאַרבייגייענדיק גיט ער צו, אז ער האָט מיך אַוועקגעזעצט אין איין כיתה מיט יאַנקעלע, טאַקע דעם ר׳ משה׳ס זון.

דידאָזיקע באַמיאונגען זיינע און אויך מיין באַגער צו קריגן אַ גרויסן נאָמען האָבן ביסלעכווייז דערגרייכט זייער ציל. מיין פאָטער האט אָנגעהויבן פילן, אז פון איצט אָן האט שוין נישט קאָצין און זיינס גלייכן דאָס רעכט אים אָפּשטויסן מיט פאַראכטונג: „שלום געצל, מהאָט דיר שוין וויפיל מאָל געזאָגט, אז אַ מלמד דאַרף זיך נישט אַריינמישן אין אַזעלכע געשעפטן!" — איצט איז ער דאָך שוין נישט קיין פשוטער מלמד. די גאַנצע וועלט ווייסט, אז ביי אים אין שטוב וואַקסן אין דער פאָרם פון אַ ווילדן און באַרוועסן ייִנגל צוויי טויזנט רובל נדן, אז דידאָזיקע יהודית, וואָס האט אַ געשטיפּלט פנים, באַדעקט מיט גרויסע פלעקן, האָט אַ געבענטשטן בויך, אַ קוואַל פון „עילויים".

און אז ס׳פלעגט אים אַמאָל זיין גוט אויפן האַרצן און דאָס גליק פלעגט זיך אַריבערגיסן איבער אַלע ברעגעס און אַרויסשפּאַרן אין דרויסן אַרויס, פלעגט ער קומען זיך טיילן מיטן גליק צו דערזעלבער יהודית, וועלכע פלעגט אין אַזעלכע מינוטן פאַרגעסן אירע אַלע יסורים און בזיונות און פלעגט פול ווערן מיט דאַנקבאַרקייט און נחת אָן אַ סוף. די פיס פלעגט ער פאַרלייגן איינעם אויפן אַנדערן, ר׳פלעגט זיך אָנשפּאַרן אויפן ווענטל פון שטול, פלעגט רעדן געלאַסן וואָרט ביי וואָרט און מיט פאַרגעניגן מאַריך זיין אינם דערציילן — וועגן זיין גרויסקייט און אָנגעזעענקייט: אז ער איז נישט קיין מלמד ווי אַלע מלמדים, ער איז אַ מלמד נאָר אין חדר און אין דער וועלט איז ער אַ „באַלעבאָס". דעם לעצטן יום-טוב איז ער געווען אויך ביים ג ב י ר אין שטוב.

— פאַרשטייסט, יהודית?

— איך פאַרשטיי, כ׳פאַרשטיי... וואס איז דאָ פאַראַן צו פאַרשטיין?

— אַי, אַ יידענע בלייבט אַ יידענע!.. קענסט נישט פאַרשטיין... קאָצין האט דאָך געהאט אַ חנוכּת-הבית, האט ער

פארבעטן דעם רב, משה שמערלס, ר׳ צדוק דעם אייניקל, אלימלך דעם מלוה... כע, ישראל דרדקי-מלמד איז דאָרטן נישט געווען... און איך רוף מיך אָן אין אַ וויץ צו קאָצינען: ר׳ נתן, זאָג איך, ר׳ נתן !.. — ... ר׳ נתן —

— וואָס זאָג איך דען ?.. דו ווייסט דאָך, אז איך האָב דיר דאַמאָלס קיין וואָרט נישט געזאָגט, ווען דו ביסט צוריק-געקומען... ס׳איז נישט אין מיין נאַטור, ווי אנדערע ווייבער, ווי ד״י, למשל (דער פינגער גיט אַ ווייז אויפן צווייטן צימער, וואו סוואוינט מרים)... נאָר, פונדעסטוועגן, שלום געצל, פונ-דעסטוועגן... איך זאָל אזוי לעבן, ווי דו וואָלסט בעסער גע-טאָן, ווען דו קומסט צוריק גלייך פון בית-מדרש צו דיין ווייב און דיין שטוב... איך זאל אַזוי לעבן.. די גאנצע גוטסקייט איז ביי די גבירים ?. ס׳איז ביי אונז, ברוך השם, נישט גע-ווען ערגער ווי ביי אַלע יידן... די יויך איז געווען ווי קריס-טאל... אַ גאנצע העלפט פון אונזער ראבער הון איז דאָרט געווען... און דער קוגל, איז צעגאַנגען אין מויל... און אז נישט ווי ביי קאָצינען — טאָ וואס איז ? דאַנקען גאָט !.. דער עיקר איז דען צו זיין זולל-וסובא׳ס ? וואס ?

— „ווי ביי קאָצינען״ — שפעט אָפּ מיין טאַטע און צע-קאָכט זיך—אַי, חכמה ! הלואי זאל איך זען אויף אונזער ירמיה׳ס חתונה אַ העלפט דערפון, וואס כ׳האָב דאָרטן געזען !.. פרעג, וואס האט דאָרטן געפעלט !.. אַלערליי געבעקס, — אַלערליי איינגעמאַכטס, אַלערליי פישן און פליישן, אַלערליי פארבייסנס !.. און די גבירטע האָט געשיינט מיט איר גאָלדע-נעם זייגער... יעדער מאַכל, וואָס מהאָט געגעסן...

— בקיצור... — באַמערקט מיין מאַמע שטיל — פאר פרעמד געלט וואָלט איך אויך געווען אַ „בריה״ און איך וואָלט אויך געקענט אָנגרייטן און אָנבאַקן אַלץ...

— אַי ! — פראָטעסטירט דער טאַטע מיט אַ מאָדנער באַ-

וועגונג, ווי ר׳וואָלט זאָגן: זאָלסט נישט זיין קיין נאַר!
וועגט האָבן אויערן... אַזעלכע רייד טאָר מען נישט רעדן!..
— וואס זאָג איך דען?.. איך זאָג נאַר... גוט, גוט וואס דו קומסט צווישן מענטשן, סאיז דיין פאַך אַזאַ... אָבער אַלץ האָט אַ גרעניץ... ווען דו וואָלסט געקומען אין דער צייט, וואָלט מיין יום-טוב נישט פארשטערט געוואָרן... איך האב מיר געערעכנט: סוועט קומען יום-טוב, דער ליבער יום-טוב... וועלן מיר אלע זיצן ביים טיש... וועל איך אויך וויסן, אז סאיז יום-טוב ביי יידן... צי איז מיר טאַקי פאַרוועלט צו האָבן אַ ביסל נחת אויף מיין וועלט?.. און וואס איז געוועזן דער סוף... ביסט געקומען אין אָוונט... שיכור ווי לוט. ירמיה איז געזעסן אין אַ ווינקל ווי אַ פארזינדיקטער... סאיז געווען אַ רחמנות צו קוקן אויף אים... ער איז געזעסן, געזעסן — און אנטשלאָפן געוואָרן...
— ירמיה! — געדענקט דער טאטע דעם עיקר — אָט דאס זאָג איך דאָך טאַקי, אז דו קענסט נישט פארשטיין!.. קאָצין זאָגט: לחיים, שלום געצל!.. און ר׳ צדוק דער אייניקל: לחיים, שלום געצל, וואס מאכט דיין קליינער? און דער רב זאָגט: זה הקטן גדול יהיה!..
און ער צעגייט זיך אין מתיקות...

ד

און נאָך אַלעם, אָדער, ריכטיקער, אַ דאַנק דעם אַלעמען, איז געוואָרן די השגחה פון מיין פאָטער אויף „זיין שטאַרקסטן זכות אין לעבן“ אַ שטאַרקערע און אַ שטרענגערע. ער האט גענומען שאַרף אַכטונג געבן אויף אַלע מיינע טריט, אויף אַלע מיינע געננג; ער האט מיר קיין רו נישט געגעבן...

ער פלעגט מיך האַרב באַשטראָפן אויף יעדן שריט, צוליבן מינדסטן וואָרט, צוליב יעדער מינע, וואס איז אים נישט געפעלן. אַלע קוקן אויף מיר, אַלע אינטערעסירן זיך מיט מיר — און איך מוז אָפּצאָלן מיינע טריט, זיין ריין פון יעטוועדן פלעק. נאָך עפּעס: ער האט פון מיר פאַרלאַנגט רק צו באַווייזן וואונדער, מבטל צו מאַכן מיט מיין אויסצייכענען זיך אַנדערע, אָבער איך טאָר דערביי חלילה נישט זיין אַנדערש ווי סאיז אָנגענומען. איך מוז זיין גלייך צו אַלעמען — און זיי איבעריאָגן. ער פלעגט מיך רודפן אַלעמאַי איך בין נישט אויפמערקזאַם אויף מיינע מלבושים, אַלעמאַי איך בין אַ פאַרטראכטער. דאס דאַרף מען נישט!..

אין חדר בין איך געווען דער שעיר לעזאזל פאר די זינד פון די באַלעבאַטישע קינדער, אויף וועלכע מיין טאַטע האט מורא געהאט אויסצולאָזן זיין כעס. הירשקע דעם גבאיס זון קען נישט דעם וואָך-שיעור, אָבער ער האט אַ מאמע, וואס רופט זיך „שימקע קאָזאַק“; דערפאר פאַלט אויף מיין קאָפּ דער נקמה-ברען אין דער פאָרם פון אַ רעגן קלעפּ.

אין בית־מדרש האָט זיך פון מיר געפאָדערט, כ׳זאָל אַרויסווייזן סימנים פון גרויסקייט און אָפּגעזונדערטקייט. כ׳האָב מיך איינמאָל באַנאַרישט און נישט אויסגעהערט פון חומש דאָס לייענען פון אָנהויב ביזן סוף — און שוין שטייען אַלע און האָבן פאַרגעניגן פון דער סצענע, ווי דער טאַטע מיינער, פול מיט פאַנאַטישן גרימצאָרן, לערנט מיך מיט דער פויסט גאָטספאָרכטיקייט. די ייִנגלעך אַרום לאַכן אויפן קול, און איך שטיי אַ פאַרשעמטער און באַליידיקטער. איך בין אינ־גאַנצן באַלייגט מיט בלוטוויגערישע פּיאַווקעס...

מיינע חברים פלעגן זיך תמיד פרייען מיט מיין אומ־גליק, זיי פלעגן ליבהאָבן זיך מיט מיר צו רייצן, אַ שטאָך געבן, אָפּשפּעטן פון מיין אויסזען, פון מיין גאַנג, פון מיינע תנועות, וואָס איך אַליין האָב זיי מיר פאַרעכנט פאַר אַ גרויסן פאַרברעכן. מפלעגט מיר געבן פּלעריליי מיאוסע צונעמענישן: „זיידע", „אַלטער בטלן"... איך בין געווען אַ „נישט זייעריקער" אַ פרעמדער, איינער, וואָס מישט זיך נישט אין זייערע אַרומ־יאָגענישן און שפּילערייען. און שרייבנדיק דידאַקטיקע פראַג־מענטן, דערוואַכן און לעבן־אויף ביי מיר אין זכרון אַ סאַך בילדער פון אונזערע מלחמות און קריגערייען, אָדער, ריכטיקער, בילדער פון זייערע „ר ד י פ ו ת", וועלכע זענען געווען פול מיט אַ ביטערער קינדערשער אכזריות...

דאַן האָט זיך ביי מיר באַשאַפן, ווי געוויינלעך, יענע פאַרבאָרגענע גאווה, די באַגראָבענע, די קרענקלעכע, די פּיי־ניקנדיקע, די גאווה וואָס איז צוזאַמענגעמישט מיט אַ שרעק־לעכער ברענענדיקער קנאה: „אַ וודאי! זיי זענען „גוֹיִים", זיי ווילן שוין אויף אייביק פאַרבלייבן דאָ, זיי וועלן זיין אַזעלכע פּשוטע קרעמערס, ווי זייערע טאַטעס... אָבער איך?.. איך וועל פאָרן אין דער ליטע, אין אַ ישיבה... איך שטייג איבער זיי אַלע!..

מיין קליינער אין מיר איז זיי מקנא — זיי די פרייעלעכע, די שיינע שפּילערס, און זיין צווייטער קליינער חבר האַלט

זיך גרויס לגבי זיי, קלאמערט זיך אין זיין שטאלץ און שטארקט אים: „איך וועל דאך זיין... גישט גלייך צו זיי! מיך הייסט מען, איך זאל מיט זיי איין חזרן, איך בין דער בעסטער אין חדר, דער מתמיד״...

מיין באגער צו לערנען איז, אמת, געווען א נאטיר־לעכער אין א געוויסער מאס, ר׳איז ארויסגעפלאסן פון מיין ערנסטן, רעליגיעזן כאראקטער; אבער די הויפט־סיבה דערצו איז געווען מיין יאגן זיך נאך לויב, מיין באמיען זיך צו קריגן א נאמען —

„לערנען״!.. די למודים זענען געווען די פרטים פונם בוי פון בית־המקדש, דינים פון קרבנות און נגעים מיט לאנגע „רשי׳ס״, פארדרייטע און אומפארשטענדלעכע פסוקים פון ספר איוב, אויסטערלישע סוגיות, אן שרייבצייכנס, געלערנט אויף א משונהדיקן זשארגאן...

איצט, פארשטייט זיך, איז מיר אוממעגלעך ארייננצו־דריננגען אין תוך פון מיין גייסטיקן צושטאנד אין יענער צייט. איצט דאכט מיר, אז מיין התמדה איז תמיד געווען אן אוי־סערלעכע, פאר לייטן־וועגן בלויז: די ליפן פלעגן זיך באוועגן און די מחשבות מיינע זענען געווען ווייט פון די „צרעת מיט די נגעים״. אבער סקען זיין, אז איך האלט אזוי, נאר דערפאר ווייל מיר איז איצט אוממעגלעך צו פארשטיין די מעגלעכקייט פון קיינען מיט איבערגעגעבנקייט דאס דאזיקע גאנצע שטרוי, און איך פארגעס דעם כוח פון דער השפעה פון דער סביבה, דעם כוח פון געוואוינשאפט — און דעם כוח פון דער כינע־זישער מויער, וואס דריקט אויף א יונג קינד.

סאיז דאך, אמת, נישט אלץ געווען אן א טעם און אן א זין. סאיז געווען אויך א ביסל שפייז פאר מיין נשמה. די בראשית־מעשיות פון דער וועלט־באשאפונג... וועגן די ריזן... ווי אברהם ווערט ארייננגעווארפן אין קאלכאויוון צוליב זיין יידישקייט... ווי יעקב ראנגלט זיך מיט עשיו׳ס שר... ווי די

יידן ווערן אויסגעלייזט פון מצרים דורך משהן... און אפילו די אלע טרוקענע געזעצן פארמאָגן דאך אויך אַ ווערט פון תורה. אַלץ איז דאָך געגעבן געוואָרן משהן אויפן באַרג סיני ; אלע ווערטער וואס אין אלע ספרים, ווי אין די אַמאָליקע אזוי אין די לעצטע, אלע תגין, אלע פינטעלעך, אלע אותיות, וואס אין דער הייליקער תורה, — אלץ איז דאָך הייליק און פּאָרכטיק, אלץ איז פול מיט שרעקלעכע סודות און מיט טיפע געהיימנישן, אין אלץ געפינט זיך די גאנצע חכמה פון דער וועלט, אלע פארשיידענע מדרגות, וואס דער מענטש קען דערגרייכן... דאס איז אַלץ!.. און ווי גליקלעך און ווי אויסגעצייכנט זענען יענע, וועלכע האבן זוכה געווען דערמאָנט צו ווערן אין דער תורה גופא! עשיו, לבן, בלעם — אפילו דידאָזיקע רשעים האָבן דאָך עפעס אַ ספּעציעלן, גראַנציעזן אויסזען, אפילו זיי האָבן דאָך עפעס פליגלען!

מיין באַציאונג צו דער וועלט איז געווען דער סימבאָל פון ערנסטקייט. אַלץ האָב איך באַטראַכט מיט דער גאַנצער טיפקייט פון מיין נשמה, וועלכע איז תמיד געווען אָפן, גרייט אויפצונעמען איינדרוקן. יעדער קליינער שינוי אַרום מיר, יעדער קליינער פאַקט האָבן אין מיר דערוועקט מחשבות. די וועלט — איז אַ פּאָדערהויז, וואס איז שווער דורכצוגיין צוליב דער שרעקלעכער מלחמה, וועלכע מ'מוז דאָ פירן מיט דער טומאה, מיט דער קליפה, מיטן יצר־הרע. דער מענטש — איז אַ זעלנער. אלע הייליקע ספרים, וועלכע זענען פאראן פיל אָן אַ צאָל, לערנען וויאזוי אלץ מנצח צו זיין און אַריינצוקומען אין פּאַלאַץ אריין. די מלחמה־סטראַטעגיע—דאס זענען די מצוות.

אָן מצוות האב איך מיר גאָרנישט געקענט פאָרשטעלן דאס לעבן בכלל. איך פלעג האָבן גרויס רחמנות, ווען איך פלעג טרעפן עפעס אַ „גוי". ווי אומגליקלעך איז דאס דאָזיקע באַשעפעניש! עס מאַטערט זיך אָן אָפרו, עס זייט, שניידט,

אַרבעט, פרעסט, זויפט, און מן־הסתם פעלן עס קיין צרות אויך נישט, און סוף־כּל־סוף וואס? צום סוף שטאַרבט עס — און אַלץ איז פארשוואונדן ווי מיטן רויך. אנדערש איז מיט דעם ייד, מיט אַ גוטן ייד, אַ ייד „בבחינת מוח", וואס די גאנצע וועלט איז באַשאפן געוואָרן פונזיינעטוועגן, וואס ער איז דער איינציקער צענטראַלער פונקט, וואס זיין גאַנץ לעבן איז מכוון בלויז צו טאָן דעם ווילן פון זיין באַשעפער און זיך מתדבק זיין אין אים... דער צדיק איז דער תכלית פון דער וועלט. גאָט, ברוך הוא, האט איינגעזען, אז צדיקים זענען פאַראַן וויניק, האט ער גענומען און האָט זיי פאַרפלאנצט אין יעדן איינציקן דור. און איך, נו, ווען איך, למשל, וואָלט מיך באַמיט צו זיין אזא צדיק ווי ר' נחמן בראַסלאָווער?.. ניין, ווייזט אויס, אז מדארף געבוירן ווערן אַ צדיק, מדארף ארויסקומען אויף דער וועלט האָבנדיק אַ גרויסע נשמה... אַי, מיר לערנען דאָך: „הכּל בּידי שמים, חוץ מיראַת שמים"? איז דערפון געדרונגען, אז דער מענטש איז אַ בעל־בחירה און אפילו א קנעכט און א דינסט קענען דערגרייכן צו דער מדרגה פון משה רבינו — — — האַ?

דער עיקר איז, א מענטש דארף זיין אן עָניו, ער דארף זיך שעמען פאר זיין באשעפער, ער דארף געדענקען, אז ער איז אַ ווערמל, אז ער קומט ארויס פון א טפה סרוחה, אז ער איז אן ערדישער גוף... און דערדאָזיקער געדאנק האט זיך ביי מיר באַזעצט צוזאמען מיט דער אמונה, אז דער מענטש איז דער אויסדערווײלטער פון אלע באשעפענישן, דער מלך פון דער נאטור, די קרוין פונם באַשאף. ער האט געטאָן איין מצוה — און ער האט אריבערגעוואויגן זיך און די גאנצע וועלט לכף זכות — — —

די וועלט האט זיך ביי מיר פאַרגעשטעלט אין דער געשטאלט פון דער יידישער אומה. מחוץ פון איר האט גאָרנישט עקזיסטירט. סזענען, אמת, פאראן נאך אוּמות, די אומות

העולם, און יעדע אומה האט איר שר דאָרטן, אין דער פמליא של מעלה, און אוודאי האט דער רבונו של עולם אויך עפעס מיט זיי צו טאָן, אָבער לגבי יידן זענען זיי גאָרנישט מיט נישט, ווארום זיי האָבן דאָך נישט קיין תורה און קיין מצוות און ממילא — קיין לעבן אויך נישט. אמת, זיי האָבן דאָרטן זייערע פארשיידענע „לשונות", און א סך פון די „גויים" פארגעסן זיך מיט חכמות, מיט חכמות חיצוניות, אָבער זיי זענען קיינמאָל נישט דערגאנגען, און זיי קענען נישט דערגיין צו יענער חכמה, וואס מיר געפינען, למשל, אין „מהר"ם שיף", אין „פני יהושע". דער „ערבי נחל" אָדער דער אלשיך, למשל, זענען דאָך בלויז מפרשים פון די פינף חומשים, — טאָ גיב א קוק זייער גרויסקייט: זיי נעמען און פרעגן הונדערט קשיות אויף איין פסוק, ברענגען דרייסיק מאמרי חז"ל, וואס האָבן אין פלוג קיין שום שייכות נישט מיט דעמדאָזיקן פסוק, ברענגען נאך עטלעכע הקדמות און פלפולען זיך אָפּ עטלעכע זייטלעך ביז פון אלע קשיות בלייבט גאָרנישט. און דאס קרומע ווערט אויסגעגלייכט. געפינען זיך אין די נארישקייטן פון די „גויים" אזעלכע זאכן ?..

און אז איך פלעג איבערגיין פון דער „חכמה" צום אונטערשייד וואס צווישן די גויים און צווישן יידן אין גאָט־זאכן, פלעג איך מיך נישט ווילנדיק דערמאָנען אָן מיינע חברים, די יינגלעך, וועלכע טראכטן אויך נישט אריין אין אזעלכע זאכן. זיי זענען פארנומען מיט זייערע נארישע טו־עכצער, מיט די אומזיניקע שפילערייען, און איך... איך קלער נאָך וועגן מיין אויפפירונג, איך טראכט וועגן זין פון דער וועלט, איך קלער אריין אין מיין באשעפער, איך... בכן, הייסט עס, אז איך האלט מיך גרויס ? אוי, שוטה, רשע, גראָבער יונג! דו האלטסט זיך גרויס אנטקעגן זיי ? דו ביסט דען בעסער פון זיי ? דו ביסט דען זיי נישט מקנא און דו ווערסט גאָרנישט געשטרויכלט מיט פארשיידענע זינדיקע

מחשבות? דו ביסט דען נישט פול מיט אלע שלעכטע מידות? און וואס האסטו אויפגעטאן? צו וועלכער מדרגה ביסטו דער־גאנגען? דו ביסט דאך ערגער פון זיי: זיי ווייסן נישט, זיי טוען עס נישט גערנווילי, אבער דו ווייסט דאך יא וועגן לעבן פון יענע אלע פרומע לייט, די הייליקע און גרויסע — קענסטו זיך דען גלייכן צו זיי? שוין אפגערעדט וועגן די תנאים, אמוראים, און די גרויסע מענטשן וואס אין די מדרשים און אינם זוהר, נאר אפילו דער „אוהב ישראל", דער של"ה הקדוש אדער דער מחבר פון „יסוד ושורש העבודה"... אט דאס זענען צדיקים. . און דו... דו—ביסט גארנישט!

מיט דער גוואלדיקער גרויסקייטפון דידאזיקע צדיקים, די העלדן, האב איך באוויזן זיך צו באקענען אין דער פרייער צייט. ווען איך פלעג קומען אין בית־מדרש אריין א ביסל פארן דאווענען, פלעג איך אריינקוקן אין ספרים. איך האב געוואוסט ווי גרויס עס איז די זינד פון ביטול־תורה. אלימלך מלוה, וועלכער איז דאן געווען איינער פון די אנ־געזעענע און חשובע יונגעלייט, פלעגט ליבהאבן מיך צו פאר־מאטערן מיט גימטריאות, מיט נוטריקון׳ס און פארשיידענע מראי־מקומות, וועלכע זענען געקומען א דאנק דרוקפעלערן אדער צו־ליבן פעלן פון שרייבצייכנס. ער פלעגט זיי אויסזוכן מיט גרויס טאלאנט און פלעגט זיי געפינען אין „חזקוני", אין „מאור עינים" אדער אין „טור ברקת".

ווען מיין גייסט האט זיך נישט צופרידנגעשטעלט, בעוונותינו הרבים, מיט די פארשיידענע לימודים, מיט וועלכע סהאבן מיך געשטאפט מיינע לערערס און רביים, מיטן גאנצן הארצן, — מיט „הלכות נדה ומקואות" וואס אין יורה־דעה, וואס סהאט מיך געלערנט ר׳ חנן־נתן, דער רב פון שטאט, — האב איך גענומען זוכן נאך ספרים. איך האב געלייענט אלץ, וואס ס׳איז מיר געקומען אין האנט אריין. אביי מיט רבא׳ן דאס איז א באזונדערע זאך; דאס איז א וודאי דער עיקר; דאס איז

אַ וודאי דער עיקר; דאס איז די תורה, וואס שוואַכט אָפּ דעם מענטשנס כּוח מיט איר שווערקייט; זיי דאַרף מען פֿאַר־שטיין מיט אַ טיפֿקייט שבטיפֿקייט; מיין חוב איז זיי צו חזרן אָן אַן אויפֿהער; ביי זיי טאָר איך מיך נישט אָפּגאַרן, — אַ חטא, וואס איך האָב, צום באַדויערן, ביי מיר אַנטדעקט, אַז צייטנווייז היפּער איך איבער אַ סך ווערטער מיט איין מאָל און איך קוק מיך נישט גוט איין אויף דעם אָדער אַנדער פֿינ־טעלע: אַרויסנאַרן זיך פֿון זיי אָדער אינגאַנצן זיי פֿאַרלאָזן — איז נישטאָ קיין גרעסערע שאַנדע דערפֿון; אָבער „דברי אַגדה": מדרש, „עין־יעקב", „ראשית חכמה", „שבט מוסר", „מנורת המאור", „שם הגדולים", די מפרשים פֿון דער תּורה און אַלע ספרים ווי, למשל, „בחינת עולם", „מוסר השכל" א. א. וו. וועלכע איך האָב געפֿונען אין ר' ברוכ'ס, עליו־השלום, ירושה און אין אונזער בית־מדרש און וואָס איצט האָב איך שוין אפילו זייער נאָמען פֿאַרגעסן, — דאָס אַלץ איז אַ באַזונ־דער זאַך.

יאָ, מיין אויפֿגערודערטער גייסט האט געזוכט, געשטרעבט, געוואָרט אויף עפּעס, ער האָט זיך אומבאַוואוסטזיניק באַטיי־ליקט אין דער צרה פֿון דער שלעכטער, פֿאַרגייענדיקער וועלט, וועלכע איז פֿול מיט נאַרישקייטן און וועלכע וואַרט אויף משיחן און אויף דער גאולה. איך האָב געוואוסט, אַז דאָס לעבן איז ווי אַלאַנגער קאַמף, אַז עס פֿאַרלאַנגט אויסבעסע־רונג, לייטערונג און אומקערונג צום מקור, ס'הייסט, ביטול היש; איך האָב אויך אַ גאָט פֿאַרמאָגט, אַ קלאָרן און פֿעסטן גאָט, מיט וועלכן איך האָב געהאַט געוויסע חשבונות, געוויסע זאַכן — און איך האָב אים אַרומגעזוכט. לעבן האָב איך געזוכט, לעבן און גאָט.

נישט איינמאָל האט זיך אויף מיר אויסגעגאָסן מיין טאַטנס צאָרן צוליב מיין „געמיינער געוואוינהייט" אַרומצו־קריכן אַרום די אָרימעלייט, וועלכע פֿלעגן קומען אין די

שטעטלעך מיט פעקלעך ספרים און מעשיות אויף העברעאיש און זשאַרגאָניש, ווען זיי פלעגן אויסשפרייטן זייער סחורה אויפן טיש, וואָס לעבן בית-מדרש-אויוון. אַלע זיינע אַנרייסנס ביי די אויערן און די שטויסן אין פלייצע האָבן מיך נישט אָפגעריסן פון יענע קופּעס דערציילונגען, מיט וועלכע איך האָב מיך אייגנטלעך געשעמט צו עוסקן, איך פלעג מיך באַשולדיקן פאַרוואָס איך גיב זיך אָפּ מיט נאַרישקייטן און נישט ערנסטע זאַכן, און גלייכצייטיק פלעג איך זיך שעצן גליקלעך, ווען ספּלעגט זיך ביי מיר געפינען — עפּעס אַ צופאַל — אַ קופּערנער גראָשן צו באַצאָלן דעם מוכר־ספרים לייענגעלט. די איבעריקע טעג פלעג איך בלויז שטיין און קוקן אויף מיין הארץ-באַגער מיט אַ סך בענקשאַפט און מיט דעם ווייטיקדיקן באַוואוסטזיין, אַז מיין גליק איז נישט ביי מיר אין די הענט. אויך די קליינע דערציילונגען פון שמ״רן און זיינע „תלמידים״ : „המנס מפּלה״, „געלט פאַר פעטש״, „דער ישיבה-בחור״ און נאָך אַ סך אַזוינע, פלעגן מיר דערקוויקן דאָס האַרץ. סאיז איינמאָל אפילו דער-גאַנגען דערצו, אַז איך האָב נישט צוגעגרייט דעם שיעור ! סאיז מיר אונטערגעקומען די מעשה מיט שבתי-צבי ימח שמו. ר׳ חנן-נתן האָט גאַרנישט געוואוסט פון אַלע מיינע יסורים צו-ליבן בראָך פונם „פאַרשטויסענעם הירש״ און צוליב דעם, וואָס די זאַך איז נישט געלונגען, און ער האָט בשום אופן נישט פאַרשטאַנען ווי האָב איך פאַרגעסן צו פאַרענדיקן די סוגיה (כ׳האָב דאַמאָלס געלערנט מסכתא כתובות), וועלכע האָט אַזעלכע טייערע „מהר״ם שיף״ן און וועלכע איז נוגע די הלכה פון יורה-דעה, וואָס מיר האָבן יענעם טאָג געלערנט, צוליב אַ נאַרישער מעשה. אַ בחור אַ בר-דעת !..

ה.

איך בין דאמאלס אלט געווען א יאר צען, דער קלענסטער צווישן ר׳ חנן־נתן׳ס תלמידים. די „שכירות״ פון אונזער שטאט האט נישט געניגט פאר איר רב, האט ער זיך דערייבער אויך פערנומען א ביסל מיט בכבודיקער, רבנישער מלמדות. זיינע תלמידים זענען געווען די קינדער פון די עשירים פונם שטעטל, תלמידים צוליב אנזען און נישט צוליב לערנען, און מער ווי זיי פלעגן זיין באשעפטיקט מיטן סדר־נשים פון ר׳ חנן־נתן, פלעגן זיי זיך באשעפטיקן מיט די דריי טעכטער פון ר׳ צבי גלותזאן, וועלכער האט געוואוינט אין „שכנות״ ביי אונזער רבין אין שטוב. ר׳ צבי גלותזאן, וועלכער איז געווען א שוואגער פון משה שמערלס, איז געווען דער פעטער פון יעקב׳ן, אט דעם משה׳ס זון, און דערדאזיקער יעקב איז אויך געווען צווישן דעם רבס תלמידים. די דערמאנטע דריי טעכטער האבן געהאט מיידלעך־פריינדנס, און די צאל פון די העלדנס איז געווען נישט ווייניקער ווי די צאל פון די העלדן. אטא דער „מגע־ומשא״ איז געווען פונם אנגענומענעם מין אין די פראווינץ־שטעט: מען קומט זיך צונויף און מען פארברענגט די צייט מיט הוליען, מיט רכילות און מיט ראנגלען זיך. און דידאזיקע שפיל איז געווען נישט אן ליבעקאנפליקטן. יעקבס הארץ, למשל, האט געצויגן צו דער יינגסטער פון די דריי טעכטער, און אין הארץ ביי עובדיהן, דעם רבס זון אליין, איז געווען א „סימפאטיע״ — כ׳האב שוין פאר־

געסן צו וועמען... דאַכט מיר... ניין, אויך צו דער יינגסטער. דאָס איז געווען אַ באַלייבט מיידל, מיט קאַרשן-ליפּן, אַ הויכע ברוסט און אַ מויל פול מיט קלינגענדיקן געלעכטער. אָבער דאָס האָט נישט צו דער זאַך. מיין הויפּט-כוונה איז געווע צו פאַרצייכענען, אַז איך, וואָס בין ווייט און דערווייטער זיך פון אַזעלכע סצענעס, האָב מיך געשעמט פאַר זיי ביז דער טיפעניש פון מיין נשמה. — בכלל, איז מיין באַציאונג צום אַנדערן געשלעכט תמיד געווען אַ נישט-פרייער און אַ שעמעוודיקע. פון מיין קינדהייט אָן איז דער אויסרוף: „מיט אַ מיידל!" געווען די גרעסטע חרפּה. אַז איך בין אויסגעוואַקסן זענען אויך געוואַקסן מיין דערווייטערונג און מיין שעמעוודיקייט פאַר פרויען, — אַ דערווייטערונג און אַ שעמעוודיקייט, וועלכע זענען געווען דער עקסטרעמסטער קעגנזאַץ צו קאַלטקייט און ריינקייט. מיין כאַראַקטער איז תמיד געווען אַ פלאַמיקער ביז גאָר, אָבער איך האָב גלייכצייטיק געהאַט דעם באַוואוסטזיין, אַז מיין געשטאַלט, מיין קול און מיינע באַוועגונגען זענען שווער צום איבערטראָגן פאַר אַ חוהס טאָכטער: זי לאָזט באַלד אַראָפּ אירע ברעמען און ווערט שווייגעוודיק, כמעט טרויעריק. אַז איך פלעג אַמאָל דערהערן הינטער מיינע פּלייצעס דעם הילכיקן געלעכטער פון אונזער רבינס שכנס טעכטער, פלעג איך אים תמיד נעמען אויף מיין חשבון, און ספלעגט אויך טרעפן, אַז מיין געקרענקטער אייגנליבע פלעגט זיך אויסדאַכטן און זי פלעגט אויפכאַפּן אַ געלעכטער פון דער לופט... די ליידן, וואָס איך האָב דערפון געליטן זענען געווען פאַרבאָרגענע, פאַרגראָבענע אין די טיפענישן פון מיין נשמה און זיי פלעגן באַשאַפן נישט-גוטע געפילן. איך האָב קיינמאָל נישט שלוב-געמאַכט מיט זיי. ליידן צוליב „גלות השכינה", צוליב דעם, וואָס „ירושלים של מעלה איז אין געפענגעניש", צוליבן „שאור שבעסה" — דאָס איז נישט שלעכט, דאָס זענען יסורים של מצוה. אָבער ליידן צו ליבדעם, וואָס מיין „שמוציקער חומר"

איז נישט גלייך אין זיין אויסזען צום שיינעם אויסזען פון אַ פריציש זינדל, צוליבדעם, וואס „מיינע האָר זענען נישט געקרייזלט, כדי דער בער זאל זיך אויף מיר אָנרייצן״; ליידן צוליבדעם, וואס איך קען מיך נישט איינקוקן אינם קליינעם פינגערל פון אַ פרוי, כדי מיין לעבן זאָל ווערן פאַרשניטן פון דער וועלט — אז אָך און וויי צו מיר!.. וויאזוי וועל איך קענען מיין קאָפּ אויפהויבן פאר מיין באשאפער? צי פאסט דאס פאר אזא, וואס האלט מלחמה מיט דער קליפּה? אדרבה, איך דארף מיך דאָך פרייען, וואס איך פאַרמאָג אן אָפּהאלט פאר מיין יצר-הרע און פאר מיינע תאוות. אמת, אַוודאי וואָלט בעסער געווען, ווען איך בין יאָ מסוגל צו זינדיקן און שטארק זיך און בין מנצח, נישט אזוי ווי איצט... אָבער, נאָכאמאָל, אָך און וויי צו מיר, רשע גמור! איך ווייס דאָך יאָ, אז איך באזיץ נישט די מידה פון יענעם צדיק, וואס אין דער מעשה מיט דער „מטרוניתא״; איך האב דאך אפילו קיין כּוח נישט צו האלטן דעם אָפּמאַך, וואס איך האב וויפיל מאָל מיט זיך אָפּגעמאכט איך זאָל נישט קוקן אויף קיין מיידל; איך בין דאָך אין דער בחינה פון איינעם, וואס טוט תשובה און זינ-דיקט באלד ווייטער, ווארום וויפל מאָל האב איך געוויינט מיט ביטערע טרערן ביי „תפלה זכה״ און האָב אָנגענומען אַ פעסטן באַשלוס זיך צו דערווייטערן פון דער זינד — פון דער באַוואוסטער זינד — און איך האָב נישט אויסגעהאלטן דעם נסיון... איז אַזא שווער-זינדיקער מענטש, ווי איך בין, קען נאָך האָבן טענות און תרעומות צו זיין באַשעפער, אַלעמאי ר׳האט זיך אויף אים מרחם געווען און האט אים באַשאפן אַ מיאוסן! און בכלל, ווי שעם איך מיך נישט זיך אָפּצוגעבן מיט אַזעלכע מינדערווערטיקע זאַכן?.. אויף יענער וועלט וועט מען מיך פרעגן וועגן מיין תורה, וועגן מיינע מצוות און נישט וועגן אויסזען פון מיין נאָז! — — —

איך ווייס עס אַלץ — און פאַרבאָרג פון מיר אַליין מיין

זינד... איך ווייס עס אַלץ — און מיינע אויגן פאַרגנבענען זיך, קוקן זיך איין, בלאָנדזשען ארום... איך ווייס עס אַלץ — און מיין הארץ צעגייט אין מיר, ווערט צעריסן, וויינט...

דערדאָזיקער קאַמף, וועמענס שילדערונג פאַרמאָגט שטריכן, וועלכע פאַרוועבן זיך נישט אין ווערטער, און ברעקלעך פאַקטן, וואס לאָזן זיך נישט באשרייבן, גייט דורך ווי א רויטער פאָדים אין מיין גאנץ לעבן. די יאָרן פון מיין וואַלגערן זיך אין די בתי-מדרשים, פון מיין עסן „צדקה ברויט" ביי פרעמדע טישן האָבן נאר געקענט נאָך פארשטארקן מיין נישט-פלינקייט, מיין אומאַנגענעמלעכקייט, מיין מיאוסקייט, שעמעוודיקייט און אָפּגעזונדערטקייט. עס האט זיך אויך גאָרנישט געענדערט, ווען איך בין אַרויס פון דאָרט „אין דער וועלט אריין", ס'הייסט זיך צו וואַלגערן אין טונקעלע וואוינונגען אַלס הונגערנדיקער העברעאישער לערער. סהאט זיך ביי מיר נישט געענדערט דאס נישט אַכטונג-געבן אויף מיין אויסערלעכקייט און אויף מיין קליידונג, אַ זאך, וואס די ישיבה האט ביי מיר אַנטוויקלט ביזן עקסטרעם. סהאט אפילו געדויערט אַ לאנגע צייט און איך האָב מיך נישט אָפּגעזעגנט מיט מיין לאַנגער קאַפּאָטע. איך האָב, אמת, פארשטאנען, אז „אן אייראָפּעאישער מענטש דארף טראָגן אייראָפּעאישע קליידונג", אבער מיר האט זיך אויסגעדאַכט, אז איך וועל האָבן נאך אַ קאָמישערן אויסזען, ווען איך וועל ענדערן מיין קליידונג. עס האט זיך אויך נישט געענדערט מיין געדאַנקענגאַנג וועגן שיינקייט, און ערשט ווען ביידע צדדים אין מיר פלעגן זיך פריער באַנוצן מיט פסוקים, מיט מאמרי חז"ל און מיט שטיקלעך פון ספרי-דרוש, פון מוסר-און חקירה-ספרים, פלעגן זיך דערנאך שטעלן איינער קעגן אַנדערן: דער הערשנדיקער גייסט אין טורגעניעווס ראָמאַנען און אין פושקינס און לערמאנטאווס לידער פון איין זייט, און די אַרטיקלען פון פיסארעוו, שעלגונאוו און זייערסגלייכן, די אפלי קענער פון דער עסטעטיק אין די זעכציקער

יאָרן, פון דער צווייטער זייט. איך פלעג האָבן אַ שטאַרק פאַר-
געניגן לייענענדיק די זאַכן פון די לעצטע. זייערע געשרייען
זענען געווען אַ באַלעבונג-טוי פאַר מיין צעבראָכן האַרץ. יאָ,
דידאַזיקע זאַך טאָר נישט ווירקן אויף מיינע לעבנסבאַדינ-
גונגען. איך בין אַ קלאָרער מוסטער פון דער אנשויאונג פונם
יידנטום. דער עיקר איז די גערעכטיקייט און נישט די שיינ-
קייט. עס האט נישט קיין שום ווערט די אויסערלעכע שיינ-
קייט, די קערפערלעכע. איך דאַרף נישט בטל ווערן פאַר דער
גריכישער אַנשויאונג. איך דאַרף ביי מיר נישט שפירן קיין
שום שולד אַלעמאַי איך פאַרשאַף נישט קיין פאַרגעניגן מיט
מיין אויסזען יעדערן, ווער עס קוקט מיך אָן. איך וועל ביי
מיר נישט אַראָפּפאַלן פאַר נאַרישע שפּילערייען. פּיסאַרעוו
זאָגט... אים איז גרינג צו זאָגן: ער אַליין איז אַ שלאַנקער,
אַ שיינער, אָבער איך... איך—וויאַזוי קען איך עפּעס דאָ באַ-
שליסן? וויאַזוי קען איך דאָ אויסמיידן מיין פּערזענלעכע
פּניה? ווען מיין פּנים וואָלט, לכל הפּחות, אויסגעדריקט חכמה,
טיפקייט, גרויסקייט, וואָלט איך שוין מותּר געווען אויף גע-
טאָקטע גלידער, אויף דער הויט-פאַרב... אבער איצט... — סאיז
דאָך שרעקלעך! — נישט דאס און נישט דאס... אָבער וואס
וויל איך? אַ וודאַי איז שיינקייט א מעלה פאַר אַ מענטש...
פאַר מיר איז גענוג בלויז דעה באַוואוסטזיין, אַז אויך אַ מיאוּ-
סער קען זיין אַ גוטער מענטש... ניין, נאָר אַ מיאוּסער...
דאס הייסט... — —

אין יענער צייט פלעגט די נאָענטקייט פון אַ פרוי,
וועלכע סזאל נישט זיין, מיך ברענגען צום אַראָפּלאָזן די
אויגן, צו האַרצקלאַפּעניש און צעשטרייאונג. נאָך עפּעס: קיין
פרוי, וועלכע סהאט זיך מיר געמאַכט צו באַגעגענען, האט
נישט געהאַט קיין אויגן געשטאַלט, נאר דאס גאַנצע געשלעכט
איז געווען ווי איין גאַנצעס, פאַרדעקט מיט אַ ווייסן שירעם.
פון דער אַנדער זייט האט אין אַ געוויסער מאָס מיין דאַמאַלס-

טיקע באַציאונג צום „שיינעם און שוואַכן געשלעכט" געהאַט אין זיך עפּעס אַ מין סענטימענטאַליטעט. צוליב מיין נישט־קע־נען די פרויען האָב איך געהאַלטן „אַ מיידל" פאַר אַן אַנ־דערע, באַזונדערע וועלט, כ׳פלעג זי אפילו אָפּט פאַרגעטערן, כאָטש צוזאַמען דערמיט — די אייביקע סתירות און ווידער־שפּרוכן! — האָט זיך נישט געענדערט מיין מיינונג איבערן אמתן ווערט פון דער פרוי אַלס אַזעלכע, נישט אין באַצוג צו מיר. פון מיין קינדהייט האָב איך געוואוסט, אַז סזענען געווען די „אמהות" און אַנדערע נשים צדקניות, אין וועמענס זכות אונזערע עלטערן זענען אויסגעלייזן געוואָרן פון מצרים; אַז סזענען געווען פרויען, וועלכע האָבן דערגרייכט צו אַזאַ מדרגה ווי, למשל, רבי׳ס דינסט, וועלכע ווערט דער־מאָנט אין דער גמרא, ווי דעם בח״ס טאָכטער... און פונדעסט־וועגן — „פונוואַנען נעמען מיר, אַז די פרוי ווערט אָנגערופן מענטש?"... פרויען זענען לייכטזיניק, פרויען טאָרן נישט שעכטן, פרויען זענען פּטור פון מצוות, פרויען, קנעכט און קליינוואַרג מיט איין קלאַפּ, און בכלל איז אַ מיידל נישט באַ־שאַפן געוואָרן אויף אַריינצוטראַכטן... אַ פרוי איז בלויז צוליב שיינקייט... און די דיקע גמרא׳ס מיט זייערע מפרשים און מפרשי־מפרשים, און אַלע פּוסקים, און אַלע פּלפּולים זענען דאָך ביי מיר בלויז אויסגעטוישט געוואָרן אויף אַנדערע ספרים, ספרים, וועלכע זענען, אמת, פול געווען מיט פיינע פאַרנויגונגען פאַר דער פרוי, אָבער די פאַקטן, וועלכע זענען דאָרט געבראַכט געוואָרן און די באַלייכטונג פון די פאַקטן האָבן גענוג באַוויזן, אַז די פרוי אין אַלגעמיין איז אַ קליי־נלעכע, אַ ליגנערן, אַן אַכזרטע, האָט ליב בלויז איר גוף, איז אַן אויסגערעכנטע, אַ שרעקעוודיקע, אַ קאָנסערוואַטיווע, איז ווייט פון קריטיק און פון דענקען... און דעריבער ווען עס פלעגט מיר דאַמאָלס אויסקומען צו רעדן וועגן דער „פרויען־עמאַנציפּאַציע", פלעג איך, וואָס אַן אמת, צווישן די ווערטער

צרויסזאָגן מיין תוך־געדאנק, אָבער כ׳פלעג דערווייל מאַכן באַמערקונגען און באַמערקונגען צו די באַמערקונגען, ביז סוף־כל־סוף פלאגט מיין אויספיר ווערן גאָר אן אנדערער... א זאך, וועגן וועלכע מדארף נישט דיסקוטירן, איז — אז די פרוי איז אין אלגעמיין ענלעך צום מאַן; א באשטימטע זאך איז, אז מיר זענען נישט קיין „קאַוואלערן" פון דער „גאָלדענער יוגנט", וועלכע זעען אין דער פרוי נאָר די נקבה... אמת, מיר קענען זיי אין לעבן נאָר אין זייער א באשרענקטער מאָס— און אונזער מיינונג וועגן זיי מוז דעריבער זיין א ביסעלע נישט אינגאַנצן ריכטיק... און אמת, די שיינע מיידלעך זענען בכלל... און סאיז אוממעגלעך, זיי זאָלן זיין אַנדערש... אבער סאיז נאָך קיין ראיה נישט... איצטער איז עס טאַקי אזוי, אָפּער שולדיק אין דעם איז דער אַנטוויקלונג־גאַנג פון דער קולטור... די דענקפעאיקייט פון דער פרוי, — מוז מען מודה זיין, — איז ביי היינטיקן טאָג שוואַכער פונם מאַנס, און איינדעראמתן ווילן זיי גאָרנישט קיין וויסן; אָבער, דאַקעגן, האָבן זיי אַנדערע גוטע מידות, וועלכע די מענער פארמאָגן נישט... בכלל קען מען נישט פאראלגעמיינערן... סזענען פאַראַן לייטישע פרויען... די ערשטע סימנים פון דער „צוקונפטיקער פרוי" באַווייזן זיך ערשט... די צווישן־געשלעכטלעכע באַציאונגען קענען און דארפן זיין אַנדערע. סאיז דאָך א אומזין געפינען פאר נויטיק אויפצווייזן, אז די פרוי איז נישט בלויז קיין נקבה, פונקט ווי דער מאַן איז נישט בלויז קיין זכר. די טרעפסט טאַקי, אז מיר זענען גוטה צו מיינען, אז אויך די מענער...

נאר, וואס פאר א מיינונגען איך זאל נישט האבן געהאט וועגן דער פרוי — זי געפינט זיך לגמרי נישט אין מיין לעבנסבוך, זי פעלט מיר, איך בין אַליין, ווי א בוים אין סטעפּ... מיין באקאנטשאַפט מיט מיידלעך איז, געצוואונגענערהייט, קיינמאָל נישט אריבער די גרעניץ. מיינע ליידן האָבן

בײַ מיר געשאַפן עפּעס אַ מין גרויסהאַלטערײַ, ווי איך וואָלט
מיך מיט אַ ביוון פון זײַ דערוויטערט, ווײַל איך וויל מיך
נישט דערנידעריקן און זין אַראָפּלאָזן צו זײַ. דידאָזיקע
כלומרשטע „גאווה" פלעגט אין מיר דערוועקן אַמאָל שפּאָט
און חוזק צו מיר אַליין, אָבער נאָך שווערער איז מיר גע-
ווען די משונהדיקע פײַנטשאַפט, וועלכע האָט זיך בײַ מיר
באַשאַפן און איך האָב זי בשום אופן נישט געקענט אָפּטויטן
און אַרויסרײַסן פון מײַן האַרץ. דידאָזיקע פײַנטשאַפט איז
געווען באַזונדערס צום שיינעם מיידל, וואָס גיט אַפילו קיין
קוק נישט אויף מיר, אָדער וואָס קוקט אויף מיר מיט שפּאָט
און ס'אַרט איר נישט מײַן צײַנקריצעניש. אָבער נישט קיין
בעסער געפיל האָב איך געהאַט צום „נייעם מיידל", אַ מין
„האַלבער זכר", און קען זײַן, אַז די מיידלעך פון דעמ-
דאָזיקן מין האָב איך נאָכמער נישט ליב געהאַט — אפשר ווײַל
מיט זײַ פלעג איך זיך מער באַקענען, און אפשר ווײַל בײַ
זײַ פאַרלירט זיך יענער ווײַבלעכקײַט-חן, וועלכער סאַינטערע-
סירט מיך, לכל הפּחות, בײַ די טיפּישע מיידלעך. ווי סזאָל
נישט זײַן — פלעג איך זיך זייער פּײַניקן. מינוטנווײַז פלעג
איך מיך דערמאָנען אַ פּנים פון עפּעס אַ מיידל, אַ שפּאַציר-
סצענע אין אַ זומער-נאַכט — און איך פלעג זיפצן, מקנא זײַן,
און בענקען... פאַרוואָס זײַ ? פאַרוואָס ווײַסן זײַ ווי צו באַ-
גיין זיך מיט אַ מיידל ?.. מײַן שטאָלצקייט, וועלכע בונטעוועט
זיך דאַן און רעדט מיך אָן זיך אײַנצוועקשנען און צו באַ-
שליסן אַז איך בין דאָס אַלץ מבטל, אַז איך בין העכער פון
דעם אַלעמען, — שיט נאָר זאַלץ אויף מײַנע וואונדן. איך בין
גרייט צו שרײַען, צו ברומען ווי אַ חיה, וועלכער סהאָט
אַ קויל געטראָפן. ווי אַ פלאַם ברענט אין מיר דער באַגער
זיך צו פ א ר ל י ב ן, אַפילו ווען איך זאָל בלויז לײַדן פון
דעמדאָזיקן פאַרליבן זיך. איך האָב קיינמאָל נישט געקענט
דאָס דאָזיקע געפיל, וואָס קערט איבער וועלטן !.. וויפל איך

האָב פאַרשטאַנען, ווי קאַמיש עס איז, וויפל איך האָב נישט געוואָלט קיין לײַדן, וויפל איך האָב געטראַכט וועגן דער סכּנה, וועלכע איז פאַרבונדן מיטן בלינדן ווילן, האב איך מיך אַלץ נישט געקענט באַפרייען פונם באַגער ליבצוהאָבן. בראַנדשטייטערס און גיהנום-יסורים זענען אין מיר געווען.

און בײַ אַזאַ געמיט-צושטאַנד האָב איך געקאַנט עטלעכע מיידלעך: די נערמאַן, די לערנער און יענע... ראַכיל מאַי-סטיעווונא... אָבער גענוג. דאָ פאָדערט זיך קונסט, — אַ זאַך, וועגן וועלכע די לעצטע בלעטלעך זאָגן עדות, אַז זי פעלט בײַ מיר. איך האָב אָנגעפילט אַ בויגן מיט ווערטער און ווער-טער -- און איך האָב גאָרנישט געזאָגט. אָט דאָס אַליין איז דאָך אַ אומזין, אָט דאָס באַמיען זיך מיינס אַלץ אַרויסצוזאָגן. וואס איך וועל מער אָנוואַרפן פאַרבן אויף פאַרבן—וועט דאָך תּמיד איבערבלייבן בײַ מיר אינעווייניק יענע עיקרדיקע זאַך, די פאַרבאָרגענע, וואס באַהאַלט זיך אין פאַרשווינדט...

יאָ, גענוג. מדארף זיך אומקערן צו דער זאַך. קיין אינטערעסאַנטער ראָמאַן וועט דאָך סיי-ווי-סיי נישט אַרויס-קומען, זענען דעריבער אפשר בעסער פונקען פון מיינע נישט-אינטערעסאַנטע זכרונות

ו.

איך בין דאַמאָלס אַלט געווען אַ יאָר צען, דער קלענ־סטער און דער אָרימסטער צווישן ר׳ חנן־נתנ׳ס תּלמידים, אָבער איך געדענק, אַז איך פלעג מיך כמעט גרויסן מיט מיין אָרימקייט און איך האָב קיינמאָל נישט מקנא געווען די שיינע בגדים, וואָס מיינע חברים פלעגן טראָגן. אַ שטאַרקע קנאה האָב איך נאָר געהאַט צו זייער „דערוואַקסנקייט": זיי זענען „בר־מצוה"ס, מענטשן וועלכע מקען שוין מצרף זיין צו אַ מנין און צו מזומן, און איך בין אַ קליינער. זיי דאַוונען אין תּפילין, אַ קרוינדל אויף זייער קאָפּ און אַ צירונג אויף דער האַנט; ווען זיי גייען אין בית־מדרש אַריין, שיינט דאָס אויס־געהאַפטענע תּפילין־זעקל אין זייערע הענט, און איך וואָס?... אמת, זיי, די גראָבע יונגען, פילן נישט זייער גרויס גליק און דידאַזיקע אומדאַנקבאַרע האָבן גאָר קיין מורא נישט אָפּ־צוטאָן שרעקלעכע עבירות ווי דאַוונען נישט ערנסטערהייט, נישט אַכטונג געבן אויף די תּפילין, עסקים מיט מיידלעך — אַט דאָס האָב איך באמת נישט געקענט פאַרשטיין! זיי זענען דאָך גרויסע, גאַנצע יידן, ס׳איז דאָך שוין אַראָפּ פון זיי די ערבות פון זייערע טאַטעס, זייערע עבירות פאַלן דאָך שוין אויף זייערע קעפּ, טאַ ווי האָט מען דאָס אַזעלכע פאַרשטאָפּטע הערצער דאָס נישט צו באַגרייפן? און אויב אפילו זיי זענען נישט דערגאַנגען צו דער מדרגה פון „דינען גאָט פון ליבשאַפט", דאַרפן זיי דאָך אָבער מורא האָבן פאַר אַ שטראָף... ס׳איז,

פשוט אַ ווילדע זאַך, וויאַזוי גיבן זיך די מענטשן גאָר נישט אָפּ קיין רעכנונג! און איך, ווי גליקלעך וואָלט איך געווען, ווען מיינע מעשים ווערן פאַרשריבן אויף מיין חשבון און נישט אויף מיין טאַטנס. אמת, איך בין אַ רשע גמור, סאיז מיר אַ חרפה צו לעבן, אַז איך גיב זיך אַ דערמאָן די חסדים פונם אויבערשטן, וועלכער האַלט אויף יעדע מינוט מיין לעבן און איך ווידערשפעניק קעגן אים, דאָס הייסט, איך שטעל מיר אים נישט פאַר יעדע מינוט פאַר מיינע אויגן, און סטרעפּט אויך אַז איך עס און שלאָף, ווייל עס ווילט זיך, און נישט מיט אַ פריעדיקער כוונה, אַז דאָס איז צוליב גאָט, ברוך הוא. איך בין נאָך ערגער, אַ סך ערגער פון זיי. — און פונ־דעסטוועגן בין איך געווען זיכער, אַז מיינע מצוות וועלן אַריבערוועגן די וואָגשאָל.

און די מצוות האָב איך ליב געהאַט. אמת, דאָס דאַווענען, דאָס דאַזיקע לאַנגע, שטענדיקע, פאַרפליכטנדיק דאַווענען, וואָס ציט זיך עטלעכע שעה נאָכאַנאַנד, איז מיר — טראָצדעם, וואָס איך האָב געוואוסט, אַז אַלע ווערטער האָבן אָן אַ צאָל כוונות — געווען צו לאַסט. און איך פלעג אין האַרצן לויבן די קאָצקער חסידים אָדער אפילו די מתנגדים, וואָס ביי די ערשטע איז די התלהבות דער עיקר און ביי די צווייטע — דאָס לערנען תורה. אָבער אַלע מצוות אין אַלגעמיין פלעגן מיר תמיד פאַרשאַפן פאַרגעניגן. אמת, מצוות זענען נישט גע־געבן געוואָרן, מזאָל פון זיי הנאה האָבן און מטאָר נישט זאָגן: „איך וויל נישט קיין חזיר־פלייש", אבער וואָס זאָל איך טאָן, אַז איך האָב פאָרט הנאה פון דער זאַך? וואָס זאָל איך טאָן, אַז איך האָב ליב מיין באַשעפער און זיינע מצוות? אדרבה, איך בין זיכער חשוב ביים רבונו של עולם צוליב־דעם. קיין „טרוקענע מנהגים" זענען ביי מיר נישט געווען בנמצא; אַלץ איז געווען נשמות, אַלץ זאַכן וואָס שטייען ברומו של עולם, זאַכן, וואָס מאַכן אַ גרויסן רושם אין די עולמות העליונים.

און איך געדענק די מלחמה, וואָס האָט זיך פאַנאַנדערגעפלאַ־קערט ביי מיר אין הארצן, ווען איך בין געקומען אין דער ליטע — וואָס זאָל איך זיין, אַ חסיד צי אַ מתנגד? עובדיה, דעם רבס זון, וועלכער איז געקומען צוזאַמען מיט מיר, האט מיר געצעהט, איך זאל מיך פירן ווי דער מנהג איז דא אויפן אָרט, וואוהין איך בין געקומען, און איך האָב בשום אופן נישט געקענט פארשטיין זיין קאַלטקייט. „איך רעד צו דיר לאָגישע רייד — האָב איך געשריגן מיטן תלמודישן ווערטל — און דו זאָגסט: דער וואס אין הימל וועט העלפן!" די מתנגדישע מנהגים האָבן מיך אביסל צוגעצויגן מיט זייער נייקייט: אז דו ביסט פון תמיד געוואוינט אנצוהויבן דאס דאַוונען מיט אַ מנין פון „הודו", איז אנגענעם צו הערן, ווי דער חזן ענ־דערט דעם סדר און הויבט פלוצים אן „מזמור שיר חנוכת!" אבער איך האָב מיך נישט פאַרלאָזן אויף זיך און איך האָב נאָכ־געזוכט אין ספרים, וואס רעדן וועגן דעם. איך האָב אפילו גע־לייענט דעם ספר „שלום על ישראל", נישט געקוקט דערויף, וואס איך האָב געהערט, ווי מע שפעט נאך זיין מחבר: צווייפעל — אַ ספק, צווייפעל — צווי פאַלן, צווייפעל — צוויי פעלן. ענדלעך האָב איך אליין געפרובט שרייבן אַ גרויסן דיסקוסיע־ספר צווישן די צוויי כיתות און איך האָב דאָרטן באַוויזן וואונ־דער מיט מיין חריפות און בקיאות, און מער פאַר אלץ — מיט לאָגיק.

און אין די סליחות־טעג ... אָט דאָס זענען געווען גליק־לעכע טעג, באַגערטע טעג! וויפל געפיל פון פאַרגעניגן און באוואוסטזיין פון זעלבסטווירדע! סאיז סוף זמן. דער עול פון חדר איז געפאַלן, איך, אמת, פאַרברענג סיי־ווי־סיי נישט די צייט אין בטלנען, איך לערן — איך בין דאך עפעס נישט גלייך צו זיי — אָבער מיין לערנען איז נישט קיין מוז־זאַך, סאיז אַ נדבה־געשאַנק פון מיין זייט. איך טו דערמיט עפעס אַ חסד עמיצן. און אויך וויפל צו לערנען הענגט אָפּ

פון מיין ווילן. און דאָס וועטער — אַ וועטער פון סוף זומער אין אַ קליינע שטאָט. מיין מאַמע האָט געהאַט אַ קליין גערטל, וואס זי האָט באַארבעט, אָבער איך האָב נישט געהאַט קיין שום מגע־ומשא מיט דעמדאזיקן גערטל; איך בין געזעסן אין קלויז, כהאָב מיך באַמיט צו לערנען. אהיים פלעג איך קומען נאר עסן און שלאָפן. און איידער איך פלעג זיך לייגן, פלעג איך שטארק בעטן דעם טאַטן מיך אויפצוּוועקן צו סליחות. די־דאזיקע מצוה האט מיך געפאַנגען דערמיט, וואס אין מיר איז פאַראַן אַ באַרימען זיך לגבי אנדערע און אַ גובר־זיין דעם חומר בעתן אויפשטיין פאַרטאָג. אמת, מיין טאַטע פלעגט מיך אויפוועקן אויך אָן מיין בעטן.

אַ באַגינען־פייכטקייט איז נאך אויסגעשפרייט אויף דער ערד און דער שאָטן פון דער נאַכט, אַ מטושטשער און אַ בלייכער, שוועבט נאך ארום אין דער טונקעלער ליכט, וואס איז אויסגעגאָסן אויף דער נאַטור. די שטילקייט ווערט איבער־געריסן דורכן בלעקען פון די קי, וועלכע מע פירט ארויס אויף דער פאַשע און דורך דעם קרייען פון די הענער, וואס דאַוו־נען שחרית. די פענסטער־לאָדן זענען פארמאַכט. סיי עובדיה, סיי יעקב שלאָפן נאך, און איך גיי צוריק פון שול; כ׳האָב שוין באַוויזן אסך צו דאַווענען און אסך צו לערנען, מערער ווי סמוז אַ יינגל פאַר „בר־מצוה״. גרויסהאַלטן זיך, אמת, טאָר מען נישט, אָבער... אין האַרצן שפּיר איך אַ שוואַכקייט, מיין קול איז אָפּגעשוואַכט און דאָס דאָזיקע טוט מיר שטאַרק הנאה. איך גיי אריין אין שטוב און וועק אויף מיין שלאָפנדיקע מאַמע:

— מאַמע, מאַמע, שטיי אויף! די בהמה בלעקעט; ס׳איז אַ צער בעלי חיים... איך בין שוין געקומען פון „סליחות״! ...

מיין מאַמע שטייט אויף און נעמט זיך באַשעפטיקן מיט איר אַרבעט. איך זעץ זיך צום ט״ש און עפן די גמרא פונם קליינעם ש״ס, וואס ר׳ ברוך עליו־השלום, האָט איבער־

געלאָזט בירושה מיין טאטן. איך לערן מעגינא דיומא: „ראש השנה", „יומא", „סוכה", „חגיגה", „מועד קטן". אבער איך מיש בלויז די בלעטער. מיין גייסט שוועבט אַרום אין וועלטן, וואס פליען אינדערלופטן. איך טראכט וועגן מיין לעבן, וואס שטייט מיר פאָר אין דער ישיבה, וועגן מיינע געפילן, וועגן דער יידישער אומה, וועגן די פאַרדאָרבנקייטן פון די שטערבלעכע, וועגן די סליחות, און אין הארצן קומט אויף אַ פאַרלאַנג, איך זאל אויך מאַכן סליחות און חתמענען מיין נאָמען אין אנהויב פון די חרוזים.

דער חשק צום שרייבן האט זיך ביי מיר אנטוויקלט אין די פריסטע יוגנט־טעג. איך פלעג שטענדיק אַסך „באשרייבן" אלץ וואס ארום מיר, אלץ וואס קומט פאָר ביי אונז אין שטוב, אין חדר און אין קלויז — די דריי הייזער, וואס איך האָב געקענט. איך פלעג אויך ליבהאבן צו מאַכן אַ קיצור פון מיינע לימודים, „אויסצולייגן עס אין שריפט" און קלייבן דערפון נחת אין „יומא־דפגרא"ס. מיין מוח איז געווען פול מיט פארשיידענע פאַנטאַזיעס וועגן דעם גרויסן חיבור, וואס איך וועל מחבר זיין אויף גאַנץ ש"ס און אויף די פיר חלקים שולחן־ערוך — אויף דידאזיקע גרויסע מאַרמאָר־זיילן, וועלכע גרייכן מיט זייערע שפיצן העט אין די הימלען אריין. מיין בוך וועט הייסן „דברי ירמיהו", און איך האָב מיך שוין מצער געווען, פארוואס איך בין נישט קיין כהן, ווארום דאן וואלט איך נאך געקענט צוגעבן „מן הכהנים".

מיין פאטער האט איינגעפונען דאס דאזיקע שרייבן מיינס אלס ראוי צו ווייזן דער וועלט, כדי מען זאָל וויסן, אז זיין ירמיה איז אויך אַ בעל־לשון. און ד א ך פלעגט ער מיך נישט לאָזן שרייבן אַ סך, ווי איך פלעג וועלן. לויט אים נאך, איז גענוג אנצושרייבן איין גרויסע מליצה אויף צו באווייזן און נישט מער. מדארף נישט פטרן דערויף קיין סך צייט

און אז איך פלעג אמאל טענהן מיט אומקלארע רייד, אז איך שרייב נישט צוליב אנדערע, פלעגט זיך די דיסקוסיע ענדיקן מיט אַ ליטישן פּאַטש.

מיין מאַמע האָט אין אַלגעמיין געליטן פון דעם אויפפירן זיך פונם משוגענעם טאַטן מיט איר זון, נאר זי האט נישט געוואָגט ארויסצוזאָגן איר מיינונג, נאר ביי סצענעס, לחלוטין אומגערעכטע מצד דעם טאַטן, פלעגט טרעפן, אז זי פלעגס זיך נישט איינהאלטן:

— אבער זאג מיר, שלום געצל, פארוואס האָסטו נאר מורא פאר אנדערע? וואס גייען זיי דיך אָן? זאָלן זיי די קעפ ווי טאָן פאר זייערע געשעפטן. סמאַכט נישט אויס. איך שעם מיך נישט מיט מיין זון פאר זיי, איך פאל פאר זיי נישט אראָפּ. זאל איך אזוי לעבן, אז דאָס האַרץ טוט ווי. דו ווייסט רק אים צו פייניקן. נעכטן האט ער נישט אָפּגעווישט די נאָז ווי געהעריק — און דו שלאָגסט אים. היינט שלאָגן אים יינגלעך שטיפערס — רייסטו אים אָן ביי די אויערן. וויל ער נישט אמאל מיט דיר מיטגיין דו דיינע „גבירים” — ווערסטו אין כעס. אַ שרעקלעכער זינדיקער. הלואי, זאלן די קלענערע נישט זיין ערגער פון אים. ער איז דען גלייך צו אנדערע יינגלעך? ער האָט דען איינמאָל פון אונז פאַרלאַנגט אַ נייעם בגד אדער אַן אַנדער היטל, כאָטש ער גייט אַרום קרוע — בלויע? אַ קינד, וואס שווייגט... אַ גוט און שטיל קינד. ער קען דאָך אפילו נישט צו זען דעם צער פון אַ קאַץ... אַ גרויסער חטא דאס יינגל שרייבט. איך האָב געוואוסט, אז מפלעגט זיין אין כעס אויף קינדער, ווען זיי ווילן נישט שרייבן, און דא איז אַ פאַרקערטע וועלט. ניין, שלום געצל, דו ווייסט דאָך, אז איך בין נישט ווי די אנדערע נאַרישע מאַמעס. איך האָב מיך פיינט אריינצומישן אין דיינע געשעפטן. ווארום וואס זאָג איך דען? איך ווייס, אַז דו ביסט אַ טאַטע, און דו שלאָגסט

אים ווייל דו ווילסט פון זיין טובה וועגן... שלאג אים, לערן אים, זאָלן דיר די הענט נישט ווי טאָן... אָבער... אלע בענטשן זיך דאָך מיט אים... אלע...

— שווייג, בהמה! — ענטפערט דער טאַטע — איך ווייס אויך פונקט אזוי ווי דו, וואס לייט זאָגן אויף אים, אבער דערפאַר טאַקי, דאַרף איך אים שטראָפן מער פאר אנדערע. איך בין נאָר אין כעס פארוואָס ער איז אַן עקשן. כהאָב אים נאָר „מכבד געווען" פאר אַזעלכע תשובות, ווי „פאר מיר אליין שרייב איך"... דער גרויסער מענטש! ער שרייבט פאר זיך אליין... איך פארשטיי נישט: אויב נישט צו ווייזן — אויף וואס זשע איז דאס שר׳יבן? אויף וואס דאַרף מען עס די־ דאזיקע נאַרישקייט? און עקשנען זיך וועל איך אים נישט לאָזן... איך בין אַ טאַטע!... איצט לערנט אים דער רב אַן געלט, אָבער סאיז דאך געווען אַ צייט, ווען איך האָב מיך מוסר־נפש געווען צוליב אים: מיין גאַנץ פערדינסט איז גע־ ווען זיבעציק רובל אַ זמן, האָב איך פופצן רובל געצאָלט פאר אים פייוולען דעם מלמד!

— א דאַנק דיר, מיין טייערער מאַן! — ווערט מיין מאַמע רויט — אלע אונזערע פריינט און ווער אונז גוטס גינט זאָלן געשטראָפט ווערן מיט אַזא „הוצאה", רבונו של עולם! וואס איז דען אונזער לעבן, שלום געצל, אויב נישט צו צאָלן שכר־לימוד פאר אונזערע קינדער? עסן מעדנים, צי גיין אין „טריאַטר"?

— נישט דאָס זאָג איך! — ווערט מיין טאַטע אביסל ווייכער־ גו, נאַרישקייטן! גיב מיר, ירמיה, דיין מליצה וועגן חודש אלול...

— וועגן חודש אלול? אפשר וועט גוט זיין דער שיר: „דער ייד און דאס הייליקע לאַנד"?

— דער שיר?... נישט דיין עסק... איך זאָג, גיב, דאַרפסטו באַלד געבן... גיב דעם שיר אויך. אלימלך האַלט

זיך פאר אַ בעל־לשון און ער האָט צו טאָן, זאָגט ער, מיט די „גאַזועטן" אויך, כע – כע, זאָל ער זען און זאל ער זאָגן – אַ מיינונג.

איך נעם אַרויס און גיב אים אַ שטיקל פּאַפּיר, אנגעשריבן פון ביידע זייטן, וואס איך האָב אַרויסגעריסן פון דער גמרא. ער גלעט די באָרד, לייענט וועגן „חודש אלול, וואס קומט צו אונז און טוט אַ געשריי – און הייסט אונז תשובה־טאָן, מיר זאָלן אין גאָטס אויגן געפינען חן", האָט הנאה און דריקט אויס אומצופרידנהייט, הייסט מיך אויסמעקן עפּעס אַ תלמודיש וואָרט, וואס האט זיך אים געשטעלט ווי אַ ביין אין האלז, און גיט צום סוף אַ זאָג, אַז איך בין ווערט אַ פּאַטש אין באַק, אַ חרפּה און אַ שאַנד פאר מענטשן.

ז.

ר׳ חנן-נתן האָט מיך געלערנט אומזיסט. אויסער דעם שיעור מיט אַלע תּלמידים צוזאַמען, אַ סוגיא גמרא מיט מפרשים און „פּוסקים״, האט ער פאר מיר און פאר זיין זון, עובדיהן, באַשטימט נאָך באַזונדערע שעה׳ן אויף לערנען. איך פלעג נעכ־טיקן ביי אים אין שטוב כמעט אַ גאַנצע וואך, און ווינטער פאַר־טאָג און זומער באַגינען פלעגן מיר זיך שטאַרקן ווי די לייבן און זיך נעמען צו גאָט, ברוך הוא׳ס תּורה.

איך בין געווען זייגער אַ ליבלינג. ער איז געווען זיכער, אַז איך וועל פון אים איבערנעמען, וואס ער האט איבערצו־געבן. אמת. די ליבע צו שארפקייט און די פעאיקייט צו פּילפּול פעלן ביי מיר, צו זיין באַדויערן, אָבער אַנשטאַט דעם האָט ער אין מיר געפונען אַ טיפן „פארשטאנד״, אַ גלייכן שכל, און דער עיקר: אמתדיקייט און תּמימות. זיין באַצאָלט איז געווען מיין גוטע ווירקונג אויף עובדיהן, פון וועלכן ער איז אין תּוך נישט געווען צופרידן, און נאר די פאָטער־ליבע, וועלכע איז ביי אים געווען אַ ביסל מער, ווי ספּאַסט פאר זיין נאַטור, האָט פארדעקט אסך פונם זונס זינד.

ר׳ חנן-נתן איז לויט זיין נאַטור געווען פון שמאי׳ס תּלמידים, אַ קפדן, אַ פאַנאַטיקער און אַ שווערער אין זיין באַ־ציאונג צו מענטשן. נאר צו דער תּורה און צו די, וואס האַלטן זיך ביי איר, איז געווען אַ גרויסע ליבע ביי אים אין האַרצן, אַ שטאַרקע ליבע, אַ פלאַמיקע! די שונאים זיינע אין שטאָט פלעגן אים, אמת, צושרייבן נישט קיין שיינע מידות: איינ־האַלטן פיינטשאַפט, ליבהאָבן יענעם מנצח צו זיין, און מפלעגט

אויך דערציילן אויף אים עפעס מעשׂיות, וואס האָבן אַ שייכות צו געלט-זאַכן און צו חנפנען רשעים, אָט די רבנישע שוואַכ־קייטן; אבער זיין פּערזענלעכער כאַראַקטער שטייט העכער פון זיינסגלייכן. ער איז ניט געווען אַ „מורה הוראה" פון באַקאַנטן טיפּ. ער האָט פאַרמאָגט שטרעבונגען, געפילן, שטימונגען...

די, וואס קאָרעספּאָנדירן מיט אים, טיטולירן אים מיט דעם טיטול „חסיד ועניו", און אים אליין איז אויך קלאָר, אַז עס איז אזוי. ווירקלעך רעדט ער עניוותדיק, עניוותדיק איז אויך דער סטיל פון זיינע בריוו און פון זיינע תשובות, וועלכע זענען, לויט זיין מיינונג, געשריבן „על פי חכמת הדקדוק", עניוותדיק איז זיין אונטערשריפט: „דער קלענסטער פון דער חבריא, קליין און שפל, אַ קנעכט צו די דינער פון גאָט"; נישט באַזונדער גאוותדיק, זענען די אַטלעסענע קאַפּאָטע זיינע און די סאַמעטענע יאַרמולקע, די אָפּגעריבענע און אָפּגע־בלאַקעוועטע, וועלכע באַדינען זייער טרעגער שוין אַ צוואַנציק יאָר, זינט ער האָט פאַרנומען דעם כסא־רבנות אין צ. נאָר, פונדעסטוועגן, ווען ר' חנן־נתן קוקט אריין אין די סך כתבים זיינע און אין די חידושים, וועלכע ער האָט מחדש געווען אויף אלע געביטן פון דער תורה; ווען ער רעדט וועגן זיינע פילע תלמידים, וואס ער האט ארויסגעלאָזן אין דער „ישיבה" פון זיין פריערדיקן זיץ־אָרט; ווען ער איז זיך מפלפל אין לערנען מיט איינעם פון זיינע „חסידים", וועלכע קלייבן זיך ארום אים — יענער שטעקט אַריין לכבוד זיין רבין, דעם רב, זיין רעכטע האַנט אין באָרד און דעם גראָבן פינגער פון דער לינקער האנט אין גאַרטל, און ר' חנן־נתן פאַרקנייטש דעם שטערן, וואס די שלייפן זיינע זענען מסיג־גבול די האָר ביז אַ האַלבן קאָפּ, און פאַרקוועטשט זיינע גרינע אויגן, וועלכע זענען טריב פון אַסאַך לערנען, — דאַן איז ר' חנן־נתן דורך און דורך מ ר א ד א ת ר א.

ר׳ חנן־נתנס ווערטער „לימיד התורה״ זענען נישט די־זעלבע, וואס מענטשן זענען געוואוינט אונטער דעם צו פאַר־שטיין. דאס איז גאָר אַן אנדערער און באַזונדערער ענין. זיין „תורה״ איז יענע, וועלכע איז געווען נאָך איידער די וועלט איז בעשאַפן געוואָרן ...

— ווען דיין טאַטע לערנט,—פלעגט די רביצן אייניקלעך מיט עובדיהן, — עקט זיך די וועלט ! ...

און כאָטש אין דערדאזיקער שאַרפער כאַראַקטעריסטיק פלעגט איך קלינגען אַ מין תרעומות אויף די יסורים, וואס זי ליידט גאַנץ אָפט פון אָט דער טבע זיינער, אויף דעם, וואס ער איז דאַמאָלס נישט פעאיק צו טראַכטן וועגן אירע באַדערפענישן, וואס ער פאַרגעסט דאַן אָן אַלץ, וואס סאיז רעכט, אז סגייט דאַן דורך די שעה פון מיטאָג, פון נאַכטעסן און ער גייט נישט ארויס פון זיין צימער און דאָס גאנצע הויזגעזינד „גייט אויס פון הונגער״ ווארטנדיק אויף אים — פלעגן דאך דידאזיקע רייד אין אלגעמיין געזאָגט ווערן מיט אַסך שטאָלצקייט, אַ שטאָלצקייט, וועלכע פליסט ארויס פונם באַוואוסטזיין, אז אונטער די פיס פון דעמדאזיקן מענטש, וואס בעת ער לערנט „עקט זיך די וועלט״, וועט זי זיין דאס פוסנבענקעלע.

אָט איז אַ דאָנערשטיק ביינאַכט. איגאוועגט. זיבן אַ זייגער. דעם רבס הויזגעזינד פארענדיקט דאס נאַכטעסן, וואס האט אנגעמאַכט אַזא גרויסע פאַרע, אז איינער זעט נישט דעם אנדערן. דאס זופן די מילכיקע זופ און דאס קייען ס׳ברויט זענען פארגעקומען אונטער דער באַגלייטונג פון ווידלען זיך מצדן באַלעבאָס, וועלכער האלט עס פאר זיינס אַ פליכט אויפצוהייטערן דעם עולם בשעתן עסן, מיט אַ פנים, וואס דריקט אויס עפעס אַ מין גאוהדיקע עניוות: „איר זעט, כאָטש איך בין ר׳ חנן-נתן, פיר איך מיך פונדעסטוועגן אויף מיט מיין הויזגעזינד ווי אַ פשוטער מענטש ; אָבער אפילו איצט

וועט דאָך קיינער קיין טעות נישט האָבן צו מיינען, אז איך בין נישט ר׳ חנן-נתן״. דאס זאָגן די אויגן זיינע, וועלכע ווערן פלוצלינג, אינמיטן ווידלען זיך, אויף א מינוט ערנסט כמעט טרויעריק. די רביצן קלאָגט זיך אויף דעם, וואס סזענצן פאראן ווייניק קונים פון הייוון און פון ליכט, זייער מקור פון פרנסה. דאַמאלס דערמאָנט דער רב מיט א ליצנות די וואס רודפן אים. אָבער דאָס מאָל שוין נישט גוטמוטיק: די ליצנות איז צוזאמענגעמישט פארביטערעדיק מיט א שטאָק מהאט אפגעגעסן כמעט צו דער זעט און מהאט געבענטשט מיט מזומן: דער רב, עובדיה און עפעס אַן „אורח״, א ארימאַן, וואס גייט איבער די הייזער, וואס איז אריינגעקומען בעטן א נדבה און איז פארבעטן געווארן צום טיש מיט א תנאי, וואס די באלעבאסטע מאכט אָפּ, כּזאל קיין פאריבל נישט האָבן אַלעמאַי סאיז קיין פלייש נישטאָ. דער רב, א שטארק פריילעכער אבער גלייכצייטיק מיט בייזע אויגן, פאר־ענדיקט דאס בענטשן און זינגט זיך אונטער „באם־באַם״ מיט אַן אויפגעלייגטקייט, אדער ער ווארפט ארויס אַזעלכע זאצן, ווי „איצט איז שוין ריכטיק״; „עט, וואס וויל דער „חתם־סופר״?״. א קורצע ווייַלע דערנאָך, בלייבט ער זיצן אויפן אָרט און שמועסט דברי-חולין, פרעגט עמיצן פון די תלמידים, וועלכער לייענט בעת-מעשה א העברעאישע צייטונג, וואס הערט זיך מכּוח פאליטיק? ער לאַכט מיט א ביטול-געלעכטער הערנ־דיק די מעשות פון די „גאַזעטן״, גיט זיך א זאָג, סתם־אזוי, עפּעס א זידלווארט אויפן חשבון פון די „חוֹבבי ציון״, כאַפּט זיך אויף מיט א פלוצלינגן שפרונג פונם אָרט, ווי ער וואָלט פון זיך אָפּגעשטויבט די וואָכעדיקייט, אין וועלכער ער איז געווען אריינגעטאַן בשעתן עסן, זאָגט אונז אָן דורכגייענדיק, מיר זאלן נישט זיצן ליידיק און גייט אריין צו זיך אין צימער.

זיין צימער איז א קליינס, מיט איין פענסטער, און איז

פול מיט ספרים: גראָבע, דינע, לאנגע, קורצע ספרים, איינ־געבונדענע אין כל־מיני איינבונדען. בלויז איין האלבע וואנט איז פריי, אויף איר הענגט אַ מאפּע פון ארץ־ישראל און דער־נעבן אַ טיש, אַ שטול און אַ לאָמפּ.

ר' חנן־נתן שרייבט אַ שאלות־תשובות צו איינעם פון די גדולי־הדור וועגן דער שוחטים־מחלוקת, וואָס איז אויסגעבראָכן אין שטאָט. ער וויל יענעם, דעם מאור הגדול, באווייזן, אַז אויך אין נישט קיין גרויסע שטעטלעך זענען פאראַן לייטישע רבנים. לא אלמן ישראל, סהאלט נאך נישט אזוי שמאָל מיט יידן, דאנקען גאט!

קודם כל לייגט ער ארויף אויפן טיש אַ בארג מיט „שאלות ותשובות". סהערט זיך אַ געמיש פון גרויסע בלעטער. ר' חנן־נתנס נעץ איז איצט אויסגעשפּרייט אויפן „חתם־סופר" און אַ שאלות ותשובות פון ר' עקיבא אייגער און דער „אורים ותומים" און דער סמ"ע און נאך אַ צען ספרים מיטאַמאָל. ער הויבט אויף זיין רעכטן פוס און שטעלט אים ארויף אויפן שטול — און זיין גאנצער גוף איז אָנגעשפּארט אויפן טיש. די עקן פון זיין קאפּאָטע פארלייגן זיך אויף אַ הינטער און צעטראָגן זיך אין די זייטען. דערנאך גיט ער אַ רייב מיט זיינע דינע פינגער, וועלכע זענען ביי די שפּיצן פארגעלט פון שמעק־טאבאק, איבער די טיפע קנייטשן פון שטערן און ער הויבט אן צופּן די האר פון זיין קורץ און שפּיציק בערדל, ער נעמט זיי אריין אין מויל אריין און קייט זיי מיט די ציין. זיין פנים טוט זיך אויס פון גשמיות. ר' חנן נתן לערנט.

ער איז אַ הויכער, אַ דארער, ר'האט אַ קרומע נאז, די געזיכט־שטריכען זענען דינע און בייזע, זיי פארמאגן נישט, נישט די סעמיטישע „פּאטריארכאַלישקייט" און אויך נישט די נארישע צביעותדיקייט, וואס די שווארצלעך־בלייכע פּנימער, מיט שווארצע בערד, ווי סהאבן דאס רוב אונזערע רעליגיע־העלדן.

ווען זיין קול, וואס זינגט פסדר אַ צעצויגענעם „מממ...״ הויבט זיך אָן צו לאָזן הערן, גנבנען זיך די תּלמידים זיינע ארויס פון צימער אין שטוב אריין צו ר׳ צבי גלותזאן און דארט הויבט זיך אָן דאס עסן די נאַשערייען און די הוליאַנקע. אַ גאנצע וואך פלעגן מיר יעדן טאג האבן צוויי שיעורים, איינדערפרי — גמרא, און אינאָוונט — „יורה־דעה״. נאָר דאָנערשטיק פלעגן מיר מיטאגצייט איבערחזרן אלע גמרא־שיעורים פון אַ גאנץ וואָך, און דעם „יורה־דעה״ פלעגן מיר חזרן דאנערשטיק ביינאכט און פרייטיק ביז מיטאג. נאר אויף אַ גאנצע נאכט פלעגן מיר תּמיד איבערבלייבן בלויז איך און עובדיה, און אמאל פלעג איך אליין בלייבן. דעם שכנס קליין טעכטערל פלעגט ציען דאָס הארץ מער פון די „קליינע סעיפים״ פונם חריפישן ט״ז און שכל־הישרדיקן ש״ך.

איך מיט עובדיהן פלעגן איבערבלייבן צוליבן פליכט־באוואוסטזיין צו זיצן דא, נאָענט פון ר׳ חנן־נתנען (איך — ווייל איך האב קיין אנדער ארט נישט געהאט, און עובדיה — אונטער מיין ווירקונג); אָבער מיר פלעגן זיך בלויז שאָקלען, לערנען האָבן מיר נישט געלערנט. איידער איך האב אנגע־הויבן לערנען „יורה דעה״ האב איך אויף דעמדאזיקן לימוד ארויפגעווארפן אלע מיינע האפענונגען. כ׳האב געמיינט: „יורה דעה״, פוסקים — דאס איז געוויס אַט יענער לימוד, נאך וועלכן איך בענק אזוי לאנג. אָבער ווי איך בין נאר דורכגעגאנגען „הלכות־מליחה״, כאטש איך האב נאך נישט געהאט פארלוי׳רען דעם גלויבן, אַז דערין ליגט דאס גאנצע וויסן, וואס איז באגרייפבאר פארן מענטשלעכן מוח און אפילו דאס וויסן וואס איז נישט באגרייפבאר, וואָ־ום, פארשטייט זיך, אז אויך אינדעם, ווי אין יעדן הייליקן ספר איז דאָך דאָ א נשמה, א תּוך; האט דער לימוד אליין אנטוישט מיינע האפענונגען און האָט ביי מיר נישט דערוועקט יענעם חשק, וועלכן איך האב דערווארט.

מיר שאָקלען זיך און שמועסן שטילערהייט וועגן פּאַרשיי־
דענע זאַכן, און באַזונדערס וועגן אונזער נסיעה אין דער
ישיבה אריין, וואָס איז דאַמאָלס געשטאַנען אויף דער טאָג־
אָרדנונג. אָט דידאָזיקע „שיחות־חולין״ האָבן זיך אונז תמיד
אויסגעוויזן, אויך דערנאָך, ווען מיר האָבן געלערנט אין
ישיבות און אין קיבוצים, אַלס אונזערע מסוכּנסטע פּיינט.
מיר הויבן אָן מיט אַ שטאַרקער שטימע און מיט גרויס
התמדה: „אמר רבא, נו, אמר רבא, אַי—אַי״ — און דער
שטן גיט זיך אַ גנבע אונטער און לייגט אונז ארויף אויף דער
צונג עפּעס אַ מעשה אויף סתּם אַ שמועס, און מיר פאַרברענגען
דערמיט אַ שעה, צוויי און מער. נישט זעלטן געלינגט עס אויך
דעם שטן אונז אַרויפצוברענגען אויף ניבול־פּה, וואָס איז גורם
צו „זינדיקע געדאַנקען״ —

די רביצין, עובדיהס מוטער, זיצט אַנקעגנאיבער אונז. אויף
אירע גוטע אויגן טראָגט זי ברילן. איר בלוזקע האָט צוויי
רייען ווייסע קנעפּ, וואָס גיבן איר צו אַן אויסזען פון אַ
רביצין. זי זיצט „אַזוי זיך״, פאַרטאָן אין צוגרייטן דעם שבת.
ביים עסן האָט זי „אים״ דערמאָנט וועגן דעם און ער האָט
זיך באַגנוגנט מיט אַ וויציקן ענטפער, און איצט לערנט ער
שוין. איר קאָפּ ווערט צעריסן אויף שטיקער —

זי שטייט אויף, גייט צו צו דער טיר פון זיין צימער־
בויגט אָן אַן אויער צו דער שפּאַרע — און הערט זיך שטאַרק
איין עטלעכע מינוט. איך און עובדיה, מורא האָבנדיק טאָמער
עפנט זיך די טיר, הויבן אָן, נישט ווילנדיק, צו מורמלען דעם
אָנהויב פון „סימן״. אָבער אומזיסט אונזער מי. די רביצין
קערט זיך אום צוריק אויף איר גלייך פּנים זענען נישטאָ
יענע רויטע פלעקען, וועלכע באַווייזן זיך הערנדיק זיין לערנ־
נען בעת מדארף נישט האָבן מעל אויף שבת. זי מאַכט נאָך
עטלעכע פּרובן, זי בעט אַ הלוואה ביי איינעם פון די תּלמידים,

וועלכער קערט זיך צופעליק אום פון ר׳ צבי גלותזאנס זאל, — און קיין הילף קומט נישט.

דאמאלס גייט זי צו נאכאמאל צו דער טיר פון זיין צימער.

— מממ... לערנט מען אפ טומאה פון קדשים, טומאה פון קדשים .. נו... יא בחזקה, ביי חזקה, אין דעם פאל... מממ...

— חנן-נתן... — גיט זיך פאמעלעך א ריר די קליאמקע און די טיר עפנט זיך אויף אריינצושטעקן דעם קאפ.

— צו ... וואס נאך ? ..

— מעל ... שמחה דער קרעמער ...

— בכן, וואס ווילסטו פון מיר ?

— חנן-נתן ...

— נו ... דו ווייסט דען נישט, אז כהאב נישט קיין צעבראכענעם שילינגער ? פארמאך די טיר.

די רביצן קערט זיך אום און הויבט אן רעדן. דער זין פון אירע רייד איז, אז איצט „איז נאך דאנקען גאט״, ווען זי זאל נעמען פארגלייכן איר היינטיק לעבן מיט זייער לעבן אין דער פריערדיקער שטאט, איידער איר פאטער, זכרונו לברכה, איז געשטארבן און איידער ע ר, זאל לעבן, האט פארנומען דעם שווערס שטול. דארטן איז ע ר, זאל לעבן, געווען א גרויסער ראש ישיבה. ס׳האבן געשטראמט צו אים תלמידים פון אלע זייטן לאנד. מער ווי צען מנינים!

— הערסט, עובדיה ? דו, מיין זון, קענסט נאך נישט דעם טאטן דיינעם. הער, וועל איך דיר דערציילן ; וואס זאג איך „דערציילן״ — אז כ׳זאל דיר נעמען אלץ אויסדערציילן, וועט מיר לשון פארפעלן. פש... פארשטייסט ? ווי גאט גיט א טאג פלעגט ער אויפשטיין אינדערפרי, אפדאווענען „ותיקין״ אדער, אמאל, אפילו „ביחידות״, און פלעגט דערנאך ארומלויפן פון קלויז צו קלויז (פעריק קלויזן זענען דארט פאראן) צוגויפ־צוזאמלען געלט פאר די תלמידים אויף אנבייסן. און מיר

פלעגן זיצן אָן ברויט ממש. פש... ש... סאיז דען עפעס אַ פארגלייך צווישן אונזער אָרימקייט איצט און דעם דלות דאַן? הערסט, עובדיה? אָט דאָס זאָג איך דאָך דיר. נישט איינמאָל פלעגט טרעפן, אז איך פלעג זיצן אינדערהיים און זאָרגן... דו ביסט נאך דאמאלס אויף דער וועלט נישט געוועזן... יא, זיץ איך אַזוי אין שטוב און זאָרג: באַלד וועט חנן-נתן קומען פון דער ישיבה (די, וואס פלעגן הערן זיין שיעור זענען געווען מופלגים אין לערנען, הלוואי זאלסט דו זיין אזוי, רבונו של עולם!), און וואס וועל איך אים געבן מיטאג עסן?... איך זיץ און האב עגמת-נפש — און אט קומט ער, אָבער נישט אַליין, נאר אין דער באַגלייטונג פון אַ פיר־פינף בחורים, וועלכע האָבן נישט קיין „טאָג". נו, האַ? וואָס זאָגסטו צו אזא זאַך? איך — אידענע, אַ קליין קעפל... שטיי ווי אַ גולם... וואָס טוט מען?... סאיז דאך מיר אויך נישט אַנגענעם, די ישיבה־בחורים זאלן זאגן, אַז די רביצן איז קארג פאר זייערטוועגן... און די תלמידים — פון די בעסטע... בקיצור, איך האלט מיך איין, כּזאל נישט אָנפאַלן אויף אים אלעמאי ער האט מיטגעבראכט „אורחים". אָבער איך האב דאָך גארנישט געקאכט! — שריי איך... און ער — ווי סאיז אים גארנישט נוגע — סמאכט נישט אויס, רביצן מיינע — טיטולירט ער מיך מיט אַ געלעכטערל — וואס מירן עסן, וועלן די קינדער אויך עסן. און וויסן דארפסטו, עובדיה, אַז ער איז נישט קיין גוטער אין כאראַקטער און ער קען גיך ווערן אין כעס... פש... ש... איך קען אים בעסער ווי דו. בקיצור הדבר, זון מיינער, די נשמה קען מען דאך נישט אויסשפייען... איך לויף צו איין שכנטע, צו דער צווייטער — באַקום ברויט, צום קרעמער, באַקום מיט טרערן אין די אויגן — עטלעכע הערינג, מאך זיי צורעכט מיט פעפער און מיט עסיג, און מיינע אורחים זעצן זיך עסן אַלע צוזאמען... און באַלד הויבט זיך אָן צווישן זיי עפעס א קריג, מע קרימט זיך שוין מיט די גנזער איינער אויפן

אַנדערן... נ ש... פש... אזוי האט דער תּנא געזאגט, אזוי און אַזוי האט ער געזאגט... און איך שטיי מיר אויף דער שוועל — און הער זיך איין... שווייגט!... — זאגט ער — די זאך איז אַזוי... איך טאַנץ כמעט פון שמחה, דאס הארץ צעגייט פון נחת... אמת, נישט איינמאָל האב איך געהערט פון מיין טאַטן, עליו השלום, אז חנן-נתן קען אַסך מער פון אים — זאָל זיין אָפּ-געשיידט — נאר וואס ער איז נאָך אַ יונגער. הערסט, עובדיה?

און מיר ביידע הערן און ווערן פול מיט ליבע צו אָט דעם „חייא, וועמענס מעשים זענען אַזוי גרויס". אַ בושה געפיל קומט אויף אין מיר: איך שעם מיך פאר די מעשים פון יענע, וואס שפּילן זיך איצט דאָרט פון יענער זייט וואַנט. דאס זענען אויך מיר מענטשן!... אין וואס זענען זיי אריינ-געטאָן?... און איך, דער רשע, בין נאך מקנא אמאָל, אַ גוואַלדיקע קנאה, זיי און זייערע נארישע פאַרגעניגנס... אוי, אוי, אוי!... און איך הויב אָן נישט-ווילנדיק:

— אַ פליישיק טעפּל, אז ס'איז דערין אריינגעפאלן... נו, מדארף לערנען, עובדיה!

— אוודאי אוודאי... נו, אַ מילכיק טעפּל, אי... אריינ-געפאלן... אַ פליישיק טעפּל... אַ טראָפּן...

— מ י ל ך?... צי איך ווייטער מיט אַ התלהבות פון איינעם, וואס דאַוונט.

— אַזוי האלט דער „פרי מגדים"! גיט פלוצלינג אַ פראַל ארויס אַ זיגערישע שטימע פונם צווייטן צימער. און דער ניגון, וועלכער איז פול מיט ארנטלעכקייט איז אויך נישט פריי פון אַ מין ביטול, סהייסט: אזוי האלט דער „פרי מגדים" און שוין, — אבער מיר דאכט, אז ס'איז גלייכער די שיטה פון ר' שלמה קלוגער... מממ... און ממילא ווערט אויך פארענט-פערט ווערן די קשיא, וואס די וועלט פרעגט... און דער „תוספות" אין יבמות איז אַ ראיה דערצו...

אָט אזוי העלפט ער זיך ארויס מיט זיינע תוספותן ביז פיר פאַרטאָג. דאמאָלס וועקט ער אויף מיך מיט עובדיהן, און מיר טרינקען טיי און מיר לערנען צוזאַמען „טור״ ביזן דאַוונען.

צוועלף יאָר בין איך דאַמאָלס אַלט געווען.

ח.

מיר גייט דאס דרייצנטע יאָר.

איך, וואָס כבין געווען אומצופרידן פון זיך, וואס כהאָב תמיד געפילט, אז נישט אזוי דארף מען לעבן, און ס'איז נישט געווען קיין מינוט, בעת וועלכער כזאָל נישט פילן די נויטיקייט צו ענדערן, אנצוהויבן דאָס לעבן פונדאָסניי, — איך האָב געהאָפט, אז מיין בר-מצוה-ווערן וועט ברענגען די נויטיקע ענדערונג אין גיין לעבן: פון אָטאָ דעם גרויסן טאָג אָן וועל איך ווערן אַן אנדערער, וועל איך ווערן אַ מענטש, וועל איך זיין ראוי אנגערופן צו ווערן מיטן נאמען י י ד, איך וועל מיך שטארקן אין דער מלחמה מיטן יצר הרע, וויסנדיק, אז דער שכר און דער עונש פאר מיינע מעשים און פאר מיינע מחשבות וועלן פון איצט אן פאלן אויף מיין קאָפּ און נישט אויף מיין טאַטנס. און מיינע פארבארייטונגען צו דעמדאזיקן טאָג זענען טאַקי געווען גרויסע און פארשיידענע... אבער דער טאָג גופא איז געווען אַ טאָג ווי אלע טעג. קיין שום איבערגאַנג האט זיך אין מיר נישט געשפירט. ער האט קיין זאך נישט אפגעגרעניצט און גארנישט מחדש געווען. מיין מלחמה-פירונג האט זיך נישט פארבעסערט, מיינע פיילן זענען נישט שארפער געוואָרן, מיין דאַווענען איז נישט דערהויבענער געווארן און צו דער הייליקייט פון די תפילין האָב איך מיך צוגעוואוינט אין אַ קורצער צייט און איך האב אפילו גאר גיך אויפגעהערט אכ־טונג צו געבן אויף זיי, ווייל, צוליב זינדיקע זאַכן!

סהאט נישט לאנג געדויערט און מיין צווייטע שטרעבונג, די עלטערע פון דער ערשטער: פאָרן אין אַ ישיבה, — איז אויך פארווירקלעכט געוואָרן. אָט גיי איך ארויס פון מיין טאַטנס רשות און ווער זעלבשטענדיק. זיי, די אַמעראצים, די גראָבע יונגען, די „גויים" בלייבן איבער אין דער פינצטערקייט פון דערדאזיקער שטאָט און איך פאָר... סאַראַ גרויס גליק! אמת, אויך עובדיה וועט מיט מיר מיטפאָרן, אבער דאס איז נאר דערפאַר ווייל ער איז דעם רב'ס זון און זיין גאַנץ פאָרן קומט ארויס צוליב מיר. ווען נישט די געלעגנהייט צו פאָרן מיט מיר צוזאַמען, וואלט אים ר' חנן-נתן נישט אָפּגעלאָזט פון זיך.

עובדיה איז אַ צארט יינגל. ער האט בלויע אויגן, ער איז געוויקסיק ווי זיין טאַטע, נאר ער האט סימפּאטישע גע־זיכט-שטריכן. ער האט אַ ביסל אַ צו גראָבלעכע נאז, דערפאר אבער גיבן אים צו אַ באַזונדער חן די הערלעך, וואס האבן אים געגומען ארויסשפּראָצן ארום זיין ווייסער גאָמבע.

אין שטוב ביי אונז האט זיך אנגעהויבן דער טומל פון די צוגרייטונגען צו דער נסיעה. מיין מאַמע האט שוין געבראכט אין ארדנונג מיין „קעסטל", און איצט זיצט זי און וויינט.

— אַ יידענע בלייבט שטענדיק אַ יידענע! — זאגט דער טאַטע, ארומבלאָנקענדיק פון איין ווינקל צום אַנדערן נישט וויסנדיק וואס צו טאָן און ווי זיך נוהג צו זיין — פרעג זי: וואס איז ס'געוויין? ער גייט דאך נישט דינען צום מיליטער, חלילה! דער רב האט אים מיטגעגעבן אַ בריוו. „יניק וחכים", אַ קליינער און אַ למדן, — אזוי שרייבט ער אויף אונזער ירמיה'ן, וואס דאַרף מען נאָך? פרייען דארפסטו זיך, שוטה איינע, און נישט גיסן מיט טרערן פון אינדערפרי אָן.

— אוודאי ביסטו גערעכט... — ענטפערט אַ שטימע, אַ פארשטיקטע פון טרערן — אַ פרוי איז נישט קיין מאַנסביל... וואס איך וויין? וואס זאל איך טאָן — אז איך קען מיך נישט

איינהאַלטן ...בשום אופן ... זון מיינער, זונעלע! ... ווען וועל איך זוכה זיין זיך צו זען מיט דיר? דו פאַרלאָזט מיך ...

און דער יאָמער ווערט שטאַרקער.

איך אליין באַרעכטיק ביי זיך אין האַרצן אויך נישט דאָס דאָזיקע וויינען. סאיז דאָך אַ יום־טוב היינט, איך פאָר לערנען תורה, איך פאָר אַ הין ... מיין לעבן וועט זיך ענדערן ... עס וועט באַקומען אַן אַנדער אויסזען, און מיין מאַמע וויל דאָך, איך זאָל זיין אַ למדן. די תורה קומט אָן נאָר דעם, וועמ׳ סאיז גרייט זיך מקריב צו זיין פאַר איר! אָבער מיין גליק פאַרטרייבט נישט, פונדעסטוועגן, מיין רחמנות און האַלט מיך נישט אָפּ פון מצער זיין זיך אַ „צער בעלי חיים”, און איך באַמי מיך נישט ברענגען צום אויסדרוק די פריידגעפילן, וועלכע טאַנצן אַרום אין מיר און גיבן מיר קיין רו נישט.

דעם רבי׳ס זון איז געוועזן טרויעריק אפילו זיצנדיק שוין אינעם באַן־וואַגאָן.

— זיי געזונט צ.! ווען וועל איך צוריקקומען צו דיר?

— און איך וויל נישט פאָרן אַהיים דריי יאָר נאָכאַנאַנד!...

וואָס איז דאָ פאַראַן צו זען? מיין מאַמעס פאַרטוך? דאָרטן זענען מענטשן, דאָרטן זענען מתנגדים... דער טאַטע האָט מיר דערציילט... אײ־אײ... דאָרטן זענען אַלע גרויסע „לומדים”, אפילו די קוימענקערערס... דאָרט זענען דאָ יידישע קוימענקערערס און וואַסערטרעגערס... און אַלע לערנען... דאָרטן — — דאָרטן ווערט מען אויך קאַליע, זאָגט אלימלך, — רייצט זיך מיט מיר עובדיה.

און באמת, ווען דער טאַטע מיינער האָט געהאַט דערציילט אלימלכן, ווי ער האָט דערציילט אַלע איינוואוינער פון שטאָט, יעדן איינציקן באַזונדער, אַז זיין ירמיה פאָרט, האָט אלימלך געפונען פאַר נויטיק צו עצהנען מיין פאָטער, ער זאָל מיך אָפּט אַ היימברענגען, „ווייל דאָרטן, שלום געצל, איז אַ

„גוטע קאמפאניע", נישט אומזיסט רעדט די וועלט אויס אויף דער ליטע".

— דו ווייסט, שלום געצל, איך אליין לייען דעם „המליץ" און בין דער מורשה פון ועד, בין איך... אבער דעם אמת דארף מען זאגען: פון וואלאזשין זענען ארויסגעקומען גרויסע שקאצים!...

— נישט מיין ירמיה! — ענטפערט מיין פאטער מיט זיכערקייט, כמעט מיט כעס, און ער פארגעסט אפילו צוצוגעבן זיין מלמדישן „כע־כע".

ביי זיך אין הארצן האב איך געגעבן גערעכט זיין זיכערקייט. ווער ווערט קאליע? שוטים ווערן קאליע, לייכטזיניקע ווערן קאליע, אמעראצים ווערן קאליע, אבער נישט איך! וואס? א קינד בין איך, איך זאל מיך צוהערן צו דעם וואס די חברה־לייט וועלן מיר זאגן? און וואס קענען זיי מיר זאגן? וואס? כהאב דאך געהערט א מאל, ווי דער טאטע מיינער האט געהאלטן א ויכוח מיט איינעם פון זייעריקע. סהאט אמאל געטראפען און דורך אונזער שטאט איז פארביי־געפארן עפעס א משכיל, אן אפיקורס — איז וואסזשע האט ער אים געזאגט? אז סאיז בעסער צו זיין א דאקטאר איידער א רב? איז, ערשטנס, איז עס נאך א ספק; און צווייטנס, לאמיך אננעמען, אז די תורה איז נישט קיין תכלית אויף צו האבן פארגעניגן דא, אויף דער וועלט, טא וואס פאר א נייס טוסטו מיר דא אויף? איך לערן דאך נישט כדי מזאל מיך רופן רב, איך לערן, ווייל סאיז אוממעגלעך נישט צו לערנען, ווייל דאס לעבן איז דאך גארנישט אן דער תורה, זי איז דאך דער יסוד פון דער וועלט... מיין תכלית איז דאס, וואס איך האב נישט קיין שום תכלית, וואס איך וויל נישט קיין תכלית, איך וויל נאר לערנען תורה לשמה, זיך מוסר־נפש זייענדיק צוליב איר. דעם דור פון ר' יהודה בר' אילעי האט מען גערופן דער גרויסער דור, ווייל דאמאלס פלעגן

זעקס תלמידים זיך איינוויקלען אין איין טלית און לערנען תורה... ווי אַזוי-זשע וועל איך קאַליע ווערן? זאָמד דיר אין די אויגן, שטן.

פונדעסטוועגן, נישט קוקנדיק אויף מיין שטאָלץ און גרויס האַלטן זיך, האָב איך זיך געשעמט צוצוגיין צו דעם יידן, וואָס איז געזעסן לעבן אונז, און פרעגן אים: „ווען קומט דער צוג אַהין און ווען וועלן מיר שוין זיין אין דער ישיבה?" כ'האָב מורא געהאַט, טאָמער וועט ער חוזקן פון מיר און אויסלאַכן דאָס, וואָס ביי מיר איז הייליק. איך האָב געוווּסט, אַז ס'זענען פאַראַן אויף דער וועלט צעלאָזענע ייִנגען פאַר וועמען די ישיבה איז אַ חוזק-זאַך, הולטייעס, אויסער זיי זע-נען פאַראַן אויך אַפּיקורסים ממש, אַפּיקורסים אויף צו להכעיס, וואָס קענען זייער האַר און ווילן מורד זיין אין אים. אַזוי ווי יענע פון וועמען ס'האָבן אויך געליטן די חז"ל און בורסיפּס קינדער פון אונזער שטאָט... און אלישע בן אבויה, „אחר", אַ חבר פון די דריי, וועלכע זענען אַריין אין פּרדס... ער איז אויך אַריין... מיט זיי איז ער אַריין... אַ בליק געטאָן... אָבער אַ בליק געטאָן און איז געשטראָכלט געוואָרן... שוואַך איז דער מענטש... אַ פליג...

ט

די יאָרן, וואָס איך האָב אָפּגעפּוילט אין קלויז, טיילן זיך אויף צוויי תּקופות: צוערשט בין איך געווען אַ נאַאיווער ישיבה-בחור געליטן, געווען צופרידן, אַ שעמעוודיקער און אַ משונהדי-קער בחור—אָבער אַזאַ וואָס שאַצט אָפּ זיין ווערט. איך האָב געפילט, אַז ס'איז דאָ אַ באַליידיקונג אין דעם, וואָס איך עס טעג, אָבער צוליב דעם וואָס איך עס צדקה-ברויט זענען דאָך דורך מיר מיינע ברויטגעבער מקיים די מצווה פון שטיצן לומדים, נאָר דערפאַר, וואָס מיינע ברויטגעבער קוקן אויף מיר מיט גרינגשעצונג, דערפאַר וואָס ביי דער פאַרנאַרישטער וועלט בין איך אַן איבעריקער „פּאַטראָן", אַן אָרעמער בחור, וועלכן מען קאָן נישט פאַרגלייכן מיט אַ באַלעבאַטישן זון...

אין יענער צייט האָב איך באַטראַכט פאַר אַ חרפּה פאַר-נעמען זיך מיט אַ וועלטלעך ביכל, שרייבן פלעג איך נאָר דברי-תּורה אין לאַנגע בריוו, און דאָס אויך זייער זעלטן. אין דער צווייטער תּקופה בין איך געווען ווי אַריינגעוואָרפן צווישן הימל און ערד. אויסערלעך מער אָפּגעלאָזן, אָפּט זייער ווייניק גע-לערנט און אַמאָל געלערנט מיט התמדה ביז די לעצטע כּוחות. אין יענער צייט האָב איך געלייענט פאַרשידענע ביכער. כ'האָב מיט זיי געקעמפט, דערוויטערט זיך פון זיי, פאַרבענקט זיך און זיך אומגעקערט צו זיי. כ'האָב שוין אויך געשריבן אַסך און נישט בלויז דברי-תּורה. איך האָב פיינט געקריגן מיין לעבן, וואָס איז אָפּהענגיק פון אַנדערע, דאָס „בעטל-ברויט", מיין געצווונגענע צביעות, מיין נשמה איז געווען דערדריקט, זי איז געווען געגליכן צו אַ באַלאַגערטע פעסטונג, וואָס האַלט

ביים איינפאַלן... מיינע יסורים זענען געווען די ספיקות-ווערים, וועלכע נאָגן אויס דעם יסוד, מיינע חלומות — טויטע געטער...

כ'וועל אָבער נישט גערעכט זיין, אויב איך וועל זאָגן, אַז אין דער ערשטער תקופה בין איך געווען תמימותדיק. מיין קריטישער גייסט האָט מיר קיינמאָל נישט פאַרלאָזן, ער איז נאָר געווען באַגראָבן אונטער אַ גרויסן באַרג פון מנהגים, מיינונגען און ספרים — אָן אַן עק און אָן אַ סוף. קיין געוויינלעכער ישיבה-בחור בין איך נישט געווען. עס האָט מיר געעקלט, ווען ס'פלעגן זיך צוזאַמענקלויבן מיינע חברים באַריידן דאָס עסן, וואָס מ'פלעגט זיי געבן „אויף אַ שמוציקן טאָק אין קיך". זענט איר דען געקומען אַהער נאָר צוליבן עסן צוזאַט? אין אַ מקום-תורה זענט איר דאָך געקומען! און עס איז איבעריק צוגעבן, אַז איך האָב נישט פאַרמאָגט אין זיך עפּעס פון די גליקלעכע און מזלדיקע, וועלכע באַטראַכטן זייער לאַגע אין דער געזעלשאַפט פאַראומבכבודיקע, אויך ס'מאַכט זיך זיי אַ „טאָג" צו עסן אויף אַן אָנגעזעענעם אָרט, צו האָבן פרנסה פון זאָגן תהילים, לערנען משניות, צו באַרימען זיך מיט דעם „גבירס" גוטהערציקייט, וועלכער גיט אַ „זעקסער" אויף פרישטיק, אָדער די „גבירטע", וואָס פלעגט זיי געבן צוויי טעלער געקעכץ מיט ריין ברויט. איך האָב קיינמאָל נישט ליב געהאַט זיך וואַשן און אויספּוצן זיך ערב-שבת ווי אַ „ליאַלקע", נישט פאַרלירנדיק דערביי דעם „פאַטראָנישן אויסזען", צו בלעטערן בשעתן דאַווענען דעם „קצות", צי דעם „נתיבות" מיט אַ שרעקלעכער פאַרטיפטקייט. צו שעצן זיך איבערגליקלעך ווען ס'געלינגט מיר צו דערהייבן זיך דורך דערנידעריקן מיין חבר. איך בין ווייט געווען פון דעם אַלעם. דערפאַר אָבער האָט עובדיה געפונען אין מיר אַנדערע חסרונות, ערשטנס: אַ שטרעבונג אָפּצוזונדערן זיך אין אַ באַזונדער קלויז און נישט אין ישיבה; צווייטנס: פשטות און נישט קענען פשטלען זיך און זאָגן סברות; דריטנס: האָב איך געהאַט אַ מאָדנע נאַטור פאַרלאָזן איין ישיבה אין שטאָט און אָנקומען אין דער צווייטער, בעת אַזוי פירט זיך נישט; פערטנס: דער „טאָג", וואָס איז

פריער געווען דער בעסטער, דער נאָענטסטער צום בית-מדרש און מיט אַלע מעלות, איז נאָך אַ קורצע שטיקל צייט מיר מיאוס געוואָרן און איך האָב אים פאַרלאָזן נאָך איידער ווי איך האָב געקראָגן אַ צווייטן, אין דער צייט, ווען אַנדערע עסן אויף איין אָרט צוויי יאָר און מער; פּינקטלעך: דאָס מפסיק זיין אין לערנען, מיר זיצן און לערנען, דאַכט זיך מיטן גאַנצן כּוח, און דער מוח איז פול מיט געדאַנקען וועגן דער נויטיקייט פון לערנען, וועגן גליק ווען מ'איז קלאָר אין ש"ס, וועגן לערנען איבערפלעכלעך און טיף, און פון דער זייט קומען גאָר אָן אַנדערע געדאַנקען, וואָס האָבן גאָרנישט קיין שייכות צו דעם, איך בין מפסיק און זאָג עפּעס מיינעם אַ חבר... און מיר רעדן אַ לאַנגע צייט וועגן פּוסטע זאַכן... און דער לעצטער חיסרון איז דער גרעסטער: אַפילו אין דער בעסטער תקופה, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט התמדה און יראת-שמים, האָב איך ליב געהאַט צו רעדן וועגן דער נבואה, דער אַגדה אין תלמוד, עולם-הבא און נאָך אַזעלכע זייטיקע ענינים, וועלכע גייען אַרויס פון געביט פון למדנות. און מיין התלהבות דאַן איז געווען גרעסער ווי בעת כ'האָב געלערנט די דינים „טוען ונטען" אָדער „שרץ בכעדשה".

די „קורצע שורות" האָבן פאַמעלעך פאַרנומען אַן אָרט אין מיין וועלט. ס'זאָלן זיך געפינען אַרום מיר ספרים געשריבן העברעאיש און איך זאָל זיי נישט אָנרירן — דאָס איז געווען אַ זאַך, וואָס איז אוממעגלעך. איך פלעג לייענען אַסך. טראָץ דער שוועריקייט צו באַקומען ביכער, טראָץ דער ווירקונג פון דער סביבה, דער מורא פאַר די קאָנסעקווענצן. דאָס וויסן, אַז מ'טאָר נישט, טראָץ עובדיהס דערמאָנונג, אַז ווען מיר ווען זיך אומקערן אַהיים, וועט מען דאַרפן אָפּגעבן אַ דין-וחשבון, אין וואָס מיר האָבן פאַרבראַכט אונזער צייט. אָבער פון דער צווייטער זייט האָט די נייע העברעאישע ליטעראַטור נישט געקענט מיטאַמאָל געווינען מיין האַרץ, ווייל איר שונא, דער באַשיצער פונעם אַלטן, וואָס איז אין מיר געזעסן, פלעגט זי קענען מבטל זיין מיט איין וואָרט: מעשיות! און

נאָכמער, ער האָט געהאַט די מעגלעכקייט צו דערוועקן אַ חשד בײַ מיר אין האַרצן: וויבאַלד דו האָסט הנאה דערפון — דאַרף מען דאָך דאָס נישט לערנען, און דו גיסט זיך דערמיט אָפּ, ווײַל דו ווילסט נישט אַרבעטן, נאָר דו ווילסט בעסער הנאה־האָבן.

יאָ, אין אַ באַגרעניצטער מאָס, אָבער אָן אַן איבעררײַס, אַ שטיל וואַסער, וואָס גראָבט, טיף האָבן אויף מיר משפּיע געווען די נײַע ביכער, וועלכע כ'האָב געשלונגען. ביסלעכווײַז האָבן זײ געענדערט מײַן פּאַרווילדעטן געדאַנק, האָבן אויסגע־גלײַכט די מיינונגען, וואָס האָבן זיך אײנע די אַנדערע סותר־געווען, וועלכע זענען בײַ מיר רואיק געלעגן, ביז אַ לעבעדיק ווינטל האָט זײ נישט באַרירט, און זײ האָבן אַרויסגעטריבן די נאַרישע און ווילדע גלויבונגען, וועלכע האָבן געניסטעט אין מײַן פּאַרבאַלזאַמירט האַרץ, און דער קאַמף איז געווען אַ לאַנגער...

אַ פּשוט בילדל פון לעבן, וואָס האָט מיט דער צײַט דערוועקט בײַ מיר אַ געשמאַק אונטערצושיידן צווישן שײַן־געשריבענעם און סתם־געשריבענעם, האָט אויך אויפן געביט פון רעליגיע און גלויבן אויפגעטאָן אַ סך מער ווי אַ גאַנץ בוך מיט משכּילישע אויפווײַזונגען, אַז „די תּורה און די השפּלה זענען צווילינג־שוועסטער, צוזאַמענגעהעפטע און צונויפגעבונדענע, וועלכע ווען זיך קײנמאָל נישט צעשיידן". די דאָזיקע אויפווייזונגען האָבן זיך באַמיט מיך צו איבערצײַגן, אַז מען מעג „על פּי דין" לערנען אַ פרעמדע שפּראַך, אַז די כּוונה פון דער אָדער יענער אַגדה קען מען נאָר געפינען על פּי דרך החקירה, אַז דער און יענער נס האָט אין זיך עפּעס נאַטירלעכעס, און אַז אַזאַ אָדער אַנדערע חומרה האָט נישט קײן יסוד אין די ראשונים — בעת די קינסטלערישע לעבנס־בילדער, די מענטשלעכע דיכטונג, האָבן אַנטוויקלט דעם מענטש אין מיר, מײַן לעבעדיק האַרץ, וואָס האָט גאָרנישט פאַר נוי־טיק צו פרעגן, וואָס שטייט אין יענער מסכתא אויף דעם און דעם דף; ס'האָבן זיך מיר געעפנט די אויגן, למשל, צו זען

דוד-המלכן אָן אַן אַטלעטענער זשופּעצע, אין וועלכע ס׳האָט אים אָנגעקליידט דער גלותדיקער געדאַנק, און דער העלד-דיכטער, דער אוראַלטער מלך, האָט אויפגעהערט אויפשטיין אָפּצוריכטן חצות, צו פאַסטן און איינצוריכטן די הענט זיינע „בשפיר ושליה“. פון אַלע מענטשן פון דער פאַרגאַנגענהייט, פון די העלדן פון תנ״ך און פון תלמוד, זענען אַראָפּגעפאַלן די שמוציקע קליידער און מאַנטלען, אין וועלכע עס האָט זיי אַרומגעהילט די פאַנטאַזיע פון אונזער גלות-ליטעראַטור און האָט פון זיי אַזוי-אַרום געמאַכט משונהדיקע שאָטנס. פּוילישע יידן, וואָס שאָקלען זיך אין טלית ותפילין.

פון דער קאַמף-ערנסטקייט פלעג איך צייטנווייז אַריבער צו לייכטזין און געלעכטער, אַ געלעכטער, וואָס האָט אין זיך זייער ווייניק פונעם פּראָסטן חוזק, בעיקר איז ער פון יענעם געלעכטער, וואָס גאָט אַליין, כביכול, לאַכט.

— „אַברהם אָבינו האָט מקיים געווען אַלע מצוות, אַפילו עירוב-תבשילין אויך“ — דערמאָן איך זיך פּלוצים אינעם תלמודישן מאמר, בעת איך און עובדיה האַלטן ביי עפּעס אַ „חולצת ולא מתיבמת“, אָדער ביי „צרורות“, „רוכב ומנהיג“ אָדער „מיפך והזמה“...

— נו, טאָ וואָס פאַר אַ שייכות האָט דאָס אַהער?

— ס׳האָט נישט קיין שום שייכות... ווען אונזער מומע שרה פלעגט אום יום-טוב שני, אום יום-טוב של גליות, קאָכן אויף שבת, פלעגט אַברהם אָבינו נעמען אַ שטיקל פיש, אַ חלה, פלעגט אָנטאָן די יאַרמלקע אויפן קאָפּ און מאַכן אַן עירוב-תבשילין.

— ירמיה! דו לאַכסט אָפּ פון דעם, וואָס די חכמים האָבן געזאָגט?

ווי אַ נאָדל וואָלט מיר אַ שטאָך געגעבן אין האַרצן.

כ׳גיב דיר נאָך, צדיק מיינער... איך פאַרשטיי נישט און ער זאָגט מיר: „לאַכסט אָפּ“...

— נאָר דאָס אַליין פאַרשטייסטו נישט? און רבה בר בר חנהס מעשיות פאַרשטייסטו יאָ? און „סבי דבי אתונא“ פאַר-

שטייסטו? און „תנור של עכנאי" איז עפעס אַ פּשוטע זאַך? „דער באַקסערבוים איז אָוועקגעגאַנגען פון זיין אָרט"... וואָס? דאָס זענען מאמרי חז"ל!

— אַוודאי, „מאמרי חז"ל"... איז עס רעכט לויט די, וועלכע זאָגן, אַז די מאמרים דאַרף מען נישט טייטשן פּשוט; אָבער פרעג דעם רוב פון אונזערע גדולים, וועלן זיי דיר זאָגן, אַז ווער עס גלויבט נישט אין די אַלע זאַכן פּשוט, אַזוי ווי זיי זענען געשריבן — יענער איז בכלל אַ כופר אין די רייד פון די חז"ל.

— הערסטו, חכם!.. אָט דאָס איז דאָך די מעלה פון אונזער תורה, וואָס זי איז ווי „אַ האַמער, וואָס צעשפּאַלט אַ פעלז", יעדערער געפינט אין איר, וואָס ער וויל. וואָס דאַרפן מיר ווייט זוכן? אָט האָסטו ערשט פאַרענטפערט דעם „פּני יהושעס" אַ פּילפּול, אויף דער סוגיא, אויסווייזנדיק, אַז זיין קשיא פון ר' אליעזרן אויף ר' אליעזרן איז גאָר קיין קשיא נישט, ווייל דאָס האָט געזאָגט ר' אליעזר און דאָס אַנדערע — ר' אליעזר... איז וואָס, מיינסטו, אַז דעם „פּני יהושעס" פּילפּול...

— איז נישט איבערגעגעבן געוואָרן אויפן באַרג סיני?...

— פּונקט ווי יעדע זאַך, וואָס אַ תלמיד ותיק וועט מחדש זיין!.. פּרד"ס...

— און „וי להון לבני-נשי, דחזין לבושא ולא חזין נשמתא" — ווייי איז צו די מענטשן, וואָס זעען דעם לבוש און זעען נישט די נשמה — ... אָבער ווער איז געווען דער מחבר פון „זוהר" לויט דיין מיינונג?

— פאַרוואָס טאַקי נישט ר' שמעון בן יוחאי?

— און ר' שמעון בן יוחאי דערמאָנט רב המנונאן? און ר' שמעון בן יוחאי זאָגט: „האָט אָנגעהויבן ר' שמעון בן יוחאי"? און ר' שמעון בן יוחאי, וואָס אין תלמוד, איז אויך אַזאַ בעל-נסתרות?

— דאָס איז קיין קשיא נישט! צוליב אַזעלכע טענות וועל איך נישט פאַרלאָזן דאָס, וואָס איך האָב איבערגענומען פון מיינע עלטערן. און וואָס ווערסטו זאָגן דערצו וואָס אין

דער תורה שטייט: „האיש משה עניו מאד״, „וידבר משה״ און דאָס גלייכן? זאָלן מיר, הייסט עס, זיין קליגער פון אונזערע עלטערן? מיר ווייסן דאָך גאָרנישט...

— פון אונזערע עלטערן? טאָ בכן, איז „אויב די אַמאָליקע זענען געווען מענטשן, זענען מיר אייזלען״?

און נישט ווי ר׳ פנחס בן יאירס אייזל! — פאַרגעסט מיין מיטשמועסער פלוצים וועגן וואָס מיר רעדן און ער צעלאַכט זיך מיט פאַרגעניגן.

— נו!.. און לערנען זיך — אמת, דערמיט ביסטו גערעכט...

די באַדערפעניש זיך צו לערנען איז דאַן געקומען פון זיך אַליין. ס׳האָט זיך געגויטיקט דערין די אויסגעליידיקטע נשמה, וועלכע האָט באַגערט זיך אָנצופילן... אָבער די ישיבה איז נישט געווען קיין לערן־אַנשטאַלט...

בין איך אַרומגעגאַנגען ווי אַ שאָטן.

מורא האָבנדיק צו פאַרלירן די צייט האָב איך אויף דער ווייל „אַליך״ איבערגעלאָזט און האָב מיך אַריינגעטאָן אין די אַלטע לימודים מיט אַ דערפרישטן גייסט, אָבער דער האָט קיינמאָל נישט געדויערט לענגער ווי אַ וואָך צוויי, דריי:

— ירמיה! ס׳איז דאָך שוין באַלד אַ חודש, אַז מיר לערנען גאָרנישט.

— נו!..

— „ווער ס׳איז אין כעס, איז געגליכן ווי ער וואָלט געדינט עבודה־זרה״.

— וואָס ווילסטו?

— איך זאָג, אַז רק דו זיצסט און טראַכסט, וויאַזוי דו וועסט שפּעטער לערנען, און לעת־עתה...

—„און לעת־עתה״... „און לעת־עתה״... איך קוק טאַקע דער עיקר אויפן „שפּעטער״, אויף דער צוקונפט, די האָפענונג איז בעסער ווי דאָס לעבן... און איצט, איצט... איצט איז נישטאָ קיין שטראַל־ליכט, נישטאָ קיין פונק אַפילו... איצט וואַלגער איך זיך אין בלאָטע, עס אין פרעמדע הייזער און

דריי זיך אַרום מיט אַן אויסגעמאַטערטער נשמה"... געדענקסט דאָס? איצט קען איך גאָרנישט טאָן, ווייל איך מוז אָנקומען צו אַנדערע... ווי גוט וואָלט געווען, ווען איך לערן מיך אויס עפּעס אַ מלאָכה, כ'זאָל נישט דאַרפן זיין ווי די אַלע בטלנים, וואָס עסן „אומזיסט ברויט"... דאָס זענען דאָך גראָבע ייִנגען, דער עולם, וואָס דו זעסט, זיי ווייסן דאָך אַפילו נישט פון דאַנען אַהער וועגן סדר פון די תּנאים און אמוראים, דער לידער קען דאָך דיר זאָגן, אַז ר' עקיבא איז געווען נאָך ר' אַשי און רבינאַ. ניין, עובדיה, איך פאָר אַוועק פון דאַנען. לאָמיר אַוועק פון דער ישיבה, מירן אַרויס אין עפּעס אַ גרויסע שטאָט, דאָרטן וועלן מיר זיך לערנען ווי ס'דאַרף צו זיין, דאָרטן וועלן מיר ווערן מענטשן...

אָבער ס'זענען נאָך דורכגעגאַנגען חדשים גאַנצע ביז מיר האָבן באַשלאָסן, חדשים נאָכדעם, ווי מיר האָבן שוין געהאַט באַשלאָסן, — און אונזער באַשלוס איז נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן...

דאַן איז געקומען דער געצוואונגענער צופאַל און האָט אַוועקגעלענקט די זאַך אויף זיין שטייגער.

וואָרים אין יענער צייט פלעג איך זייער אַ סך שרייבן, דאָס דאָזיקע שרייבן, וואָס איז אַרויסגעלאָפן פון מיין שטאַרקן אינערלעכן געפילן־געראַנגל, איז אין גרעסטן טייל באַשטאַנען פון נאָכמאַכונגען און פאַראָדיעס אויף די שירים, דערציילונגען, אַרטיקלען און פעליעטאָנען, וועלכע איך האָב געשלונגען נישט איבערקלייבנדיק. עובדיה און נאָך עטלעכע פון אונזער אינטימער חברה האָבן מיר געראַטן, איך זאָל אַוועקשיקן די פּרוכטן פון מיין גייסט ערגעץ אין אַ רעדאַקציע, נאָר איך, וועלכער האָב געהאַט אַ הייליקן ציטער פאַר יעדן געדרוקטן וואָרט, האָב געהאַלטן, אַז מיינע כּתבים וועלן זיכער נישט טויגן; ס'איז מיר געווען גענוג דאָס, וואָס איך האָב געטרוימט, אַז מיט דער צייט וועל איך נאָך מן הסתּם זיצן אין עפּעס אַ רעדאַקציע. דערווייל האָב איך באַשלאָסן אַליין צו ווערן אַ רעדאַקטאָר. עובדיה און נאָך עטלעכע פון די זיך־משפּילנדיקע,

וועלכע האָבן מיך דערנאָך פאַרמסרט פאַרן משגיח, האָבן אַ געגומען מיין פאָרשלאָג מיט התלהבות, דער נאָמען פון אונזער צייטונג איז געווען „דאָס קליינע ליכט אויף צו לייכטן אין דער ישיבה"; די אַרטיקלען — פאַרשידענע וויכוחים צווישן תורה און השכלה, צווישן אָרים און רייך, צווישן ישיבה-בחורים און באַלעבאַטישע קינדער, צווישן אמונה און חקירה, חסידים און מתנגדים, צווישן נאַציאָנאַליסטן און אַסימיליאַטאָרן, די לעצטע צוויי באַגריפן האָבן מיר גענומען אויף באָרג ביי דער פרעסע, נישט פאַרשטייענדיק קלאָר זייער טייטש. דער נאָמען „נאַציאָנאַליסט" איז ביי אונז געווען אַ באַזונדער חשובער נאָמען, אַן ערנטיטל, און דער נאָמען „אַסימיליאַטאָר" — אַ זידלוואָרט, אַ צילברעט פאַר די פיילן, וואָס מיר פלעגן אין אים וואַרפן, ווי העלדן משכילים. פאַרשטייט זיך, אַז וואָס שטעלט מיט זיך אייגנטלעך פאָר אַן אַסימיליאַטאָר, האָב איך נישט געוואוסט, ס'הייסט, איך האָב אים קיינמאָל נישט געזען, נאָר אַנדערע זאָגן, אַז ער האַלט: „לאָמיר זיין גלייך מיט אַלע פעלקער, מיר נויטיקן זיך נישט אין ציון און ירושלים". און ציון איז אין יענער צייט געווען — מיין געליבטע, מיין בעסטע מיין שענסטע. —

נישט ווייט פון אַ קרענק איז געווען יענץ געפיל, מיט וועלכן איך האָב געלעבט, איך בין דער רעדאַקטאָר, זיץ דורך די נעכט און קוק דורך דעם מאַטעריאַל פאַר מיין זשורנאַל און רעדאַגיר און צייכן און שרייב און מעק און פאַרריכט. מיין אַרבעט האָט מיר אויסגעזען ווי אַ הייליקע אַרבעט, מיינע געפילן — די געפילן פון אַ מלחמה-זיגער. די צאָל עקזעמפלאַרן איז דערגאַנגען ביז איינעם. עס פלעגט ווערן איבערגעשריבן מיט אַ שיינער האַנטשריפט, צום פאַרגעניגן פון מיין מנין לע-זער און צו מיין פולשטענדיק גליק.

אָבער די גאַנצע זאַך איז געווען אַ פאַרבאָרגענע — און פלוצים איז מען פון איר געוואויר געוואָרן.

און אין איינעם אַ פאַרנאַכט, בין מנחה למעריב, האָט מען מיך צוגעשטעלט צום ראש-ישיבה. לעבן מיר — מיין אָפן

קעסטל, וואָס איז פול געווען מיט העפטן, אָפגעריסענע בלעט־לעך, בויגנס און נאָטיצביכלעך. אַרום — אַלע ישיבה־בחורים, און מיינע מיטהעלפער צווישן זיי. אויף אַלעמענס פּנים איז אויסגעדריקט אַ דערוואַרטונג־הנאה, אַן אויפגעהייטערטקייט און אַ פרייד מיט מיין דורכפאַל. אַלע טומלען זיך, אַלע רעדן אַלע פאַראורטיילן מיך, מיינע מעשים, און וואַרטן אויף מיין שטראָף. און איך זע אויס — ווי אַ גייסטלעכער, וואָס האָט לאַנגע צייטן געדינט זיין גאָט אין פאַרבאָרגעניש, און פלוצים איז מען פון זיין סוד געוואויר געוואָרן אין מאַרק, און דער המון לאַכט פון אים מיט אַ ווילד געלעכטער, שפּעט אָפּ פון זיינע אינערלעכע געפילן, שלעפּט אַרויס דעם סוד זיינעם אינ־דרויסן אַרויס און טרעט מיט די פיס זיין גאָט...

אַ שטילקייט. אַלע הערן זיך צו צו די רייד פון ראש־ישיבה. די ענגשאַפט אַרום מיר ווערט גרעסער, דער ראש־ישיבה רעדט. אין זייגע אויגן ברענט אַ פייער, דאָס מויל שיט פונ־קען, עס קרענקט אים אויפן „בחור", וועלכער איז אַוועק פונעם גוטן וועג, וועלכער בלאָנדזשעט און גייט פאַרלוירן. ער הויבט אָן שטיל און זיין שטימע ווערט וואָס אַמאָל שטאַרקער. נאָך אַ קורצער הקדמה ווענדט ער זיך גלייך צו מיר און הויבט מיך אָן לויבן, כדי מיין חרפּה זאָל זיין גרעסער:

— דו!.. דו ביסט תמיד געווען פון מיינע בעסטע תלמידים, איך האָב פון דיר געהאַלטן. דעם אמת מוז מען זאָגן: באַלד ווי דו ביסט אָנגעקומען, ביסטו געווען אַ גוט יינגל, האָסט געלערנט... און פלוצלינג ווער איך געוואויר, אַז דו שרייבסט...

— רבי! — קען זיך דער „מתמיד" נישט איינהאַלטן — נאַכט און נאַכט פלעג איך אים זען שרייבנדיק. כ'האָב געמיינט, אַז ער שרייבט חידושי־תורה... די חידושים פונעם רבינס תורה...

— רייס מיך נישט איבער, צבועק! איך רעד דאָך... — איז שווער דעם ראש־ישיבה צוצוקוקן דעם „חילול־השם", ווי מ'פאַרשוועכט דעם כבוד פון זיינס אַ ישיבה־בחור; ער שווייגט אַ ווײַלע און קאַכט זיך פלוצלינג שטאַרק אויף:

— זאָג מיר נאָר: וואָס איז דאָס פאַר אַ שרייבעכץ? זאָג! וואָס שווייגסטו? פאַרוואָס רעדסטו גאָרנישט? וואָס איז דאָס פאַר אַ זאַך, צוליב וועלכער דו האָסט אַליין אויפגעהערט לער-נען און האָסט נאָך געמאַלט זינדיקן אַנדערע? צוואָס דאַרף מען דאָס דאָזיקע שרייבעכץ? אָבער וואָס שווייגסטו? וואָס שטייסטו ווי אַ גולם? ענטפער עפּעס, נו, זאָג, צוליב וואָס שרייבסטו?

— גלאַט אַזוי מליצות... — האָט אָנגעהויבן עובדיה, אָבער ער האָט זיך פאַרהאַקט און זיך אָפּגערוקט אין אַ ווינקל.

— מליצות? האַ, מליצות?! איך וועל דיך אויך נישט שוינען, חומץ בן יין... נאָך היינט וועל איך אָנשרייבן צו דיין טאַטן... חומץ בן יין... יאָ, דו! דו! מליצות — האַ? אַ שריי-בער ווילסטו זיין? פאַרשפּרייטן „מעשיות" אויף דער וועלט; ווילסט זיין אַ חוטא ומחטיא את הרבים? אוי, ירבעם בן נבט!.. אוי, פּוסט-און-פּאַסניק!...

און די דינע פינגער האָבן זיך צונויפגעקוועטשט אין אַ פויסט.

— מ'זאָל וויסן!.. — האָט זיך געקאָכט דער שלעגער — ס'זאָל זיין אַן אָנלערנונג!.. באמת איז עס גאָרנישט... סתם ייִנגלשע זאַכן... מליצות פון אַ שפּיל וועגן... אַ שיגעון אַזאַ.. ביסט אַן אומזיניקער, המ... „אַ תלמיד-חכם, אַז ער האָט געטאָן אַן עבירה בייטאָג, זאָלסטו נישט נאָכקלערן אויף אים". המ... ס'איז גאָרנישט... איך ווייס, אַז דו וועסט שוין מער נישט.. די תורה, וואָס אין דיר, וועט דיך מחזיר למוטב זיין, כ'בין זיכער... און אויב איך האָב דיך איצטער אומזיסט פאַרשעמט — זאָל גאָט געבן, ס'זאָל שוין מער נישט קומען דערצו... און זאָל דיין סוף, חלילה, נישט דערמאָנען אָן דיין אָנהייב... פּע... איך עצע דיר ווי אַ טאַטע: וואַרף אַוועק, וואַרף אַוועק דיין נאַרישקייט... און איצט... זאָלן זיי וויסן, המ... גיי עס וועטשערע. האָסט דאָך היינט וווּ צו עסן?

יענעם טאָג האָב איך געגעסן ביי די קלייטמאַנס, דער ערגסטער „טאָג" פון מיינע אַלע „טעג", און אַז איך בין אַרויס-

געגאַנגען נאָכן עסן פון שטוב, האָב איך געהערט הינטער מיר:
— אָט דאָס איז דאָס דער מיט די צעטעלעך — יאָ! מיט לאַנגע פאות און אַן אַפּיקורס!
— אַ „פּאַטראָן" און צעטעלעך! — נישט דאָס און נישט יענץ — נישט עולם הבא און נישט עולם הזה — אַ פּאַטראָן כאַ-כאַ — דאָס איז אויך אַ מענטש —
אויף מאָרגן זענען מיר, איך און עובדיה, אָוועקגעפאָרן אַהיים, אין אונזער געבורטשטאָט אַריין.

ו

אונזער נסיעה אַהיים איז לכתחילה געווען מיטן געדאַנק צו פאָרן פון דאָרטן, נאָך די ימים-טובים, ערגעץ אין אַ גרוי-סער שטאָט אַריין, כדי צו ווערן מענטשן. אָבער די צוויי חדשים, וואָס מיר האָבן פאַרבראַכט אין צ., האָבן צונישט גע-מאַכט דעם דאָזיקן באַשלוס אונזערן.

עובדיהס קלענערער ברודער איז קראַנק געוואָרן. די ציטעריקייט פון די עלטערן לגבי זייער זון דעם בכור איז צוליב דעם גרעסער געוואָרן. און דער לעצטער האָט נישט געקענט ביישטיין אַזאַ עלטערן-ליבע און ער איז פאַרבליבן אינדערהיים.

אויך איך האָב מיך דאַמאָלס נישט געפונען אין קיין מלחמה-צושטאַנד. מיינע אמתן זענען נאָך געווען זייער שוואַ-כע און זיי זענען אַוועקגעבלאָזן געוואָרן פון אַ געוויינלעך ווינטל. אין מיין אויסערלעכקייט איז פאָרגעקומען זייער אַ קליינער שינוי, אַזוי אַז מ'האָט גאָרנישט דערקענט, וואָס ביי מיר אין האַרצן טוט זיך. און איך האָב בכן פאַר מיין תורה און פאַר מיין גוטע אויפפירונג געהאַט כבוד און גליק. און דעם מענטשנס שוואַכקייט איז שטאַרקער פון אים, די ליבע, וועלכע מ'פלעגט פאַרשפרייטן אַרום מיר, האָט געפאַנגען מיין „קאַליע ווערן", וואָס האָט זיך פאַרבאָרגן אין אָפּנאַרעריי. ניין, אָבער נאָך גרעסער דערפון, און גרעסער אויך פון מיין טאַטנס אויפווייזונגען, אַז „תורה איז די בעסטע סחורה", איז געווען מיין רחמנות אויף מיין מאַמען, אין איר שווער לעבן, וואָס איז פול מיט באַליידיקונג און פלאָגעניש, פאַרנעם איך דאָך,

איך, איר טייערער זון, אַ גרויס אָרט, איר גאַנצע טרייסט — בין איך. איר לעבן איז בלויז צרות, בלויז אָרימקייט, בלויז שאַנד און פאַראַכטונג. זי איז זאַט מיט אַ שטענדיקן טומל, אַ פאַרשטונקענע ליכט, פּלאָגענישן און יסורים. יעדער היזק, וואָס טרעפט, יעדעס צעבראָכן טעפּל מאַכן זי פאַר אַן אומגליקלעכע. און די קינדערשע קרענקענישן און דעם מאַנס גראָבקייט, און די מאַטערניש, וואָס איז גרעסער פון אירע כּוחות... זאָל דער איינציקער שטערן אין איר לעבן, — זאָל אויך ער פאַרלאָשן ווערן? ניין! איך טאָר נישט זיין אַזאַ אַכזר! איך וועל נישט פאַרלאָזן מיינע עלטערן. ווען ווען האָב איך אַחוץ זיי? קיינער האָט נישט פאַרמיטן פון צו שפּייען מיר אין פּנים אַריין, און זיי פילן אַ ליבע צו מיר. זאָל איך זיי פאַראַכטן? ניין, איך וועל נישט זיין האַרט ווי אַ דעמב. איך וועל גיין אין זייערע וועגן — און ס'וועט מיר גוט זיין.

און בכן איז עובדיה פאַרבליבן אין צ. און איך בין נישט אַוועקגעפאָרן אין קיין גרויסער שטאָט צו ווערן אַ מענטש, נאָר איך בין צום צווייטן מאָל געפאָרן אין אַ קליין שטעטל אַריין, אין אַ „קיבוץ" פון בטלנים. און אין האַרצן האָב איך ביי זיך אָפּגעמאַכט, אַז קיין זאַך וועט שוין מיך נישט אָפּרייסן, אַז איך וועל דערווייטערן פון מיר יעדעס פרעמדע ביכל, וואָס מאַכט אַן אַ שנאה צווישן דעם מענטש און צווישן זיין פאָטער אין הימל, אַז איך וועל זיין ווי אַלע „לערנער" אין קלויז, איך וועל לערנען און לערנען...

אַ לאַנגע צייט האָב איך געהאַלטן דעם דאָזיקן נדר מיינעם. אָבער ווייַן, ווי באַלד ער איז נאָר קאַליע געוואָרן, איז ער שוין אויס וויין.

די שטיינער פון דער פינצטערער פעסטונג-מויער האָבן שוין צעשפּאָלטן מיין קאָפּ, ווען זיי זענען אַרויסגעפאַלן איינציקווייז. די זיילן זענען צעשטערט געוואָרן. דער פונדאַמענט האָט גענומען פוילן און דער מאָל האָט שוין אויך געפרעסן מיין האַרץ. וועט דען אויסהאַלטן דער שוואַכער טינק, מיט וועלכן איך האָב געטינקט?

אַ נישט גוטער סימן איז געווען דאָס, וואָס אויך אין יע־
נע אַלע טעג, ווען איך פלעג מיך פירן ווי מיין שטרעבונג
איז דאַן געווען, אָן מרידות און רעוואָלוציעס, איז מיין גייסטי־
קער צושטאַנד געווען, פונדעסטוועגן, ווי מ׳וואָלט גענומען אַ
דאַר יינגל, אַ געצערטלטן, און מ׳וואָלט אים פאַרשיקט צווישן
ווילדע מענטשן צו אַרבעטן שווערע אַרבעט, און ער דרייט
זיך אַרום צווישן זיי אַן אומעטיקער... די סביבה ווייסט נישט
זיינע שטימונגען, זיינע געפילן, זיינע באַדערפענישן, און ער
ווייסט נישט ווי צו דערפילן זייערע פאַרלאַנגען... און ער דרייט
זיך אַרום אַ פאַראומערטער מיט דער לאַסט פון זיין טרויער,
אַן אומעטיקער מיט זיין ביטער געמיט...

איך פלעג מיך דאַן באַמיען זיך איינצורעדן, אַז דער
בעסטער וועג איז צו לערנען אַלץ הלכה למעשה, פשוטער
פשט, צו גיין אינעם וועג פון די „ראשונים״, וועלכע שטייען
העכער מיט דער פשטות פון זייערע סברות פונעם קרומען פּיל־
פּול און שאַרפן דרוש פון די ליטווישע און פּוילישע גאונים פון
די לעצטע צייטן, און דערמיט האָב איך געגעבן אַ מעגלעכקייט
מיינע חברים אַרויסצוזאָגן זייער מיינונג וועגן מיין „קענען לער־
נען״ דורך אַן „עט״, דאָס רוב אויך אָן אַ „כאַטש״ פון אָנהייב...
און נאָך אַ זאַך איז געווען, כ׳האָב אויף איר נישט געקענט
מוותר זיין, און אויך זי האָט מיטגעווירקט, אַז מיינע חברים
זאָלן מבטל זיין: „די מצווה פון ישוב ארץ־ישראל״ און אירע
אָנהענגער, דאָס הייסט די „חובבי־ציון״, פון דער צייט פון מיין
רעדאַגירן דעם „המאור הקטן״.

די סאָפיזמען, ביי וועלכע איך האָב זיך געהאַלטן אין
מיין אַלטער וועלט, זענען געקומען פון זיך זעלבסט, פון
דער טיפעניש פונעם קאַמף פון מיין גייסטיקער עקזיסטענץ!
איך האָב דאָך מיין גאַנץ לעבן מקריב געווען אויף דעם דאָזיקן
אָרט — ווי אַזוי־זשע זאָל איך אים פאַרלאָזן? דאָס איז געווען
אַ צושטאַנד, ווי דער צושטאַנד פון אַ קאָרטנשפּילער, ווען ער
זעט, ווי זיין גאַנץ פאַרמעגן גייט איין פון מינוט צו מינוט
איז אים שווער איינגאַנצן אַוועקצוואַרפן דאָס שפּילן. אַזאַ

פאַרמעגן האָט ער פאַרלוירן ביז איצט — זאָל דאָס אַלץ טאַקע שוין זיין פאַרפאַלן?

אַז עס פלעגט מיר אַריינפאַלן אין די הענט אַריין איינס פון די „קליינע ביכלעך", פלעג איך נישט קענען גובר זיין מיין גלוסטונג און עס איבערלייענען; איך פלעג עס איבער־לייענען — און בעטן מיט אַלע מיינע כּוחות פאַרגעבונג פאַר דער שלעכטער זאַך, וואָס איך טו זיך אַליין.

פון די ספרים פון אונזערע חכמים, וואָס זענען זיך עוסק אין פילאָזאָפיע, די וואָס זעצן־פאָר דעם מוסר פונעם „חובת הלבבות", האָב איך מיך נישט געקענט אָוועקרירן, צייטנווייז פלעגן זיך ביי מיר שטאַרקן מיט אַ שרעקלעכער גבורה די געדאַנקען וועגן גאָטהייט און וועגן דער באַדערפע־ניש אָנצוהייבן אַן אַנדער לעבן: צו דאַווענען מיט מער כּוונה, נישט צו רעדן גאָרנישט אַחוץ דברי תּורה, לעבן פון אייגענער אַרבעט, נישט צו קוקן אויף פרויען, זיך מטהר צו זיין, באַהעפטן זיך צום אייבערשטן און זיך צו היי־ליקן.

און ס'פלעגט טרעפן, אַז איך פלעג מיך אַליין שטראָפן, הלמאַי איך עס ביי פרעמדע. ר' פּינחס בן יאיר האָט קיינמאָל קיין המוציא נישט געמאַכט אויף אַ שטיקל ברויט, וואָס איז נישט געווען זיין אייגנס. און באַזונדער, אַז איך בין דאָך נישט גלייך צו אַנדערע.

ס'איז זעלבספאַרשטענדלעך, אַז דאָס אַלץ איז געווען אויסגעמישט מיט געמיינע געפילן, מיט פּאַסקודנע תּנועות און מיט נאַרישע טאַטן, אַ רעזולטאַט פון מיין נאַטור און פון מיינע לעבנסבאַדינגונגען אין יענער צייט. ליכט און פינצטערניש, ריינקייט און טומאה, הייליקייט און וואָכעדיקייט האָבן גע־הערשט צוזאַמען, אין איין פלאָנטער.

און אַמאָל פלעגט מיר פּלוצים איינפאַלן אַריינצוגיין אין הויז פון איינעם פון די שטאָטישע משכּילים, ווייזן אים מיינע שירים און אים אויסדערציילן אַלץ:

— קוק נישט אויף דעם, — פלעג איך אים זאָגן, — וואָס

איך בין אַ ישיבה־בחור לויט מיין אויסערלעכקייט, וואָס מיין שפּראַך איז צעקאַלעטשעט. איך האָב זיך נישט געלערנט שיין צו רעדן. אַ נשמה האָב איך, מיין הער, אַ נשמה און אַ האַרץ. אַן אומרויק האַרץ, אַ נשמה, וואָס שטרעבט צו ליכט...

אַזוי פלעג איך אים זאָגן.

און די טעג גייען פאַרביי, פאַרשווינדן...

איך בין שוין אַלט געוואָרן פולע זיבעצן יאָר... און איך זיץ אין קלויז...

צום לעצט איז געקומען דער אַנטשיידענער קריזיס.

ס'איז צעשטערט געוואָרן דער טעמפּל, צעבראָכן געוואָרן די וואַנט, ליידיק געוואָרן דאָס אָרט, פונעם פייער איז אַ פלאַם געוואָרן. אַוועק מיינע יונגע יאָרן...

די פראַגע איז געלעזט געוואָרן, זאָל זיין וואָס ס'וועט זיין — איך מוז פאַרלאָזן אינגאַנצן דאָס בית־מדרש, אויף שוין מער זיך נישט אומצוקערן, איך דאַרף פאָרן קיין N, אין דער גובערניע־שטאָט אַריין, כדי זיך צו פאַפולקאָמען אין לימודים.

צ., מיין געבורט־שטאָט, ליגט אויפן וועג, וואָס פירט פון דער שטאָט, ווו דער „קיבוץ" איז, ווו איך האָב געלערנט, קיין נ.. איך בין געוועזן געצווונגען אָפּצוטרעטן אַהיים צו מיי־נע עלטערן.

די מאַסקע, וועלכע איך האָב מיר געמוזט אָנטאָן, בעת איך בין געוועזן ביי מיינע עלטערן, איז מיר געוועזן זייער שווער. אָבער איך האָב מיך באַרעכטיקט: נישט צוליב מיין טובה וועגן פראַווע איך דאָך צביעות, נאָר צוליב דער רוי־קייט פון מיינע עלטערן, וואָס כאָטש זיי זענען „פינצטערע פאַנאַטיקער", האָב איך דאָך נישט קיין רעכט זיי צו פאַרסמען זייער לעבן. אין פלוג איז די זאַך געראָטן: איך בין נאָך נישט געוועזן געווווינט זיך אויפצופירן פריי, צו זיצן מיטן „בלויזן קאָפּ", צו עסן אָן אַ ברכה, און ענלעכע זאַכן, וואָס

האָבן אַ שייכות צו דער פּראַקטיק. אָבער די ענדערונג אין מיין גייסט, וועלכע איז געווען „גרויס ווי דער אָפּגרונט״, האָט אַרויסגעבראָכן אינדרויסן אַרויס, טראָץ מיין גאַנצער פאָרזיכטיקייט.

— בכן, הייסט עס, האָסטו דעם לעצטן ווינטער בלויז איבערגעחזרט „סדר מועד״? — שמועסט מיט מיר מיין פאָטער דעם ערשטן טאָג פון מיין קומען — המ... אָבער... דאַכט מיר אַז אין „סדר מועד״, אין די „בבות״, ביסטו געווען בקי נאָך פאַר צוויי יאָרן, אַ?

— כע... — שטייט בעת מעשה מיין מוטער און האַלט די הענט אויפן האַרצן — ירמיה...

— וואָס ווילסטו, מאַמע? באַמי איך מיך צו מאַכן זיסער מיין שטימע, אַ דערפרייטער, וואָס האָט איבערגעריסן די פראַגע וועגן מיין לערנען.

— דו הערסט?... כ׳האָב ערשט געקוקט אין דיין קעסטל...

— נו?...

— כע... כ׳האָב געמיינט... דער טאַטע האָט געמיינט... וועסט קומען אויסגעפּוצט... האָסט דאָך דאָרטן תלמידים אין דער ישיבה... ערשט... בלויז ספרים...

— ספרים? — גיט זיך אַ כאַפּ דער טאַטע — וואָסערע ספרים?

— ספרים!... „על פרשת דרכים״...

— וואָס איז דאָס? אַ „שאלה-ותשובה״?

— ניין.

— טאָ זאָג-זשע: „ביכל״! וואָס-זשע זאָגסטו: „ספר! ספר!״ זאָג אַ „ביכל״ — וועל איך וויסן...

הייבט זיך דאַן אָן מיין מאַמע צו דערמאָנען, אַז ווען איך בין אַהיימגעקומען דאָס פריערדיקע מאָל, זענען ביי מיר אין קעסטל געווען „יורה-דעה״ס״.

— נו, הער שוין אויף, הער אויף מיט דיינע טענות! — שרייט אויף איר דער טאַטע — דו זעסט דאָך, אַז ער איז

פאַרטוּן מיט זיינע אייגענע מחשבות און הערט נישט, וואָס דו רעדסט... ניין, ירמיה, אויף אַן אמת... טאַקע אַזוי, קיין געלט האָבן מיר נישט געשיקט, אָבער צו קויפן אָט די שמאַטעס, זאָלסט מיר מוחל זיין, האָסטו געהאַט געלט... מיין נישט... איך בייזער זיך נישט אויף דיר, חלילה: ס'איז דיין געלט... אָבער ווּ גייט דאָס אַ מענטש אַרום הויל־נאַקעט? נאַקעט, ווי די מאַמע האָט אים געהאַט... דו טראָגסט דאָך אַ וואָכעדיק מלבוש... עס איז דאָך אַ חרפה אין אַ שאַנד פאַר לייטן...

— ווי' איז צו מיר! — העלפּט די מאַמע אונטער מיט אַ יללה — וואָס וועט ער אָנטוּן צי גיין אין בית־המדרש?

— איך רעכן אינגאַנצן נישט גיין...— רייסט זיך ביי מיר אַרויס, איך האָב באַלד חרטה און איך פאַרשעלט מיין נאַרישקייט.

— איך קום פון וועג... און עס איז אַ שלעכט וועטער...— פרוּוו איך זיך פאַרריכטן מיין פעלער.

— אָבער דער בית־מדרש איז דאָך נישט ווייט פון אונזער שטוּב! — האָבן דער טאַטע מיט דער מאַמען אויסגערופן ביידע מיטאַמאָל.

אין בית־מדרש שאָקל איך נאָר מיט די ליפּן, איך גיב נישט אַרויס קיין קול. אין אַ פרייער מינוט קוק איך אַריין אין אַ „עין־יעקב", אין אַ „מדרש". דער שמש פרעגט ביי מיר, וואָס פאַראַ עליה איך וויל, און באַקומט אַ תשובה: נישט קיין חילוק, וואָס איז די נפקא־מינה?

איך בין געוואָרן בעסער געשטימט.

דאַן האָט דער טאַטע אָנגעהויבן קנייטשן מיט די אַקסלען און ביי יעדער געלעגנהייט, אָן שום צוזאַמענהאַנג, באַפאַלן אָט די גראָבע יונגען, וואָס פאַרנעמען זיך מיט השכלה...

— קען—טע—ניש . . . — פלעגט ער מיט שפּאָט אויס־ציִען דאָס וואָרט — שוטים! צוליב וואָס? צו ווערן אַ דאָקטאָר איז פאַר אַ יידן היינטיקע צייטן זייער שווער . . . וואָס זשע דען? שרייבן „פּראָשעניעס"? מיר זעצן דאָך די

גליקן פון פנחס דעם שרייבער... ער גייט ממש אויס פון הונגער...

— אַ פּראָשעניע, אַ ביטע, ירמיה, — פּלענט ער צומלעצט זיך פּלוצים ווענדן צו מיר, — אַ ביטע קען מען קריגן פאר אַ גילדן און אַ בלאַט גמרא קאָסט אַ רובל!

ער האט אויך געפּרובט מיך אָפּצורעדן פון מיין נסיעה קיין נ. וואס וועל איך דאָרטן טאָן? בעסער איך זאל בלייבן אין מיין געבורטשטאָט און לערנען אין דעם רבס נייער ישיבה (ר' חנן־נתן וועט דאס האלטן פאר אַ כבוד און וועט זיך פריי־ען דערמיט), כ'וועל מיר נעמען אַ צוויי־דריי תלמידים, כ'וועל פאַרדינען אַ ביסל געלט און איך וועל מיר אויפנייען שבתדיקע בגדים. איך זע דאך, אז אויך עובדית טוט אזוי...

— אָבער דאָ וועל איך נישט לערנען ווי געהעריק... „הוי גולה למקום תורה", זאָלסט אוועקוואנדערן אין אַן אָרט פון תורה.., אין נ. איז פאַראַן אַ קיבוץ פון הונדערט בחורים... און בכלל פאַרשטיי איך נישט... איך פאָר לערנען!...

— הער מיך אויס, ירמיה, מאַך זיך נישט פאר מיר תמעוואטע, נאר מיך נישט!... איך ווייס אלץ, וואס ביי דיר קומט פאר ירמיה. איך ווייס עס זייער גוט, נאך מער, ווי דו אליין ווייסט... אט איז די האָפענונג אונזערע, יהודית!... אלימלך האט געזאגט...

— איך פאַרשטיי נישט, וואס ווילסטו? איך פאר לערנען!

דער טאַטע גיט אויף מיר אַ קרומען קוק.

— דו פאָרסט לערנען!... אוודאי פארסטו לערנען! וואס דען זאלסטו טאָן? אָבער וויאזוי וועסטו לערנען? דער עיקר איז, וויאזוי דו וועסט לערנען!... דאמאָלס האָב איך דיר נישט געשטערט פאָרן, אבער איצט... איך לאָז נישט ארויס, חלילה, אויף דיר אַ שם רע. אדרבה, דו ווילסט אַ ביסל עוסק זיין אין השכלה — נו נו!... איך בין נישט ישראל דרדקי־מלמד, איך פארשטיי. אז איצטיקע צייטן — אויב מזאָל נישט פטרן דערויף קיין צייט — איז קיין רייד נישט... לויט מיר נאך, צווישן חסידים זיי אַ חסיד און צווישן

משכּילים — משכּיל; גוט, אַז סוועט דיר אויסק׳מען צו רעדן מיט אַזעלכע מענטשן — ווייז זיי, אַז דו פאַרשטייסט זייערע ענינים און פאַרשעם זיי... איך וועל דיר נישט שטערן דער-צו אויך דאָ... לערן זיך אַ ביסל... עובדיה לערנט זיך אויך... אָבער נאָך וואָס דאַרפסטו אוועקפאָרן? צי דו וועסט שוין איצט ווערן אַ רב — גאָט ווייס... הייסט עס, אַ „באַלעבאַטישער" בחור — דאַנקען גאָט!... איך קלאָג זיך נישט... וועסט לערנען דאָ — ציט ער אויס אויף זיין שפּראַך.

— פאַרוואָס נישט, מיין זון? פאַרוואָס נישט? — העלפט אים צו מיין מאַמע.

אומזיסט אַלע רייד! — עקשן איך מיך — דאָ וועל איך נישט בלייבן...

— אָבער פאָר, פאָר דיר געזונטערהייט!.. ווער פאַר-האַלט דיך?.. גיי דיר אין דיין וועג, וואָס דו האָסט זיך אויסגעקליבן... טו, וואָס דיין האַרץ גלוסט... איך זע, אַז דו האַלטסט זיך קליגער פאַר מיר טויזנט מאָל... אַ פילאָזאָף!.. בשם אלהי... פאָר... אָבער זאָלסט דערנאָך קיין חרטה נישט האָבן, ירמיה! געדענק, אַז עס וועט דיר שפּעטער באַנג טאָן!..

איך בין געווען זיכער, אַז איך וועל קיין חרטה נישט האָבן. איך האָב געפּרובט אויך עובדיהן איבערעדן, ער זאָל פאָרן מיט מיר צוזאַמען, אָבער ער האָט נישט געוואָלט.

ער האָט דערפילט די ראָל פון אַ האַלב-משכּיל ביי זיך אין שטאָט, וואָס אַגיטירט צו אַבאַנירן העברעאישע צייטונגען, שיקט קאָרעספּאָנדענציעס, לערנט אין געהיים די ישיבה-יינגלעך תנ"ך און דקדוק. זיין מאַמע האָט געזען באַ-שיינפּערלעך די נוצלעכקייט פון דידאַזיקע זאַכן, וואָרום איר עובדיה שרייבט אַדרעסן, „נעמט אָפּ די פּאָסט", און אַז מ׳האָט אַמאָל גערופן ר׳ חנן-נתנען צום שטאָט-באַאַמטן וועגן עפּעס אַ געשעעניש און ער האָט נישט פאַרשטאַנען קיין איין וואָרט פון דעם, וואָס יענער האָט געזאָגט — האָט זי זיך נאָכמער איבערצייגט, אַז אויך אַ רב דאַרף קענען יענע זאַכן, אויף

וועלכע עובדיה פארברענגט זיין צייט. און ווי איך האָב שוין פריער געזאָגט, איז אויך ר׳ חנן-נתן נישט געווען געטריי צו זיך אין זיין באציונג צו עובדיהן. אָבער מהאט זיך לייכט געקענט פאָרשטעלן, אז די זאך גייט נישט אָפּ דעם טאטן אָן גרויסע ליידן. אין אַ הייסער מינוט פלעגט ער רופן דעם זון „קאָנדוקטאָר״ און „אגענט״...

ס׳איז מיר אמאָל אויסגעקומען בייצוואוינען אזא סצענע. די רביצן האָט גערעדט וועגן עובדיה׳ס קלענערן ברודער, וועלכער איז געווען זייער קראנק. זי האט געלאכט פונם דאקטארס עצה, ער זאל ווייניקער לערנען. נאָר אַ „גוי״ קען געבן אזעלכע עצות. אים איז עס גרינג. באמת, די דאָקטוירים ווייסן גארנישט איינאונאיינציקן דאָקטאר האבן מיר און נאר אויף אים דארפן מיר זיך פארלאָזן. מ׳האט דאך טאקי נישט געפאָלגט דעם „שמאָקטער״, און מענדעלעס קאָפּ-ווייטיק איז קלענער געוואָרן! קלאָר ווי דער טאָג, אז סאיז נישט מער ווי אן עין־הרע, און מ׳דארף רופן ר׳ ישראל דרדקי-מלמד, ער זאל זי אָפּשפּרעכן, ער איז אַ מומחה דערצו.

— עט, עין־הרע... — וויל עובדיה אָנטאָן אַ נחת־רוח מיין פריידענקערישקייט.

— וואס ? ! — האט זיך א כאפּ געטאָן ר׳ חנן־נתן, וועלכער איז אָן דעם אויך געווען אין כעס — וואס ? דו גלויבסט שוין אין קיין עין־הרע אויך נישט... „קאָנדוקטאָר״ מיינער !.. די גמרא איז פול מיט אָפּשפּרעכענישן און מיט סגולות... ר ב האט געזאגט : ניין און ניינציק פון הונדערט שטארבן פון עין־הרע.. און ער—דער „אגענט״ !.. ווען דו וואָלסט, לכל הפּחות, געהאט פארשטאנד זיך צו שעמען פאר מיר... פאר שלום-געצלס זון—אַ, דו ביסט אויך דא, איך האב דיך גאר נישט געזען — נו, דאָרטן צווישן זיך וועט איר זיך געבונג אָנרעדן על השם ועל משיחו... המ... ירמיה, אויך אין דיר האב איך א טעות געהאט...

איך האָב דערנאך גערעכנט אויסצונוצן דידאָזיקע סצענע :

— דיין מצב, עובדיה, איז א נישט נאטירלעכער ; ביסט געצוואונגען צי זיין צביעותדיק און צו פארדעקן דיינע געדאנקען, און דאָרטן !..

— ניין, ירמיה, הער אויף צו רעדן נארישקייטן. ערשטנס, פארשטייסטו דאָך אליין, אז מיינע עלטערן וועלן מיך נישט לאָזן פארן, זיי געפינען זיך אין א צרה... קען איך גיין קעגן זיי ?.. און איך האב סך הכל פופצן רובל.

— און איך האב דאך קיין פינף אויך נישט...

— אין מביאין ראיה מן השוטים, מ׳נעמט נישט אראָפ קיין ביישפיל פון נאראָנים ! כא-כא-כא... ניין, ירמיה, אינדער-אמתן, וואס וועל איך טאָן מיט פופצן רובל ? נאך עפעס... ווייכט, וואס איך וועל דיר זאָגן ?.. כ׳האב מורא, טאָמער וועל איך בלייבן נישט אהין, נישט אהער..

— א וודאי !.. אָט דאס איז דאך עס, וואָס איך זאָג...

— ניין, נישט דאס מיין איך... איך מיין, כ׳מיין צו זאָגן, אז סוואָלט גוט געווען, איך זאל אָנהויבן לערנען... מיט אן אמת... פארשטייסט ? מיט אן אמת..

— וואס לערנען ?

— לערנען !

— ס׳הייסט, אוועקווארפן די „אפיקורסות" און קריגן סמיכה ?

— און באמת, ירמיה, וואס מיינסטו... איך וועל דיר אנטפלעקן מיין געדאנק, אז סוואלט באמת גוט געווען, ווען די משכילים פארלאָזן נישט די רבנות, מיר וואָלטן דאן געווען גערעטעוועטע...

— נו, נו, איך בעט דיך... לויט מיר, איז גאָרדאנס ר׳ וואָפסי טויזנט מאָל בעסער פון יענע יונגעלייט, וואס מיר קענען, פון די צבועקעס, ימח שמם ! ס׳איז מיר ליבער א נאָגל פ,ן די נאאיווע פרומע לייט ווי דער גאנצער בויך פון די פרייגעזאָגענע צבועקעס, די „היינטיקע", כלומרשט, וואס רעדן וועגן „דארווין" און „באָקל", און אז ס׳קומט צו עפעס, זאָגן זיי : „מיר קענען דאך גוט דידאָזיקע קאָמפאניע ; אונז ווערט

מען נישט געגאַרן". אבער לאָמיר עס אָפּלאזן. איצט ענטפער מיר נאר אויף דער קליינער פראגע: וויאזוי קענסטו, דו, וואס האסט פארזוכט פונם עץ-הדעת, פארברענגען דיין צייט מיט די דינים פון קדשים און קרבנות, מיט די דינים...

— ירמיה! כ'שווער דיר, אז איך פארשטיי נישט, וואס דו רעדסט, צי דען געפעלט דיר טאַקי נישט דער תלמוד, וואס איז שטענדיק געווען די פעסטונג-מויער פון אונזער נאַציאָנאַליזם אין אלע צייטן פון אונזער גלות-לעבן? צי דען אָסטו פארגעסן דעם מאמר „ישראל ואורייתא", יידן און די תורה, וואס דו האסט אליין געשריבן? אויך איך בין נישט מסכים מיט די חומרות, וואס מ'האט מוסיף געווען נישט לויטן דין נאך, נאר צוליב „ויש נוהגים לאיסורא", „אַנדערע זענען זיך נוהג צו אסרן", אָבער קעגן תלמוד גופא!..

— נו, עובדיה, ווייזט אויס, אז איך מוז פאָרן אליין...

און ס'איז נאָך נישט אַדורך דער יום-טוב — און איך בין שוין געווען אין ג.

יא.

יאָ, מיין פארגאנגענהייט איז אַ פינסטערע, אומגליקלעכע און שפּלדיקע פארגאנגענהייט, ווייל זי איז מיינע, אַ פארגאנגענהייט פון אזא מענטש, ווי איך; אָבער אין אַ געוויסער מאָס בין אויך איך דאָך אי ך, ווייל איך האב אזא פארגאנגענהייט, אַ פארגאנגענהייט פון קליינלעכקייט, אַ פינסטערע, אומגליקלעכע און שפּלדיקע פארגאנגענהייט.

איצט בין איך בעל־כּרחו אומגליקלעך, ווייל איך טראַכט, און דאס טראַכטן ברענגט צו דער צעשטערונג פון די אילוזיעס — און עס נעמט צו דעם טעם פון לעבן. פון אייביק אָן האט דאס לעבן פיינט די דערקענטניש און דאס פילאָזאָפירן, ווייל דיביידע זאכן זענען זיינע געפערלעכסטע פיינט, זיינע שרעקלעכסטע קאָנקורענטן. די תּקיפים פון אונזער וועלט, די רייטערס און די פירערס פון איין זייט, און די עם־הארצים, די ווייבער און די המונישע אַבערגלויבנס פון דער צווייטער זייט, האָבן תּמיד און אייביק פיינט די פילאָזאָפען און די וואוילגעלערנטע, און דאס איז נישט אָן אַ גרונט. דער מענטש וויל לעבן, און ווען ער פילט, אז ער איז אָפּהענגיק פון עפּעס, וואס געפינט זיך מחוץ פון אים, פון אַן אנדער רוח, וואס טוט אלץ, ווי ס׳געפעלט אים, — ציטערט ער, דער מענטש, און פלאטערט, ער בעט זיך, ער וואַרפט זיך צו די פיס, ער זוכט רעטונג און הילף, און ער גלויבט, אז ער געפינט עס. נידער, דעריבער, מיט די געטערפארלייקענער! אַט איז סאָקראַטעס — גיט אים אויסצוטרינקען אַ בעכער גיפט...

אָבער איך פארפילאָזאָפיר מיך פאַרבייגייענדיק — געַ-נוג! — מיט וואָס האָב איך אָנגעהויבן? יאָ, דערמיט, וואס איך בין אומגליקלעך!..

אן אומגליקלעכער. אלץ פארשאפט מיר ווייטיק און אלץ איז מיר שווער. ס'איז מיר שווער אפילו צו אנטרינען פונם פאלש און פונם אויספיינען זיך. מיין אויספיינען זיך נעמט אָן אן אייגנארטיקע פאָרם און עס פאַרקערפערט זיך אויף אַ קאָ-מישן און משונהדיקן אופן. —

ווען איך רעד מיט עמיצן אָדער איך קום ערגעץ אין אַ ניי אָרט — זע איך אויס דאַן מיט אלע מיינע רייד און באוועגונגען, און אפילו מיטן ריר פון מיינע ליפן און מיטן קלאנג פון מיין שטימע, ווי איינער, וואס זאָגט: „קוקט נישט אויף דעם, וואס איך בין אזוי און אזוי... בעסער, זאלסט ענדערן דיין מיינונג וועגן מיר"...

און דאס איז אַ רעזולטאַט פון מיין פארגאנגענהייט, אַ פּראָדוקט פון מיין תמידיקן געפינען זיך אין אַ אומנאָרמאַלער לאַגע, צווישן פרעמדע מענטשן, אָפּהענגיק פון אַנדערע, נעבעכדיק און לחלוטין נישט אָנגעזען...

תמיד... יאָ אין אַ אומנאָרמאַלער לאַגע האב איך זיך געפונען נישט בלויז אין די צייטן פון מיין זיצן אין קלויז, נאר, און זיכער נאך אין אַ סך אַ גרעסערער מאָס, אויך אין דער תקופה פון „מיין אַרויסגיין אויף דער ברייטער וועלט", ווען מיין אויסערלעכע שאָלעכץ — מיין באַשיצער האב איך נאך אויך נישט געהאַט...

נישט קיין געפילן פון אַ זיגערישן העלד זענען געווען מיינע געפילן, בעת איך האב מיך אומגעקערט פון דערדאזיקער הארץ-מלחמה מיינער, וועלכע האט געדויערט עטלעכע יאר. איך האב מיר אויסגעזען אין מיינע אויגן שפלדיקער פון אלע מענטשן, וואס אויף דער ערד. איך פלעג אַראפּלאזן די אויגן און פלעג דערשפירן אַ הארצקלעמעניש, ווען עמיצער פלעגט מיך באַטראכטן. כ'האב, אמת, געוואוסט, אז איך פאַר-מאג גוטע פעאיקייטן. אבער וואס בין איך? אַן אַבסאלוטער

גייכטיקער ארימאַן. פונם גאַנצן פאַרמעגן, וואס איך האב צונויפגעקליבן פון מיין קינדהייט מיט אַסך מי און מאַטערניש, איז גארנישט פאַרבליבן. ווי אַ קינד, וואס איז ערשט געבוירן געווארן, בין איך ביי מיין אכצנטן לעבנסיאר!

מיט אויסטערלישע אויגן האב איך געקוקט אויף יעדערן, וואס האט געהאט וויסן. אַ מאדנע באַציאונג איז געווען ביי מיר צו יעדן געלערנטן, צו יעדן משכיל. וואס בין איך אַנטקעגן אים? איך, וואס איך קען נישט לייענען רוסיש!

אבער מיינע געפילן זענען קיינמאל נישט געווען פון איין קאָליר: צוזאַמען מיט דער אנערקענונג פון מיין שפלדיקייט און מיין נישטיקייט, צוזאַמען מיט דעם טיפן און אייגנאַרטיקן טרויער, וואס האט אין מיר דאַן אַ נעסט געפונען, האבן מיינע אויגן געקוקט אין דער צוקונפט אַריין, האב איך געפילט אין מיר כוח און קראַפט זי צו דעראָבערן. איך פלעג מיך אויך זייער פרייען אויף די רעליגיעזע קייטן, וועלכע זענען פון מיין גייסט אראָפּגענומען געוואָרן, אויף דער פרייהייט און אומגעצוימטקייט, וואס איך האב איצט געהאט, אויפן יאָך, פון וועלכן איך בין פטור געוואָרן. צו פירן זיך אַבסאלוט פריי, נישט צו גלויבן אין נאַרישקייטן, — דאס איז פאַר מיר געווען אַ רעליגיע — אַ פאזיטיווע און אנגענעמע גלייכצייטיק. די פוסטקייט, וואס עס האט נאָך זיך איבערגעלאזט אין האַרצן די אפלייקענונג, האט זיך נאָך דאַמאלס נישט געהאַט אַנטפּלעקט אין אירע אלע שרעקלעכקייטן. די גאַנצע גרויליכקייט פון אַ לעבן אָן אַ גאט האב איך נאָך דאַמאלס נישט געשפּירט, און אפילו דאס אָרט, וואס איז ביי מיר פוסט געווארן און האט זיך צוזאַמענגעקוועטשט פון ווייטיק, האט געגאַרט צו דעם נייעם, עס זאל אנקומען און עס אויספילן...

אינם שינוי, וואס איז פאַרגעקומען אין מיין לעבן, אין מיין איינזאַמקייט, אין מיין האַלב-הונגערן האב איך געשפּירט עפּעס א נשמה-שטרעבן, עפּעס אַ דערנענטערן זיך צום אידעאַל, עפּעס אַ דערהויבענע פּאָעזיע. און אז איך פלעג רעדן מיט

עמיצן וועגן מיר — דאָס האָב איך דאַמאָלס זייער ליב גע־
האַט — איז דער טאָן פון מיינע רייד געווען אַ שטורמישער,
אַ פעסדיקער און אַפּט כמעט אַ רעזיגנירנדיקער (פאַרשטייט
זיך, טיף אין האַרצן...) אָבער ער האָט זיך אין קיין פאַל נישט
געקלאָגט, כאָטש עס האָבן מיר דאַן געפעלט סיי אַ דירה, סיי
ברויט, סיי אַ לערער...

אַ גאַנצן טאָג פלעג איך אַרומבלאָנדזשען איבער די
קלויזן, — רשות־הרבים׳ס, וואָס זענען געווען אָפן אויך פאַר
מיר. אין דידאָזיקע ערטער פלעג איך באַקעגענען אַ סך פון
מיינסגלייכן, די „לאַמאַנאַסאָווס" פון אונזער גאַס: עטלעכע
פון זיי זענען געווען מיינע חברים אין אַלטן בית־מדרש,
וועלכע האָבן אים פאַרלאָזט פאַר מיר, אַלע זענען זיי געווען
אַנגעטאָן אָפּגעריסן און זייער אויסזען איז געווען קרענקלעך
פון לאַנגדויערנדיקן הונגער. צו מיר פלעגן זיי זיך באַציען
ווי צו אַ ברודער אין ליידן און ווי צו אַ געאַרלעכן קאָנ־
קורענט גלייכצייטיק. און איך פלעג זיי זייער שטאַרק מקנא
זיין: די דאַשעקס פון זייערע היטלען זענען געווען גלאַנ־
ציקע, ווי די דאַשעקס פון די רוסישע היטלען, און דאָס
האָט ביי זיי האַלבוועגס צוגענומען דעם געזיכט־אויסדרוק
פון באַנק־קוועטשערס, בעת איך בין נאָך ביי אַלעמען גע־
ווען פאַררעכנט פּשר אַ פּשוטן ישיבה־בחור, וואָס סהאָט מיר
פאַרשאַפט אַ פולשטענדיקע גייסטיקע דערשלאָגנקייט. איך האָב
אויך מקנא געווען דעם צעקאַליעטשעטן רוסיש, וואָס זיי
רעדן, און כאָטש זייער ספּעציעלע באַמיאונג צו רעדן אויף
דערדאָזיקער שפּראַך, צוזאַמען מיט די גריַיזן, וועלכע איך
פלעג אפילו אַפּט באַמערקן, פלעגן מיך שטאַרק שאַקירן, פונ־
דעסטוועגן — איך האָב דאָך גאָר קיין שפּראַך נישט, און
אפילו רעדן אַזוי ווי זיי קען איך דאָך נישט! און זיי
רעדן פּאַרט וועגן עפּעס אַ גאָנטשאַראָוו און וועגן אַ גאָגאָל,
וואָס זיי האָבן געלייענט. אויך איך האָב, אמת, געלייענט,
איידער כ׳האָב מיך נאָך אויסגעלערנט גוט רוסיש צו לייענען,

טורגעניעווס ראָמאַן „עלטערן און קינדער״ אין אָריגינאַל; אָבער, ערשטנס, האָב איך דאַרט קיין סך נישט פאַרשטאַנען, וואָס עס האָט מיר נישט געשטערט צו רעדן וועגן אים צווישן דידאָזיקע חברים, און צווייטנס, פלעג איך אַרויסזאָגן דעם נאָמען טורגעניעוו אַליין מיט אַ מין מאָדנע „יידישער״ אַקצענטירונג, אַז די הערער פלעגן זיך נישט קענען איינהאַלטן פון געלעכטער. און שוין אָפגערעדט דערפון, אַז די איבעריקע רייד פון מיינע חברים: שאַרפע אַריטמעטישע אויפגאַבן, שווערע „ברוכצאָלן״, אויסגעצייכנטע כּללים פון דער גראַמאַטיק, אַ בקיאות אין געאָגראַפיע און לאַטיינישע ווערטער — דאָס אַלץ איז פאַר מיר געווען ווי אַ פאַרזיגלט בוך. סאיז געווען, סאיז געווען וואָס מקנא צו זיין!..

דידאָזיקע גליקלעכע האָבן אויך געהאַט עטלעכע לעקציעס, אַ פאַרדינסט פון אַ פיר־פינף רובל אַ חודש, בעת ביי מיר איז שוין גאָרנישט געבליבן אַחוץ מיינע עטלעכע גילדן, און עובדיהס פראַגע, וואָס ער האָט מיך געפרעגט, ווען מיר זענען נאָך געווען און אונזער געבורטשטאָט, איז געשטאַנען אויף דער טאָג־אָרדנונג.

איך ווייס נישט, ווי וואָלטן געווען די געפילן פון אַ ראָמאַנטישן העלד אין אַזאַ לאַגע, — איך בין מיד געוואָרן, אַז סזענען אַדורך עטלעכע חדשים נישט־דערעסנדיק און נישט־דערשלאָפנדיק...

נישט וואָס איך האָב חרטה געהאַט אויף עפּעס — דאָס איז געווען אוממעגלעך לויט דער נאַטור פון די געשעענישן; נאָר איך האָב פאַרלוירן מיין אָנטשלאָסנקייט. די צייט גייט פאַרביי. קיין לערער האָב איך נישט. אין מיין זעלבסטלערנען זע איך נישט קיין דערפאָלג. כּביו הילפלאָז. פונוואַנען־זשע וועט קומען מיין הילף?

ס איז מיר געווען ביטער.

און מיין פאָטער האָט נישט אויפגעהערט צו פאַרביטערן מיין לעבן מיט זיינע בריוו. פאַרוואָס בין איך אַזוי גיך אַוועק־

געפּאָרן פונדערהיים? באַלד נאָך מיין אָפּפאָרן, חול־המועד, האט ער באַקומען אַ בריוו פון איינעם פון זיינע גוטע פריינט, אַ מלמד אַ שדכן פון ק״ק ס. און יענער בריוו, וועלכער איז געשריבן מיט אַ שינוי, מיט קרומע אותיות פון אויבן: „קרן תולדה דרגל״ (דאס הייסט: „קרן״, וואס דער בריוו איז אָנגעהויבן פון ווינקל פּאַפּיר, איז צוליבן „רגל״, צוליבן יום־טוב), איז געלעגן אינם קאָנווערט פון מיין טאַטנס, זאָל לעבן, בריוו, „כדי מיר צו שטעכן די אויגן״. —

און דאס שטייט אין יענעם בריוו:

„נאָכדעם, ווי איך פרעג מיך נאָך אויף דיין טייער געזונט, ווי ס׳פּאַסט פאַר גוטע פריינט, קום איך מיטן דאָזיקן שרייבן, היות ווי איך האָב געטון טאָן הערן און מיינע איינפלוסרייכע ווייניקייטן האָבן זיך נעפרייט צום טייערן נאָמען, ווי טייערער בוימעל פון דיין זון, דעם בכור, דעם מופלג און דעם חריף מהור״ר ירמיה, זיין ליכט זאָל העל שיינען, אז זיין נשמה גלוסט צו תורה און אז ער וואָגלט אין די ערטער פון די אויסגעצייכנטע טויערן צום לערנען, האָב איך געזאָגט, זאל ער זיין געבענטשט און געבענטשט, זאָל אים גאָט געבן כוח, און איך האָב טאַקי געזאָגט צו מיין האַרץ, ס׳איז נישט גוט פאַר אַ מענטש צו זיין אַליין, תלמידי־חכמים דאַרפן שטאַרקונג, און ס׳איז באַקאַנט דער נאָמען פונם באַרימטן גביר דעם האר מורנו ר׳ פינחס, זאָל לאַנג לעבן, און זיין פאַמיליע־נאָמען האַנדעלשטיין איז באַוואוסט אין אונזער מחנה, אַ גרויסער יחכן און אַ מפורסם אין עשירות, תורה און גדולה צוזאַמען, און ער האט אַ בת־יחידה אַ געליבטע מיט אַלע מעלות, וואס אונזערע חכמים האָבן אויסגערעכנט, אַ שיין געשטאַלט און אַ שיין אויסזען א. א. וו. און זי איז אַלט ביי זיבעצן, ווי ס׳טרעפט אָן דאס וואָרט טו״ב, און לויט דער עצה פונם רבין וויל מען זי חתונה־מאַכן, האָב איך דעריבער צו מיר געזאָגט, אויב ביי גאָט איז רעכטפאַרטיק די זאַך א. א. וו. און דיר איז דאָך אָפן און באַוואוסט, אַז נישט קיין שדכן

און נישט קיין זון פון אַ שרכן בין איך און נאָר פון דיר ו עגן האָט מיין האַרץ געוואָלט טאָן אַ גוטע זאַך, דאס איבע־ריקע פאַרשטייסטו שוין".

און צומבעסטן האט דער טאטע מיינער געפונען א גוטע געלעגנהייט אויף מיר אנצופאלן אין מיך צו שטראפן, הלמאי איך ברענג אום מיט די אייגענע הענט ממש אזא גרויס גליק,— דאס וועט א וודאי אריינפאלן צו עובדיהן, — לייענענדיק דעם „עיקר שכחתי" פונם בריוו:

„איך האב מיר געטראכט, איך דארף נאך וויסן דאס, וואס די שלעכטע לייט רעדן אויף אים שלעכטס און זיי האבן ארויסגעלאזט א שם־רע אויף דיין זון דעם מופלג, זאל לעבן, אז, — ס'זאל אזוינס גארנישט טרעפן ביי יידן און חלילה זאל עס זיין ביי קינדער, וואס מיר האבן א חזקה, אז זיי דארף זיין געראטן אין די טאטעס א. א. וו. — ס'איז באפאלן דיין זון דעם מופלג. זאל לעבן, דער אומגליק פון יוסי'ף דעת יוסיף מכאוב, וואס מער וויסן, אלץ ערגער א. א. וו. און ווייל איך האב ליב צורעדן בקיצור, האב איך מקצר געווען א. א. וו. און דער עיקר, אז זיי האבן אַ שטארצן נוצן פון דערדאָזיקער לשון-הרע, ווייל צוזאמען מיט דיין זון גייט אויף אין איין רער דער זון פונם רב פון דיין שטאָט א. א. וו. בכן טו איך דיך טאָן וואָרענען מיט אַ גרויס וואָרנונג און באַוואָרעניש, אז דו זאָלסט נישט שווייגן און נישט פארזוימען ענטפערן מיר מכּוח דער זאַך תיכף ומיד און זאלסט חלילה נישט עובר זיין אויף דער עבירה פון בל־תאחר, פון פארשפעטיקן, ווייל עס גייט דיר אין לעבן, און דער אויבערשטער, וואס זיצט אין פארבאָרגנקייט".

און דער אויבערשטער וואס זיצט אין פאַרבאָרגענקייט, האט זיך אויף מיר מרחם געווען דאָרט, וואו איך האב זיך געפונען און ר'האט מיר צוגעשיקט זיין הילף פון דער הייליקייט ארויס. אַרומבלאָנדזשענדיק פון קלויז צו קלויז, האב

איך זיך באַקאַנט מיט איינעם אַן אַלטן בטלן, אַ צוגע־לאָזענער אַלטער, וואָס רעדט מיט אַלעמען מיט אַ פריינט־לעך פנים, „אַ מענטש אָן אַ גאַל", ווי ס'זאָגן וועגן אים די, וואָס קענען אים. ער פלעגט ליב האָבן צו שמועסן מיט מיר וועגן מצב פון דער יידישקייט, וואָס גייט אונטער כסדר, וועגן כבוד התורה, וואָס פאַלט פון טאָג צו טאָג, וועגן זיינע זכרונות פון אַמאָליקע צייטן, ווען די וועלט איז נאָך געווען אין דער בחינה פון „ונר אלהים טרם יכבה", גאָטס ליכט איז נאָך נישט פאַרלאָשן געוואָרן, און וועגן די היינטיקע בעקלעך, רחמנא ליצלן, וואָס ווי זיי לייענען נאָר איבער עטלעכע „ביכלעך", דרייען זיי זיך באַלד איבער, נישט אויסגערעדט זאָל עס זיין: זיי עסן טרפות, זענען מחלל שבת בפרהסיא, לייגן נישט קיין תפילין, מאַכן גלייך מיט דער ערד אַלץ, וואָס איז געשריבן אין דער תורה און זיי מיינען נאָך, אַז ס'איז אַ חכמה.

און מיר בעטן זיך ביי זיי מיט טרערן ממש: ברי־דער! איר ווילט לערנען אייערע היסטאָריעס — לערנט, וויפיל איר ווילט אַליין; ווער וואָלט אייך דען געשטערט, ווען מיר זעען נישט, ווי איר, טוט אָפּ די ערגסטע זאַכן? האָט רחמנות אויף זיך אַליין, אויף די נשמות אייערע!

ס'האָט מיך געהערצט צו דעם אַלטן, און אויך איך האָב פאַר אים אויסגעלייגט מיינע טענות צו דער „שטאָטישער הפקרות", וועלכע איז פון פרייהייט זייער ווייט, כ'האָב זיך אויך באַמיט אים אויפצוווייזן, אַז נישט די ביכער זענען שול־דיק אין דער ירידה פון דער רעליגיע. און כאָטש מיר האָבן גערעדט אויף פאַרשיידענע שפּראַכן, פרעמדע איינע צו דער אַנדערער, האָט מיך דער נאַאיווער בטלן געהאַלטן פאַר אַן אויסנאַם פון די אַנדערע, און איינמאָל האָט ער מיר אָפּגע־זאָגט אַזאַ מין מאָנאָלאָג:

— דו... דו... מיין טייערער... באמת, אַזאַ בחור האָב איך אויסגעקוקט, און דעריבער איז מיין חוב, מיין טייערער,

דיר צו אַנטפּלעקן, אַז לויט מיין מיינונג ווייסטו דאָ נישט געפונען דיין באַגער. „לעקציעס אויף צו לערנען די העב־רעאישע שפּראַך“... ניין, ווייסט עס נישט געפינען. אמת, איך בין זיכער, אַז דו קענסט דידאַקטיקע תּורה אַ סך מער פון אַנדערע, אָבער די חוצפּה, מיין ליבער, די עזותדיקייט, וואָס דאָס איז איצט דער עיקר ביי לערערס, פאַרבאָרגסטו נישט.. פאַרמאָגסט נישט קיין היינטישע שטיק... ביסט נישט אַזאַ „גלוח“ ווי זיי... דאָס איז אַ גרויסער חסרון. . אָבער — וואַרט נאָר... ס'איז מיר איינגעפאַלן אַ געדאַנק... אַ דאַנק דעם אויבערשטן, איך פאַרנעם אַן אָרט דאַ אין קלויז... איך זיץ דאָ ביי אַ פערצן יאָר... אפשר וועט זיך טרעפן — וועל איך זיך באַמיען פאַר דיר... אַי, גוט !... גוט, ווי איך בין אַ ייד... אַז מ'רעדט, דערעדט מען זיך... ר' אברהם שלום דער מוהל, אין דער יאַטקע־גאַס — איך עס ביי אים שבת שוין פולע אַכט יאָר — דאַרף האָבן אַ „לערער“ אויף לערנען לשון־קודש און גמרא עטלעכע שעה אַ טאָג... פיר רובל געוויס, און אַז איך וועל זאָגן, וועלן אפשר זיין די גאַנצע פינף !..

און ער האָט געזאָגט און האָט מקיים געווען זיין צו־זאָג. כ'האָב, אמת, פון פריער געהאַט אָנגענומען אַ פעסטן באַשלוס, איך זאָל נישט לערנען קיין גמרא — מעג זיין וואָס עס איז, אָבער די אכילה האָט אים גובר געווען.

און דעמאָלט, ווען מיין מאַטעריעלע לאַגע איז געווען פאַרזיכערט, האָב איך מיך אָנגעהויבן אונטערטרייבן, אַז איך דאַרף מיר זוכן אַ לערער. פריער פלעג איך מיך פאַרענטפערן הלמאי איך זוך נישט, וואָרום קמח איז פאַר תּורה. און וויבאַלד ס'איז שוין געווען קמח — פאַר פיר שעה האָב איך באַקומען פינף זילבערנע רובל — איז שוין מער נישט געווען קיין שום פאַרענטפערונג.

אָבער אויך אָן אַ פאַרענטפערונג און אָן אַ זעלבסטאָפּ־נאַרונג זענען פאַרביי־געגאַנגען אַ סך טעג און איך האָב נישט געהאַט קיין לערער. ס'האָבן נישט געהאָלפן אַלע חרפּות און זידלערייען, וועלכע איך פלעג אַליין אויסגיסן אויף מיין נשמה.

קליינלעכקייט, אויף מיין שוואכקייט, שעמעוודיקייט, בטלנות, אויף מיין אוממעגלעכקייט. ס׳האבן נישט געהאלפן אלע צו־געמעגישן: „פוילער! שמאטע!" — וואס איך פלעג מיך אליין רופן. ס׳איז אוועק א טאג נאך א טאג, א וואך נאך א וואך — און קיין לערער האב איך נישט...

און ס׳איז מיר מער נישט פארבליבן — מיר, וועלכן מ׳האט געדארפט צערייסן, ווי א הערינג — ווי ווידער מקנא צו זיין מיינע גליקלעכע חברים, וועלכע האבן כמעט אלע געהאט פרייוויליקע לערערס. אמת, מיט דער צייט בין איך געוואויר געווארן, ווי זעט אויס דאס דאזיקע גליק, אבער מיט דער צייט בין איך געוואויר געווארן וועגן דעם ווערט פונם גליק פון נאך א סך זאכן. אבער אין יענער צייט, ביי וועלכער איך האלט איצט, זענען אין מיינע אויגן געווען אלע לימודים פון גימנאזיע, ווי דאס וואס ס׳איז פאר מיר געווען דער „תניא" אין די יארן פון מיין קינדהייט. יעדער גימנאזיסט איז מיינע אויגן געווען עפעס אן אויסגעצייכנט באשעפעניש, א העכערע פון מיר אן ערך, עפעס א געהויבענער. און יעדערער פון מיינסגלייכן, וואס האט געהאט א פרייוויליקן לערער, האט ביי מיר אויסגעזען ווי אן אבסאלוט גליקלעכער.

— א לא־יוצלח בלייבט א לא־יוצלח — האט פון מיר חוזק געמאכט קליינשטיין — כא־כא־כא, דו האסט זיך גארנישט גע־ענדערט ווי דו ביסט געווען, בעת מיר זענען געווען ישיבה־בחורים... דו געדענקסט? דאמאלס פלעגסטו מיך תמיד בעטן, איך זאל פאר דיר קריגן „טעג", און איך פלעג אויך האבן „געלט־טעג"! איצטער פרעגסטו מיך: „וויאזוי קריגט מען א לערער"?.. אויך מיר א מענטש! פארוואס האב איך געקריגן א לערער באלד, די ערשטע טעג נאך מיין קומען אהער? כ׳בין געקומען אהער, א לערער דארף מען האבן — וואס טוט קליינשטיין? גיי איך און שטעל זיך אוועק אויפן וועג, וואס פירט פון דער גימנאזיע, גייען פון דארטן גימנאזיסטן, בין איך צוגעגאנגען, געפרעגט — און באקומען!

און איך שטיי נאכדעם א לענגערע ווײַלע און חזר איבער

דאס וואָרט „שמאטע" אָן אַ שיעור. איך ווייס דאָך, אַז דער־פון הענגט אָפּ מיין גאַנץ לעבן, אַז איך בין ווערט טויט־שטראָף פאר דער צייט, וואָס גייט דורך אומזיסט צוליב מיין שולד, אַז איך דאַרף טאָן ווי קליינשטיין און זיינסגלייכן האָבן געטאָן, זיי זענען העלדן אין מיינע אויגן — און איך קען עס נישט! מיין פאַנטאַזיע שטעלט מיר פאָר ווי לעבעדיק די גאַנצע סצענע: זיי גייען אַרויס קאָמפּאַניעס, קאָמפּאַניעס־ווייז, די ביכער־און העפטן־רענצלעך אויף די פּלייצעס, זיי שמועסן צווישן זיך, זיי לאַכן, אַלץ איז אין אָרדנונג, שיין, פריילעך, און איך — ווי אַ ווערימל זע איך אויס ביי זיי, ווי אַ ווערימל און נישט ווי קיין מענטש, קריכנדיק, לעכערלעך, נעבעכדיק, דערשלאָגן... איך ווער צעמישט און גיי צו צו אַ רוסישן... מ׳קען דאָך נישט אונטערשיידן צווישן זיי, ווער פון זיי עס איז אַ ייד... ער וועט נישט פאַרשטיין וואָס, איך וויל... אַ וודאי, ווען איך וואָלט געווען אַ מענטש — וואָלט איך זיי געקענט דערציילן אַלץ ווי ס׳דאַרף צו זיין... אַז איך האָב מיין גאַנץ לעבן פאַרבראַכט אין קלויז, אַז איך בין געווען אַ תלמודיסט... מ׳דאַרף דאָך זיי קיין סך נישט דערציילן... זיי זענען דאָך גימנאַזיסטן... צי דען וועלן זיי מיך נישט פאַר־שטיין? אַ, ווען איך קען רעדן רוסיש, לכל הפחות אַזוי ווי קליינשטיין, לכל הפחות אַזוי ווי ער... אָבער אפילו איצט... פאַרוואָס גיי איך נישט? אוי, וואָס האָב איך מורא? זיי וועלן דאָך מיך נישט אויפעסן... אוי. שמאַטע, שמאַטע, שמאַטע!

און איך באַשליס, אַז ס׳איז בעסער, איך זאָל אַריינ־גיין צו עמיצן פון זיי אַהיים. דאָרטן, פאר אַלעמען אין די אויגן — וועלן אַלע פון מיר חוזק מאַכן, און דאָ, אויב מ׳וועט מיך אַרויסטרייבן — וועל איך אַליין צוזען מיין חרפּה. אָבער, בכלל, וואָס אַרט מיך, אַז מ׳וועט פון מיר לאַכן, אויב דורכ־דעם וועל איך דערגרייכן מיין ציל?! אמת, דאָרטן, אין גאַס, אפשר וואָלט זיך געפונען איינער אַ פריייוויליקער... ניין, פונדעסטוועגן, בעסער איז אַריינצוגיין צו עמיצן פון זיי אַהיים...

אָבער צו וועמען אַרייַנגיין און וויאַזוי אַרייַנגיין? ווען איך וואָלט, לכל הפחות, געהאַט עפּעס אַ רעקאָמענדאַציע.

ענדלעך האָב איך באַקומען אַ רעקאָמענדאַציע. און נאָכדעם, ווי סזעגנען אַדורך עטלעכע חדשים, נאָך אַ תקופה פון אַרייַנקומען און אַרויסגיין אין הייזער, וואו שילער פון גימנאַזיע אָדער פּריוואַטע לערערס וואוינען דאָרט, נאָך אָן אָנזעטיקן זיך מיט שאַנד פון אַרויסגעטריבן ווערן פון קיך, פון אַ שפּיליען די קנעפּ און אַ לייכט הוסטל פאַר די מינוטן פון אָנזאָג, נאָך די געפילן פון גליק ביים באַקומען אַ גוטן צוזאָג און מינוטן פון אַנטוישונג ביי זייער אָפּזאָג, סוף-כל-סוף, נאָך די אונטערטעניקייטן, וואַרטעניש, צוזאָגן און אָפּזאָגן, נאָכן שטילן און שעמעוודיקן געראַנגל מיט די משרתים פון די הייזער, נאָך דער מסירת-נפשדיקער העזה אַרייַנצוקומען אינעווייניק אין שטוב אַרייַן און די אַלע אָנצאָליקע פאַרשיידענע מינוטן, ווען טויזנטער פּיאַווקעס זויגן דאָס בלוט, — נאָכדעם אַלעם בין איך אויך געוואויר געוואָרן דעם ווערט פון דעמאָזיקן לערנען זיך: איך האָב שוין געהאַט עטלעכע לערערס איינער נאָכן אַנדערן, און אַלע פלעגן מיט מיר אָנהויבן פון אָנהויב, און אַלע פלעגן זיך צו מיר באַציען אויף איין שטייגער און אַלע פלעגן צו מיר רעדן מיט אַ געוויסן טאָן — און אַלע פלעגן מיר אויפווייזן, אַז ס'איז אומזיסט מיין מאַטערניש, אַז דערדאָזיקער וועג וועט מיך קיינמאָל נישט פירן צום ציל...

אָט קום איך צו מיין לערער אין שטוב. ער לערנט מיך דריי מאָל אין וואָך, נאָר איין מאָל — זעלטן פּונקט דאָ געסט ביי זיינע עלטערן; אַ צווייט מאָל — געפינען זיך די חברים זיינע ביי אים אין צימער, אַמאָל אויך עפּעס אַ מיידל, און איך האַלט מיר פאַר אַ גליק זיך באַלד אומצוקערן און נישט צו ווייזן זיך פאַר זיי: אַן אַנדערש מאָל איז דאָס וועטער זייער גוט — גייט ער אַוועק גליטשן זיך אויפן אייז אָדער שפּאַצירן און ער הייסט מיך קומען אין אַן אַנדער צייט. נאָר אָט האָב איך אים געטראָפן אינדערהיים, דאַרף ער

אָדער פאַרענדיקן זיין מאָלצייט אָדער טרינקען טיי, הייסט ער
מיך אַריינגיין לעת עתה צו אים אין צימער. איך הויב אָן
אַ צווייט מאָל אָפּצורייבן מיינע שיך. דאָס ערשטע מאָל איז
דאָס רייבן פאָרגעקומען אונטער דער אויפזיכט פון דער דינסט,
וואָס גיט אַכטונג אויף דער אָרדנונג, און איצט רייב איך
שוין פון אייגענער אָנרעגונג, אַן אָנרעגונג, וועלכע פליסט
אַרויס פונעם יושר־געפיל, וואָס אין מיר. נאָכן רייבן הוסט
איך, כ׳גיי אַריין אין ליידיקן צימער און זעץ זיך אַוועק אויף
איינעם פון די געפּוצטע שטולן מיט דער באַוועגונג פון
אַ מענטש, וואָס ציטערט יעדע מינוט, טאָמער וועט זיך עפּעס
צעברעכן. אין האַרצן דאָב איך אַ געפיל, ווי איינער וואָס
מ׳האָט אים פאַרמשפּט שמייסן, און דער טערמין פון שמייסן
איז אָפּגעלייגט געוואָרן אויף נאָך אַ טאָג. עס גייען פאַרביי
מינוטן אין אומצוגנגנעמלעכקייט. טראַכטן בין איך נישט פעאיק,
און בלויז שטיקלעך טראַכטונגען וואַרפן זיך אַרום אין מיר,
און זיי דרייען זיך אַרום דעם בוך, וואָס איך האָב יענעם
גאַנצן טאָג געלייענט. ווארום, היות ווי מיין לעקציע איז
גרייט נאָך פון דינסטיק אָן, האָב איך שוין מער נישט גע־
האַט וואָס צו טאָן מיט איר און איך האָב אַ גאַנצן טאָג גע־
לייענט, נישט קענענדיק גובר זיין מיין תאוה, טראָץ דער
שט׳מע, וואָס האָט מיר די גאַנצע צייט אונטערגעזאָגט, אַז
כ׳דאַרף נאָכאַמאָל דורכקוקן מיינע לימודים און זיי איבער־
חזרן. דער גאַנצער גאַנג פון מיינע געדאַנקען און דער גע־
לויף פון דידאָזיקע גלוסטונגען מיינע גייען פאַר מיר דורך,
ווען איך זיץ אויפן שטול ביי מיין לערער אין צימער, און
איך זע אויס אין מיינע אויגן, ווי אַ גרויזאַמער פאַרברעכער.
אַ חרפה און אַ שאַנד. ער לערנט מיך אומזיסט... יאָ, מ׳דאַרף
נאָכאַמאָל איבערחזרן די געאָגראַפיע; לכל הפחות, די פּאָר־
שאָלטענע געאָגראַפיע... וואָס איז דאָס? צי דען דאַרף איך
מיך צווינגען דערצו? איך האָב עס דאָך געדאַרפט אַליין
וועלן. איך בין דאָך נישט קיין קינד, וואָס לערנט זיך מיט
גוואַלט... אמת, דאָס דאָזיקע לערנען איז נישט לויט מיינע

יאָרן נאָך, אָבער ווי ס'זאָל נישט זיין, האָב איך געדאַרפט איצט לערנען מיט התמדה, אויב כ'האָב נישט געלערנט ביז איך בין אויסגעוואַקסן. איך הויב אָן צו חזרן אויף אויסנווייניק די נעמען פו די שטעט, פון די ימען און טייכן — און ס'בלייבט מיר נישט אין מוח אפילו איין זאַך. דאס פריילעכע געלעכטער, וואס פאַרקייקלט זיך אהער פון די אינווייניקסטע צימערן, רעגט מיך זייער אויף. די מינוטן ציען זיך אויס. עס נעמט מיך אַרום די לאַנגווייליקייט. איך הויב אָן זיך אויפהויבן און צוריק זיך אוועקזעצן אויף מיין אָרט. ס'גייט דורך אַ שעה און מיין לערער איז נישטאָ. איין מינוט זיץ איך גאָר אָן באוועגונג, אין אַ ווײַלע ארום הויב איך זיך אָן צו שאָקלען — און דאס לעבן איז מיר נישט ניחא — צוליב דער לעקציע פון געאָגראפיע. צומלעצט וועקט מיך אויף אַ דינער קאפריזנער קול:

— אנטשולדיקט !.. כ'האב א ביסל פארשפעטיקט... אפשר האט איר איצט קיין צייט נישט ?

— געוויס... כ'מיין צו זאָגן: ניין... ס'מאכט נישט... ס'איז...

איך האק מיך אליין איבער און דערקען מיין נארישקייט. ער דארף מיין אנטשולדיקונג !

— נו—ס—ס— — הויבט ער אָן.

דאס האַרץ פאַלט מיר איין.

— די לעקציע איז גוט צוגעגרייט ?

— יאָ... דאכט זיך... ס'איז דען מעגלעך, אז נישט ?..

— גוט... נו—ס.. אויב אזוי, זייט אזוי גוט און זאָגט מיר... דרייט מיין לערער די וואָנסע, וואס וואַקסט אים אין זיין פאַנטאזיע, און מאַכט נאך מיט דער שטימע עפעס אַ לערער פון גריכיש ביי אים אין גימנאַזיע.

— וואלאדיא ! — עפנט זיך די טיר און ס'שטעקט זיך אריין אַ קאָפּ פון איינעם פון די שטוביקע — איך פאַר היינט אין אונזער גוט איז גאזלינקע· האָסט נישט קיין חשק מיטצופאָרן ?

— מיט גרויס פארגעניגן ! תיכף !

איך לאָז אראָפּ די אויגן אין גאַמי זיך, מיין פּנים זאָל נישט אויסדריקן קיין פאַרדרוס. ער איז דאך נישט מיין געדונגענער מענטש. און ער פרעגט גיך פארשיידענע פראגן און האלט גארנישט פאר זיין פליכט צו פאַרבאָרגן דאס געפיל פונם איבעריקן יאָך, וואס דאַס לערנען מיט מיר איז פאר אים אין דעם מאָמענט. אמת, די רעקאָמענדאציע, וואס איך האב געבראכט איז געווען פון עפּעס אַ נאַטאַליא וואַסיליעוונא ; איר אָפּזאגן איז געווען אוממעגלעך, אבער צו זיצן אַ האלבע שעה מיט אַ מיאוסן ישיבה־בחור, וואס שטאַמלט אין זיין שפּראַך, איז אויך נישט זייער אנגענעם. איך טראכט וועגן דעם און דערמאָן זיך, אַז דאס לערנבוך האב איך שוין נישט אָנגעקוקט אַ טאג דריי. מיין לערער קלאַפּט מיט די פינגער אויף זיין אויבערשטער ליפּ און שווייגט, ס׳הייסט : ס׳איז נישט וויכטיק...

— איך ווייס... איך פארשטיי... נאר מיין שפּראַך... מיין אויסשפּראַך... איך האב געקריגן אַ גוט בוך... „פאַרברעכן און שטראף" דאָסטאיעווסקיס.

מיין לערער גיט אויף מיר פון אויבן אַראָפּ אַ קוק פול מיט ערנסטקייט און באַפעלערישקייט :

— מ׳דארף נישט אָנהויבן פילאָזאפירן פריצייטיק. איצט דארפט איר לערנען און נישט לייענען. לערנען — איר פארשטייט ? לערנען מיט אַ סך אָנשטרענגונג, חזרן און חזרן נישט מיד ווערנדיק. נו, אָט דאס איבערחזרן און קומען מאָרגן.

איך בין אַ צעבראָכענער אויף פּיצלעך. ער איז דאך גערעכט, זייער גערעכט. איך ווייס דאך אפילו נישט די עלעמענטארע לימודים : כ׳קען נישט רעדן ; די גרייזן ביים שרייבן זענען אָן אַ צאָל. אַ צען־יעריקער ייִנגל ווייס מער פאר מיר. אָבער פארוואָס איז ער אזוי זיכער, אז איך פאַרשטיי נישט דאסטאָיעווסקיס דערציילונגען ? דאס איז ער דאָך מן הסתּם אויסן געווען. אַ וודאי, ווען איך וואלט מער פאַרשטאנען די

רוסישע שפראך, וואָלט איך אויך מער פאַרשטאַנען די טיפ־קייט פון די געדאַנקען. אָבער פונדעסטוועגן אויך איצט... ווי ס'זאָל נישט זיין, איצט איז מיר פאַרבאָטן צו לייענען, איך וועל אַ גאַנצן טאָג חזרן...

דעם לעצטן לערער מיינעם, וועלכער איז געווען בעסער פון זיינע חברים, האָב איך אַליין פאַרלאָזט, און צוזאַמען מיט אים — דאָס גאַנצע לערנען זיך. איינמאָל בין איך גע־קומען צו אים אין דער באַשטימטער שעה, ווען ס'האָט גע־דאַרפט פאַרקומען אונזער לעקציע, און ער איז על פּי צופאַל נישט געווען אינדערהיים. איך האָב גערעכנט צוצוװאַרטן ביי אים אין צימער, אַזוי ווי ער האָט מיך געהייסן טאָן, אויב כ'וועל אים נישט טרעפן אינדערהיים. אָבער די מאַמע זיינע, אַ יענטע, אַ יידישע יענטע, אַן איינגעפּרעסטע אין קאָרסעט און אָנגעטאָן אין אַ הוט, וועלכע פלעגט זיך שטענדיק ברוגזן, הלמאַי איר זון האָט אַ מגע־משא מיט די דלפנים, האָט מיט אַ האַנט־באַוועגונג פאַרצוימט פאַר מיר דעם וועג, און נישט אַ קוק געבנדיק אויף מיר, האָט זי אַ זאָג געטאָן, אַז אברהם איז אַוועקגעגאַנגען און ער וועט נישט צוריקקומען ביז שפּעט אין דער נאַכט.

— ער האָט געהייסן וואַרטן... — האָב איך געפּרובט מיך אַנטקעגנשטעלן.

— מאַרינאַ, פאַרשליס אַלבערטס צימער! — האָט די „מאַ־דאַם" באַפוילן דער דינסט.

פון דאַמאָלס אָן האָב איך שוין מער נישט אַרומגעזוכט קיין אומזיסטע לערערס און זיך שוין מער נישט פאַרנומען מיט די טרוקענע לימודים, וועלכע זענען אַזוי שווער געווען פאַר מיין מוח, וועלכער האָט פון קיין דיסציפּלין קיינמאָל נישט געוואוסט. ווער קען מיך צווינגען? איך זוך דאָך נישט אינם לערנען קיין מאַטעריעלן צוועק, איך וויל דאָך עס נישט מאַכן פאַר קיין קוואַל צו ציען חיונה דערפון. מיין פאַרלאַנג איז בלויז צו זיין אַ פולקאָמענער מענטש, צו קענען די וועלט און דאָס לעבן, דעם מענטשן און זיך אַליין, — צי דען קען

מען טאקי דאס אלץ נישט דערגרייכן אָנם קענען אַלגעברע? איך וועל לייענען גוטע ביכער—און גענוג פאר מיר.

גייען דאָן ביי מיר דורך אַ חודש און חדשים נאָכאנאנד אין שלינגען ביכער און זייער פארדייען, וואס ס'פארשאפט מיר שטארק פארגעניגן. מעטאפיזישע פראָבלעמען, פאר זיך גופא, האבן מיך דאמאָלס נישט באזונדערס אינטערעסירט; וויכטיקער פאר זיי האָבן מיר אויסגעזען די לעבנס-פראָבלע-מען, די פראגן וועגן דער אנטוויקלונג פון דער מענטשהייט און וועגן די יסודות פון דער געזעלשאפט. קיין עסקים דער-מיט, וואס טוט זיך אויבן און וואס אונטן, האב איך דאן כמעט נישט געהאט. די עיקר-טעמע פון מיינע געדאנקען איז געווען די פארהעלטניסן, וואס צווישן מיר און דער געזעל-שאפט. איך האב זיך דאמאָלס איינגערעדט, אז מיין פריוואט-לעבן איז גאָרנישט און אז אזא מענטש, ווי איך, דארף, אדער, ריכטיקער, האט נישט קיין אנדער אויסוועג, ווי זיך אינגאנצן מקריב צו זיין פאר טובת הכלל. אינדעם קען זיך פארקערפערן מיין אינדיווידואליטעט. כ'האב אויך עפעס פאר-לאגט א מין גלויבן, אז די געזעלשאפט ווארט אויף מיר. די געזעלשאפט, דאס הייסט: דאס יידישע פאלק, די יידישע נאציע, וואס פאר איר דארף איך לעבן, איך דארף מיך אומ-ברענגען און מיר מאכן בעסער, איר, וועלכע ווארט איך זאל קומען און זאל איר העלפן. מיט וואס וועל איך מיר זיין א העלפער און אן עלטסטער — האָב איך נישט געוואוסט. איך האָב, פארשטייט זיך, אנערקענט, אז דערווייל בין איך נאָך גאָרנישט, א קליין, אומגעבילדעט ייִנגל, אָבער מיט דער צייט וועל איך דערוואכן און וועל אויפשטיין... און איך פלעג זיך אויך מצער זיין: פארוואָס בין איך געבוירן געוואָרן מיט אזא כאראקטער, אז איך האָב נישט קיין אנדער וועג נאָר צו לעבן פאר אנדערע — בעסער וואָלט דאָך געווען, ווען איך וואָלט אנדערש געווען, ווען כ'וואָלט געווען פּאַסיק צו זיין ווי אלע מענטשן, הנאה צו האָבן פון מיין פריוואט-לעבן, און

פונדעסטוועגן שטארקן זיך ווי אלייב, אויסהאלטן דעם נסיון און זיך אינגאנצן ווידמענען מיין פאָלק.

אָבער אָט אזא תקופה, א תקופה, אין וועלכער איך בין געווען פול מיט נייע אידעען, אנשויאונגען און ידיעות, פלעגט פלוצים נעמען ווערן שוואכער, אינגאנצן אָפּגעשוואכט ווערן און פארלאָזן איר אָרט פאר אן אנדערער: פאר א תקופה פון רעפלעקסן פון ספקות און פון שרעקלעכער לאנגוויילעקייט. איז מיין וועג א ריכטיקער? צי איז עס נישט די פוילקייט מיינע שולדיק דערין? איך פויל זיך צו לערנען ווי אלע מענטשן, איך פארמאָג נישט די אייגנשאפטן דערצו, זאג איך: די וויינטרויבן זענען שלעכטע. און באמת האָב איך זיך געדארפט שטארקן און אלץ גובר זיין, זיך אָננעמען מיט גבורה און געפינען אן אויסוועג פאר מיר: קריגן א גוטן לערער, אָדער זיך אליין לערנען מיט דער נויטיקער התמדה, און יעדנפאלס — נישט איבערבלייבן אינמיטן וועג. און אפילו אז איך נויטיק זיך נישט אין קיין דיפּלאָמען און לויב-אטעסטאטן פאר זיך, דארף איך, אלס איינער וואָס ארבעט לטובת דער געזעלשאפט, פארנעמען אן אָנגעזעען אָרט, זיין שטארק אין גייסט און פארמאָגן זעלבסטווירדע; איך דארף פארטרייבן די שטימע, וואס שעפּטשעט: א מילב איז געווען פריער פאר דיר... „איך האב נישט קיין שום פארלאנג, עס ציט מיך צו גארנישט" — דאס איז דען א פארענטפערונג? כדי צו נעגירן א געוויסע זאך אָדער צו לייקענען אין איר נוצן — מוז איך זי דאָך פריער קענען, זי דורכגיין און זיך דערהויבן איבער איר, און נישט רעדן נישט-וויסנדיק, רעדן און זיך אליין חושד זיין, רעדן מיט א שטימע פון ספק. אז ס'קעמפן צווישן זיך א געוויס און א טאָמער — געווינט נישט דער טאָמער...

און טעג פון אויפרעגונג, פארשאָלטענע טעג, טעג נישט געגארטע, פלעגן אויף מיר אָנקומען...

איך קום פון מיין לעקציע. מיין וואוינונג איז דאס אלגעמיינע צימער פון מיין באלעבאָס, ווארום היות ווי ער

און זיין ווייב האַנדלען מיט פיש און מיט צוגעפּוילטע פרוכטן און אַ גאנצן טאָג דרייען זיי זיך אַרום איבער די מערק און גאסן און אינדערהיים בלייבט בלויז איבער זייער האַרבאַטע יינגל, וואס קען נישט, ווי זיינע ברידער, זוכן אַ פּאַרדינסטל, דערלויבן זיי אזעלכע הערן ווי איך, וואס קענען זיך איינ-קווארטשן, צו פאַרנעמען אַן „אָרט" אין זייער דירה פאַר עטלעכע גילדן אַ חודש. איך נעם די געאָמעטריע, עפן אויף און הויב אָן לערנען אויפן קול, אָבער תּיכף דערמאָן איך זיך, אַז „איי-דער אַ מענטש עסט און טרינקט — האט ער צוויי הערצער", כאַפּ איך, בכן, אַ שטיק ברויט און קייַ עס מיט אַ באַוועגונג, מיט וועלכער מענטשן דערפילן עפּעס אַן איבעריקע פליכט, קוק בעת מעשה אַריין אין בוך און מורמל: „אָ! ווען עס וואָלט געווען אַ לעפל וואַרעם געקעכץ... נאַרישקייטן"! איך פּרוב ווייטער זיך קאָנצענטרירן און איינקוקן אין די בילדער, אין די קרייזן און קוואדראטן, וואָס פאַר מיר — און מיינע הענט ציען זיך נישט-ווילנדיק און גובן אַ כאַפּ טאָלסטאָיען, וואָס ליגט לעבן מיר. איך גיב אַ קוק — ערשט דאס לערנבוך איז אָפּגערוקט. „בשעתן עסן" — פאַרענטפער איך מיך. אָבער ס'גייט דורך אַ ווײַלע, פונם ברויט איז שוין גאָרנישט גע-בליבן, און דאס בוך, וואס איך האָב גענומען אויף לייענען נאָר בעתן עסן, האב איך נאָך נישט אוועקגעלייגט. „נו" — שריי איך אָן אויף זיך אליין, צי זיך אויס אויף דער קאַ-נאַפּע, און נעם זיך צוריק צו דער געאָמעטריע, איך חזר איבער עפּעס אַ זייטיק וואָרט צוואנציק מאָל און טראַכט, אַז טאָלסטאָי איז זייער גערעכט געווען מיט זיינע מיינונגען, אַז אין טשעכאָווס דערציילונגען איז פאַראן אַ סך קינסט און אַ סך אמתדיקייט, אַז די רוסישע שאַפונג איז זייער אַ שווערע און אַ טיפע, אַז גליקלעך איז דער מענטש, וואָס לייענט די ביכער פון זיינע גרויסע שרייבער אין זיין מוטער-שפּראַך, אַז איך בין אַ זון פון אַ פאָלק, וואָס האט נישט קיין שפּראַך און קיין ליטעראַטור — אַן אומגליקלעכס צווישן אומגליקלעכע, און אַז די באַלבאָסטע האט שוין מיט אַפּאָר טעג צוריק אין

אַ ווייץ מיר געגעבן אָנצוגעהערן, אז דעם רובל, וואס ס'קומט איר, וועט זי נישט נעמען אין אַ וועקסל נאָר דוקא א זילבער־נעם רובל, אז מיינע ארומיקע פאראכטן מיך, ווייל איך עס טרוקן ברויט אויך אלע שבת, אז מיינע שיך זענען פלוצים צעריסן געוואָרן און די פיס זינקען אין בלאָטע...

— נארישקייטן! — שריי איך אָן אויף זיך צום צווייטן און צום דריטן מאָל. אָבער טראַצדעם וואס איך טרייב מיך אונטער און מורמל: „נאָך אַ מאָל... נאָך אַ מאָל", טראָצדעם וואס איך הויב אָן פון אָנהויב אָן אַ סוף מאָל, טראַצדעם וואס איך זוך אין רוסיש־העברעאישן ווערטערבוך און געפין דעם טייטש פון די ווערטער, וועלכע זענען פאר מיר אומפאר־שטענדלעך, — זענען די „טעאָרעמעס" זייער ווייט פון מיר, מיין מוח איז פול מיט נעפל. אַ לאנגווייליקייט, וואס פאר־לייקנט אלץ, וואס איז מבטל אלץ, און וואס גלייכט אלץ אויס, גיסט זיך אריין אין מיר. — צום טייוול! צום טייוול! צום טיי־וו־ל!.. אויף וואס דארף איך דאס אלץ וויסן? כדי צו ארבעטן לטובת דער געזעלשאפט? כדי צו פארנעמען אן אָרט? כדי צו זיין אָנגעזעען אין מיינע אייגענע אויגן? זאל עס אלץ דער רוח נעמען!.. וואָס בין איך? א, איך בין מיד גע־וואָרן? ס'האט מיך אָנגעעירט נעבעכער, האב איך זיך דער־שראָקן? מיין מאָלצייט האָט מיך נישט צופרידנגעשטעלט?.. ביין — „וואָרום וואס זאָג איך דען? מיין ווילן גוט צו טאָן אנדערע, וועל איך עס קענען אויך נישט וויסנדיק דידאָזיקע חכמה... כ'וועל ארומפאָרן איבער די שטעטלעך, איך וועל דרשנען ווי אַ פשוטער מגיד... גוט, וואס כ'האָב נישט אויס־געטאָן די לאנגע קאפּאָטע... בעסער, אז מיין פנים זאל אויס־זען ווי פון אַ פשוטן יידן... נו, נו, נו!..

און איך פאל אריין אין אן אפאטיע א וואָך, צוויי וואָכן, אַ גאנצן חודש, איך קען גאָרנישט טאָן. איך שלאָף טאָג און נאכט. דאכט זיך, כ'האָב מיך אָקאָרשט אויסגעצויגן אויף דער קאָנאפּע איך כאפּ מיך אויף — אינדערפרי!.. פופצן שעה נאָכאנאנד בין איך געשלאָפן אין די זאכן און אין די

שיך. עקלהאפט. דער קאָפּ ווערט צעשפּאָלטן... אַלע גלידער טוען וויי. מיינע געפילן זענען פאַרטעמפּט. דער דענקענדיקער מענטש אין מיר גוססט. אויסער דאָס האַרבאַטע יינגל איז קיינער נישטאָ אין שטוב. קיין גלאָז טיי איז נישטאָ, אויך דאָס ברויט איז אויסגעגאַנגען...

איך געגעץ, ציִ אויס די גלידער, שטיי אויף און קוק אַרויס דורכן פענסטער. וואָס גייט אַרויס אין גאַס. אָט גייט זיך רואיק אַ שילער פון דער רעאַל-שולע, ער איז זאַט. זיין וועג איז אַ קלאָרער פאַר אים, אַז ער גייט אַוועק, ווערט ער באַגלייט מיט ליבע-בליקן. און איך? און מיינע עלטערן?.. בכן, הייסט עס, בין איך מקנא!..

איך וואַרף זיך ווידער אויף דער קאַנאַפּע, פאַרמאַך די אויגן און הער זיך שטאַרק איין צו מיין נישט-נאַטירלעכן האַרצקלאַפּן. שוואַרץ-רויטלעכע פּאַסן און פינטעלעך שפּרינגען מיר פאַר די אויגן און לאָזן זיך אַרויס אין אַ טאַנץ. און איך שלאָף אָפּ אַ גאַנצן טאָג...

און ס'פלעגט טרעפן, אַז איך פלעג זיך אויפכאַפּן פּלוצלינג, אין עפּעס אַ האַלבע נאַכט פון אַזאַ תּקופה — און כ'פלעג נישט פילן נישט קיין עקל און נישט קיין דורשט און מיין גייסט איז ריין און לויטער. אַרום מיר איז פינסטערניש און שטילקייט; מיינע פויסטן זענען צונויפגעקוועטשט און אין מיר איז אַ שטאַרקע ענערגיע, אַ ענערגיע, וואָס איך האָב נישט געפילט אירסגלייכן ביז היינט. מיט אַ גיכקייט נישט צום איבערגעבן, צינד איך אָן אַ ליכט, איך זעץ מיך אויף אויף מיין קאַנאַפּע און וואַרף זיך אויף איינס פון די לערנביכער, ווי אַן אָדלער אויף זיין רויב. „יאָ, יאָ, איך באַפריי מיך פונם שלעכטן גייסט, וואָס האָט מיך געהאַט אַרומגענומען, ס'גייט אַוועק פון מיר די אַפּאַטיע, איך הויב אָן אַרבעטן און עפּעס אויפטאָן". איך לערן עטלעכע שעה אָן אַן איבעררייס. אַלץ איז קלאָר און לויטער. עפּעס אַ גרויסע פרייד איז אין מיר, אַלע שלאָפן און איך בין וואַך.

אָט איז אינדערפרי, די שטוב-מענטשן שטייען אויף

אָפּעסן און זוכן פּרנסה. איך דאַרף טרינקען טיי, זיך אונטער־לעגען דאָס הארץ מיט אַ שטיקל ברויט און גיין לערנען מיינע תּלמידים. ס'בליצט מיר דורך אַ פאַנטאַסטישער געדאַנק, איך זאָל היינט נישט גיין! נאַרישקייט! היינט — און מאָרגן? מ'דאַרף עסן אויך...

— אוי, עסן דאַרף מען אויך!

און אין אַ פּאָר שעה אַרום — איז שוין אפילו קיין זכר נישטאָ פון דער ענערגיע און געהויבנקייט. אַט די אַרבעט — שטאָפּן מיט פּעלים און מיט שמות פון אַ טויטער שפּראַך — העברעאיש — אַזעלכע, וועלכע ווילן עס גאָרנישט קענען — אוי, ווי זי פאַרטעמפּט די נשמה! און איך בין דאָך נישט גע־רעכט, אַז איך בין אין כּעס הלמאַי די יינגלעך, מיינע תּלמידים, ווילן נישט צוגרייטן די לעקציעס: זיי קענען עס דאָך נישט ווערן; דאָס איז דאָך בלויז דעם טאַטנס אַ גזירה, וואָס ער אַליין ווייס נישט, צוליב וואָס ער דאַרף עס, און פאַרוואָס נעם איך די נבזהדיקע רובלס? איך, פאַר זיך, הויב איך אָן מיט אַ חקירה: אַ נאַציאָנאַלע שפּראַך, אַ שליסל צום היסטאָרישן לעבן פון פאָלק, אָבער מיין תּלמיד חיים האָט מער פאַרגעניגן פון שפּילן זיך מיטן קייטל פון זיין זייגער. ער לאַכט זיך אויס פון מיין פּרוּב אים צו מאַכן גע־האָרכזאַם, ער ווייס, אַז מיינע שטראָפּרייד האָבן נישט קיין שום ווערט.

— נו, בכן ווייסטו נישט דעם אונטערשייד אין די סופיקסן פון די צייטווערטער צווישן ערשטער און צווייטער פּערזאָן?..

— אין די סופיקסן פון די צייטווערטער?

— נו, יאָ... צום ביישפּיל: שמרתי — שמרתיו... פאַר־שטייסט?.. ושמרת...

— נו, וואָס, פייערמאַן! — האַקט מיר דער פאָטער איבער די רייד און קוקט אויף אונז ביידן, ווי ער וואָלט זיך געוואָלט איבערצייגן, ווער איז דאָ שולדיק אינדעם, וואָס זיין חיים קוקט „ווי אַ האָן אין בני־אדם" — איך האָב שוין געזאָגט: אַ סך בעסער וואָלט געווען אים לערנען מעביר־זיין

די סדרה. דאן וואָלט איך געווען זיכער, אז ער וועט, לכל הפחות, וויסן ווי צו זיין אַ ייד. פון דעם איז דאָך נישטאָ קיין שום נוצן!

מ׳דארף דען נאָך רעדן וועגן דעם? — ענטפערט די באַלעבאָסטע, אנשטאט מיר — איך זיץ דאך אין שטוב און האָב אויגן, ברוך השם, זע איך דאָך, וואס ס׳טוט זיך. ס׳איז פונקט, ווי נעמען יעדן חודש דריי רובל און ווארפן אין בלאָטע!

יב.

די פאַקטן פון מיין לעבן גייען דורך פאַרביי מיר. דאס רוב זענען עס פאַרשיידענע קליינע און קליינלעכע פּרטים, וועלכע זענען זיך סותר און ווידערשפּרעכן איינע די אנדערע, זיי האָבן נאר דאס געמיינזאַמע צווישן זיך — וואס זיי באַווייזן, אז כ׳בין נישט קיין העלד...

אַ סך געטעטער האָב איך געהאט, אָבער כ׳האָב וועגן אלע מער נאָכגעקלערט, איידער איך האָב גערינגט צו זיי. צו קיין איינעם פון זיי האב איך זיך נישט איבערגעגעבן מיט מיין גאַנצן כוח, אָן אַ ספק, אָן אַ ווערימל אין הארצן...

ס׳איז געווען אַ תקופה אין מיין לעבען, אין וועלכער כ׳האב זיך געפילט ווי אַ קליינער, וואס איז אויסגעוואקסן. דער גרויסער, וואס אין מיר, וועלכער האָט זיך שוין געהאט אנטוויקלט אין אַ גרעסערער מאס, וועלכער האט שוין געהאט פארשידענע פאָדערונגען, האָט געשטרעבט אַנטיילצונעמען אין געזעלשאפטלעכער ארבעט, און דער קליינער, זיין שונא און באקעמפער, האט זיך אנטקעגנגעשטעלט און האט אים אָפּגעהאקט די פליגלען: וואוהין שטרעבסטו — דו, וואס דארפסט נאך זיצען אויף דער באנק פון אַ קליינעם שילער!..

אַז איך בין נישט קיין העלד —

כאַ־כאַ־כאַ! אין דער מינוט האב איך ארונטערגעטויכט אין די טיפענישן פון מיין הארצן, כ׳האב דארטן גענישטערט געגריבלט און אָט וואס איך האב ארויסגעבראכט: אויף אינם טאן פון „איך בין נישט קיין העלד“ איז פאראן אַ מין אויס־

פיינען זיך און שטאלצירן: זעט נאר, מיינע חשובע הערן, איך בין נישט קיין העלד!

יאָ, איך בין אַ גריבלער און נאַרע זיך אין מיין מיסט. איך לאז נישט דורך קיין פארביילויפנדיק געפיל, קיין מינדסטע מחשבה'לע, אָן אַ דורכדרינגענדיקן אנאליז, אן אנאליז אויף דורך און דורך, איין קליינער געדאנק שלעפט מיט מיט זיך אַ שלל פון געדאנקען, איינער אויפן אנדערן...

זי איז אן אכזריות׳דיקע מיין גריבלעריי, ווען אַ פראָקוראר וואלט צוגעזען מיין ווארפן זיך אויף דער קנאפע און מיינע קרעכצן, וואלט ער זיכער מיך פארמשפט צום טויט, אויפוויייזנדיק, אז ס'איז קלאר ווי דער טאג, אז איך בין באגאנגען א מאָרד, אדער אז איך האב אינטערגעציינדן אַ שרפה אין אַ רואיק דאָרף, — בפרט ביי מיר א״ז נישט „גוט״ און נישט „שלעכט״, און איך קרעכץ, איך פייניק מיך ווי אַ מערדער פון גרויס לאנגווייליקייט, פון מורא פאר יסורים און — פון גרויס נארישקייט...

אָט, למשל, מיין פריינטשאפט-געפיל צו חיימאוויטשן — אין פלוג, וואס האט דא צו טאן גריבלעריי? און פונדעסט-וועגן האב איך זיך וויפיל מאל געגריבלט דערין, כ'האב אַנאַ-ליזירט מיינע קלענסטע, מיינע לופטיקסטע פילונגען — און איך האב געפונען „פגימות"...

און מיין צוציאונג-געפיל צו יענעם מיידעל... ניין, ניין! וואָס פאר אַ ליבע! פארוואס באנוצט מען זיך בכלל מיט דעמדאזיקן דערהויבענעם און טייערןווארט פאר דעם געפיל, וואָס אַ מאַנסביל פילט צו עפעס אַ מיידל, ווען אפילו דאס דאזיקע צוציאונג-געפיל זאָל זיין שטארק קאמפליצירט, און נישט בלויז הוילע און פארקנעכטנדיקע תאוה? טאָ בכן... אָבער ניין... איך קער זיך אום צו חיימאָוויטשן.

חיימאָוויטש! עטלעכע הונדערט מייל שיידן אונז איצט אָפּ איינעם פון אנדערן, אָבער ער שטייט נאך פאר מיינע אויגן. דערדאָזיקער קליינגעוויקסיקער און דאר-פּנימדיקער יונגערמאן, מיט די קליינע, גיכע, שווארצע אויגן, וועלכע

פארמאגן עפּעס אַ בייזן אויסדרוק און וואס פונדעסטוועגן קוקט פון זיי ארויס אויך א תמימות, א משונה׳דיקע און אייגנ־ארטיקע תמימות, נישט קיין נארישלעכע — און אפשר יאָ. איך זע אין איצטיקער מינוט זיין פּנים. איך הער דעם קול פון זיינע רייד, וועלכע איבערצייגן אין עפּעס — ער איבערצייגט דאָך תמיד אין עפּעס אמתן — און איך זע אויך זיינע לעבּ־האפטע און שטארק נערוועזישע הענט־באוועגונגען. יאָ — זיינע נערוון זענען תמיד געווען אויפגערעגט. יעדע קליינע זאך, יעדער מינדערוועריקער פאקט פלעגן ביי אים ארויסרופן אַ מיטגעפיל־פרייד אָדער אַ אָנפאל־צארן. זיין התפעלות איז געווען ווי פון אַ קינד. ווי אַ טייל פון חיימאָוויטשן וועבט זיך אויך ביי מיר אין פּידזשאק, זיין רעקל, וואס ער האט געקויפט אויפן קליידער־מארק מיט דער רויטער, רוסישער בלוזע פון אונטן.

און איך שילדער אים און וויל אים כאראקטעריזירן, שרייב איך אים צו, טראָץ מיין גאנצער פארזיכטיקייט, אַ סך שטריכן פון מיין כאראקטער, ווייל פון איין זייט זענען מיר ביידע גלייך ביי דיר אדער אנדער זאך, און פון דער צווייטער זייט, בין איך זייער סוביעקטיוו: מיר דאכט זיך, אז ס׳איז אוממעגלעך, אנדערע זאלן נישט פילן מיינע געפילן און זאָלן נישט דענקען אין אזא פאָרם, ווי איך טו עס, און די־דאזיקע אייגנשאפט מיינע פארשאפט מיר אפט אומאַנגענ־מלעכקייט אין א היפשער מאס. איך געדענק די שעהן, ווען איך האָב געמוזט וואוינען ביי אים אין דירה. ער פלעגט א סך רעדן מיט גרייס פארגעניגן, ווייל די לעבנס־פרייד, וואס ליגט ביי אים אין דער נאטור, מאכט אים ליב דאס שמועסן און זייער געזעלשאפט. אָבער מיר, וואָס די מעגלעכקייט זיך צו פארייבזאמען, נישט צו קוקן אויף מענטשן, האט זיך ביי מיר אין יענע אָוונטן גערעכנט פאר א גרויס גליק, וואס האט צו זיך קיין גלייכן נישט. — מיה האט זיך או סגעדוכט, אז מיין געזעלשאפט איז אַ גרויסע לאסט פאר חיימאָוויטשן און אז מייז זיין ביי אָים אין צימער רעגט אים אויף.

זיין דערציאונג איז געווען די דערציאונג פון די שטאָ־טישע „באַלעבאַטישע" קינדער ביז זיינע יוגנט־יאָרן האָט ער געלערנט אין חדרים, און גראָד אין חדרים פון אויסגעצייכנטע מלמדים, מאָדערנע, כמעט לערערס. ווארום זיין פאָטער איז נאָך אין יענער צייט געווען אַ פאַרמעגלעכער מענטש און ער פלעגט צאָלן די מלמדים אַ היפשן פרייז. די העברעאישע שפּראַך און דער גייסט פון יהדות זענען חיימאָוויטשן איינגעאַנצן פרעמד. „איך בין דאָך אַ גוי גמור, בין איך" — דאָס איז געווען אַ שטענדיק ווערטל ביי אים. פון דרייצן־פערצן יאָר אָן האָבן אים פּריוואַטע לערער געלערנט יענע לימודים, וואָס קולטור־מענטשן קענען זיי און האַלטן זיי פאַר נויטווענדיק אין אונזער צייט. זיינע עלטערן, וועלכע זענען דאַמאָלס געווען יורדים, האָבן זייער גאַנצע האָפענונג געלייגט אויף אים: ער וועט באַקומען מאַטורא, ער וועט אַריין אין אוניווערזיטעט, ער וועט ענדיקן — און וועט פאַרדינען געלט. אָדער אָרימעלייט האָבן קיין מזל נישט: חיימאָוויטש עקזאַמענירט זיך אויף אַלע גימנאַזיע־לימודים, איין מאָל און נאָך אַ מאָל — און האַלט נישט אויס. צוליב זיין רוסישן סטיל, האָט ער באַקומען אַ צוויי, און חיימאָוויטש, וועלכער האָפט צו פאַרנעמען ווען־עס־איז אַן אָרט אין דער פּראָגרעסיווער רוסישער ליטעראַטור אַלס פּובּ־ליציסט, פלעגט זיך טרייסטן מיטן פאַקט, וואָס אויך ביעלינס־קיס און פּיסאַרעווס סטיל איז בשעתו נישט געווען געפעלן זייערע לערערס. ווי סזאָל נישט זיין, כאָטש חיימאָוויטש פלעגט איבערצייגן, אַז ער „באַזינגט נישט און באַוויינט נישט זיינע פאַרלוירענע האָפענונגען", האָט זיך זיין דערשלאָגנקייט שטאַרק געלאָזט שפּירן. ער פלעגט דאָך וואַך זיין גאַנצע נעכט, ער פלעגט זיך גאַרנישט פאַרגינען, ער איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ „לאַטיינישן בוכשטאַב" — און זיין גאַנצע מי איז פאַרפאַלן. אָדער פּרובן זיינע כוחות אַ פריש מאָל, ווי ס׳האָבן פאַרלאַנגט די עלטערן, האָט ער נישט געוואָלט — און דעריבער האָט ער אוועקגעוואָרפן די „קלאַסישע חכמה". די עלטערן האָבן אין האַרצן געהאַט פאַריבל אויף אים, אָבער טאָן האָבן

זיי גארנישט געקענט. ער פלעגט זיי אוועקגעבן אַ העלפט פון זיין פאַרדינסט. און די דאזיקע שטיצע זיינע האָט ער געהאַל־טן פאר זיין איינציקע „שוואַכקייט", פאר דער איינציקער זאך, וואס ער האָט נישט געדארפט טאָן: ווען זיין פאטער וואלט זיך נישט פארלאָזן אויף אים, קען זיין אז ער וואָלט זיך געזוכט אַרבעט.

חיימאָוויטשעס פאטער איז איינער פון די יידן, וואָס „זיפצען און טוען גארנישט", אַ מין בעשעפעניש, וואָס איז אפט פאַראן צווישן דעם יודישן „מיטלשטאנד". ער איז אַ מענטש מיט טיף־איינגעגראבענע אויגן, מיט אַ דאר און קליין פנים, אַ באָרד פאנאנדערגעטיילט אויף דער העלפט פון אָפטן גלעטן, און אין האנט האלט ער א גראבן שטעקן. מיט דעם־דאזיקן שטעקן דרייט ער זיך ארום גאנצע טעג צווישן מענטשן און צו זיינע מעשות און פזמונות איז גאר קיין שיעור און קיין ברעג נישטאָ. אומענדלעך זענען די שילדע־רונגען פון זיין פארגאנגענהייט, אָט די תקופה פון זיין גרויס־קייט, ווען זיין שטוב איז פול געווען מיט כל־טוב, און ער איז געווען אָנגעזען ביי אלעמען אין די אויגן, כמעט אַ זעלבסט־הערשער, אינדעראמתן איז היימאָוויטשעס פאָטער אויך פריער נישט געווען מער ווי אַ יונגערמאן אַ באַאמטער אין עפעס אַ געשעפט, וואס באקומט פענסיע פופציק רובל אַ חודש, און איז געוואוינט אויסצופירן מיט אַ שטאָלצער אונטערטעניקייט דאס, וואס די העכערע פון אים הייסן טאן און אויפצוציטערן איבגאנצן, ווען עמיצער פון די קלענערע אָנגעשטעלטע פאָלגט אים נישט. אָבער ווי ס'זאָל נישט זיין — ווען ער האט פאַר־עטלעכע יאָר פאַרלוירן דעם דאזיקן פאסטן, האט ער צוזאמען מיט אים אויך פערלוירן זיין וועג אין לעבן. ער איז אראָפּ, פארבטלט געווארן, ר'האט זיך אָפּגעלאזן, אָנגעהויבן פילאזאָ־פירן, געווארן אַ אָנהענגער פון השכלה, און אנטיילנעמער אין ציוניסטישע פארזאמלונגען און אַ רכילות־טרייבער סיי אויף דער השכלה, סיי אויפן ציוניזם — ווען ער האט עס געפונען פאר ריכטיק. און דערדאזיקער „פאר היכטיק" וואס קומט

זייער אפט, איז נישט בלויז צוליב מאטעריעלן נוצן, נאר אזוי זיך... עפּעס אַ שגעון איז אין אים אריין די לעצטע יארן זיינע. פון דעמדאזיקן „שגעון" ליידן שטארק זיינע שטוביקע, וועלכע זענען אין אַ גרויסער צאָל, באזונדערס די טעכטער, די „כּלות, וואס זענען שווערלעך אויף אַ שידוך", וועלכע באמיען זיך צו פארדעקן פון לייטנס אויגן זייער אָרימקייט דורך אן אריסטאקראטישער, באלעבאטישער פירונג, וועלכע פארבארגען מיטן וויסן טישטוך, וואס אויפן טיש, דאס פעלן פון ברויט. עפּעס אַ לופט דורכגעזאפּט מיט טרערן שוועבט אין דערדאזיקער „אריסטאקראטישער נעסט". „דער משוגענער טאטע" קומט שטענדיק אריין אין שטוב מיט אַ מין אויסגעצויגענעם און משונה'דיקן קרעכץ פון אַ חולה מסוכּן. ווער ווייס, אפשר וויל ער דערמיט בארעכטיקן זיין שולד, זיין ליידיק-גיין. אדער זיין הויזגעזינד האט אים נאך מער פיינט צוליב דעם. זיי האבן אים פיינט, ווייל ק י י ן זאך געפעלט אים נישט ק י י ן עסן שמעקט אים נישט, און ער בייזערט זיך און שילט, און שליידערט אלץ פון די הענט, מאכט אָן געשרייען, זידלערייען, אַ חורבן, געוויינען...

— דו, פייערמאן, קענסט נאך נישט דאס לעבן! — פלעגט חיימאָוויטש, דער זון אויסגיסן פאר מיר זיין הארץ נאך אזעלכע מיני סצענעס — דו קענסט נישט ווי ס'געהער צו זיין די גאנצע אכזריותדיקע אומנאָרמאלקייט, וואס איז אין דער בורזשואזער אָרדנונג און אין איר גייסט, פארשטייסט? אינם גייסט פון בורזשואזן לעבן. קוק זיך נאר צו: מיין פאָטער לייגט מען פאָר אַ באצאָלטן פּאָסטן אין דער חברה „לינת הצדק" — און ער וויל נישט אָננעמען. פארשטייסט? איצט איז זיין לאַגע אַ בעסערע! דו קענסט זיך, אלזאָ, פאָרשטעלן די סצענע, וואס איז געווען ביי אונז אין שטוב נאך דער מעשה. מיין עלטערע שוועסטער האט געחלשט צומלעצט... אָט טאקי דידאָזיקע שוועסטער מיינע... תמיד שרייט זי, אז זי וואָלט בעסער געוואָלט אנטלויפן אין עק וועלט, איינגעשלונגען ווערן אין די ערד, איידער צו זיצן אין אַזא שטוב, און אז דער שדכן

האט איר פאַרגעלייגט יצחק דעם שוסטער, — האט איר כעס גאר קיין ברעג נישט געהאט. דער ערלעכער ארבעטער האט גע־וואגט זי צו באדעקן מיט שאנד, שיקן מאכן איר אַ פאַרשלאג! ניין, די קוק זיך נאר צו: עפעס אַ נישטיקער „קאַמיס", אַ אַנ־געשטעלטער אין אַ קראַם, אויב ער וועט אויסשפרייטן זיינע פליגלען אויף איר, וועט זי עס האלטן פאר אַ גרויס גליק, און אַ שוסטער—נישט. אַמיאָוסע ארבעט... עי, יידן!

און ווען זיין פארביטערונג פלעגט ארויסגיין פון איר פריוואטן קרייז און זי פלעגט ביי אונז ווערן אַן אלגעמיינע טעמע פון אַ שמועס, פלעג איך אראָפלאזן דעם קאָפּ און בא־מערקן שטילערהייט:

— און מיר, חיימאָוויטש?

— וואס מיר?

— מיר — און זענען דען בעסער פון זיי? מיר שרייען: ארבעט! — און וואס איז אונזער שטערונג איינדער־אמתן? מיר ארבעטן דען? מיר לעבן דען נישט קיין ליידיק־גייעריש לעבן, גרייט צו זיין אַ טעלערלעקער און צו באדינען די געלט-זעק?

אין יענער צייט, אין דער ערשטער צייט פון מיין בא־קאנטשאפט מיט חיימאָוויטשן, איז טאָלסטאָי געווען דער נביא פונם מענטש אין מיר. זיינע פשוטע, לאָגישע, פילנדיקע רייד, וועלכע קומען פון טיפן הארצן, זיינע באגייסטערטע אָנ־פאלן אויף דער פארדארבונג פון דער ציוויליזאציע, אויף דער בעל-גאוהדיקער וויסנשאפט, אויף דער פאלשער קונסט, אויף דער פארפוילטקייט פונם געלט-לעבן, — דאס אלץ האט האט אויף מיר געמאכט זייער אַ שטארקן איינדרוק. איך בין דאַמאָלס געווען אַ ייִנגל, ארויסגעטאָן פון דער וועלט, אַ זוכער פונ׳ם אמת; באקאנטע האָב איך געהאט אין אַ קליינע צאָל, צופעליקע באקאנטע; קיין שטענדיקע געזעלשאפט האב איך נישט געקענט האָבן, ווייל איך פלעג מיך מיט אַ פיוון פארייני־זאמען, איך בין געווען שווער צו באקאנטשאפטן, אַ שעמעוו־דיקער ביזן עקסטרעם, אַ שעמעוודיקער צוליב אַ סך אייגנ־

ליבע און גייסטיקער קליינלעכקייט צוזאמענגענומען. אָבער גלייכצייטיק בין איך דאָך אליין געווען אַ קליינע וועלט", אַ באזונדערע וועלט, — און אין דערדאָזיקער וועלט האט געהערשט דער רוסישער שרייבער, וועלכער „האט געטויכט אין גרויסע וואסערן און פערל ארויפגעבראכט". איך האב געזען די קראנקע, פארעקשנטע, שלעכטע, אומגליקלעכע איירָאָפּע, ווי זי דעגענערירט אין אירע זינד... און אָט האט זיך אנטפלעקט אַ נביא פאר די פעלקער, וואס לערנט וויאַזוי צו לעבן, וואס לערנט, אז די „געזעלשאפט" איז נישט מער ווי אַ בונד פון איינצלנע מענטשן, און אויב יעדער איינצלנער מענטש וועט זיך באמ׳ען צו מאכן געוועלטיקן ביי זיך דעם יצר-טוב אויפן יצר־הרע, זיך פולשטענדיק צו פארפולקאָמענען, צו נעמען ווייניק און געבן אַ סך, ליב צו האָבן אלע מענטשן מער, ווי זיך אליין, — דאן וועט דאָך די גאנצע „געזעלשאפט" זיין אַ גליקלעכע און אַ גערעכטע און דאן וועט דאָך נעמען אַ סוף צו אלע פארשאָלטענע פראגן. ביי מיר, וואס איך פלעג זיך תמיד גריבלען אין די אינערלעכקייטן פון מיין נשמה, וואס איך האב נישט געקענט די מיליאָנענקעפּיקע חיה-מאסע, די שרעקלעכע און דערדריקנדיקע, וואס איך האב געזען אלע מענטשן אין דער וועלט אין מיין פאָרם און געשטאלט, און ס׳האט זיך מיר אויסגעדוכט, אז אלע בלאָנדזשען צוליב עמיצנס אַ שולד, — איך, וואס איך האָב זיך נאך נישט צוזאמענגעשטויסן מיט די אלע פאקטן, וועלכע שרייען: „ס׳איז אַ פעלער נישט צום פאריכטן", וואס איך האב זיך איינגעוואוינט צו האלטן פאר אַ באשולדיקער פון דער וועלט און פאר אַ פארטיידיקער פון דער וועלט, — ביי מיר האט זיך די־דאָזיקע תורה אָנגענומען גאָר שטארק. אמת, די פראגע „און דערנאָך?" איז געבליבן אומפארענטפערט, טראָץ דער גאנצער פרייד; אָבער די גרויזאמקייט פון דער פראגע עקזיסטירט בלויז אין דער אָרדנונג, אין וועלכער מיר לעבן; ווארום טאקי, אויב „גאָטס קעניגרייך" וועט זיין די הערשערן אויף דער ערד, וועט דאָך די עקזיסטענץ יעדנפאַלס זיין גוט. דאס

אָריגינעלע שלעכטס איז מיר נאך, ווי געזאָגט, געווען פרעמד. דעריבער האט זיך נאך דאַן נישט דערוועקט ביי מיר אזא געדאנק: וויבאלד די מענטשן „ווילן אויס" פון אייביק אָן צו לעבן אזוי און נישט אנדערש, צו יאָגן זיך נאך נישטיקייט, צו פארקויפן די אייגענע ברידער פאר א גאָלדן קייטל, ארויפ־צווארפן אלע שווערע ארבעטן אויף אנדערע, צו הערשן איינער אויפן אנדערן און צו פארשאפן אומעטום און שטענדיק באדינגונגען פאר יסורים; ווי באלד פון אייביק אָן פירט מען די בעסטע אויפן עשאפאָט, מען פארשטיינט די הייליקסטע מיט שטיינער, מ׳לאכט אָפּ פון די ריינע, און דאס פארשייטע גע־לעכטער, דאס „טריאומפירנדיקע" געלעכטער פון די בלינדע, וואס זינקען הילכט אינדערלופטן, — הייסט עס דאָך, אז די עקזיסטענץ בכלל איז זייער אן אכזריותדיקע זאך, א גראָבע, חיהשע זאך, און די וואס אנערקענען די אכזריותדיקייט און די חיהשקייט פון דער עקזיסטענץ, זענען זיי עס די קראנקע, די בעל־מומ׳ס, וואס ס׳האט פאר זיי גאָר קיין זין נישט צו לעבן, נישט בלויז ווען זיי איז באשערט אומצושליידערן זיך אין כף־הקלע, נאר אפילו ווען ס׳האט זיי אפגעגליקט אנטייל צונעמען אינם בלוטיקן מאָלצייט. יאָ, דאמאָלס האב איך עס נישט פארשטאנען. ס׳איז נאך דאמאָלס נישט געווען אראָפגע־נומען די מאסקע פון דער וועלט... דער עיקר פונם „שלעכטס" איז דאן געווען, אין מיינע אויגן, דאס, וואס איך עס ברויט מיט ציבעלע יעדן טאָג, און וואס מיין ארבעט פאר די מענטשן איז בלויז דאס לערנען העברעאיש — א צווייפלהאפטע ארבעט — און דעריבער האב איך געפרובט זיך ארומצודרייען צווישן די בעל־מלאָכה׳ס אין שטאָט, צווישן די סטאָליערס, שניידערס, שוסטערס, מיטן געפיל פון א מענטש, וואס האט באשלאָסן צו ענדערן זיין גאנצן לעבנסשטייגער, און בעטן זיי, זיי זאָלן מיך צונעמען צו דער ארבעט אלס א לעריינגל. ס׳איז זעלבסט־פארשטענדלעך, אז איך האָב בלויז דערוועקט ביי די בעל־מלאָכה׳ס שטוינונג, פארדאכט און שפּאָט... יאָ, ביי וואס האלט איך? וואוהין בין איך פארקראָכן? זע גאָר, כמעט נישט־

ווילנדיק, האָב איך פאַרלוירן דעם וועג און איך האָב פאַר-צייכנט אַ זייטיקן פאַקט, וועלכן מ׳האט געקענט דורכלאָזן, ווי אַ סך פּו זיינסגלייכן, און באַזונדערס ווען איצט, בעת איך בין ווייט פון בוקן זיך פאַר דער „ארבעט און אירע פּרע-דיקער", קען איך נישט באַלייכטן – דעמדאָזיקן עפּיזאָד אַל-זייטיק. איצט דאַכט זיך מיר, אז ס׳איז געווען אין דעם אַ סך יינגלשקייט און באַרימערישקייט, נאָר מן-הסתם זענען געווען דערין אויך „אנדערע עלעמענטן". אַ קיצור, איך קער זיך אום צו מיין צוגעבונדנקייט צו טאָלסטאָיען און צו מיינע דיסקוסיעס מיט חיימאָוויטשן. דער לעצטער פלעגט זיין מיין קעגנער אין דער הינזיכט. ער האט געהאַלטן פון דער השפלה און פון דער וויסנשאַפט, ער האט אויפגעוויזן זייער נוצן, ער האָט געגלויבט אין פּראָגרעס, וואס וועט קומען, ער האט גע-שריגן, אז טאָלסטאָי איז נישט מער ווי „אַ גראף אַ בעל-תשובה", אַ גראף אויך אין זיין נייער שיטה, אז טאָלסטאָיס פירונג איז נישט אין הסכם מיט זיינע טעאָריעס, אז ער האט ליב די סענסאַציע, אז ער עצהט זיינע חברים-גראַפן, זיי זאָלן ווערן שוסטערס, אָבער וואס זאָלן טאָן, לויט זיין מיינונג, די שוס-טערס, וואס האָבן קיין ברויט נישט? וויאזוי וועט זייער לאַגע אויסגעבעסערט ווערן דורכדעם? חיימאָוויטש איז שפּעטער אַליין געוואָרן אן ארבעטער אין אַ פאַבריק, אָבער געבראַכט דערצו האט נישט טאָלסטאָיס לערע.

ביזאַהער אַ ביסל, וואס איז שייך מיין אַלגעמיינער וועלט. דאָ פלעגט מיין קעגנער דיסקוטירן, ברענגען באַווייזן, ציטירן רוסישע און דייטשישע זשורנאַלן, אויסרופן: מאַרקס זאָגט אין זיין בוך... ענגעלס קומט צום אויספיר אין זיין אר-טיקל... בעבעל האט אויפגעוויזן אין זיין רעדע... אָבער גאָר אנדערש איז געווען דעמדאָזיקן חבר מיינעם באַציאונג צו די אינטערעסן פון מיין יידישער וועלט, די וועלט, וועלכע איז געווען בלויז מיינע און אין וועלכע חיימאָוויטש האט קיין אנטייל נישט גענומען: צו מיינע טראַכטונגען וועגן „די קינ-דער, וואס זענען פאַרטריבן געוואָרן פון זייער פאָטערס טיש",

וועגן דער גרויסער און אויסטערלישער היסטאָרישער טראַ־ געדיע פון אן אַלט פאָלק, וואס גוסט ביי צוויי טויזנט יאר, ברענט און ווערט נישט פארברענט; וועגן דעם קאַמף פון זיינע אידעאַלן און זיין אויפפאסן די וועלט, דעם מענטש און דאס לעבן — מיט פרעמדע וועלט־אנשויאונגען; וועגן זיינע אויסגעצייכנטע זין, וועלכע פוילן אין די קעלערס אָדער וועל־ כע פארלאָזן אים, גייען אַוועק אין אנדערע וועלטן און זיין אָנדענק ווערט פון זייער הארץ פארגעסן; וועגן דער פאר־ אכטונג און אָרימקייט, וואס די גאנצע וועלט טיילט צו דעמ־ דאָזיקן איינגעבויגענעם גאון; וועגן זיין דערוואכן צו אויפ־ לעבונג און דער מעגלעכקייט פון זיין אויסלייזונג און די אויסלייזונג פון זיין גייסט; וועגן זיין ליטעראַטור און זיין געדאנק, וועלכע ווערן צעבראָקלט און צעפּלען זיך... פארשטייט זיך, אז צו קיין רעאַלן, פּראַקטישן געדאנק, דאס הייסט: צום ציוניזם אין גלייכן און אָנגענומענעם זין פון וואָרט, האָבן מיך דידאָזיקע לייכטע טראַכטונגען מיינע נישט געקענט דערפירן. דער אַנטייל, וועלכן איך האָב גענומען אין דער ציוניסטישער ארבעט, איז דאַן געווען אַ באַגרעניצטער און אַ מאָדנער סיי צוליב דעם, וואס מיר פעלן די אייגנשאפטן פון אַ געזעלשאפט־ לעכן טוער, — אַ רעזולטאט פון מיין נטיה צו איינזאמקייט, צו באָבאכטונג און אַנאליזירונג, — און סיי צוליב דעם, — וואס ס'איז אייגנטלעך דאס זעלבע — וואס מיינע מיינונגען וועגן יידן און יידישקייט זענען געווען צו סקעפּטישע. אמאָל פלעגט ביי מיר גובר זיין דער גייסט פון „אַלגעמיינקייט”, פון כלומרשטער דערהויבונג איבער די אינטערעסן פון די פעלקער, שפּראַכן און לענדער, און דאַן פלעג איך זען נישט מער, ווי דראַמעס פון כתם־מענטשן און נישט פון גלידער פון איין נאַציע, וועלכע געפינט זיך אין אַ געוויסער לאַגע. „נאַציאָנאלע אויפלעבונג... יידישע שאַפונג... אַ ליטעראַטור אויף העברעאיש... אידעאַלן פון יידנטום... נאַציאָנאלע דערקענטניש... אַנטוויקלונג אין פאָלקסגייסט”... — דאס אַלץ פלעגט פון מיר ארויספליען ביי אַ געוויסן גייסטיקן צושטאנד און ס'פלעגט דערפון ווערן עפּעס

אָן אומפאַרשטענדלעכער סוד. וואס באגראָב איך מיך אין ווערטער? וואס איז די גרויסקייט, וואס איך זע אין מיין פאָלק? צי דאַרף איך טאַקי באמת זאָרגן פאַר דער אויפהאַלטונג פון דער נאַציאָנאַלער געשטאַלט? עס רירט מיך דען באמת אָן די אויפהאַלטונג פון דער פאַרגעסענער שפראַך? אנהענגער פון טאָלסטאָיען זאָרגן דען פאַר אַזעלכע זאַכן? דער עיקר איז דאָך די אינדיווידועלע פאַרפולקאָמענונג און דאס איבעריקע — דאס זענען דאָך בלויז סאָפיזמען, ווערטערשפילן! די טראַגעדיע פון יידן — דאס איז בלויז די טראַגעדיע פונם שוואַכן אין אַ וועלט, וועלכע פירט זיך נישט־יושרדיק און אומגערעכטיק. ס'איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז דיזאָזיקע „קלאָרקייט“ פלעגט זיך נישט ציען זייער לאַנג, און איך פלעג זיך צוריק אומקערן צו מיינע פריערדיקע מיינונגען. ווי ס'זאָל נישט זיין, דיזאָזיקע זאַכן האָבן מיר פאַרשאַפט יסורים און גייסטיקע ליידן. נישט אַזוי איז געווען מיט חיימאָוויטשן. ער איז טאַקי תמיד גרייט געווען צו דיסקוטירן וועגן נאַציאָנאַליזם און קאָסמאָפּאָליטיזם, אָבער דאס איז אַלץ געווען בלויז טעאָרעטיש און נאָר בנוגע אַנדערע פעלקער; אָבער צו דיסקוטירן מיט זיינע חברים וועגן ענינים פון יידנטום און וועגן ציוניזם האָט ער געהאַלטן לגמרי פאַר איבעריק: דאס זענען אַלץ זאַכן, וואס ס'איז גענוג מיט איין בליק דערזען זייער גאַנצע נישטיקייט, זאַכן, וועלכע זענען שוין אָפּגערעדט געוואָרן בעת די לאַנגע „דעבאַטן“, וועלכע זענען פאָרגעקומען אויף דער גרויסער דיסקוסיע־פאַרזאַמלונג צווישן די ציוניסטן און זייערע קינדער. דאס וואס דורכן ציוניזם ווערט מען נישט געפערלעך פאַר דער מאַכט — דאס אַליין גענוגט דאָך שוין מבטל צו מאַכן דיזאָזיקע אידעע כעפרא דארעא. אמת, וואס ס'איז שייך מיר, פלעגט חיימאָוויטש יאָ אַמאָל האַלטן פאַר זיין פליכט אויפצוווייזן מיר מיין טעות. ווען איך פלעג אָנהויבן רעדן וועגן די איבערלעכע ריסן און וועגן די פאַרבאָרגענע ווידערשפּרוכן, וואס זענען פאַראַן אינם לעבן פון דער יידישער

נאַציע און פונם יידישן יחיד, — פלעגט ער מיך באַלד איבער-האַקן מיט די ווערטער:

— גענוג, פייערמאַן, צו האַקן אומזיסטע פראַזן. מיר זענען דאָך נישט קיין דיכטער. לאָמיר רעדן רעאַל. וואָס? א גרופּע מענטשן, וועלכע רופט זיך „יידן", אָן אָרימע, פאַרשטויסענע, דערשלאָגענע גרופּע, — ווער לייקנט עס אָפּ? ס'איז גענוג נאָר אַ בליק צו טאָן אויף דער סטאַטיסטיק, „וואָס אין „אמת", כדי צו זען ווי סגעהער צו זיין די לאַגע פון דעם יידישן פּראָ-לעטאַריאַט. אָבער — דער ציוניזם!. איך רעד שוין נישט וועגן זיין אוטאָפּישקייט, ווארום אינדערעמתן איז עס דאָך אַ פּול-שטענדיקע אוטאָפּיע און די לאַגע פון דער פּאָליטיק פון איי-ראָפּע און פון אזיע. איך מיין, פון די פאַרבינדעטע מלוכות און פונם טערק... יאָ, אויך אחוצדעם, וואָס דיין ציוניזם איז רעאַקציע, אבסאָלוטע רעאַקציע, ממש רעגרעס, און בכלל — א געלעכטער... איז ווער זענען דען די ציוניסטן? א קליינע צאָל יונגעלייט און בעלי-בתים... כ'וועל קלאָר מאַכן אין גע-דאַנק... כ'מיין דערמיט צו זאָגן: נו, לאָמיר אפילו אָננעמען, ווי דו זאָגסט, אז דער ציוניזם פאַרלאַנגט פון אונז נישט צו גיין יעדן טאָג אין שול אריין, צו פאַלן אויף די פיס פאַר די רבנים און פאַר די „גדולים" און צו אַנטלויפן קיין אזיע, לאָמיר אָננעמען, אז דער ציוניזם שטערט נישט צו טאָן אַנ-דערע וויכטיקע אַרבעטן, און וואָס ס'איז שייך זיין פאַרוויק-לעכונג — לאָמיר אָננעמען, אז ס'וועט געשען א נס, אז די ווירקלעכקייט וועט זיך ענדערן, — פרעג איך דיך: מיט וואָס וועט דידאַזיקע בורזשואַזע אידעע פאַרבעסערן דעם מצב פון אונזער פּראָלעטאַריאַט? איך דאַרף דיר דען נאָך אויפווייזן, אז דער מצב פון די יידן איז אָפּהענגיק נאָר פונם עקאָנאָמישן מצב פון אַלע פעלקער? דו אַליין האָסט מיר פאַרציילט וועגן דעם מצב פון די קאָלאָניסטן אינם „הייליקן לאַנד", אונטערן שוץ פון ראָטשילדן, און דו ווייסט נאָך אויף „אונזערע יונגע כוחות" און פאַרגעמסט זיך מיט ענלעכע עלעגיעס. לעכערלעך! וועגן דעם, ווי עס זאָרגן דיינע בעל־הבתים, די זאַטע ציו-

ניסטן, פאר זייער ליב פאָלק — איז דאָך נישטאָ וואס צו רעדן. און די „יונגע כּוחות״ — ארבעטן זיי דען נישט אין פאָלק אויפצוקלערן עס און געבן אים צו פארשטיין זיין זעלבסט-ווירדע און זיין לאגע אין דער געזעלשאפט? אַ וודאי, דער ציוניזם האט קיינמאָל נישט אויפגעזאָמלט און וועט קיינמאָל נישט אויפזאמלען אונטער זיין פאָן יונגע מענטשן, איבערגע-געבענע צו אידעאַלן! אַז אָך און וויי, מיר פאראטן אונזער פאָלק, ווייל מיר פארשפרייטן נישט די לידלעך פון די שאָ-וויניסטן, ווייל מיר באַשליסן נישט, אז מיר זענען דאס אויסדערוויילטע פאָלק, אָדער ווייל מיר האלטן נישט פון דער „אלטער העבּרעאישער שפראך״ — דאָס לאָזן מיר איבער אונזער בורזשואַזיע, וועלכע זאָרגט פאר אונזער גייסט און נישט פאר אונזער מארגן. ניין, פייערמאן, ס'איז שוין צייט, זאָלסט זיך באפרייען פון דער השפּעה פון דיינע „לשון-קודש״דיקע שריי-בער. „מיר פילן זיך ווי פרעמדע און ווי גרים״ — אַ געלעכטער און נישט מער. דער אמתער אינטעליגענט און דער פשוטער ארבעטער ווייסן דערפון גארנישט. מיר, למשל, איז פרעמד אפילו דער בלויזער געדאנק, אז אין אן אָרט, וואו איך בין געבוירן געווארן און זיך דערצויגן, וואו כ'האב מיך אנט-וויקלט און געלעבט — זאל איך זיך פילן ווי אַ גר! אזוינס קען נאָר אויסטראכטן די ציוניסטישע בורזשואזיע און די אנ-הענגער פון אירע משונהדיקע געדאנלען. וואס נאך? די קנעכטשאפט... די אַסימילאציע... אָבער נאָכאמאָל, וואס דארפסטו די פראזן און דידאָזיקע קלאָגרייד? זאָג: אינדיפערענטיזם... בורסיף, למשל, זאגט, אז ער האט גארנישט צו טאן מיט דער יידישער געזעלשאפט... מילא ווי אים געפעלט! דו זאָגסט. „רוסלאנד״... איך בין גרייט אויך דאָ דיר קלאָר צו מאַכן מיין געדאנק. ביי מיר איז קלאר און זיכער...

ביי חיימאוויטשן איז אלץ קלאָר און זיכער. די צוויי ווערטער „בורזשואזיע״ און „פּראלעטאַריאט״ פארשלינגען אים אינגאַנצן. אלע לעבנספראגן פאלן ביי אים ארונטער אונטער דער פראגע פון ארבעט און קאפיטאל, אדער, ריכטיקער, פאר

אים עקזיסטירט נישט קיין אַנדער לעבנספראַגע. אַלץ גייט בײַ אים אַריין אין דערדאָזיקער פראַגע, וועלכע האָט פאַרשלונגען זיין גאַנץ לעבן. איך, ווי צו מיר, קען מיר נישט אַלץ אַזוי קלאָר מאַכן. אמת, אויך אין מיין לעבן זענען געווען צייטן, ווען איך בין איינגאַנצן געווען פאַרזונקען אין דערדאָזיקער אייביקער פראַגע און איך בין בנוגע איר מיטגעשלעפּט געוואָרן מיט די חיימאָוויטשעס, און דאַן האָב איך געזען אין איר און אין איר לעזונג אַלץ: דעם קאַמף פון יושר און גערעכטיקייט, די אידעאַלע שטאַרקייט, די וועלט-פאַרבעסערונג, דעם פּראָטעסט פונם מענטש און די פאַרקערפּערונג פון זיין גייסט. אָבער צוזאַמען מיט דעם נתפּעל-ווערנדיקן אין מיר פלעגן אויך אויפקומען דער קריטיקער און דער אַנאַליזאַטאָר און זיי פלעגן מיך אָנפילן מיט ספק און אפּיקורסות, און זיי פלעגן מיר באַווייזן אַ סך דאָן-קישאָטיזם, באַגריפן-צעמישונג, וואויל גאַריטעט, מיאוסקייט און לעכערלעכקייט, אויבנאויפיקייט, נאַרישקייט, פאַרבאָרגענעם אומגלויבן, נישט—אויפריכטיקע באַציאונג, אַ מאָדנע און משונהדיקע אונטערטעניקייט לגבי די נישט-יידן, אַ נישט-גוטע באַציאונג צו יעדערן, וואָס געהערט צו אַן אַנדער געזעלשאַפט, דעמאַגאָגיע, אויפגעצוואונגענקייט און די אַנדערע זאַכן, וועלכע זענען אייגנטימלעך פאַרן קאַמף פון אַ באַשטימטער פּאַרטיי. און ס'האָט נישט לאַנג געדויערט, און אַ סך פון מיינע „אַלטע ווערטן“ האָבן זיך גענומען נאָכמער וואַקלען, און באַזונדער דער ווערט פון דער „געזעלשאַפט-לעכער אַרבעט“, פון אירע העלדן און אירע רעזולטאַטן. דאַן האָט זיך בײַ מיר דערוועקט דער שוואַרצער יאוש אין באַצוג צום לעבן, אין וועלכן איך בין געווען אַריינגעטאָן, און דאַן האָב איך דערזען, אַז אויך דערדאָזיקער ענין איז נישט מער ווי די פאַרקערפּערונג פון אָט דעם לעבן גופא.

יג.

חיימאָוויטש באַקאַנט זיך מיט מענטשן גיך און לייכט. נאָר איך בין לכתחלה געווען פאַרמעמד פאַר זיין גייסט, פאַר דעם גייסט, וועלכער פאַרלאַנגט אין אַ געוויסער מאָס אַ „שילד" פון יעדן מענטש, — אַ זאַך, וואָס איך האָב נישט פאַרמאָגט. דער־נאָך האָט ער זיך אָנגעהויבן באַציִען צו מיר ווי צו אַ מאַ־טעריאַל, פון וועלכן עס קען אַרויסקומען אַ גוטער מענטש. „וועסט נאָך לעבן, וועסטו זיך איבערצייגן", צולעצט האָבן מיר זיך באַפריינדעט.

מיר האָבן זיך באַקאַנט איינער מיטן אַנדערן צופעליק. איך האָב מיר געזוכט אַ וואוינונג און אויפן פענסטער פון דער דירה פון חיימאָוויטשעס עלטערן איז געווען אויסגע־קלעפּט אַ שטיקל פּאַפּיר, וואָס האָט אָנגעזאָגט, אַז „דאָ פאַר־דינגט זיך אַ צימער פאַר נישט־פאַרהייראַטע". כ'בין אַריינגע־גאַנגען. דאָס צימער האָב איך, אמת, נישט געדונגען, ווייל דער פּרייז איז געווען פיר רובל. מער וויפיל איך האָב גע־קענט צאָלן; אָבער דאַן האָב איך דאָרטן באַקענט בורסיפן, וועלכער האָט דאָרט געוואוינט אין אַ שיין און גרויס צימער; די־דאָזיקע באַקענטניש האָט מיך דאָרטן דאַמאָלס פאַרהאַלטן אַ ווײַלע און האָט גורם געווען, אַז איך זאָל אַריינקומען אין דער שטוב שפּעטער נאָך עטלעכע מאָל — דערווייל האָב איך זיך דערנענטערט מיט חיימאָוויטשן.

אַלעקסאַנדער סאַמויאילאָוויטש בורסיף איז אַ זון פון אַ קאָמיסיאָנער בורסיף, וואָס וואוינט אין צ., מיין געבורטשטאָט. ער האָט פאַר עטלעכע יאָרן באַקומען מאַטורע און האָט זיך

געגרייט אנצוקומען אין אוניווערזימעט, און אז עס איז אים נישט געלונגען, — איז ער געבליבן וואוינען אין נ. ווארטן אויף א געלעגנהייט. אין דערדאזיקער שטאט האט ער געהאט רייכע און אנגעזעענע קרובים.

דאס איז א יונגערמאן פון א יאר פיראונצוואנציק, א גע-פוצטער, א שטאלצער, א זעלבסטזיכערער, א קלוגער ביי זיך אין די אויגן און אזא, וואס ווייס ווי אויסצונוצן דאס לעבן. ער איז אינגאנצן — א העפלעכער אריסטאקראט אָן איין פגם. זיין פול פנים איז ריין געגאלט, זיין וואוקס איז הויך און שלאנק, זיינע באוועגונגען—אנגענעמע. צווישן די ליפן שוועבט ארום א מין איראָניש, פארשטענדיק שמייכעלע. דערדאזיקער שמייכל איז, אמת, א געצוואונגענער, א געמאכטער, אבער גע-מאכט מיט געשמאק. ער געפעלט יעדערן, ווער עס זעט אים. אויך זיינע שונאים און די, וואס זענען אים מק״א, באציען זיך צו אים מיט אכטונג. און די פרויען — „ווערן פאר אים די כפרה״! די לעבנסלוסטיקע פריילינס נעמט ער מיט זיינע העפלעכע מאנירן, מיט זיין וויץ, מיט זיין צוציענדיקער אָפשטויסנקייט, מיט זיינע גלעטנדיקע אויגן; וואס ס׳איז שייך די אידעאליסטישע מיידלעך, זעען זיי אין אים — לויט זייער אייגנארטיקער לאגיק — דעם גילגול פון פעטשאָרינען. און ער קען אויך מאכן מיינען די, וואס זעען אים, — פארשטייט זיך, וואו מען דארף, — אז אונטער זיין פשוטער, קאלטבלוטיקער, העפלעכער אויסערלעכקייט באהאלט זיך אן אומפארגלייכלעכע גייסטיקע רייכקייט. בכלל פארמאגט אט דער מענטש א פעאיקייט זיך אויסצוצייכענען און צו לעבן.

— יא... — זיצט ער זיך, ווי א גענעראל אויפן שטול, וואס אנטקעגנאיבער מיר, רעדט מיט מיר מיט אן אפיציעלן „טאָן״ און באמיט זיך אויסצוזען, ווי ער וואלט שטארק געדענקט; ער זאגט ארויס עפעס זאצן זייער גיך, אזוי ווי נישט גערן און גלייכגילטיק און ציט דעם „י— —אָ״ — יאָ... אגב, וואס זענט איר אויסן געווען... אייגנטלעך... יא... וואס זענט איר

אויסן געווען, ווען איר האט פארלאזט די רבנישע „קאריערע" און איר האט זיך גענומען צו וועלטלעכע לימודים?

— וואס הייסט?

„וואס הייסט?"... צי פארשטייט איר טאקי נישט מיין פשוטע פראגע?.. יא... איך האב געפרעגט — אויב ס׳איז מיר נאר דערלויבט — צי האט איר גערעכנט אנצוקומען אין עפעס א שולע, צי...

— ניין...

— י— —א... הייסט עס, אז בלויז דער באגער צו צו לערנען האט אייך דערצו באוואויגן?.. יא... פיין... אגב, דאס איז אן אייגנשאפט פון אלע ישיבה-בחורים... און דאס איז גוט...

— גוט?

— פארשטייט זיך!

— מיט וואס?

— „מיט וואס?" — דערמיט, וואס זיי האבן נישט דאס יאגן זיך נאך מאטעריעלע ציל... יא... נו, און דערדאזיקער אידעאלער באגער אייערער איז דערפילט געווארן? ניין?.. פארוואס? אפשר צוליבן מאנגל אין לערער? איך בין גרייט צו דינען. איך האב א סך באקאנטע, לערער.

— נישט נויטיק.

— פארוואס, אויב ס׳איז מיר דערלויבט צו פרעגן?

— כ׳האב איצטער נישט קיין שטימונג צו לערנען זיך.

— לאנגווייליקייט?

— קען זיין.

— יא... וויכטיק... אגב, איך קען פונדעסטוועגן מענטשן, וועלכע ארבעטן א סך פון לאנגווייליקייט...

— מענטשן זענען אויך אין זייער לאנגווייליקייט נישט גלייך איינע צו די אנדערע — פאלט ארײַן חיימאוויטש אין אונזער געשפרעך — כ׳וועל קלאר מאכן מיין געדאנק...

— א דאנק — א דאנק, הער חיימאָוויטש! אויף מיין ווארט, כ׳האב איצטער נישט קיין באזונדער חשק צו פילאָזאָפיע...

— נישט בלויז איצטער! — קען חיימאָוויטש נישט באַהאַלטן זיין צאָרן.

חיימאָוויטש קען שטאַרק נישט ליידן „דעמדאָזיקן פּראַנט, וועלכער האט קיינמאָל נישט קיין איבערקלערענישן, פּונקט ווי ער וואָלט געווען דער סימבאָל פון פולקאָמענהייט. ער באַמיט זיך אויפצווייזן מיט אַלערליי אַרגומענטן און מיט שטאַרקער התלהבות דשם טעות פון דער מיינונג, אז בורסיף איז נישט קליינלעך. אדרבה, ער איז אַ קליינלעכער, אַ נידעריקער מענטש, אַ טעמפּער, ער האט ליב בלויז זיך! ער פּאַראַכט אויך בלויז אַזעלכע, צו וועמען ער דאַרף נישט אָנקומען.

חיימאָוויטשעס באַציאונג צו מענטשן צייכנט זיך נישט אויס מיט קיין איבעריקער מעסיקייט. ער האַלט טאַקי, אז ער האָט אַ „מאַטעריאַליסטישע" אויפפאַסונג אויף דער וועלט, און פונדעסטוועגן איז ער גלייך ווי אַ סך פון זיינע מאַטעריאַליסטישע לעכערס, וועלכע האָבן אַליין מקריב געווען זייער לעבן אויפן מזבח פון זייערע מייגונגען, ער גלויבט אין דער הייליקייט פונם קוואַל פון זיינע אמתן...

מיך קרוינט ער אַמאָל מיט דער קרוין פון „אַ פּאַראַדיע אויף אַ דיכטער", דאס הייסט, אַ מענטש, וואָס ס'איז נישט קיין דיכטער — נאָר ער פאַרמאָגט אַלע פאַרדאָרבענע מידות פון די דיכטער...

יד.

עס דערמאָנען זיך מיר, אָדער, ריכטיקער, איך דערמאָן זיך איצט עטלעכע סצענעס פון יענער צייט, ווען איך בין נאך געשטאַנען אויף דער שוועל פון לעבן, נאָר ווען לויט אַלע איינדרוקן, וואס איך האָב מיר שוין איינגעשאַפט פון לעבן, האָב איך געמיינט, אז איך קען באַשליסן: אַך דאַרף נישט זיין, און לכל הפחות (אָדער באַזונדערס) איך און מיינסגלייכן. יענע צייט איז ביי מיר געווען אַ תקופה פון צאַפּלען זיך צופוסנס פונם באַרג, וואס באגראָבט יעדע זאך, וועלכע איז נישט נוטה אויף אַ גרינגן אופן צו חיהשער צופאַסונג. איצט, דאנקען גאָט, ווייס איך, אז דער גרויסער ווערט פון דער צופאַסונג אַליין איז נאָך אַ צווייפלהאַפטער און אז אויך דער שרעקלעכער באַרג גופא איז, סוף־כל־סוף, נישט מער ווי — נאַרישקייטן! אַבער אין יענער תקופה, ווי געזאָגט, האָט עס ביי מיר אַנדערש אויסגעזען. פון איין זייט איז געווען אַן אַבסאָלוטע שרעק פאר דער גרויליקייט פון דער גראָבקייט און חיהשקייט, וואס אין לעבן. און פאר דער גרויליקייט פון דער ווייכקייט און הילפלאָזיקייט, וואס אין מיין וועזן, און פון דער צווייטער זייט, פלעגט אויך טרעפן, אז איך פלעג זיך באַמיען איינרעדן, זיך אָדער אַנדערע אָפּנארן, אז איך האַלט נאָך אינמיטן וועג, אז איך האב נאך טאקי נישט געפונען מיין לעבנסצוועק — אָבער עס וועט קומען דער טאָג, יענער געהאָפטער טאָג!

פערסטנטייל האב איך קיין דירה נישט געהאט, און אין די נעכט פלעג איך שלאָפן אין חיימאָוויטשעס וואוינונג אויף דער ערד אדער אויף צונויפגערוקטע שטולן. איך פלעג אויפשטיין אינדערפרי, כ׳פלעג אָנטאן מיינע טראַנטעס מיט אַ באַוועגונג פון אַ מענטש, וואס טוט אַ לגמרי איבעריקע זאך. איך פלעג בלייבן זיצן אליין אין חיימאָוויטשעס צימער, ווען ער פלעגט אַוועקגיין אויף זיינע „לעקציעס״, כ׳פלעג מיר אַרומשפּאַצירן איבער דער לענג און איבער דער ברייט פון צימער אָן אַ סוף און אָן אַ מאָס. איך פלעג פארמאכן די אויגן מינוטנווייז און זיך אָנלענען אָן וואַנט, אונטערמורמלען אדער אונטערזינגען אָפּגעהאקטע שטיקלעך זאצן. כ׳פלעג זיך פּלוצלינג אויפהויבן און צוועקגיין אָן קיין שום נויטווענדיקייט, אַריינקומען צו עמיצן פון אונזער חברה, אריינקוקן צופעליק אַ ביסל אין עפּעס אַ בוך, אַ בלעטער טאָן עפּעס אַ צייטונג, כאַפּן אַ שטיקל ברויט אָדער אַ קאלט גלאָז טיי — און ווידעראמאָל זיצן אין חיימאָוויטשעס צימער.

אין אָוונט פלעגט חיימאָוויטש צוריקקומען פון דער אַרבעט אין דער געזעלשאַפט פון פריילין לערנער, און ער פלעגט מיך טרעפן אויסגעצויגן ווי אַ קלאָץ אויף דער סאָפקע ביי אים אין צימער. דאמאָלס פלעגט ער זיך צוכאַפּן צו מיר מיך אויפצומונטערן און מיר זאָגן מוסר מיט אַן ערנסט פּנים („און מיטן אנערקענען זיין איבערשטייגן מיך״ פלעגט מיר דאן דורכלויפן אין געדאנק): איך בין אַן אלטער; איך בויג דעם קאָפּ פאר דער צייט; צי וואָלט דען עמיצער געגלויבט, אז איך בין נאך קיין צוואַנציק יאָר נישט אַלט? ער שווערט ביי זיין לעבן, אז ס׳איז גערעכט געווען דער מחבר פונם אַרטיקל אינם לעצטן נומער פונם זשורנאַל, וואס ער האט ערשט נישט לאנג געלייענט; מיר דארפן לאָזן פאר אנדערע, זיי זאלן נאך אונזער טויט קלאָגן אויף אונזער לעבן, וואס איז אַוועק מיט גאָרנישט; אָבער מיר אַליין דארפן ארבעטן און קעמפן, ארבעטן און קעמפן; און ווער עס בייט ארום און

קלאָגט און האַלט זיך פאַר אַ „שברי־פּלי״ און ווערט באַזיגט דורכן לעבן—יענער איז אַ שמאַטע, אַ פולשטענדיקע שמאַטע.

אויף זיין פנים לויפט דורך אַ שמייכל, וואָס איז געקומען פונעם געדאַנק, אַז ער רעדט „הויכע זאַכן״, אמתדיקע רייד, ריייד, וואָס מאַכן אַן איינדרוק און ברענגען נוצן.

דער רעדנער מונטערט זיך אויף, זעצט זיך לעבן מיר און הויבט מיך אָן שאָקלען מיט אַ פריינטשאַפטלעכער אויפגערעגטקייט און מיט אַ גוטן מיין מיך פאַנאַנדער־צעטרייסלען און אויפוועקן די לעבנסקראַפט, וואָס אין מיר. זיין אָנריר פאַרשאַפט מיר אין דער מינוט אַ שרעקלעכן ווייטיק, כמעט אַ פיזישן. איך באַהאַלט מיין פנים און שטאַמל:

— פאַראַן מאָמענטן, מאָמענטן... איך דאַרף דיר זאָגן... אַליינקייט... אַ מענטשלעך פנים רעגט אויף... דערוועקט עפּעס אַ פריינטשאַפט... כ'דאַרף דיר זאָגן... דו... חיימאָוויטש... ווען האָב איך אַ חוץ דיר?.. מער ווי אַ ברודער... נו... פונדעסטוועגן...

— ע', פייערמאַן, הער אויף מיט דיינע נאַרישע פּלוידערייען! כ'וועל דיר עצהנען, ברודער, איבערצולאָזן דיין פּעסימיזם פאַר בורזשויען און פירשטן, וועלכע פילן זייער אונטערגאַנג און סוף. זאָלן זיי, די אַריסטאָקראַטן, זיין ניטשעאַנער, דעמאָניסטן, סימבאָליסטן, פּעס־מיסטן און אַפילו אַנאַרכיסטן. אָבער וואָס האָב איך צו רעדן, אַז אויך דו, דו, דער פאָלקס־מענטש, וואָס דאָס לעבן איז פאַר דיר נישט קיין אַ געגעם שפּיל, נאָר אַ שלאַכטפעלד, אַ פאַבריק, ווי באַזאַראָוו זאָגט, — וואָס זאָל איך רעדן, אַז אויך דו הויבסט אָן צו קראַקען, ווי אַ קראָ: „אַ מענטשלעך פנים... כ'האָב נישט ליב קיין מענטשן... „זיי פאַרנעמען אונזער אָרט״... מאַסע... אַליינקייט״... ניין, וואַרף אַוועק דיין מרה־שחורה — און ווער אַ מענטש. איך לערן דיך דאָך אויך נישט צו זיין אַן אונטער־טעניקער, אַ צופרידענער. איך בין דאָך אויך נישט קיין געצערטלט קינד. אָבער מיין אומצופרידנקייט איז אַ פּראָטעסט־געפיל, אַן אויפשטאַנד און נישט קיין יאוש. פאַרשטייסט? אָט וואָס איך זאָג: דו

ביסט ווייט פון לעבן; דו לעבסט גאָרנישט... איך בין דאָך זיכער, אז דו האָסט געווים נישט געלייענט דעם ארטיקל, וואס איך האב דיך היינט אינדערפרי געהייסן איבערלייענען. אומוויסנדיקייט, הונגער, ארבעטלאָזיקייט, קרענק... אַ שרעק! — נו, און וואס דארף מען טאָן, לויט דיין מיינונג? — פרעג איך מיט אַ מין פארבאָרגענער שטימע.

וואס מ׳דארף טאָן? — אַ גוטע פראגע!

— נו, נו, זאָג, זאג... אדרבה, פארלייקן נישט פון מיר, אויב דו ווייסט...

— צי איך ווייס? אַ וודאי ווייס איך! „וואס מ׳דארף טאָן״ — אַ גוטע פראגע, אַ קלוגע פראגע! אָרימקייט און אומוויסנדיקייט — וואס מ׳דארף טאָן? מ׳דארף טאָן!.. אַ וודאי ווייס איך וואס מ׳דארף טאָן...

איך לאָז אראָפּ די אויגן, די לערנער, וועלכע זיצט די גאנצע צייט און הערט זיך איין, באמערקט, אז איך בין באמת דעמדאָזיקן אָוונט „שוואך״ נישט צום אריבערטראָגן.

— „אין דעמדאָזיקן אָוונט״ — האָט זי איבער חיימאָוויטש — שטענדיק איז ער אזא, א גריבלער און א ווייטער פון לעבן... וואס איז דאס פאר א פראגע?.. מ׳דארף טאָן אלץ, וואס מיר קענען... נו...

— מ׳דארף טאָן... — פרובט אויך די לערנער — מ׳דארף אויפקלערן די מאסע... מ׳דארף זי בילדן... אפשר ניין?

— דאס אויך, דאס אויך!.. אָבער דער עיקר — ברויט! ברויט! בלויז די בורזשויען — די פיליסטערס האבן ליב צו זאָרגן פארן גייסט פון דער מאסע, פאר איר מאָראלישן צושטאנד, פאר איר חלק אין גן־עדן — און צו פארגעסן אָן איר מאָרגן. דיינע ציוניסטן, למשל, וועלכע זאָרגן שטארק, אז די מאסע זאל קענען די אלטע העברעאישע שפראך, זי זאל איר דאַוונען אין בית־מדרש אריין... כא־כא, עמיצער האט געזאָגט: „די בורזשואזיע האלט זייער טייער דאס חתונה־האבן און דאס לעבן פון די היילינקע״. אן אויסגעצייכנטער אַפּאָריזם! אבער דו, פייערמאן... דו וועסט דאָך גישט זאָגן, ווען

די וועסט איבערלייענען דעם פאקט, אז צען טויזנט גרופן-ארבעטער גייען אויס פון הונגער: „טאָ וואס גייט עס מיך אָן?" דו ביסט דאך נישט הער בורסיף, דער געהויבענער אינדיווידואליסט, דער טייוול זאל אים נעמען... וואס לאכסטו?..

איך פארגראָב מיין פנים אין דער ערד.

— בורסיף? דאס איז דאך דער געלער מיט די וואָנצעס? — זאגט די לערנער — ער איז באמת אן אומאַנגענעמער מענטש... אן עגאָאיסט...

— אן אומאנגענעמער — און אן אַנגענעמער... פאר יעדער חוהס טאָכטער, לכל הפחות...

די לערנער מאכט אַ מינע פון אויפרעגונג, צוליב מיין באמערקונג.

זי איז א מיידל פון העכער צוואנציק יאָר. זי איז אַ געבוירענע אין א קליינשטעטל. ערשט אַצוויי יאָר, אז זי וואוינט אין נ. אירע עלטערן זענען קרעמער... זי איז אַ קליינגעוויקסיקע. אויף איר מאָגער פנים. וואס איז ווייס, ווי אפגעשיילטע קארטאָפל, זעען זיך שפורן פון אָרימען לעבן. אויף איר אויסערלעכקייט גיט זי נישט אכטונג. אירע געזיכטשטריכן זענען גלייכע און אָפענע, אבער זיי פארמאָגן אבסאָלוט נישט יענע ווייכקייט און צערטלעכקייט וואס ביי די טיפישע פרויען. איר שטימע איז אויך עפעס ווי הייזעריקלעך און נישט-ווילנדיק מאכט זי זי נאך גרעבער, מער ענלעך צו חיימאָוויטשעס שטימע. דער לעצטער איז איר „בעל משפיע", איר „אנטוויקלער", כלומרשט, וואס ציט זי ארויס פון דער פינצטערניש אין דער ליכטיקייט אריין. א לענגערע צייט האָבן זיי געוואוינט אין איין א יין דירה, אין צוויי צימערן איינער לעם אנדערן, און זיי פלעגן לייענען צוזאַמען ביז שפעט אינדערנאכט, „נישט רעכענענדיק זיך און האלטנדיק זיך העכער פון די רכילותן פון די בעל־הבתים און זייערע שכנים". און ווירקלעך, זייערע באַציאונגען זענען געווען אוממעגלעך, זיי זאל נישט זיין קיין „ריינע". לויט חיימאָוויטשעס מיינונג, אליין האָבן דידאזיקע באציאונגען געקענט דינען אלס מוסטער פאר די

באַציאונגען, וואס דארפן זיין צווישן מאן און פרוי. די באַקאנטע הענשערישקייט, וואס ס'איז געווען אין זיין באַציאונג צו איר, האט חיימאָוויטש גארנישט באַמערקט. צייטנווייז איז אויך געווען אומאנגענעם דאס אונטערשטרייכן פון זיין טרעטן אויפן אַנגענומענעם עטיקעט. אָבער אין אלגעמיין האט דערדאָזיקער בונד געווירקט צום גוטן אויף חיימאָוויטן. ער איז געווען פאר דער לערנער, „דער איינציקער מענטש", און ער האט באמת געטאן פאר איר אלץ, וואס ס'איז געווען אין זיינע מעגלעכקייטן. אין איר געזעלשאפט איז זיין שארפזין געווען געלונגענער; און אויך זיין איבערגעגעבענקייט צו זיין אידעאַל איז געווען, ווען דאס דאָזיקע מיידל איז געווען מיט אים, אַ באַשטענדיקערע.

אַרום האלבער נאכט טרינקען מיר טיי און מיר בייסן עפעס איבער. „וויפיל די זאָלסט נישט פילאָזאָפירן — און דאס עסן איז אַ גרויסע פראגע". חיימאָוויטש עסט נישט קיין מאַכל פון לעבעדיקע באַשעפענישן אדער — אויף זיין שפראך — „ער האלט פאר מיאוס און פאר נישט־דערלויבט צו עסן געהרגעטע וועזנס". די לערנער ברענגט פון קראָם ברויט, שטעלט אַוועק דעם טשייניק אויפן טיש — און מיר עסן און טרינקען זאַלבעדריט. איך און די לערנער קייען דעם צוקער און דאס ברויט און זופן די טיי — און חיימאָוויטש קייט, זופט און רעדט. ער „דערקלערט אַ געדאנק": ער זידלט די פּחדנים, וואס פארדעקן זייער צעקראָכנקייט מיט אַ מאסקע פון סקעפּטישקייט און גריבלערישקייט. ווי קליין און נידעריק זענען זיי! זיי פארגעסן דעם צער פון דעם רוב און זיי זענען זיך עוסק בלויז מיט זיך אליין, מיטן אַנאליזירן זייערע קליינלעכע געפילן, נישט פרובנדיק צו קעמפן פאר זייערע רעכט. די לערנער שווייגט, זי הערט זיך איין מיט שטארקער אויפמערקזאַמקייט. און מיר פונדערזייט דוכט זיך אויס, ווי זי וואָלט גערעדט: „זע, חיימאָוויטש, אז איך הער אויס אלע דיינע רייד, אז איך גלויב אין אלץ, וואס דו זאָגסט ארויס פון דיין מויל, אז איך בין איינשטימיק מיט דיר אפילו, ווען איך

פאַרשטײ נישט; אמת, איך האָב זיך נאָך נישט אַנטוויקלט, עס פעלט מיר נאָך אַ סך, אָבער ס'איז דאָך דיר נישט אומ־באַקאַנט, אז איך באַמי זיך אַלץ צו פאַרשטײן". נאָך אונזער עסן נעמט זי אַ היים עפּעס אַ בוך צום לײענען און זי גרײט זיך אַוועקצוגײן. חײמאָוויטש באַגלײט זי טראָץ איר בעטן אים, — נאָכדעם, ווי זי האָט גובר געווען די שרעק צו גײן אַלײן און ווי זי האָט באַוויזן איר ווילן צו זײן נאָך אַ ווײלע אין זײַן געזעלשאַפט, — אז ער זאָל זיצן אין שטוב און זי וועט אַלײן טרעפן אַהײם. אז ער קערט זיך אום, רעדט ער וועגן איר. ער האָט אין איר נישט קײן טעות, ער איז נישט פאַרבלענדט צו מײנען, אז זי איז באַשאַפן געוואָרן פאַר עפּעס גרויסעס. ער ווײס, אז זי איז פון דעם „מין מענטשן, וואָס לאָזן זיך באַווירקן", אז איר כּוח צו פירן דעם לעבנקאַמף איז אַ קלײנער, אז איר אורטײלונג־קראַפט איז נאָך ווײניק אַנטוויקלט; אָבער ווער וועט עס נישט מודה זײן, אז זי איז אַן אויסגעצײכנטע, אַ פײנע, אַן אָרנטלעכע? ווער וועט עס נישט בתּפֿעל ווערן דערפון, וואָס זי האָט פאַרלאָזט אירע עלטערן און איז געקומען אין אַ פרעמדער שטאָט אַרײן צו לײדן הונגער און אָרימקײט, בלויז דערפאַר זי זאָל ווערן זעלבסטשטענדיק און זיך פאַרפולקאָמענען אין די לימודים? און מיר שטרעבן צום העכערן און צום בעסערן!.. און מיר לעבן דאָ!..

און מיר ראַנגלט זיך אַ שטיפערישער חשק זיך צו רײדן מיט אים, און איך הויב אָן מיט אַ מין ערנסטקײט און מיט אַ „טאָן" פון אַ דינער און טיפער פילאָזאָפיע צו „דערקלערן", אז די מענער פאַרלאַנגען תּמיד פון די פרויען, זײ זאָלן זײן לעבעדיקע בלומען, דער סימבאָל פון גליסטונג, פול מיט „ווײבלעכקײט", אז מיר פאַראורטײלן דאָס פוצן זיך און דאָס קאָקעטירן בלויז מיט דער צונג, און דאָס געפיל, וואָס דו פילסט, ווען אַ נישט־שײן מײדל באַמיט זיך דיך צוצוציען, איז זײער ענלעך צום געפיל, וואָס דו פילסט, ווען אַ נישט־מיאוס מײדל ווײס נישט, ווי צו פאַנגען דײן האַרץ...

— אָט די לערנער... למשל.. זי פאַרמאָגט להלוטין נישט די פעאיקייט...

— און דאס איז איה לויב! — שרייט אויס חיימאוויטש...

— ברען נישט. פארשטייסט נישט, וואָס איך מיין. איך וויל נישט זאגן דערמיט, אז איר פעלט פולשטענדיק די זאך, וואס אָן דעם איז אוממעגלעך, אז זי פערמאָגט לגמרי נישט פארשיידענע מינעס און באוועגונגען. איך זאָג בלויז...

חיימאוויטש הערט ערנסט אויס מיין רייד, ער שלינגט זיי כמעט, אָבער פלוצלינג ווער איך אליין שטיל און צי זיך אויס אויף דער סאָפקע. אין קאָפּ ביי מיר איז נישטאָ קיין שום געדאנק, קיין שום דערמאנונג, קיין ברעקל פארלאנג. אין מיין הארץ איז א פוסטקייט, א נישטיקייט, אן אבסאָלוט מידקייט, א באוואוסטזיין, אז ס'איז נישטאָ קיין באדערפעניש אין מיין אָטעם, אז מיין קלאפן מיט דער צונג איז א נארישקייט. אין מיין הארץ איז א חיה'שער ווילן, אז ס'זאל נישט געשטערט ווערן די שטילקייט, די רו, אז איך זאל קענען ליגן און שווייגן. מינוטנווייז פאל איך אריין אין א מין גסיסה — דרימל, און דאן קומען זיך צונויף אלע פאסיקלעך און פינטעלעך, וואס זענען פאראן או'פין אויסגעמאָלטן פאפיר, וואס איז אויסגעקלעפט אויף די ווענט פון צימער, און צעשטרייען די בילדער אין מיין מוח. אָבער חיימאָוויטש, וועלכער זיצט און לייענט און ביי אים אין מוח ווערן געבוירן פערשיידענע זאַכן און ענינים, וועקט מיך פאנאנדער און „דערקלערט מיר זיינע געדאנקען".

— צו וואס אלץ ס'איז מסוגל דער מענטשלעכער מוח! דאס דערמאגט מיך די ריכטיקייט פון דיינע רייד וועגן דער באגרינדונג פונם פ א ק ט... יעדער דענקער דערקלערט דעם פאקט און זיינע באווייזן אויף אַזא אופן, צו וועלכן ער איז נוטה. אבער וואָס ליגסטו שטום, ווי א שטיין? איך וויל דאָך הערן דיין מיינונג. אדער אפשר ביסטו געוואָרן א גובערנאטאָר און ס'פאסט דיר נישט צו רעדן מיט מיר? וואו אַהין איז אוועק דיין פילאָזאָפירן פון ערשט א מינוט צוריק? זאָג מיר

נאָר דיין אמת׳ע מיינונג, אָבער אינגאנצן אויפריכטיק. פּינ׳ס עגאָאיסטישן שטאנדפּונקט...

— אָבער אין נאמען פון אַלטרואיזם — לאָז מיך אָפּ...

— ניין! דו טראכסט אוודאי איצטער וועגן העברעאישע ספרים, „צו וועלכע דו האָסט א געוויסע ציאונג״, און דעריבער קען מען צו דיר נישט צוקומען. אָבער אויך מיין איינאונאיינציקער אידעאַל איז דאך — אז אלע מענטשען פון דער וועלט זאָלן קענען די אלטע העברעאישע שפּראך. דאס איז זייער נויטיק. און אויף דיין בוך אין דערדאָזיקער שפּראך ווארט איך, ממש כ׳גיי אויס ווארטנדיק... שרייב, שרייב אָן פייערמאַן, עפּעס א בוך אויף העברעאיש, באזונדערס עפּעס פון לעבן, און איך פארזיכער דיר, אז דו וועסט דערמיט ברענגען דעם נוצן פון... פון...

— פון אלע ביכער...

— אָ, דער פּעסימיזם — דאס איז אינטערעסאנט: שרייבן העברעאיש און זיין א פּעסימיסט. נו, איך בין איצט גאר נישט אָנגעברייט אויפצוהויבן א יאָמער אין א קלאָג. ניין, אינדער־אמת׳ן, פייערמאן, זיי מודה דעם אמת, זאָג אויפריכטיק, אָן ארויסדרייענישן, שרייבן זשארגאָניש — איז נאָך צו פארשטיין! יאָ, טאקי א געמישטע שפּראך, און אונזערע קינדער וועלן אפילו נישט וועלן קענען דידאזיקע שפּראך, אלע באמיען זיך אויסצולערנען די לאַנד־שפּראַך — אַ פּאַקט!), אָבער, ווי ס׳זאָל נישט זיין, דערווייל רעדט מען אויף איר, און פאַרשטייט, אז די, וואָס ווילן ווירקן אויפן פאָלק, וואָס רעדט אויף דער שפּראַך... ווארום די ליטעראַטור — דיר אויף צעפּיקעניש — ווירקט אויפן לעבן... וואָס פאַר א ווירקונג? — אַ קלוגע פראַגע! גוטע ביכער ווירקן צום גוטן; ביכער פון „פיליסטערס״, בורזשואַזע ביכער קילן אָפּ די נשמות און די הערצער, און פארזייען רעאקציאָנערע געדאַנקען. און היות ווי דער שרייבער פייערמאַן איז נישט קיין פיליסטער, דאַכט זיך, דאַרף מען האָפן... אָך, אַנטשולדיק, כ׳בעט דיך איבער! כ׳האָב פאַרגעסן, אז ווען דיין מרה־שחורה פאַרשטאַרקט זיך, ביסטו אַ קעגנער פון אַלע „גע־

שריבענע אמת'ן": און באַזונדערס, אויב דו ווילסט זיין אַ שריי־בער, און זעלבסטפאַרשטענדלעך, פון די „אויבערשטע", דאַרפסטו שרייען קעגן די ביכער, דאַרפסטו זיין אַ תלמיד פונם אַריס־טאָקראַטישן ראַדיקאַל, אָדער, ריכטיקער, פונם ראַדיקאַלן אַריס־טאָקראַט פרידריך ניטשע — נעמט אַראָפּ די היטלען! — „נאָך איין הונדערטער לעזער — און דער גייסט איז ממילא אויסגעהיילט"... אָבער אוי, פייערמאַן, פייערמאַן! ווען דו וואָלסט זיך פאַר־טראַכט, ווי דידאָזיקע הערן לייגן! זיי טוען שרייען קעגן דער שרייבעריי — און זיי שרייבן; זיי פאַראַכטן די פרעסע, די מאַסע, די לעזער — און מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ שטעלן זיי אָן די אויערן צו הערן די מיינונג פון עולם וועגן זיי; זיי שרייען, אַז זיי שרייבן פאַר זיך — און זיי דרוקן! שדים און גייסטער... איבערמענטשן... כאַ־כאַ־כאַ... דו ווייסט, פייערמאַן? פייערמאַן, אַ, פייערמאַן! העברעאישער שרייבער, שטיי אויף, הער נאָר! דיין פאָראורטייל וועגן העברעאיש, וועגן יידנטום א. א. וו. א. א. וו. וואָס איז פאַראַן אין דיר צוזאַמען מיט דיין סקעפּטיש־קייט און פעסימיזם (ליפערט דערקלערט גוט דידאָזיקע דער־שיינונג), דערמאָנט מיך די לאָגיק פונם ענגלישן בוך, וואָס איך לייען איצטער. ניין, אַ גלייכע לאָגיק! דער אוטיליטאַריזם און דער קאָנסערוואַטיזם זענען צווילינג־ברידער... דו הערסט!

— כאַפּט דיך דער טייוול מיטן מיליטאַריזם און קאָנ־סערוואַטיזם צוזאַמען!

חיימאָוויטש איז זיך אָן מיר נוקם פאַר דידאָזיקע רייד, און נעמט זיך דערנאָך ווידער צו די געהויבענע זאַכן און דער טייוול נעמט מיך.

טו.

אין צייטן אַזעלכע, ווי איך האָב אָקאָרשט באַשריבן, פלעג איך מיך זייער פייניקן און פלעג האַלטן פאַר אַנידער־ריקייט פון מיין זייט וואס מיין מאַטעריעלע לאַגע ווירקט אויף מיין גייסטיקן צושטאַנד. אָבער אין אַזאַ צושטאַנד האָט זיך מיין גייסט געפונען אויך אין די מערסטע טעג פונם לעצטן זומער, וואָס איך האָב געוואוינט אין .N, כאָטש אין דער־דאָזיקער צייט האָט מיר נישט געפעלט נישט קיין דירה, גישט קיין ברויט, נישט קיין בגד.

אָוונט־צייט. די היץ פון דער לופט ווערט קילער און אָנגענעמער. די הימל־בלויקייט, וועלכע איז באַזוימט פורפור און גרין, הילט זיך איין אין אַ קלאָרן און דורזיכטיקן דינעם נעפל. די זון, וועלכע שימערירט אין דערהויבענער שלוה ווערט גרעסער, רויטער און טונקעלער. דורכן פענסטער, צו וועלכן איך קום אָפט צו, ארומגייענדיק אין מיין צימער פון ווינקל צו ווינקל, זע איך דאָס לעבן: אַ מאַסע מענטשן פאָרן, לויפן, יאָגן, שטויסן זיך, שרייען. קראָמען און פאַרקויף־טישלעך. אין זיי און לעם זיי — ווייבער איינגעשמירטע אין נאַפט און דזיעגעכץ און מנווולדיק קליינוואַרג. גרויסע יידן, וואָס פאַר־קויפן באָב און אַרבעס. מויערן, תפיסות, פילאַנטראָפישע הייזער, קאַזאַרמעס, קלויזן, טורעמס פון קריסטלעכע געבעט־הייזער און הויכע קוימענס פון פאַבריקן. און פונדערווייטנס — דער שטאָט גאָרטן, דער שפּאַציר־גאָרטן, ער איז באַזייט מיט ווייסע היט. אהין איילט איצט אויך די טאָכטער פונם באַלעבאָס פון מיין וואוינונג, וועלכע האָט אָקאָרשט פאַרענדיקט דעם פיינעם ראָמאַן און איצט פודערט זי זיך.

און אין די איבעריקע צימערן זינגט דער בלאַנקענדיקער סאַמאָוואַר זיין ניגון פון ווערטן אויפן באַלעבאָס פונם גרויסן מאַנופאַקטור-געשעפט, וועלכער וועט אינגיכן קומען טרינקען טיי. די קליינע שטוביקע מיידעלעך צוויטשערן און קרימען די פנימער, נאָכמאַכנדיק, שפּילנדיק זיך, די גרויסע פריינדנס פון זייער עלטערער שוועסטער. דאָס יינגל, דער שילער פון דער קאמערץ-שולע, שטיפט אַרום, אַמפּערט זיך מיט דער מוטער און שפּאַט-נאָך אירע שטראָפרייד, אָבער באלד דער-שרעקט ער זיך פאַר די טריט, וואָס הערן זיך אין קאָרידאָר און ער נעמט זיך צוריק צום חשבון און צום סינטאַקסיס. די דיקע, צעגאָסענע מאַדאַם, וואָס איז מיד געוואָרן פרעג-לעגדיק אַ גאַנצן טאָג, קרעכצט. די רוסישע דינסט נאַשט מיט אַפּעטיט זיסוואַרג און פוצט זיך אויס אין איר „קעכטע", כדי אינאָווענט אַרויסצוגיין אין טויער אַריין און זיך ווייזן פאַר דער וועלט.

בלויז ביי מיר אין צימער איז אַלץ נישטיק, צעקראָכן, אָפּגעשטאָרבן...

אַ שטיקנדיקע שטילקייט...

אַ ווערימל נאגט מיין האַרץ אָן אויפהער, אָן אַ סוף...

און אין מיין פוסטן מוח וואַקסט אַ באַרג פון פוי-לעניש — און אויפן באַרג ווידמענען זיך ווערים... אַלע קלאָגן זיך אויף דער לאַנגווייליקייט, קלאָגן זיך און זוכן מיטלען, וויאזוי זי צו פאַרטרייבן... זיי זוכן און מיינען, אז זיי וועלן געפינען... בעלער, טענץ, צירקן, טעאַטערן, ביכער... פאַרשאָלטן זאָלן זיי ווערן...

„אין דעמדאָזיקן לאַנגווייל וויל איך אַליין זיין" — דערמאָן איך זיך דעם ווילן פונם דיכטער. אָבער אין דער טיפעניש פון מיין נשמה, נאָך טיפער פונם אָרט, וואו ס'באַ-האלט זיך דער פארלאנג צו זיין אליין, רודערט עפּעס אַ שאָטן פון אַ באגער, אז צו מיר זאל עמיצער אריינקומען: חיימאָוויטש, יודלין, אפילו פיסמאַן אדער קליינשטיין... דערמאָן איך זיך דאָן אָן דער אויפגעצוואונגענער השפּעה, וואס עס האָט אויף מיר

אַ געזעלשאַפט פון מענטשן, די זאַכן, טאַטן, אויסדרוקן, באַוועגונגען, וועלכע שאַפן זיך ביי מיר, ווען איך געפין מיך אין געזעלשאַפט, און וועלכע זענען איגנאַנצן נישט נויטיק... ניין, אַנטלויפן, אַנטלויפן! וואוהין? שוטה, אַנטלויפן פון זיך אַליין?..

איך באַהאַלט מיין פנים אין די הענט. און באַלד דערפיל איך, אַז אין מיין אומרואיקן, שטערנדיקן, דריקנדיקן ווייטיק, אין מיין ווייטיק, וועלכער לאָזט זיך נישט שילדערן, איז פאַראַן עפּעס אַן עלעמענט, אַ אַנגענעמער פאַר מיר, אַן עלעמענט, וועלכן איך פאַרהאַלט און וויל, ער זאָל בלייבן אין מיר... און איך טראַכט: אויך די יסורים מיינע זענען נישט מער ווי אַ פאַלש, אַ צביעות, אַ מין באַרימעריי, ווי מיין ווערט וואָלט שטייגן דורך זיי!

— פּי—י—י...— פייפט עפּעס אַ פאַבריק-קוימען מיט אַ צאַרנדיקער שטימע, מיט אַ יאָמער-געוויין אויף די דאָזיקע מענטשן-מאַשינען, וואָס ווערן אָפּרוען עטלעכע שעה...

—הע—ע—ע— ענטפערט אים אַ צווייטער פייף מיט אַן אויסגעצויגענעם זיכערן שאַל, מיט אַ שטימע, וועלכע דריקט אויס די איבערצייגונג, אַז זי שטייט אין גרויסן...

אָבער אָט הערט זיך, ווי מ׳קלאַפּט אין טיר, פּיסמאַן קומט אַריין.

דאָס איז אַ בחור פון אַ יאָר פינפאונצוואַנציק. ער לערנט דענטיסטיק, ר׳איז אַ קרענקלעכער און רוימט זיך מיט זיין קרענק, קלאָגט זיך תמיד אויפן לעבן און אויף דער סביבה, וועלכע האָבן פון אים אַ תל געמאַכט און ער האַלט זיך פאַר אַ גרויסן סקעפּטיקער.

ער קומט אַריין, און אין זיין אַריינקומען דערשפיר איך עפּעס אַ מין אָפּן-פאַרבאַרגענעם שווינדל. איך שטיי נישט אויף. נישט-ווילנדיק באַהאַלט איך פונם אַריינגעקומענעם דעם שאָטן פון מיין אויפרודערונג. עס גלוסטעט אין מיר אַ פאַרלאַנג, ער זאָל נישט דערקענען, אַז איך פריי זיך מיט זיין קומען...

— דו זיצסט אינדערהיים... אליין... — הויבט ער אָן.

— נו... זיפץ איך אָפּ, ווי איינער זאָגט: וואוּאהין זאָל איך זיין? האָבן דען אַזעלכע מענטשן ווי איך אַן אָרט, וואוּהין צו קומען? אַליין — אוודאי, אַליין; אַזעלכע מענטשן ווי איך זענען איינזאַמע, עלנטע זיצן זיי...

און אַנך צעלאָך זיך מאָדנע. די קולות ווערן שוואַכער...

— וואָס הערט זיך בייעס?

— נייעס? כי... וואָס קען זיך הערן? וואָס איז בכלל פאַראַן פאַר אַ נייעס? ווען איז פאַראַן נייעס?... ווער וועט ענט-פערן אויף דערדאַזיקער פראַגע פּאָזיטיוו?

— חיימאָוויטש איז געווען ביי דיר?..

— ניין.

— אפשר וועלן מיר גיין צו אים? אָבער ניין. איצט איז ער זיכער נישט אינדערהיים, ווארום ער האָט דאָך עפּעס עסק'ים. איך זאָג תמיד: עסקים, סודות, געהיימניסן, — דאָס זענען חיימאָוויטשעס שוואַכקייטן. אַן אויסטערלישער סוביעקט. הייגט באַגעגענט ער מיך... יאָ, און דאַווידאָווסקין, דעם ווילדן משוגענעם האָסטו געזען היינט? בכן, זיצסטו אין שטוב און אויף די לעקציעס ביסטו געגאַנגען? אָך, די לאַנגווייליקייט, — דאָס איז אַ שרעקלעכע זאַך, זייער אַ שרעקלעכע. נישטאָ קיין שום מיטל און תרופה. דו באַגרייפסט? נישטאָ קיין איינדריקן, נישטאָ קיין לעבן; נישטאָ קיין שום פּאָרטל צו פאַרטרייבן...

— וואָס? וואָס צו פאַרטרייבן? — פרעגט קליינשטיין, וועלכער קומט גראָד אַריין, און ער איז גרייט צו לאַכן.

— און חיימאָוויטשעס עצה?

— אַרבעט?.. ניין, נישט קיין אויסגעפּרובט מיטל...

— און רייסן ציין? — לאַכט קליינשטיין, אַ פריילעכער פון זיין חכמה — „שטאָך".

— רייסן ציין אַן געלט? — האַלט איך זיך אויף נישט איין פון אַ באַמערקונג — פּיסמאַן זוכט דאָך אָבער באַצאָלט פאַר זיין לאַנגווייליקייט!

און ווי איך פאַרענדיק אַרויסצוזאָגן דאָס לעצטע וואָרט

טוט מיר זייער באנג פאַרוואָס איך האָב פאַרשוועכט מיין שווייגן, און איך ווער מיר נמאס אין מיינע אייגענע אויגן. איך רוק מיך אריין אין א ווינקל.

מיינע מיטשמועסער רעדן צווישן זיך אַליין. קליינשטיין דערציילט פאַקטן און נייעסן, גענומענע פון דער אַפטייק, ווו ער אַרבעט, אַלס שילער, און פיסמאַן טיילט זיך מיט זיין פריינט מיט זיינע שטאָטישע נייעס, וואָס ער האָט געבראַכט פונם „דענטיסטיק־חדר, און מיט ליטעראַרישע נייעס, וואָס ער האָט געלייענט. זייערע רייד זענען בעשמאַלצן מיט רכילות און לשון־הרע אויף דעם און אויף יענעם. מיך פאַרגעסן זיי, נאָר פון צייט צו צייט שטעלן זיי מיר עפעס אַ פראַגע, ווי: „וואָס איך לייען״?״.

— וואָס איך ,ייען? פונוואַנען נעמט איר, אַז איך לייען? אָבער יאָ, אמת, איך לייען... וועגן קאַרל מאַרקס... גוט?..

— מאַרקסיזם... — זיפצן אָפּ מיינע מיטשמועסער און קערן זיך אום צו זייערע זאַכן.

די זון פאַרגייט, די פנימער פון מיינע געסט דריקן אויס עפעס אַ מין געפיל פון אַנטוישטער האָפענונג, ווי זיי וואָלטן נישט געפונען ביי מיר אין וואוינונג, וואָס זיי האָבן געזוכט. זיי מישן און בלעטערן, אפשר צום הונדערסטן מאָל, די עטלעכע ביכער, וואָס ליגן אויף מיין טיש, און זיי רייסן איבער זייער שמועס, ווענדנדיק זיך צו מיר און פאַרלייגנדיק, מיר זאָלן ערגעץ גיין. אָבער איך ריר זיך נישט פון אָרט. אין מיין צעבראָקעלטן מוח שוועבן אַרום ברוכגעדאַנקען, ווי שנייעלעך, ווען זיי טאַנצן און טראָגן זיך אין אַ ווינטערדיקער זאַווערוכע...

זיי רעדן וועגן גאָרקין, טשעכאָוון, טאָלסטאָיען... טאָלסטאָיס אַנאַליז... טאָלסטאָי איז אַ מיסטיקער... ער אַליין לעבט נישט לויט זיין לערע... ער האָט געפונען אַ באַרואיקונג פאַר דער נשמה אין זיין לערע... טאָלסטאָיס לערע — וואָס? וואָס האָט ער געפונען? ער האָט דען פאַרענטפערט די ווידער־שפרוכן? צו דערפילן גאָטס ווילן... דאָס איז, וואָס אַן אמת,

א פשוטער חשבון, מער רעאַליטעט, ווי מיסטיק... אָבער — דאָס זענען רייד גלאַט אין דער וועלט אַריין. אויך דאָס לעבן פון זיינע תלמידים האָט, סוף כל סוף, אָנגענומען אַ טרויעריק-לעכערלעכע פאָרם... דער מענטש בלייבט אייביק אַ מענטש... דאָס לעבן גייט, סוף כל סוף, צוריק אַריין אין זיין פריערדיקער נאָרם... טאָלסטאָי — — — ער איז אַ גרויסער מענטש, אַ גרויסער זקן... און ער וועט שטאַרבן, ר'וועט שטאַרבן... טאַ בכן איז וואָס?.. ער האָט געשריבן ביכער וועגן לעבן און די „ביכער"... און אויף זיינע ביכער זענען געוואָרן „ביכער", איינער פון די לעבנס-טיילן... און וועגן דידאָזיקע ביכער שרייבט מען נאָך ביכער... און פיסמאַן און קליינשטיין קריטיקירן... אויך בראַנדעס האט קריטיקירט טאָלסטאָיען... אויך מאַקס נאָרדוי האָט געשריבן וועגן אים... און דאָס לעבן ציט זיך, ציט זיך, ציט זיך — — — אייביק, אָן אַ סוף... שרעקלעך!.. ניין...

אַ מאכל פאַר מאָל און פאַר מילבן
איז די גאנצע געשיכטע.

און וואָס זיצן דאָ דידאָזיקע? נאָך וואָס קומען זיי? פאַרוואָס לאָזן זיי מיך נישט אַליין? נאָר וואס ארט עס מיך?.. אז סוף-סוף טראכט איך בלויז וועגן מיינע אייגענע זאכן... ווי א קליינלעכקייט... קליינלעכקייט — און וואס איז אזוינס גרויסקייט? אוי, אָוי, מיין מוח ווערט צעטומלט... איך טראכט גאָרנישט... כ'בין פארגליווערט געוואָרן... יא, יא, יא, שווער צו לעבן, דאס לעבן איז שווער, אבער אזא מין לעבן... מיין צימער איז פיל מיט שפינוועבס... א שפין נאגט אויס א פליגנמוח... קאלט, קאלט צו לעבן אן ר גאט... קאלט — אבער די „באלעבאטישע" ווארעמקייט, אויף וואס דארף איך זי האבן?.. א „סוף"... אנדערע מענטשן... מ'דארף לעבן שטארק.. אויב לעבן צוליבן שיינעם און דערהויבענעם — איז דאך כדאי דאס לעבן... מ'„דארף" — דער באקאנטער מ'דארף... די „פייניקונגען" — וועלכע פייניקונגען?.. מיט „שטארקייט" — וואס פאר א שטארקייט? וואס גרויס איך זיך פאר מאר זיך אליין?... אוי-

אוי-אוי, נאַרישקייט זענען אַלע מיינע מחשבות... מע דאַרף נישט... ס'איז אַלציינס, אַלציינס, אַלציינס... אַבסאָלוטע לאַנגווײַליקייט... „לאַנגווײַליקייט" — וואָסער לאַנגווײַליקייט?.. ניין-ניין, ניין...

— שטותערייען! — ברעך איך פּלוצלינג אויס מיט אַ ה״יך, געלעכטער.

— וואָס? וואָס זאָגסטו? — כאַפּן מיך אָן די חברים.

— שטותעריי... כ'זאָג גאָרנישט, ס'איז גאָרנישט. גענוג, גענוג צו קלאָגן זיך אויף אונזערע יסורים — האָב איך געזאָגט. ...ס'איז נמאס דאָס וויינען טאָג און נאַכט... און וואָס זענען אונזערע יסורים? — ציבעלע-יסורים... ווען ס'וואָלטן געווען יסורים, ווי ס'דאַרף צו זיין — וואָלט די זאַך אַנדערש געווען... באמת, פעלט אונז קיין זאַך נישט... כי... אַזוי... אַלע יאָמער און קלאָגן... גענוג!.. אָבער אויך דאָס איז נאַרישקייטן... אַן אימפּעט פון שווייגן!... און ווער האָט דאָס רעכט אונז צו שטערן? צוליב וואָס פאַרמאַכן דאָס מויל? אויב ס'וועט נישט גרינגער ווערן, וועט נישט העלפן — פּאַרוואָסזשע זאָל מען נישט שרייען? שרייען ווילן מיר... „מיר ווילן", יאָ, מיר ווילן און נישט מיר דאַרפן... ס'איז פאַראַן אַ גייסטיקע קאַלטקייט, וואָס קומט פון חכמה און נישט פון טעמפּקייט... אָבער צי דען איז נישט אַלציינס? סוף כל סוף, אײַביקער אונטערגאַנג... אָן אַ ציל, אָן אַן אידעע, אָן אַ וועג...

די צווייטע העלפט פון דעם מטורפדיקן מאָנאָלאָג שעפּטשע איך ווי פאַר מיר צ״יין. נאָך אַ קורצן איבעררייס גיב איך צו:

— איר ווייסט?.. ס'וואָלט געווען גוט, ס'וואָלט גוט געווען, כא — כא, גוט, ווי איך בין אַ ייד, ווען ס'וואָלט געקומען אַ פולשטענדיקער סוף אויף די אַלע אומגליקלעכע, קראַנקע, מיאוסע, איבעריקע... ווען זיי וואָלטן אַלע אומגעקומען מיט איין מאָל... ס'וואָלט דאַן לייכטער געוואָרן פאַר די שטאָלצע, געזונטע שייבע... הו! — — —

מײנע פֿרײנט זאָגן, אַז זײ האָבן מורא מיך צו לאָזן אַלײן: מײנע אױגן האָבן זיך עפּעס געענדערט. זײ אַמפּערן זיך מיט מיר — און ס'איז זײ נישט שװער מיך גובר צו זײן. איך טו אָן דאָס היטל און גײ מיט זײ. מיר קומען צו חיי מאָװיטשן.

טז.

חיימאָוויטשעס סאַלאָן איז נישט ליידיק. די לופט איז פול מיט פּאַפּיראָסן-רויך. מ'רעדט און מ'דיסקוטירט אויפן קול — און דער קריטעריום איז אַ קלאָרער און אַ פעסטגעשטעלטער. גאַרמאַן, כאָטש זי פילט זיך גוט אומעטום, איז דאָ, לויט איר מיינונג, די נשמה פון דער געזעלשאַפט, דער שוואַרצאַפּעל פון די פאַרזאַמלטע, די העלדין פון דער „זאַך". יודלינס דרשה פאַרלירט זיי רעפלעקסיע-פאַרנעפּלקייטן, אין וועלכע ער הילט זיך צייטנווייז איין, און זי נעמט אָן עפּעס אַ הייליקע עזות. ער חזר'ט אָפּט איבער: „אויב ס'איז דערלויבט אַזוי זיך אויסצודריקן" — און זיינע פראַזעס זענען שטאַרק חוצפּהדיקע. ווען ער רעדט מיט דאַווידאָווסקין, געפינט ער פאַר נייטיק צו פיליזאָפירן וועגן דער גרויסער באַדערפעניש צו וואַנדערן, נישט צו זיצן אויף איין אָרט, אָדער צו רעדן וועגן דער באַדייטונג פון „ליבע", וועלכע איז ווי אַ פּרובשטיין פאַר יעדן מאַן, ברענגענדיק אים קראַפט און מוט און דערסגלייכן. און עס טרעפט אויך, אַז ער ווערט אַליין שטאַרק מיטגעריסן מיט זיינע אייגענע רייד און זיינע אויספירן באַקומען דאַן די פאָרם פון „אַ מענטש דאַרף": אַ מענטש דאַרף שטרעבן צו דער אַנטפלעקונג פון אַלע כּוחות, וואָס זענען אין אים באַהאַלטן, ס'הייסט, צו דער פאַרקערפּערונג פון אַלע עלעמענטן, וואָס אין אים; אַ מענטש דאַרף אַנטלויפן פון דער איינזאַמקייט, דאָס הייסט, ער דאַרף זיך באַהעפטן מיט עפּעס אַ לעבעדיק וועזן א. א. וו. א. א. וו. אָבער, ווען ער רעדט מיט חיימאָוויטשן, האָט ער ליבער אַרויסצוזאָגן זיינע מיינונגען וועגן דעם „עקאָנאָמישן פאַקטאָר", וועגן „פּאָליטיש-עקאָנאָמישן פּראָצעס", וועגן דער „קומענדיקער קאַטאַסטראָפע", וועגן די אויסזיכטן פונ'ם

„פערטן שטאנד" און נאך. אויך קליינשטיין לאזט אפ זיינע „שטעכיקע חכמות", שטעלט אן אן ערנסט פנים און רעדט וועגן דער פרייהייט פון מיינונגען אדער ער פירט א הייליקן קאמף און לאכט אפ פונ׳ם ציוניזם און פון זיינע אנהענגער, אזאך, וואס שטעלט אלעמען צופרידן, און ווען ער שיקט די פיילן פון שפאט אין דער „באוועגונג זיך צו פארבינדן מיט׳ן טערק" דינט אים אלס צילברעט עפעס א בוכהאלטער אדער א האנדלס-אנגעשטעלטער, אייגער פון די פארזאמלטע, וועגן וועלכן מ׳רעדט, אז ער איז נוטה אי אהער אי א הין. יענער, וועד ס׳איז פארדעכטיק אין דער זינד פון ציוניזם, פארענטפערט זיך און פארטיידיקט זיך, נאטירלעך, און ווייזט אויף, אז ער איז ריין פון זינד, אבער קיינער הערט אים נישט. די געזעל-שאפט מוז דאך תמיד האבן עפעס א שעיר לעזאזל, כדי אנ-צופאלן אויף אים און אויסצוגיסן אויף אים דעם גאנצן עמער מיט אומריינקייט, וואס געפינט זיך אין איר. אויב נישט — וואוזשע וואלט אהינגעקומען דער נארמאנס געלעכטער? און איר מויל ווייס דאך רק צו פאדערן עמאנציפאציע און צו לאכן.

דאס איז א נישט-יונג מיידל, וועלכע איז שטענדיק אנ-געטאן אין א רויטע בלוזקע, און איז גאר נישט קיין מיאוסע, נאר מיט אירע באוועגונגען, מיט איר משונהדיקן ווארפן זיך אויף איר זיצארט, מיט איר געלעכטער, מיט אירע אייגן-וויני-קענישן, מיט׳ן שווארצן אירע געשוירענע האר, מיט׳ן ארויס-רוקן איר ברוסט, — מיט די אלע זאכן ווייזט זי, אז איר זי-כערקייט און איר שיינקייט איז א גרעסערע, ווי ס׳דארף צו זיין, און אז אן די קליינע, ווייסע פרישטשיקלעך וואס זי האט אויפ׳ן פנים, האט זי אינגאנצן פארגעסן. צו דער לערנער און אירס גלייכן באציט זי זיך ווי צו קאנקורענטנס, שוואכערע פון איר. זי פירט זיך שטענדיק ווי „די קעניגין פון אוועס", זי באשטעטיקט אלץ, וואס געפעלט איר. מיט בראווא-אויסרופן און דעסגלייכן, און צייטנווייז ווארפט זי בלויז א בליק אויפ׳ן רעדנער, א מיטגעפיל-בליק, א בליק פון הסכמה, פון דאנק אין

צופרידנקייט, אָדער א שלאָפּגדיקן בליק, א בליק פון פאראכטונג און ביטול...

— אונזער ציוניסט מיינט אוודאי, — חוזק׳ט קליינשטיין, — אז הערצל איז אן אָנגעזעענע פיגור אין דער וועלט פון דער אייראָפּעאישער דיפּלאָמאטיע, וויבאלד ער האָט זוכה געווען זיך צו זען מיט׳ן טערקישן סולטאן. אָבער לויט אונזער מיי־נונג, מיין ליבער, איז ער נישט מער ווי א זשורנאליסט. און מאקס נאָרדוי...

— און בכלל — רייסט אים איבער די נארמאן מיט א הויכן צוויטשער — בכלל, וואס גייען אונז אָן „אויטאָריטעטן״?! וואס זענען דען „אויטאָריטעטן״, פּונקט ווי מיר וואָלטן קיין מוט נישט פארמאָגט, ווי אונז וואלט אינגאנצן געפעלט די פעאיקייט צו דענקען? א שאָד, וואָס אונזער „ציוניסט״ האָט פארגעסן, וואָס פלעכאנאוו האָט געשריבן וועגן דער זעלבסט-שטענדיקער לאָגיק. מיר דארפן נישט נאָכגיין נאָך „אויטאָ-ריטעטן״!..

— א ייד! א ייד! — קען זיך דער באליידיקטער „ציוניסט״ אמאל נישט איינהאלטן, איינזעענדיק, אז זיינע פיינט, ווילן מיט אים נישט מאכן שלום, — איך פארשטיי נישט. דערלויבט מיר, מיינע הערן, אייך צו פרעגן... הערט מיך נישט אויס — גאָט איז מיט אייך! אבער דערלויבט מיר צו פרעגן: וואס ווארפט מיר קליינשטיין אויף אלס א זינד; א ייד! א ייד! דערלויבט מיר פרעגן: ער וואס איז?

— כא־כא — לאכט אויס די נארמאן דעם, וואס „דער-לויבט זיך צו פרעגן״ — קלוגע פראגע!..

— אָבער איך פארשטיי נישט — הויבט אָן דער באשול-דיקטער א צווייט מאָל...

— איך טייל נישט די מענטשן אויף פעלקער, נאָר אויף קלאסן, וועלכע זענען פארשיידן לויט זייער געזעלשאפטלעכן מצב — איז מודיע קליינשטיין...

— זיכער, זיכער! לאָזט זיך הערן די נארמאן און פּאטשט

מיט די הענט — הורא! אָט דאס איז... אָט דאס איז... אן אידעע... בראוואָ!

— אָבער קליינשטיין איז א ייד — מיש איך זיך אויך אריין אין געשפרעך.

— מיט וואס? שפרינגט אויף קליינשטיין און פרעגט.

— מיט וואס? — רופט זיך באלד אָפּ די נארמאן ווי אן עכאָ — דאנקען גאָט, פייערמאן האט שוין אָנגעהויבן מיט זיינע פא-רא־דאָק־סן!

— ניין, פייערמאן, רעדט חיימאוויטש ערנסט — דו פארשטייסט דאָך אליין, אז מיר רעדן איצט נישט וועגן דער בורזשואזיע. די אסימילאציע, אויף וועלכער דו פאלסט אָן, די קנעכטשאפט...

— ס'איז מיר שוין נמאס דידאָזיקע פראגע! — איז מודיע די נארמאן פון איר זייט, אָבער די לערנער שרייט אָן אויף איר, און חיימאוויטש טוט ווייטער „דערקלערן זיין געדאנק":

— די אסימילאציע גופא איז גוט, נויטיק, נויטווענדיק. שלעכט איז נאָר, וואס עס טוט די בורזשואזיע, וואס מאלפעוועט נאך די באאמטע, וועלכע זענען דעגענערירט, ווי אלץ, וואס האָט א שייכות מיט דער בורזשואזיע!

דער געשפרעך ציט זיך ווייטער. קליינשטיין פראָקלאמירט, אז ער פילט נישט אין זיך קיין שום יידישע זאך. פונ'ם „חדר" האט ער גארנישט ארויסגעטראגן. די רוסישע ליטעראטור האט אים אנטוויקלט. יידן זענען ביי אים גלייך, ווי נישט יידן. איך באמערק דערביי, אז ווי ס'ווייזט אויס, איז דאס שטארקע גערעכטיקייט-געפיל, וואס לעבט אין קליינשטיינען, ממש א גערעכטיקייט-געפיל פון א יידן. דאן נעמט יודלין און לענקט אוועק דעם שמועס אין אן אנדער זייט. דאס איז טאקי אן אקסיאָמע, אז ס'איז גרינגער צו ארבעטן צווישן דעם פאלק, וואו דו האסט זיך אויסגעהאדעוועט, וועמען דו האסט צום ערשטן געזען, בעת דו האסט, אויפגעעפנט די אויגן דאס ערשטע מאָל. דאָס הייסט... דו ווייסט, ווי צו רעדן מיט אים אויף זיין שפראך, זיך אויפצופירן לויט זיינע זיטן, זיך דערנענטערן צו

אים, דו ווייסט ביי אים, וואו איין, וואו אויס, דאס הייסט... אָבער די געשיכטלעכע דערפארונג זאָגט אין אונזער פאל עפעס אנדערש, דאס הייסט... ה י י נ ע און ב ע ר נ ע זענען געבוירן געוואָרן צווישן יידן און האָבן געארבעט פאר די דייטשן, דאס הייסט... פאר דייטשלאנד, פאר דער וועלט.

— היינע, בערנע... און וואו איז קליינשטיין געבוירן געווארן?

— אין רוסלאנד!

— און דו ביסט נישט קיין רוס!

— איך בין נישט קיין רוס? פארוואס? נו, לאָמיר אָננעמען, אז איך בין נישט קיין רוס... איז דעריבער... פארוואס בין איך נישט קיין רוס?..

— ווייל דו ביסט נישט!

— איז דעריבער?

— איז דעריבער — א ווידערשפרוך!

— א ווידערשפרוך?.. אי, פייערמאן, א רחמנות אויף דיר!

— פארוואס, הער קליינשטיין?

— יא, דו דערוועקסט רחמנות...

— פארוואס?

— ביסט נישט פעאיק צו קיין שום זאך מיט דיינע ווידערשפרוכן, גריבלעניש און ספקות...

— צו וואס פאר א זאך?

— ארבעט!

— און איך זאָג דיר... — („דאָ דארף מען זיך אויפשטעלן״— פליט דורך א געדאנק אין קאָפּ) — אז איך וועל קיינמאל נישט פארבייטן אפילו איינעם פון מיינע ספקות אויף דיין גאנצער ארבעט, וואס דו ארבעטסט און וועסט ארבעטן!

— כא־כא־כא! — ברעכט אויס די נארמאז מיט א לאַך־מוזיק — אָט דאָס הייסט באשיידנקייט!..

יז.

אין חיימאָוויטשעס וואוינונג איז די געזעלשאפט אן איינהייטלעכע, אן איינשטימיקע. אלע פאראנענע פארטיליקן צוזאמען דאס גאנצע עסנוואַרג, וואָס געפינט זיך אין וואוינונג, און מ׳זעצט זיך אוועק לייענען עפעס וועגן דעם „עקאָנאָמישן פראָבלעם“. אָבער אין דאווידאָווסקיס וואוינונג איז די „וועלט־אויפפאסונג אביסל אן אנדערען. דאָרט טיילן זיך די געסט אויף באזונדערע גרופעס. אין איינער רעדט מען וועגן די פראגן, וואס האבן שוין אלעמען דערעסן, און מ׳חזרט איבער צום טויזנט און איינטן מאָל געוויסע מיינונגען וועגן דער באדייטונג פון די וויסנשאפטן און פון דער קונסט, וועגן דער ווירקונג פון דער ליטעראטור אויפן לעבן, וועגן די קעגנזאצן און ווידערשפרוכן, וועלכע זענען פאראן אין לעבן פון דער געזעלשאפט און אין לעבן פון די העכערע מענטשן, וועגן דער דיכטונג־פילאָזאָפיע פון פרידריך ניטשע, וועגן דער טראגיק פון לעבן, וועגן אייביקן לאגוויל, וועגן די דעגענערירטע העלדן, וועגן דער קליינלעכקייט פון מענטשן, וועגן „באלעבאטישקייט“ (דאָ פארטשעפעט זיך דאָס וואָרט „בורזשואזיע“ אָנם וואָרט „באלעבאטישקייט“...). אין א צווייטער גרופע מעלה־גרהט מען אלטע ביבליאָגראפישע מיינונגען וועגן „מאדערנע“ דערציילונגען, מ׳רעדט וועגן פיעסן, וואָס מ׳שפילט אין טעאטער, וועגן דעם שפילן פון די אקטיאָרן, און ווען מ׳רעדט דאָרטן וועגן יענע „שרעקלעך גרויזאמע געשעענישן“, וועלכע זענען דערמאנט געוואָרן ביי חיימאָוויטשן אין הויז, ווערט דער טאָן נידעריקער און עס לאָזט זיך פילן עפעס א שעמעוודיקייט פון א ספעציעלן מין. אבער אָפט שווייגן אלע א לענגערע ווילע אין ווי יעדער איינער וואָלט מורא האבן אויפצוהויבן זיין

קול, ווי ס׳וואלט נישט כדאי געווען צו באוועגן מיט די ליפן צוליב עפעס, ווייל אלץ איז דאך שוין באוווסט... און דאן שוועבט ארום אין דער לופט פון צימער, אין דער ווארעמער און שטיקנדיקער לופט — אזוי ווייניקסטנס, ווייזט זיך מיר אויס — עפעס א פראגע־צייכן: צו וואס, צו וואס קומען מיר זיך צוזאמען? צי דען צוליב דעם, יעדערער זאל פילן א חוץ זיין אייגענער לאנגווייליקייט אויך די לאנגווייליקייט פון אנדערע? אדער בלויז צו רעדן שלעכטס אויף נישט אנוועזנדיקע און אנצופאלן מיט גיפטיקן וויץ אויף עמיצן פון די אנוועזנדיקע? מיר האבן דאך נישט וואס צו זאגן איינער דעם אנדערן; מיר האלטן זיך דאך אומזיסט פאר אויסדערוויילטע, פאר „שטרעבנ־דיקע" צו עפעס העכערס; מיר פארמאגן דאך נישט קיין גאט, וועלכער זאל אונז פארייניקן און דערהויבן אונזער נשמה, מיר זענען דאך נישט פעאיק צו שאפן עפעס, קיין געביידע קענען מיר דאך נישט אנלאדענען אויף אונזערע אקסלען, און אויך אונזער „פראטעסט", אונזער „פרעמדקייט", מיט וועלכע מיר גרויסן זיך, זענען אפשר מער נישט ווי א פראדוקט פון אונזער לעבן, וואס גייט אוועק מיט גארנישט, א מיאוס געפיל פון מענער לא־יוצלחס און אייביקע קאליקעס?.. דעריבער איז וואס? וואס?

דאווידאווסקי אליין שוויגט און נעמט כמעט קיין שום אנטייל אינם געדרודער, וואס קומט פאר אין זיין וואוינונג. זיין לאכן — איז א לאכן מיט די אויגן, און דאס איז אויך נישט אפט. די אריסטאקראטישקייט, וועלכע איז אויף אים אויסגעגאסן, איז א רואיקע און נישט יעדעס אויג דער־קענט זי.

ווען די פארזאמלטע ביי חיימאוויטשן זעצן זיך אוועק לייענען, פארלאז איך די וואוינונג און גיי אריבער צו דאווידאווסקין.

קיין ליכט ברענט נישט אין זיין פירקאנטיק צימער. ער ליגט אויף דער סאפע. איך קלאפ אן, גיי אריין, שטרעק אים אויס מיין האנט מיט א מין פארשטענדיקער פארזיכטיקייט און

זעץ זיך נישט ווייט פון אים. און מיר זיצן ביידע און שווייגן אין דער פינצטערניש. אבער דאס זעט גארנישט אויס אויס־טערליש אין אונזערע אויגן, אזוי דארף זיין, אדער, ריכטיקער, ווי יעדע זאך און באזונדערס ווי מיר אליין, דארף אזוי נישט זיין, נאר עס איז. ס'איז קאמיש, אבער ס'איז אמת, אז מיר שפירן ביידע עפעס א נוצן אין דעמדאזיקן זיצן. כאטש דער באגריף „נוצן" איז ווייט פון אונז בעת מעשה. מיר שפירן עפעס א גישט־נאטירלעך פארגעניגן. די לבנה לייכט דורכן פענסטער, אבער ווי דאס װאלט אונז גארנישט אנגע־גאנגען. צומלעצט זיפצן מיר יעדערער אפ פון טיפן הארצן, און ביסלעכוויז, מיט א מין געהיימע שפרוכן און האלבע ווערטער, הויבט זיך אן צווישן אונז אן אראפרעדן זיך פון הארצן, א האלב־שטומע ווידוי וועגן אונזערע נשמה־צושטאנד, וועגן אונזערע איינדרוקן, וועגן אונזערע „משונהדיקע מא־מענטן", און אלץ מיט עפעס א ספעציעלער, וויכטיקער ערנסט־קייט, וואס לאזט זיך נישט אויפכאפן דורך דער פעדער, און וואס ווערט באגלייט מיט לענגערן קוקן אין דער פינצטערניש וואס ארום אונז. און אזוי ציט זיך עס ביי אונז, ביז עס דערהערן זיך נאענטע טריט. מיר געבן זיך ביידע נישט ווילנ־דיק א כאפ און זענען א ביסל ענלעך צו אגעליבטן און געליבטע, וועלכע זענען באהאלטן אין דער געדיכטעניש פון וואלד, בעת מענטשן גייען פארביי. דאס צימער פילט זיך באלד אן מיט מענטשן־טומל.

— פאעזיע! — הערט זיך קליינשטיינס שטימע — א שטיל זיצן אין דער פינצטער... שיר השירים!..

כדי דאס נארישע פנים זאל זיך נישט אנזען — רייסט זיך דורך פיסמאנס זויערע שטימע.

— זאל זיין ליכטיק! — גיט צו נאך א שטימע.

איינע פון די מיידלעך גייט צו און הויבט אן אנצינדן די לאמפ. פיסמאן כאפט אויף, ווען זי ווערט עפעס גע־שטרויכלט מיט א קליינער שטערונג און ער איז צופרידן צו מאכן א באמערקונג, אז א פרוי בלייבט א פרוי. די דאזיקע

באַמערקונג גיט אַ מעגלעכקייט דער נאַרמאַן זיך צו קלאָגן אויף די מענער, וועלכע פרייען זיך שטענדיק צו רעדן שלעכטס אויפן שוואַכן מין און אָפּצולאַכן פון אים ביי יעדער געלעגנהייט, וואָס קומט אונטער. איר פּנים דריקט אויס צאָרן, פּראָטעסט און חשק — צו האַלטן זיך. חיימאָוויטש גיט אַ פּאָר־צונויף טויזנט ווערטער אויף איין מאָל: „בורזשואַזע באַציאונג, נאַטירלעכער אויסוואַל, די אַנטוויקלונג פון דער פאַמיליע, פּאַטריאַרכאַלישקייט, קנעכטשאַפט, עמאַנציפּאַציע, פּעסימיזם, בורסיפּס מגהגים. שאָפּענהויער, ניטשע, בעבעל, ענגעלס, „עקאָ־נאָמישער מאַטעריאַליזם"... אַלס תּשובה דערויף שיט יודלינס מויל פּערל — און פונדאנעצן פאַרנעמט זיך ווידער אַ געשפּרעך

•

יענע מיני לאַנגע ויכּוחים, וועלכע זענען אָנגענומען ביי אינטעליגענטע מענטשן פון דעם סאָרט, האָבן צום סוף אַ מינוט, ווען די צעקאָכטע דיסקוטאַנטן ווערן פּלוצים אַנט־שוויגן, אײַנמיטן דעם „דערלויבט מיר" און יעדערער קערט זיך אָפּ אין אַן אַנדער זייט פאַרשוויצטע, מידע, מיט אַ טרוקן האַלז און מיט אַ ווינטערדיקער פּוסטקייט. דאָס גיכע אָנקומען פון דערדאָזיקער מינוט איז אָפּהענגיק, פאַרשטייט זיך, פונם טעמפּעראַמענט פון די דיסקוטאַנטן, פונם אינהאַלט פון דער דיסקוסיע און אויך פון דער אַטמאָספער. ביי דאַווידאָווסקין אין שטוב פלעגט אָט די מינוט זייער גיך אָנקומען.

דאַן פּרובט מען זינגען. ביי חיימאָוויטשן אין שטוב פלעגט עס געלונגען. דאָרט זינגט מען אין כאָר „ביי די ברעגעס פון דער וואָלגאַ", מ'זינגט וועגן דער העלדישקייט פון סטיענקא ראַזין און דעסגלייכן, און אַמאָל טרעפט, אַז די נאַרמאַן איז די „חזנטע" און אַלע ברומען מיט ווי „משוררים". אָבער ביי דאַווידאָווסקען אין שטוב פלעגט יעדער איינציקער נעמען זינגען פאַר־זיך מיט אַ מין דינער שטילקייט און מ'פלעגט זינגען איבערהויפּט וועגן האַרץ־געפילן און נשמה־שטרעבונגען. גאָר גיך פלעגן די שטימעס שוואַכער ווערן און אויפהערן... קליינשטיין איילט צו צעמישן די זינגענדיקע דורכדעס, וואָס

ער הויבט אָן זינגען, מיט דער כוונה צו דערצערענען די „ציוניסטן":

„עוֹ־עוֹ־עוֹד לֹא אָבְ־דָה תִקְוָ־תֵ־נוּ...
הַ־הַ־תִּקְוָה הַנוֹ־שָׁ־נָה"

ער טרעפט אָן א בייזערן זיך, אָבער אויך מיט איינשטי-מענדיק געלעכטער. גאָר גיך הערשט א שטילקייט אין שטוב.

— מיר האָבן קיין שטימע נישט..

— קיין נייע לידער זענען נישטאָ, און די אלטע זענען שוין דערעסן געווארן...

— ווי אזוי קענען זיין נייע לידער, אז די פויגלן זענען אלטע?..

— נייע לידער... יאָ... נייע לידער...

א לענגערע שטילקייט.

— רבותי, ווי שפעט איז?

— ווי שפעט?

— יאָ.

— צען א זייגער.

— אפשר ווען מיר גיין שפאצירן...

— שפאצירן... אינדערצאמת'ן... אפשר?

— „דאס וועטער — אָ !" — מאכט נאך פיסמאן די שטימע פון א דזשענטלמען און ציט אויס די הענט פאָראויס.

— בכן, אפשר וועלן מיר באמת גיין שפאצירן?

— קיינער שטערט נישט... ווער ס'וויל, דער קען גיין.

— קליינשטיין! — דראָען אים אונזערע מיידלעך.

אבער קליינשטיין פאלט ביי זיך נישט אראפ. ער ווייס פון א מיטל, ווי אזוי צו מאכן פריילעך די פארזאמעלטע.

— אונזער בוכהאלטער איז דאָך היינט א בעל-שמחה...

— א בעל-שמחה?

— איר ווייסט דען נישט דערפון? איר ווייסט נישט? עי, איר זייט דאָך גאָר עפעס נישט קיין היגע! טרעפט. אדרבה!

דער פרובט אזוי, דער אזוי. יודלין פרובט טרעפן:

פרײלײן אַש, צו װעלכער דער בוכהאלטער קלעפּט זיך (שטענדיק פלעגט מען אים שטעכעלירן מיט דערדאָזיקער מעשה), ענטפערט אים מיט קעגנזײטיקײט, נאָר קלײנשטײן שאָקלט מיט׳ן קאָפּ אויף נײן. צומלעצט רופט ער אויס מיט טריאומף:

— ער האט דאך פארלוירן זײן פּאָסטן אין דיענגענאָװוס קאנטאָר. איך זאל אזוי לעבן. ס׳האט אים נישט געהאלפן זײן ציוניזם... װי ס׳זאל נישט זײן, איז דאס א קלײנער גליק לויט אײער מײנונג?

דער ארויסזאָגער פון דעמדאָזיקן טיפּן װיל לאכט זײער א צופרידענער. ס׳איז זעלבסטפארשטענדלעך, אז מ׳דארף „אויסטרינקען״ לכבוד דער מעשה. קײנער פון אונז, א חוץ אפשר פיסמאַן, װיל נישט טרינקען ממש, טרינקען טאקי, ארײנגיסן אין זיך בראנפן און ביר; און פונדעסטװעגן, באשליסן בײ זיך אלע, אויסער די מײדלעך, װעלכע האלטן פאר אן אלטער פליכט צו פּראָטעסטירן (דערנאָך טרינקען זײ אויך), אז ס׳איז אוממעגלעך נישט מסכּים צו זײן, און עטלעכע פון די פארזאמלטע נעמען אפילו אָן דעם „װאונדערבארן פֿאָרשלאג״ מיט א מין געמאכטער באגײסטערונג. „און איך האָב שוין לאנג געמײנט, אז מ׳דארף א מאָל א טרינק טאָן װי ס׳געהער צו זײן!״ — גיט עמיצער א זאָג און גיט צו א גאָרנישט זאָגנדיקן „װאס זשע דען״ — „טרינקען, צו אלע טײװולען! װי זשע דען?.. חײמאָװיטש פּרובט, אמת, זיך אנטקעגנשטעלן „דידאָזיקע טרינקענישן״, אָבער יודלין דערװידערט אים און זאָגט זיך ארויס פאר׳ן פֿאָרשלאג. דער ציל איז דען דאָס טרינקען? דער ציל איז א העכערער: ארײנקומען אין אן אנדער װעלט, געפינען זיך אין אן אנדער שטימונג, זיך פאנאנדערצעטרײסלען און שפּירן העלדישקײט און שטארקײט, דאס הײסט... מיט אײן װאָרט: אונזער טרינקען איז צוליב... צוליב... דאס הײסט, כּדי אראָפּצוװארפן פון זיך די שפלות און די בארעכנטקײט און צו פילן דאס, װאָס ס׳איז נישט אײנגעשרענקט אין גרענעצן און שטײט העכער פון אָרט און צײט...

איך הער זיך אפּאטיש צו צו זיינע געטאָקטע פּראזן וועגן דער פּליכט צו זיין א פרייער מענטש און וועגן דעם אויפ־הויבן זיך איבער אָרט און צייט, און אין מיין זכרון שווימט אויף א מטושטשדיק בילד פון דער לעצטער הוליאנקע, וועלכע איז פאָרגעקומען אין דעם זעלבן יודלינס וואוינונג, אויך לויט קליינשטיינס פאָרשלאג, ווען דער באלעבאָס פון דער וואוינונג האָט פארלוירן די גוטע לעקציע ביי די דאָבקינס. צום אָנהויב האָט יודלין אויסגעדריקט, כאָטש ער האָט זיך געשעמט, אז מ׳וועט אים חושד זיין אין קארגשאפט און אין מורא־האבן פאר׳ן באלעבאָס, זיין עגערגישע קעגנערשאפט, וועלכע ער האָט אויך דערקלערט מיט געטאָקטע פּראזן, אבער סוף פל סוף האָט ער זיך אונטערגעגעבן, פערשטייט זיך, און ווי ער האָט נאָר אויסגע־טרונקען האט ער פארגעסן צו קוקן אויף דער טיר און צו וואָרענען מיט זיין זיסער שפּראך די קאָמפּאניע, מ׳זאָל נישט הוליען צו פיל. און איינס אזייגער נאך האלבער נאכט, ווען פיסמאן האט אנגעהויבן האקן מיט דער פויסט אן טיש און צו שרייען מיט א הייזעריק קול פון א שיכור — דערקענענדיק דורכן רויך, וואָס ביי אים אין קאָפּ, זיין נארישקייט און מורא־האָבנדיק אין הארצן פאר אירע רעזולטאטן (זיצן אין דער פינצטער און באצאלן), — אז ער וועט באלד אויסדריקן זיינע געפילן, אז ער וויל זינגען, דאס הייסט, ער וויל צעברעכן די לאמפּ וואס אויפן טיש, — האט זיך אין צימער ארייגעריסן מיט א דערשראקן קול, דער באלעבאס אויסגעפּוצט אין זיינע ווייסע תחתונים און האָט גענומען שרייען:

— גויים! משומדים! שיכורים! כ׳וועל אייך פון מיין שטוב ארויסטרייבן! איך וויל דאָס נישט האָבן! אפילו איר זאָלט מיר געבן פופציק רובל — וויל איך דאָס נישט... א שריפה ווילט איר מיר אָנמאכן צין מיין שטוב? האָלעדריגעס!.. אויך מיר משכילים... דלפונים!.. אָ, פיסמאן אויך!.. פע... כ׳וואָלט מיך קיינמאָל נישט גערירט דיך דאָ צו טרעפן... א באלעבא־טישער בחור... מ קען זיך דאָך עס גאָרנישט צו גלויבן... טרינקען ווי א גוי, ברעכן לאָמפּן, אָנמאכן סקאנדאלן... פע...

כ׳וואָלט מיך קיינמאָל נישט געריכט דיך דאָ צו טרעפן...
אַ באַלעבאַטישער בחור... מ׳קען זיך דאָך עס נישט צוגלויבן...
טרינקען ווי אַ גוי, ברעכן לאָמפּן, אָנמאַכן סקאַנדאַלז... פּע...
אַ באַלעבאַטישער בחור...

יודלינס אַנטקעגנשטעלן זיך, ווייל ער האָט זיך געשעמט צו שווייגן, האָט פאַרגרעסערט דעם טומל. נישט ער, דער באַלעבאָס, נישט זיינע עלטערן און אבות־אבותיו האָבן נישט געוווּסט פון אַזעלכע זאַכן, און ער וויל עס נישט, אפילו מ׳זאָל אים געבן צען רובל פאַר איין אָוונט, ער האָט מורא, ער שטוינט. ער גייט אַרויס פון די כּלים. ער... ער... אַ פּאָליצי־יאַנט וועט ער רופן...

דאָ, נישט ביי זיך אין וואוינונג, שטייט יודלין העכער פון אָרט און צייט.

און אָט טראַכט איך ווידער וועגן מיינע באַציאונגען צו „דידאָזיקע טרינקענישן", וויאזוי אמאָל, ווען ס׳איז געווען ערשט אַ קליינע צייט נאָך נאָך מיין באַקאַנטשאַפט מיט די־דאָזיקע מענטשן, פלעג איך פילן אינם אויסרוף „וויפּיט" („אויסטרינקען".) עפּעס אַ באַליידיקנדיקן פאַרלאַנג זיך אויסצו־גלייכן מיט די נישט־יידן, עפּעס אַ מין „נאכמאַלפּעווען און זשלבסט פאַרלייקענונג"... און וויאזוי איך האב מיך אויסגע־לערנט, יעדנפאַלס, אליין אויך צו פּטרן אפּט די לעצטע גראשנס אויף משקה, וואס דערוואַרעמט און מאַכט פאַרגעסן; ווי איך האב זיך אויך אויסגעלערנט זיך משוגע צו מאכן, הוליען, וויינען יענץ געוויין, וואָס איך פלעג זיך קינדווייז באַמיען ארויסצוברענגען, ווען דער עולם פלעגט יום־כפּור האלטן ביי די „הרוגי־מלכות", מיט איין ווארט: איך האב זיך אויסגעלערנט צו זיין נישט אויפּרוכטיק און זייער נישט שיין, צו פילן עס און זיך אליין אפּצונארן, צו באַגרייפן אין דער־זעלביקער מינוט אויך מיון אפּנארעריי, און נישט געקוקט דערויף איינפּופאלן אין דער נעץ פונם שווינדל און זיך אליין אַטצונארן, אז איך בין זייער אינטערעסאנט אין אזא צישטאנד,

אז אלע פילן דאן די גרויס פון מיין אומגליק, די שווערקייט פון מיינע יסורים, די ווייטיקדיקייט פון מיינע געפילן...

דער וואס טרינקט זיך, כאפט זיך אָן אַ שטרוי!

— ווי נאר מיר, די אינטעליגענטן, קומען שוין יאָ, רחמנא ליצלן, עפעס אויפצוטאָן, עפעס צו... איר פארשטייט — הויבט זיך באלד אָן די פילאזאפיע... דאס הייסט... — קלאגט זיך בעת מעשה יודלין — ס'איז אַ חרפה און אַ שאַנד!

— צום טייוול די פילאזאפיע! — רופט אויס פיסמאַן — ווער גיט געלט? נו, הער ציוניסט, בוכהאלטער אן א „בוך", ליידיק אויס די טאשן!

— איך זאל אַזוי לעבן, כ'האב נישט... פונוואנען? אפשר וועט מיר עמיצער אויסלייען?

— יודלין, לייַ רים! — איז גוזר די עפנטלעכע מייגונג.

— ע־ע, פארוואס עפעס דוקא יודלין? יודלין דער קאפי־טאליסט! דאס הייסט... איך האב צוואנציק...

— צוואנציק — זאל זיין צוואנציק! נו ווער גיט נאך, רבותי, ווער נאך?

ארויסדרייעניש, דלות, באמערקונגען, קריטיק, פארמעגן־פראגע, טומל. צולעצט געפינט זיך עפלס איינער אן אנגע־קומענער, וואס האט נאך נישט געפטרט דעם לעצטן גראשן, עפעס אן אלטער חוב ווערט קאָנפיסקירט לטובת הכלל. און אין אַ שעה ארום — דאס פענסטער איז אפן, דער שווייס רינט, די פיס באוועגן זיך, די קליידער זענען צעקנאָדערט, די הענט שטרעקן זיך אויס צום טיש צו נעמען עפעס עסנווארג מיט אַ שמייכל פון מאָדנע פאראכטונג און מיט אַ ספּעציעלער כאפנדיקער באַוועגונג, און די מיילער רעדן און טרינקען: פאר דאָס גוטע, פאר דער גערעכטיקייט, פארן פ־אָטעסט, פאר דער אומצופרידנהייט, פאר דער ארבעט, פאר דער פארניכטונג פון די דעספאָטן און טיראנען, פאר דער פארשווינדונג פונם שלעפּטס. היימאָוויטש עסט נישט דעם וואורשט און טרינקט גאָרנישט. ער נוצט אויס די געלעגנהייט, כדי גובר צו זיין מיט זיין גייסט דעם גייסט פון דאַווידאָווסקין (וועלכער באַציט

זיך מיט אַ פולשטענדיקער גלייכגילטיקייט צו דעם, וואָס קומט פאָר ביי אים אין צימער) און ער „מאַכט זיך טרינקענדיק" פאַר די אַלע אויבנאויסגערעכנטע זאַכן. קליינשטיין זופּט אויסטערלישע זופּן און באַמיט זיך צו מאַכן אַן איינדרוק מיט זיין העלדישקייט צו טרינקען. פיסמאַן שאָקלט מיט זיין קליינעם קאָפּ מיט אַ מין ביטערן יאוש, ער קלאָגט, אַז דאָס דאָזיקע ביר ברענגט נישט קיין היילונג און פאַרגעסונג, און אַז ער טרוימט וועגן אַן אַנדער ביר, אַ שטאַרקערעס דערפון. יודלין האַלט אַ כוס אין זיין ציטערנדיקער האַנט און די משקה יסט זיך פון אים צוזאמען מיטן שטראָם פערדרייטע ווערטער, וואָס גיסט זיך פון זיין מויל.

— רבותי, רבותי, שווייגט. וואס איז דער געשריי? איר הערט? איך טרינק... יאָ, איך טרינק פאַרן אידעאַל פון שטאַרקייט. אויב ס׳איז דערלויבט אַזוי זיך אויסצודריקן... ס׳הייסט... יאָ, פאַרן אידעאַל פון שטאַרקייט... דאַווידאָווסקי דערמאַנט אונז דאָס בילד און „פונדעסטוועגן", אבער ער אליין איז נישט „אַזאַ"... איך... איך באַפעל און זאָג: דאווידאווסקי דערמאָנט אונז דעם גרויסן און דערהויבענעם רוף, דער צענטראַלן פונקט פון אונזער גייסטיקן צושטאנד. אויב ס׳איז דערלויבט זיך אַזוי אויסצודרוקן, ס׳הייסט... דעם רוף: „און פונדעסטוועגן!"— און ער אליין, דאווידאווסקי, האָט אפילו פארגעסן דעמדאָזיקן רוף... האב אים אַ שווארץ יאָר! אזוי באשליס איך, איך יודלין!.. אַ, וואס הירזשעט דער אייזל? „אלע דיכטער זענען פאלש — און זאראטוסטרא איז א דיכטער"... נו?... איך טרינק. . . חיימאָוויטש, פייערמאַן, איז דאָך דיינער א גוטער פריינט... ניין? חיימאָוויטש, דו טרינקסט אויך! דו טרינקסט נישט... דער פעסימיזם, רבותי, איר הערט, איך זאָג, דער פעסימיזם איז... איז... אויב ס׳איז דערלויבט אַזוי זיך אויסצודריקן... יאָ, איך טרייק...

— אָבער טרינק שוין אַ מאָל, טרינק — פאַלט אָן קליינשטיין אויף די אַלע, וועלכע שרייען כסדר „איך טרינק" און טרינקען נישט.

בכלל באַמערקט זיך אַ באַמיאונג א נ ד ע ר ע אָנצושיכורן.
פּיסמאן ברעכט טעלער און גלעזער. עס זעט זיך באַשיינ־
פערלעך די דראַמע פון קעץ איינגעבונדענע אין א פינצטערן
און פאַרשמירטן זאַק — אין איר גאַנצער פּראַכט און גלאַנץ.
די שפּילערס זענען נאַקעט. — — —

פאַרטאָג קער איך זיך אום צו מיר וואוינונג און אין
האַרצן איז בלויז אַ פונק פון פאַרגעפּלטער דערקענטניש, אַז
דער קומענדיקער טאָג וועט זיין נישט ערגער פאַר׳ן פריערדיקן.

יח.

דאָ בין איך דערגאנגען צו א שיידוועג, דאָס הייסט, צו יענער צייט, ווען כ׳האָב אָנגעהויב שפּירן, אַז ווייטער קען זיך עס אַזוי נישט ציען בשום אופן, אַז עס מוז קומען עפּעס אַן ענדערונגען — וועלכע ס׳זאָל נישט זיין... פּאַרלאָזן N. אָדער עפּעס אָפּטאָן אַן אנדער זאַך, וואָס זאָל מיך אַרויסשלעפּן פון דעמדאָזיקן מצב מוז מען זיך אַרויסקריגן, עפּעס אַ קריזיס מוז אַ מבאַדינקט קומען!..

אָבער... פאַר אַ „קריזיס" ווי דער, וועלכער איז ביי מיר געקומען מיט עטליכע יאָר צוריק, איז, פאַרשטייט זיך, קיין אָרט נישט געווען, און אומזיסט האָב איך אויף אים געוואַרט. און וואָס ס׳איז שייך דעם פאַרלאָזן די שטאָט N. און דעם אַוועקפאָרן אין אַן אַנדער אָרט — איז אויך דערין געווען אַ אינערליכער ווידערשפּ־וך. איך האָב אַ סך מאָל געלאַכט פון יודלינגען, וועלכער האָט דערהויבן דאָס „וואַנדערן" צו דער מדרגה פון אַן אידעאַל, ווייל איך האָב פאַרשטאַנען, אַז „אומעטום איז איין וועלט", אַז דער „דאָרטן" איז אַ אילוזיע, ווי אַלע אילוזיעס און אַז „גוט איז דאָרט, וואו מ י ר זענען נישטאָ".

דאַגעגן האָט זיך אָבער ביי מיר דערוועקט ערגעץ פון אַ פאַרגעסן ווינקעל אין האַרצן דער אַלטער באַגער זיך צו פאַרפולקאָמענען, צו דערווערבן וויסן, צו פאָרן קיין אויסלאַנד. און גאָר איגגיכן האָב איך זיך אָנגעהאַלטן אָן דערדאָזיקער „אידעע", ווי אָן אַ מאַסשטאַב צו מעסטן מיט אים מיין ווערט: אויב עס וועט מיר נישט געלינגען צו פאַרווירקליכן דעמדאָזיקן באַגער מיינעם - איז אַ סימן, אַז איך בין באמת נישט

פעאיק צו קיין שום זאך; דאן וועט פארלירן גיין דאס לעצטע ביסל אכטונג, וואס איך האב פאר זיך.

— וואס ס'איז פ א ר א ן צו וויסן — האסטו דאס זיך דען דא נאך נישט דערוואוסט? — האט דאווידאווסקי שטילער-הייט באמערקט, ווען איך האב אים אויסדערציילט וועגן מיין באשלוס אוועקצופארן, און דידאזיקע באמערקונג זיינע האט בא מיר ארויסגערופן אן אומאנגענעם געפיל, כמעט א פאריבל. איך האב געוואלט גלויבן און זיין זיכער אין דער גערעכטי-קייט פון מיין שטרעבונג. די עיקר-פראגע איז ביי מיר געווען דאס באקומען די מיטלען..

וואס טוט מען? זיין ארום א יאר א מלמד אין א דארף און צונויפזאמלען די סומע, וואס איז נויטיק אויף דער נסיעה? אמת, דער ציל איז א גוטער, אבער זיין א גאנץ יאר אין א דארף אן א באקאנטן, אן ביכער, צווישן גראבקייט און פאר-טעמפקייט!.. איך שטיי אויף דער שוועל פון לעבן — איך דארף מאכן א טריט און ארייגגיין אין זאל אריין — און פלוצים זאל איך פארלאזן דאס שטאטישע לעבן!.. און באקומען, ווי-ניקסטנס א לייטישע „קאנדיציע" איז זייער שווער, ווייל ס'איז פאראן מער בחורים-לערערס, איידער דערפער, וואס זוכן לע-רערס. ס'וואלט, אמת, גוט געווען אין מאטעריעלער הינזיכט — וואס דאס איז דאך לעת עתה דער עיקר — זיך צו באזעצן אויף א יאר צייט אין מיין געבורטסשטאט צ., דארטן וואלט איך לייכט פארדינט, וויפיל איך דארף, אבער פארן אהיים צו מיינע עלטערן — ניין, דאס איז א זאך וואס איז אוממעגלעך!..

אפילו דער געדאנק אליין וועגן פארן אין דער שטאט, וואו עס וואוינען מייגע עלטערן, איז נישט געקומען פון זיך אליין, נאר א דאנק א בריוו, וואס איך האב באקומען פון עו-בדיה'ן, דעם רב'ס זון, א לאנגען, מליצה'דיקן בריוו, כאטש דער שרייבער האט געפונען פאר נויטיק צום סוף „צו בעטן ביי מיר מיין פארגעבונג הלמאי זיין גייסט האט אויסגעקליבן זיך מיר צו באווייזן דורך דער געדיכטעגיש פוג'ם וואלקן און פוג'ם נעפל פון מליצות אויסגעדראשענע, ווי עס טוען די

בעלי־מליצה, צווישען וועלכע ער האָט קיין חלק און אָרט נישט, און ווי אונזערע חז״ל האָבן געזאָגט, אַז אַלץ וואָס איבעריק, איז געגליכן ווי ס׳וואָלט געפעלט״. דער אָנהויב פון בריוו איז געווען פּאָטעטישע רייד „וועגן בריוו וואָס גייט פאַר אים, הלמאי ער האָט געטון פון מיר פאַרמיידן דאָס גוטס, כאָטש ער וואָלט דאָס געקענט אויספירן, און נישט באַזוכט מיך אין דער שטאָט .N און נישט געווען ביי מיר די אַלע טעג, און ממילא אויך די נעכט״, דערנאָך האָט ער מיר דערציילט, אַז „זיין פאָטער, זאָל לעבן, מאַכט זיך נישט זעענדיק, ווען ער (דאָס הייסט, עובדיה) פאַרנעמט זיך מיט אַ רוסישער צייטשריפט, אנ־דערש איז, ווען ער טוט זיך אַריין אין אַ העברעאישע מליצה־בוך, דאמאָלס איז ער בראַנד־פייער״; און אויסערדעם איז צ. נישט אַזוי ווי .N, וואס איז אַ שטאָט פול מיט קלוגע לייט און מיט שרייבערס און אין צ. לאָזט זיך די העברעאישע לי־טעראטור נישט הערן אין די גאַסן, כמעט ווי מ׳זעט זי נישט און מ׳האָט זי נישט, כאָטש דער ציוניזם, דאנקען גאָט, מאַכט טריט פאָרויס. די וואָס ווילן אויס און אינטערעסירן זיך מיט אונזערע פאַרבליבענע טייערקייטן, וואַקסן ווי שוואָמען נאָך אַ רעגן, און עס האַלט זיך שוין ביים גרינדן אַ בית־ספר דורך אים און דורך זיין נאַציאָנאַלן פריינט יעקב בן משה עובדמאן, דורך וועמען עס ווערט געשיקט דאָס דאָזיקע געשריפטס״.

און דער סוף פון די רייד איז געווען:

„דעריבער הער מיך אויס און איך וועל דיר ראַטן, יוגנט־פריינט מיינער, און גאָט וועט דיך אויסהערן. שוין פון לאַנגע צייטן טוסטו וואַנדערן, אבער צי ציט דען דיר באמת נישט דאָס האַרץ צו דיין געבורטשטאָט און פאַרוואָסזשע זאָלסטו נישט לענקען דיינע טריט צו איר? דאָ וועסטו האָבן חיונה ברָווח, וואָרום ס׳איז דאָך אָן צווייפל דיר באַקאַנט, אַז איך וועל נאָך אין אַ פּאָר חדשים אַרום טון טאָן שיקן מיינע טריט אין דער שטאָט ס. אַריין צו פאַרפעסטיקן מיין זיץ דאָרטן און דאָרט וועל איך מיר בויען אַ הויז, הויז מיינט מען פרוי, מיט מיין באַשערטער פריילייז פרומא די טאָכטער פון׳ם גביר

ר' פינחס נרו־יאיר, און דו וועסט דיר נעמען מיינע תלמידים, ווייל איך בין דאָך דאָ די גאַנצע צייט א לערער פון די לוי־טערקייטן פון דער העברעאישער שפּראַך".

יעקב, וועלער האט מיר ביי בורסיפן אין שטוב איבער־געגעבן דעם בריוו, האָט מיר אויך ארויסגעזאָגט עובדיהס אמתן.

יעקב!.. דאס איז שוין נישט געווען דער יעקב, מיין קינדהייט־חבר פונם רב'ס שטוב, נאָר עפּעס א הער עובדמאן, א בחור מיט א ליבלעך, לאכנדיק, שיין און א ביסל געצערטלט פנים, מיט פריידיקע אויגן, פול מיט גוטהארציקייט און אנער־קענונג פון זיין פאָרשריט אין זיין געבורטשטאט, אנערקענונג פון זיין קאמף מיט די פינצטערע לייט, די קעגנערס פונם רעיון. מיין קאלטע באציאונג צו אים האט אומבאדינגט אויך געווירקט אויף זיין דערנענטערן זיך צו מיר. און פונדעסט־וועגן האט ער זיך נישט אפּגעהאלטן מיר צו דערציילן, אויף וויפיל די צייט האט דערלויבט, אלע זיינע אויפטוען אויפן געביט פון ציוניזם. ער האט אויך גערעדט וועגן דעם יושב־ראש פון זיין אגודה, אלימלך דער מלוה, ער האט מיר אויך געוויזן זיינע קאָרעספּאנדענציעס, וועלכע ליגן באהאלטן אין זיין העפט, און אלץ מיט א צופרידענעם געלעכטער, תמימותדיק, נארישלעך. און ווען בורסיף האט „פארבייגייענדיק", אין צוזאמענהאנג מיטן געשפּרעך, דערמאָנט מיט עפּעס א פראזע דעם געזעץ פון קאוזאליטעט, האט עובדמאן געפונען פאר נויטיק צו זיין א אונטערהעלפער און ברענגען א ראיה דערצו פון זיין ציוניזם. פארוואס איז ער אזא פארברענטער ציוניסט? בעת ער איז געווען א קינד, האבן זיינע עלטערן געוואוינט אין דארף א.א.וו...

ער איז געקומען קיין N. געשעפטלעך און מיט אים איז מיטגעקומען זיינס א שוועסטער, וועלכע האט זיך פארגלוסט אביסל זיך אנצושמעקן מיט גרויסשטאטישער לופט, אויף צוריקוועגס איז מיט זיי צוזאמען געפארן אויך בורסיף, וועל־כער האט דאן פארלאזט.

חיימאוויטש האט זיך באנוצט מיט זיין גאנצער רעדנער. קראפט מיך צו ווארענען פון דעמדאזיקן געפערלעכן שריט. ער איז טאקי תמיד אויך געווען א קעגנער פון דארף־מלמדוחן ער פלעגט מיך איינרעדן, איך זאל צוזאמען מיט אים אריין עפעס אין א פאבריק). אבער אין פארגלייך צו דער נסיעה קיין צ. איז שוין בעסער א דארף, „איך ווייס גארנישט דעם גאנצן בורזשואזן גיפט, וואס איז פאראן אין דער זארג פון דער פאמיליע פאר אירן אמיטגליד".

אויך דער בריוו, וועלכן איך האב דאמאלס באקומען פון מיין פאטער האט געקענט געניגן אויף אפצוהאלטן זיך פון דערדאזיקער נסיעה. מוסר־רייד זענען געווען אין אים: „און מיין פארשטאנד איז צו קורץ ביז איצט, איך זאל משיג זיין, פארוואס דוקא אין N האסטו דיר געמאכט דיין נעסט, און אז דו וואלסט געקומען אין מיין ארט, צי דען וועל איך דיך נישט קענען אכטן און דו וואלסט געווען נאענט צו מיר און מכוח א תכלית, ערשטנס, וואס פאר א תכלית איז אין דיינע קאנטן. תכלית איז ביים אויבערשטן אין די הענט און מ'דארף נישט קיין בעסערן תכלית פון דעם, וואס איך טראכט אין מיין הארצן און פארשטיי אליין". נאכן „פארשטיי אליין" זענען געווען עטלעכע זאצן, וועמענס באטייט כ'האב נישט פארשטאנען, צוליבן געציקלטן כתב און צוליבן פעלן פון שרייבצייכנס, און איינער פון די זאצן האט זיך פארענדיקט מיט צוויי געהיימניספולע ווערטער: „הײלונג־בלעטער"...

און פונדעסטוועגן בין איך אין א חודש ארום אוועקגעפארן קיין צ.

איצט, ווען ס'איז שוין דורכגעגאנגען א געוויסע צייט נאך דערדאזיקער נסיעה, קען איך מיר נישט אויפקלערן ווי געהעריק די עיקרדיקע פאקטארן, וועלכע האבן מיך געצוווּנגען צו מאכן דעמדאזיקן שריט, נישט געקוקט דערויף, וואס איך האב דאן יעדע מינוט פארשטאנען, אז איך טאר נישט אומקערן זיך אהיים צו מיינע עלטערן. דאס משונהדיקע געפיל, וואס איך האב געפילט צו יענעם מיידל, איז דאך ביי מיר

געבוירן געוואָרן, ווי מיר דוכט, דערנאָך ערשט, ווען איך בין שוין געווען אין צ. —

יאָ, אגב אורחא: דער פאַקט, וואָס איך בין צוגעצויגן געוואָרן צו יענעם מיידל — איז זייער אַ משונהדיקער פאַקט, אַ פאַקט, וואָס רופט אַרויס אַ ביטער געלעכטער, און זיך פאַרטראַכטן וועגן אים איז מיר אַ סך שווערער ווי באַברען זיך אין אַ וואונד. כאַ, איך זאָג אַ „וואונד", אָבער אינדעראמתן איז דאָ דאָ געווען אַן אַנדער זאַך. דאָ בין איך דאָך בלויז געפייניקט געוואָרן, אָבער זענען נישט פאַרוואונדעט געוואָרן — ס'איז נישט געווען קיין געלעגנהייט דערצו. אין דעמדאָזיקן פאַקט איז אינדעראמתן נישט געווען אפילו קיין געלעגנהייט פאַר דער אַנטפּלעקונג פון מיין פערזענלעכקייט, וואָס עס וואָלט מעגלעך געווען, ווען דער סוביעקט וואָלט געווען אַן אַנדערער. דאָס אַרט אַן אַנדערס און די געשיכטע אַן אַנדערע — ווען אַלץ וואָלט געווען, ווי עס האָט זיך אַ מאָל פאָרגעשטעלט אין מיין צעהיצטער פאַנטאַזיע, ווען איך האָב געטרוימט וועגן דעם גליק זיך צו „פאַרליבן". דאָ איז אמת, געווען אַ טיפּישע געשיכטע, אָבער אַ פאַרבייגייענדיקע, וואָס ניט גאָרנישט צו צו פאַרשטיין מיין „איך", אַ געשיכטע פון „אַ קי איז געפלויגן איבערן דאַך",

ביי בורסיפן אין וואוינונג האָב איך פאַר מיר געזען אַ פרעמד מיידל, אַ ברונעטע, אַ שיינע, מיט לעבעדיקע, ברייטגעעפנטע, בלויע אויגן, מיט לענגלעכע סאַמעט-באַקן, מיט אַ כישופדיק מויל און מיט באַוועגונגע פון אַ גאַזעל געמישטע מיט אַ ביסל אייגנאַרטיקער חשיבות. יעקב, מיין קינדהייט-חבר, האָט, אין פלוג, מיך גענומען פאָרשטעלן פאַר איר, פאַר זיין שוועסטער. זי האָט ווי כמעט קיין קוק נישט געגעבן אויף מיר, און איך האָב מיך איינגעהערט, שטאַרק איינגעהערט צו איר לויטערער שטימע, איך האָב בגנבה געזען צוויי מאָל דורך דער צייט, וואָס איך בין דאָרטן געזעסן, איר פרעכטיקע מינע, דורך וועלכע זי פלעגט אַ ביסל אַרויסהויבן אירע סאַפּירן-ציין צוזאַמען מיט דער אויבערשטער ליפּ און אַרויפליגן זיי

אויף דער אונטערשטער ליפּ. די גאַנצע צייט בין איך געזעסן אויף מיין אָרט ווי צוגעשלאָגן מיט טשוועקעס, פול־זייענדיק מיט עפּעס אַ געפיל, אַז טאָמער וועל איך אַ ריר טאָן מיט אַ האַנט אָדער מיט אַ פוס, וועט געשען דורכדעם עפּעס אַ שרעקלעכע זאַך. און ווען איך בין אַרויסגעגאַנגען איז ביי מיר אין האַרצן געווען בלויז אַ טיפע שנאה צו בורסיפן, אַ שנאה צו זיין פריזור, צו זיין שמייכל, צו זיין מונדיר, צו די קנעפּ פון זיין בלוזע, — אַ שנאה, וועלכע איך האָב ביז דאַן נישט געקענט. פאַרשטייט זיך, אַז, זי, דידאָזיקע שנאה, איז געווען אַ רעזולטאַט פון דער קנאה, וואָס איך האָב מקנא געווען די פרייע און פיינע באַוועגונגען פון דעמדאָזיקן מאַנסביל... ווי אַנטקעגנשטעלנדיק איינעם קעגן אַנדערן האָב איך זיך דערמאָנט אָן מיין נישט־שיינעם, נישט־נאַטירלעכן געלעכטער, אָן מיינע נישט פלינקע, בטלנישע באַוועגונגען, אָן די האַלבע ווערטער מיינע — און אַלץ האָט אויסגעזען עקלדיק, נאַריש, שפּלדיק... און זי האָט עס דערפילט... אוודאי האָט זי דערפילט... ווער? אַ פּראָווינציעלע העלדין? — ניין, איך בין טאַקי באמת קליינלעך און נאַריש! צוליב וואָס באַנעל איך זיך מיט דעמדאָזיקן „באַנאַלן" טיטול? וואָס פאַר אַ שלעכטס האָב איך געפונען אין מיר? אַ מיידל ווי אַלע מיידלעך! אָבער... וואָס גייט זיך מיך בכלל אָן? וואָס?...

דאַן האָבן זיך צוגעפּגעוועבט ביי מיר אין מוח עטלעכע ווערטער אותיותווייז:

— זי וועט דאָך מיך נישט באַמערקן..

און באַלד האָב איך געלאַכט פון דעמדאָזיקן געדאַנק, איינער פון די געדאַנקען־שדים, וועלכע קומען אין מוח אַריין פון זיך אַליין אָן קיין שום לאָגישן צוזאַמענהאַנג און אָן קיין שום נויטווענדיקייט...

ווען איך בין געקומען צו מיר אין וואוינונג בין איך געזעסן אַ לענגערע צייט און צעקרישלט מיט מיינע פינגער אַ קעסטעלע שווערעלעך, וואָס איז געשטאַנען אויף מיין טיש. כ'האָב געטראַכט גאָר וועגן אַנדערע ענינים, און ערשט אין

אָוונט, ווען איך האב אנגעהויבן לייענען עפעס א בוך, איז מיר פארבייגעשוואומען דאס בילד פונם מיידל, מיט וועלכער איך האב זיך בקאנט מיטאג צייט, און ליפן האָבן נישט־ווילנדיק געמורמלט: „ראָ-כיל מאַי־סע־יעוו-נא״, בורסיף האָט זי גערופן — ווי כ׳האָב נישט געקענט ליידן דעמדאָזיקן אויס־דרוק זיינעם — אבער גאר גיך האב איך זיך אויפגעכאַפּט...

— יאָ, ס׳האָבן קיין שום ווערט נישט אזעלכע נאריש־קייטן. אין א פוסטן מוח קלעפּו זיך אָן פוסטע געדאַנקען, א ישיבה־בחור, וואָס האָט קיינמאָל קיין פרוי נישט געזען, בכלל — איז עס גאָרנישט, כ׳האב זיך דערמאנט — און נישט מער. און וואָס איז דער גוואלד? אדרבה, פארוואס דארף איך זי נישט געדענקען? זי האָט נישט געקענט מאכן אויף מיר קיין שום איינדרוק, אָבער איך געדענק דאָך טויזנטער אַנדערע, „קליי־ניקייטן״... נו, און אויב זי האט יאָ געמאַכט אויף מיר אַן איינדרוק, — א׳ז וואָס? טאָר מען נישט?.. מ׳דאַרף פאָרן אַהיים — „היילונג־בלעטער״ — כאַ!

און אין עטלעכע וואָכן ארום האָב איך זיך געטראָגן אינ׳ם באַן־וואגאָן אויפ׳ן וועג, וואָס גייט קיין צ. ; דער קאָפּ האָט מיר שטאַרק וויי געטאָן, דאָס האַרץ איז געווען אויפגערורערט, און האָב עוסק געווען אין דער פּסי־כאָלאגיע פון קאָפּ־ווייטיק און פון א זון וואס פאָרט אהיים צו די עלטערן. „בכן, הייסט עס, פאָר איך — וואס פיל איך?״ — כאָב מיר מיט א כיוון אויסגעמאלט די צוקונפט־בילדער אינדערהיים ביי מיר מיט צו שווארצע פארבן... „כדי סזמל מיר נישט זיין שווער דערנאָך״ — האב איך ווייטער געטראכט. — אבער אט זענען מיינע געפילן דאָך אינטערעסאַנט: עטלעכע יאָר בין איך דארט נישט געווען, וואו מיין וויגעלע איז געשטא:ען, אינם אָרט פון מיינע אנגענעמע דערינערונגען... מיין מוטער... מיינע שוועסטער — און קיין שום דיאונג איז

נישטא, קיין שום אנגענעמע דערוואַרטונג... בלויז ווייטיק, ווייטיק, ווייטיק...

מענטשן, אַז זיי זענען אין דער פרעמד, זאָגן זיי: איך דאַרף האָבן רו — דעריבער פאָר איך אהיים". אָבער אויך פאַר מיר איז דאָך דאָן געווען נישט איבעריק אָפּצורוען א ביסל — און צוליב וואָס בין איך געפאָאַן אהיים?

יאָ, איך בין געפאָרן נייל מיר האָט עפּעס געפעלט אָדער, ס'איז מיר עפּעס געווען נישט בעוואוסט. קען זיין, אַז איך בין געפאָרן דערפאַר ווייל איך האָב שוין פאַרמאָגט א גלייכגילטיקייט צו אַלע זאַכן און געשיכטעס. און קען זיין — דערפאַר ווייל מיר איז געווען קלאָר אַז איך טאָר נישט פאָרן...

פרייטיק, ערב־שבת־קודש אינדערפרי בין איך געקומען אהיים.

יט.

מיינע עלטערן. כאטש זיי האבן פון מיר נישט דער־האלטן קיין שום ידיעה, האבן פונדעסטוועגן געוואוסט אויף זיכער, אז איך וועל קומען, אזוי האָבן זיי דערנאָך אליין געזאָגט און צוויי זאכן זענען פאַר זיי געווען אַן אנזאג פון מיין קומען: אַ שפין איז אינדערפרי אראפּ פונם באַלקן אויף דרערד, און אונזער ווייסע קאץ האָט זיך געוואשן און געריייניקט, ס׳הייסט, זי האָט געריבן מיט איר לאפּקע אָן מאָרדע. די קאַץ איז טאקי אַ טמאדיקע חיה, אבער וואס סאיז שייך צום טרעפן, איז נישטא קיין בעסערע נביא און טרעפער פון איר.

די מצוה פון דער בשורה איז ארייננעפאלן צו איינעם פון די יינגלעך, וואס בלאנקען ארום אין.

ס׳האָט זיך צעשטורעמט די אָרימע וואוינונג! דער טאטע האט פארלאָזן דעם לערנטיש, אויף די ליפּן איז אים נאָך פארבליבן אַ ניגון־טראָפּ פון „פזר־סגול” און מיט זיינע גרויע אויגן קוקט ער זיך אין מיר איין אַ רגע, ווי ער וואלט זיך מיישב זיין, צי בין איך ווערט, ער זאל מיך ארומנעמען. נאר צולעצט פאלט ער מיר ארויף אויפן האלז! מיינע קליינע ברידער און שוועסטער, מיט אפענע מיילער צו קושן זייער „טייערן ברודער”, שלעפּן מיך אראפּ. די מאמע ווייס גאָר נישט, וואס טוט זיך מיט איר:

— אוי, ירמעלע, אוי, זון מיינער... וואָס מאכסטו, וואָס מאכסטו, מיין זון? ר׳איז געקומען... צוויי יאָר... צוויי יאָר... ירמעלע... זון מיינער...

צו מיין פארוואונדערונג האבן מיר טרערן געשטיקט אין האלז און איך האב נישט געקענט קיין קלאנג ארויסגעבן. מיט גרויסער שווערקייט האב איך זיך איינגעהאלטן פון וויי־

נען. אלץ איז מיר אויסגעקומען אזוי מאדנע, אזוי נעבעכדיק... מינוטנווייז פלעג איך ווענדן די אויגן צום קליינעם שפי־געלע, וואָס אויף דער וואנט, וועלנדיק דערזען מיין געזיכט־אויסדרוק. איך האב געהאט אין מיר יענץ געפיל, וואס איך פלעג פילן קינדווייז, ווען יינגלעך פלעגן מיך שלאָגן, און מיין טאטע, אנשטאט רחמנות צו האָבן אויף מיר, פלעגט מיך נאך שטארק באשטראָפן.

— דידאזיקע חכמה! — לאכט דער טאטע פון דער מאמען, נאכדעם, ווי ס'איז אים נמאס געווארן צו ריידן מיט די הענט, ארומצוגיין אהין און אהער, זיך איינקוקן אויף מיר און איבערהויפט אויף מיינע מלבושים — זי קען זיין א מיניסטערקע! זי שטייט און וויים נישט, וואס ס'טוט זיך מיט איר... א, ברוך הבא, זי וויינט שוין... נו, געקומען...־ דיינע טרערן וועלן גארנישט אויפטאָן און גארנישט צוגעבן, און די אויגן ווערן דיר אזוי אויך קאליע... בעסער זאָלסט דערווארעמען דעם סאמאוואר און מכבד זיין אונזער גאסט מיט א גלאָז טיי...

— ניין, ניין... — בין איך געשטאנען און זיך צוגעקוקט צו מיין מאמעס „קאל־ע־געווארענע" אויגן — זארגט זיך נישט... מ'דארף נישט קיין טיי...

— ווי' צו מיר, ביסט אוודאי הונגעריק, מיין זון, — קלאָגט די מאמע.

— ס'א פראגע! — ענטפערט דער טאטע פאר מיר — ווייסט וואס, יהודית? לאמיר אלע עסן מיטאָג. גרייט צום טיש... און איר, קינדער, — האט ער זיך געווענדעט צו זיינע תלמידים — פארמאכט די חומשים און גייט אהיים. אמת, ס'איז ערשט עלף אזייגער... נו, איר זעט דאך, אגאסט. .

די קליינע „שקאָצים", אין וועמענס אויגן ס'האט גע־בלישטשעט די האפענונג באפרייט צו ווערן פריער ווי אלעמאל פון דער ערשטער רגע, ווי איך בין נאר אריין אין שטוב, זענען נעלם געוואָרן אין משך פון עטלעכע מינוט. זיי האבן זיך אמת געשעמט פאר דעם פרעמדן, פארן רבינ'ס זון, צו שפרינגען און לויפן, זיי האבן זיך אויך געהאלטן פאר א חוב

אנצוונעמען מוט און צוגיין צום גאסט, אויך אריינצושטעקן זייערע הענט אין מיינער, ווי א מין „שלום־עליכם"; דערפאר אבער האבן זיי אין איילעניש נישט געהערט דעם אָנזאָג פון מיין מאַמען „זיי זאָלן געדענקען זאָגן זייערע עלטערן, למען השם, אז דער רבי האָט געבעטן שכר־לימוד".

ס'איז געגרייט געוואָרן צום טיש. די באַלעבאָסטע האָט אָרויפגעלייגט ברויט, גאָפל און אַ שיסל פול מיט זויערע אוי־גערקעס. מיר האָבן געוואשן די הענט און אפגעווישט זיי מיט אַ נאס, האריק האנטוך. דער טאטע איז שוין געווען גרייט צו מאכן „המוציא" אויפן גאנצן לאבן, ערשט זיין פנים האט זיך באדעקט מיט גרויס צער, און מיט א קול פון „אסור להפסיק" האט ער אויסגעשריען אויף לשון־קודש:

— נו!.. סכין!..

די מאמע האט דערלאנגט נאך אַ גאָפל, און ווען זי האָט אים שוין אוועקגעלייגט אויפן טיש, האט זי באלד דערפילט איר טעות, וואס איז געקומען פון צעמישטקייט, און זי האט געקוקט אויף מיר ווי אויף איר מליץ־יושר. דער טאטע איז געווען אין כעס: ווי ס'ווייזט אויס, האט אים די אויסערלעכ־קייט פונם גאסט גאר נישט צופרידנגעשטעלט. בעתן עסן האט ער קיין סך נישט גערעדט. דאקעגן דער מאמעס פראגעס וועגן מיין עסן, וואינונג און נאך טויזנטער פרטים פון מיין לעבן דאָרטן — זענען געווען אָן אַ סוף און אָן אן עק. און ווען זי האט זיך שוין אויך דערוווּסט וועגן די זאקן, וואס זי האט מיר מיטגעגעבן, ווען איך בין אוועקגעפארן קיין .N, האט זי מיר אנגעהויבן דערציילן די פרטים פון מיר לעבן: דעם לעצטן יום־טוב האט זי געקארגט מיט איינגעמאכטס; אלס „שכר לימוד" פאר שמעון דעם קרעמערס מיידעלע, וועמען זי לערנט „עברי", האט זי באקומען עטלעכע פונט ארבעס און באב; פריידען, מיין קלענערער שוועסטער, וויל זי אפגעבן צו אַ זאָקנ־מאַכערן, זי זאָל זיך אויסלערנען דידאָזיקע מלאכה. דעם טאטנס מיינונג איז, אמת, אז ס'איז בעסער זי צו מאכן פאר א „טישל־פארקויפערן, דאס הייסט, פאר א פארקויפערן פון

ווייבערשע צירונג און ענלעכע זאכן ביי א קליין טישל אין מאַרק — „דאָס איז אַ מסחר און נישט קיין מלאכה; דערביי קען מען שטייגן" — אָבער מיין שוועסטער אליין, נישט געקוקט אויף די אַרגומענטן פון מיין טאַטנס פויסטן, איז אליין שטאַרק להוט צו „זאָקנמאַכעריי". וואָס איז מיין מיינונג? וועלכער „תכלית" איז אַ בעסערער? — איר פלוידערן האָט אויך נישט איבערגעריסן דעם טאַטנס שטעכיקע באַמערקונג, מיט וועלכער ער האָט אויף מיר אָנגעשריען הלמאי זי פּאַרדרייט מיר דעם קאָפּ, וועלכער איז פול גאָר מיט אַנדערע זאַכן"; זי איז אַזוי פול געווען מיט גליק, אַז זי האָט עס גאָר נישט געקענט באַמערקן. איר איז אָנגענעם צו רעדן מיט מיר — און זי רעדט. צי איך הער יאָ, צי נישט — איר איז אַלציינס.

כדי איך זאָל אויך עפּעס זאָגן, האָב איך געפרעגט, ווי האַלט עס אין לערנען מיט מיינע קלענערע ברידער. דאַן האָט זיך די מאַמע אָנגעהויבן קלאָגן אויפן טאַטן, אז ער האט אינגאנצן אַראָפּגענומען די השגחה פון די קינדער. בערעלע גייט אין חדר שוין דריי זמנים און ער זאגט נאך שווערלעך „עברי", זי פארשטייט נישט וואָס איז געווארן מיטן טאַטן: עלטער, צי פוילקייט?..

—עט.., — האָט זיך דער טאַטע פאַרענטפערט מיט א מין שפּאָט — כ'האָב זיך אַרומגעזען: צו וואָס איז די גאַנצע מאטערניש? אַז זיי ווערן גרויס, טוען זיי סיי-ווי-סיי, וואָס זייער הארץ גלוסט...

— נו, נו... — האָבן דער מאמען נישט געשמעקט די אָנצוהערענישן פונם שמועס — וואס פאר א בייז, חלילה, טוען זיי, אז זיי ווערן גרויס?.. און איך בעט נאָר איינס: הלואי זאָלן די קלענערע נישט זיין ערגער פון אונזערע גרויסע... אלע דארפן דען זיין רבנים?..

— און איך וואָס? וואָס זאָג איך דען — כעסט זיך דער טאטע — איך שעם זיך מיט אים?.. „רבנים" — וואס מיינסטו, ווי ווייט איז ער פון רבנות? בלויז איין טריט אויף יענער זייט... חכמה — „רבנים"!..

אַ שטילשווייגעניש.

— ירמיה איז גאר נישט אונטערגעוואקסן — באַמערקט איינע פון מיינע שוועסטער.

— נישט אונטערגעוואַקסן ? — שאָקלט זיך דער טאטע אָפּ פון די מחשבות און גיט אויף מיר אַ דורכדרינגענדיקן בליק — או-הו... בכלל, ע, בכלל זאָג איך... לויט מיין מיינונג... ירמיה האָט זיך נישט געענדערט — ס׳הייסט, ע-ע... נו, דאָס אַלץ איז נארישקייטן !.. דער עיקר... דער עיקר, ירמיה, דו הערסט ? כ׳פרעג דיך... איך, איך וויל דאָך די גאנצע צייט וויסן... וואָס מאכסטו ? וואָס מאכסטו — פארשטייסט ? וואָס מאכסטו אין „תוך״ ?..

— וואָס... גאָרנישט... כ׳לעב...

— לעבסט — פארשטייט זיך... אָבער איך וויל וויסן עפּעס אַנדערש... דו פארשטייסט... ענטפער... לערנען, לערנסטו גאָר נישט ?..

— ניין.

— ניין ?! באמת ?!.. איך, ירמיה, אינדעראמת׳ן, איך, ע... כ׳גלויב נאָך נישט... כ׳גלויב נישט... מיין שוואַכער מוח איז כלל נישט תופס, וויאַזוי פארלאָזט דאָס א מענטש אַ זאַך, אויף וואָס ער האָט געפטר׳ט זיין גאנץ לעבן ?.. און בכלל — צי דערפאר, ווייל ס׳איז „תלמוד״, טויג עס נישט ? און ווי איז, לויט דיין מיינונג, מ׳דאַרף דאָס שוין אינגאנצן נישט ? די פארשטייכט, ירמיה ? וואָס האָסטו פאריבל ? יאָ, קענסט טאקי זיין ברוגז, וואָס תיכף, ווי דו ביסט געקומען, קום איך צו דיר מיט פרעטענזיעס... אָבער אין תוך אריין ביסטו דאָך נישט קיין שוטה : וואָס איז די נפקא־מינה ? איצטער, שפּעטער — מ׳דארף דאָך וויסן... איך בין דאָך נישט ישראל דרדקי-מלמד... דיין מאמע זאָגט : אַלע דארפן דען זיין רבנים ? אדרבה ! איך האָב קיינמאָל נישט געהאט קיין חשק, זאָלסט דווקא זיין אַ רב ; לויט מיר נאָך, איז אַ רייכער סוחר און א למדן דערצו בעסער פון אַ רב... איך פארלאנג נישט, זאָלסט לערנען לשם מצוה, נאָר אזוי... און אפילו בלויז ווי א השכלה-

זאַך... וועסט דאָך אויך מודה זיין, אז דאָס איז א חכמה ווי אַלע חכמות... און אויסערדעם — ס'איז גוט פאר גאָט און שיין פאר לייט... וואָס שווייגסטו? פארוואָס עסטו גאָרנישט?.. יהודית, גיב אים נאך אַ ביסל מילך... בקיצור דאס עסן איז נישט קיין עסן פאר קיין גאסט... אבער וואס טוט מען? מיר האבן דאך נישט געוואוסט, אז דו וועסט קומען, כאָטש מיר פלעגן ווארטן אויף דיר יעדן טאג... און בכלל מיין איך, כאַ-כאַ, אז אויך דארטן ביסטו נישט געווען קיין מפונק... נאר דאס האט נישט צו דער זאך... דער עיקר, וויל איך זאגן, זאגן... יאָ, ביי וואס האלט איך? דו האסט דאך מיר צוגע-זאגט, אז די תורה וועסטו קיינמאל נישט פארלאזן... יאָ... איך גלויב נישט... און צום רב, ירמיה, דארף מען פונדעסטוועגן אריינגיין... וועסט דאך, מן הסתם, אזוי אויך גיין צו עובדיה'ן... דו זעסט? עובדיה איז איצטער א מ ע נ ט ש... געווען צייטן, ווען אויך ער... אָבער האָט זיך אומגעקערט צום גוטן וועג, סוף כל סוף... ער פאַלט אַריין אין אַ שמאַלץ-גרוב... פאַר-שטייט זיך, דער טאַטע זיינער... אַ רב איז נישט קיין מלמד... אָבער ווער ווייס, אפשר ווען דו וואָלסט געווען אינדערהיים — וואָלט אַנדערש געווען... דו געדענקסט, ווי איך האָב זיך געבעטן ביי דיר דאָ צו בלייבן, און דו האָסט מיך נישט גע-פאָלגט... נו, וואָס געווען, איז געווען... איצטער... איצט... דו ווייסט, ירמיה? איך הער דאָך נאָך אַלץ נישט אויף צו טרוי-מען, אַז דו וועסט מיך סוף-כל-סוף אויסלייזן פון דער מלמדות... ווען איך וואלט געהאַט אין האַנט איין מאה — וואָלט איך אָוועקגעוואָרפן דידאָזיקע פרנסה בזויה... בלויז מיט אַזאַ סומע וואָלט איך שוין געקענט שטייגן... וואָס, קיין געלט האָסטו דאָך נישט? גאָרנישט? דו זעסט, יהודית, וואָס האָב איך נביאות-געזאָגט? דו האָסט מיך געטרייסט, אָבער איך האָב תמיד געוואוסט דעם סוף!

— וואָס האָסטו געזאָגט! וואָס פאַראַ נביאות! וואָסער סוף! וואָלסט שוין בעסער אויפגעהערט, שלום-געצל! ...אוי, אוי, האָסטו פאַרשטאַנד... האַלסט זיך דאָך פאַר אַ חכם...

— וואס זאג איך דען, בהמה? וואָס טו איך? איך פאַל דען אָן אויף אים, חלילה? איך זאָג אים דען שטראָפּרייד? איך בין זיכער, אז ער וועט אַליין נישט זיין אין כעס אויף מיר און אויף מיין שמועס... ווי ס׳זאָל נישט זיין, בין איך דאָך זיין טאַטע... ער פארשטייט דאָך, איך מיין פון זיין טובה וועגן... און וואָס רעד איך דען?.. אדרבה, איך פריי זיך שטארק מיט זיין קומען... איך פריי זיך זייער... אָפּט פלעגן אויף מיר אָנקומען מינוטן ממש נישט צום אויסהאַלטן... אוי, ירמיה האָט דאָ געדאַרפט זיין; אוי, איך וויל זען ירמיהן! און אָט איז ער געקומען, ברוך השם, און וואָס נאָך?... איך רעד סתם... אין דער וועלט אַריין... יאָ... נו, דערלאַנג, יהודית. מים אחרונים!.. (קיינמאָל היט עס גאָרנישט אָפּ, אבער דא האט ער גראד געפונען אַ פּאסיקע צייט אויך דאס אפּצוהיטן) מירן בעטן... צום רב, ירמיה, וועסטו אַריינגיין אַן אַנדערש מאָל... איצטער לייג זיך און רו אפּ...

און ווען איך בין אין אַ פערטל שעה ארום געלעגן אויף דער קאַנאַפּע מיט פאַרמאַכטע אויגן און נישט געקענט, צוליבן שטארקן קאָפּ-ווייטאק, איינשלאָפן, האָבן מיר געקלונגען אין די אויערן די קולות פון די שכנטעס, וועלכע זענען געקומען פייל פון בויגן איינע נאָך דער אנדערע באָרגן עפּעס און האָבן דער מאמען געוואונטשן: „מיט ליב איך אייער גאַסט!". זיי האָבן, האלטנדיק אין די הענט די טעפּלעך, די טעלערס און די מולטערס, וואס זיי האָבן געבארגט ביי דער מאמען, מיך באַטראַכט מיט שאַצנדיקע און דורכדרינגלעכע בליקן און האבן אַרויסגעזאגט דעם איינדרוק, וואס איך האב אויף זיי געמאַכט, און זייערע קוקן אויפן לעבן, אויף קינדער און אויף גליק בכלל — אַלץ אויף איין מאָל. און די מאַמע מיינע האָט אויספּיינענדיק זיך מיט איר גרויסקייט, אַ סך גערעדט וועגן איר שטענדיקער זיכערקייט, אַז „איר ירמיה" וועט זי אייביק נישט פאַרגעסן, אַז ער איז נישט, ווי אַנדערע, וועלכע געדענקען נישט דאָס גאַנצע בלוט און טרערן, וואָס די מאַמעס האָבן אויף זיי פאַרגאָסן, און אַז... פונדעסטוועגן איז איר,

סוף כל סוף, נישטאָ וואָס מקנא צו זיין: איר גליק איז נישט פולשטענדיק, זי זאָל נישט זינדיקן מיט די רייד. וואָלטן מיר געווען עשירים, וואָלט געווען די מעגלעכקייט מיר צו דער־פירן צום ציל, — דאַן וואָלט איר גליק געווען אַן אַבסאָלוט גליק, אָבער איצט... כ׳בין תמיד געווען געצוואונגען אַרומצו־וואָגלען ווי אַ פויגעלע פון זיין נעסט... און אַז איך בין שוין ענדלעך געקומען — — איז טאַקי די שמחה גרויס... אַז אָך און וויי צו איר!..

כ.

— א, אַ גרויסער גאסט, אַ חשובער גאַסט! שלום עליכם ר׳ ירמיה! — האָט מיך באַגעגנט עובדיה אינאָווענט אין בית־מדרש — וואָס מאַכסטו, דו שלעכטער זון פון גוטע עלטערן? האסטו גוט געטאָן, וואָס דו האָסט געפאָלגט מיין עצה. איך פריי זיך דערמיט. ווען דיין מאַטע האט מיר געזאגט, אַז דו ביסט געקומען צופארן, האב איך געמיינט, אַז דו וועסט אַריינקומען צו מיר... נו, געקומען פון וועג... אבער וואס שטייסטו הינטער דער בימה, ווי אַ שלעפער? קום מיט מיר אויף מיין ארט. מיר וועלן נאר א קורצע צייט זיין צוזאַמען, און צו רעדן האב איך מיט דיר זייער א סך. —

עובדיה האט זיך אַ ביסל געענדערט אין זיין אויסערלעכקייט. קיין סך פעטס איז אים טאקי נישט צוגעקומען, אבער דאס ביסל, וואס איז יא צוגעקומען, האט געלייגט אַ שטעמפל אויף זיין יונג פנים, צוגעבנדיק אים אַ „פראזאאישן אויסדרוק״, נישט וועלנדיק זאָגן — אַ נארישערן. דערצו האבן אויך מיטגעהאלפן דאס, וואס ער איז געווארן אַ ביסל איינגעבויגן און אויך די שווארצלעכע און א ביסל געקרייזלטע האר, וועלכע האבן געשפראצט ארום די באקן און אויף דער גאמבע. אויך זיין אייראפעאיש בגד איז געווען שטארק לויטן געשמאק פון דער יידישער ארטאדאקסיע אין רוסלאנד. ווען ער האט מיט מיר גערעדט וועגן זיין חתונה און וועגן זיין שווער, האט זיך אין זיין שטימע, נישט־ווילנדיק, פון געוואינשאפט, געהערט א מין שטאלצער טאן, נאר אין זיין שמייכל איז צייטנווייז געווען אויך עפעס א טרוימער — עפעס פונם געפיל, וואס עס פילט א ווייכהארציקער זעלנער, וועלכער האט פארלאזן דאס שלאכטפעלד, בעת ער באגעגנט זיך מיט זיין אמאליקן

קאטאנדיר, און יענער איז פארוואונדעט און דערשלאגן... מ׳קען נישט זאָגן, אַז ער האָט געשפּירט און געפילט, אַז איך האָב אין האַרץ פאַריבל אויף אים און אויף זיין האַנדלונג; וואָרום ווער וואָלט זיך דען אַנדערש געפירט אויף זיין אָרט? אַ מענטש דאַרף דאָך חתונה־האָבן, ער מוז דאָך זען, אַז ער זאָל נישט זיין קיין בחור לענגער, ווי ס׳איז אָנגענומען. אמת, ער איז געווען פול מיט פאַנטאַזיעס צו טאָן עפּעס לטובת הכלל... אָבער אויך איצט שלעפּט ער דאָך נישט אַרויף קיין יאָך אויפן האַלז! אין אַ געוויסן זין, מאַכט ער נאָך אַ שריט פאָראויס צו זיין ציל... און פונדעסטוועגן — איז אים געווען אַ ביסל אומאַנגענעם צו רעדן וועגן דעם; ער באַזעצט זיך און אָרדנט זיך איין, און איך „שטיי הינטער דער בימה ווי אַ שלעפער״... שפּעטער, ווען איך בין געוואויר געוואָרן, אַז די כלה, וועלכע איז געווען באַשטימט פאַר אים, איז געווען אַ ביסל קראַנק אויף די פיס (און דערמיט קענען פאַרשטאַנען ווערן דעם שדכנ׳ס ווערטער אין זיין בריוו: „און לויטן רבינס, זאָל לעבן, עצה, וויל מען זי חתונה־מאַכן״), וועגן וואָס דער דערציילער, ווי אַ נוגע בדבר, האָט פון מיר פאַרלייקנט, איז מיר נאָך קלאָרער געוואָרן, פלעגט זיין בליק אויסדריקן אַ ביסל טרויער...

פון די ענינים פון פּרט איז ער אַריבער געגאַנגען צו די ענינים פון כלל — „פונם טפל צום עיקר״, און ער האָט מיר דערציילט די געשיכטע פון דער אגודה „שוחרי ציון״ אין צ., וואו אלימלך מַקְוֶה איז פאָרזיצער, יעקב עובדמאַן איינער פון די הויפּט־טוער, און ער, עובדיה — איז סעקרעטאַר און די גאַנצע נשמה פון דער ערשטער. וואָרום, אין אמתן גערעדט, פּאַסט נישט זייער שטאַרק די פאָרזיצער־קרוין פאַר אלימלכן, ווייל זייענדיק אַ פּאָליטישער ציוניסט און זייענדיק פרום — איז ער קעגן דער „קולטור־צרה״, ווי ער דריקט זיך אויס. און עובדמאַן געפינט זיך אונטער זיין השפּעה, נאָר בלויז אַ דאַנק אים, עובדיהן, איז די אגודה גרייט אַנטוויקלונגען אין דער ביבליאָטעק, וועלכע האַלט זיך ביים גרינדן. דער „איני־

ציִטאָר״ פון דער „אידעע״ צו גרינדן אַ ביבליאָטעק איו שמעון, בורסיפס יינגערער זון, און די קולטור-ציוניסטן ווילן זיך מיט אים באַטייליקן דערין. אמת, אויף די עטלעכע פאַרזאַמלונגען, וועלכע זענען שוין צונויפגערופן געוואָרן, איז נישט געלונגען צו קומען צו איין מיינונג, און באַזונדערס איז „גרויס דער אָפּגרונט״ צווישן זיי אין פאָלגענדיקן פּרט: די ציוניסטן טענהן, אַז היות ווי אַ רוסישע ביבליאָטעק איז שוין פון לאַנג פאַראַן אין צ., דאַרף מען איצט בכן אַרבעטן מיט אַלע כּוחות פאַר יידישע ביכער, און דער איניציאַטאָר דער אַסימילאַטאָר, וויל נישט, פארשטייט זיך, זיין קיין אָפּגעשטאַנענער. אמת אויך דאָס איז זייער שלעכט, וואָס די יוגנט אין צ. איז בכלל אַריינגעפאַלן אין אַ שלאָף און זי האַלט אין איין שלאָפן, קיינער וויל נישט מנדר זיין קיין בוך אָדער אַ „גילדן״ן אָון אלימלך שטייט אויך נישט פונדערוווייטנס, און ער באַמיט זיך מיט אַ כּיוון צו מאַכן דעם גאַנצן ענין פון דער ביבליאָטעק צו גאָרנישט, און ער אַגיטירט: „ברענט נישט אזוי! גוטע ציוניסטן דארפן נישט צופיל חקירה!״ — אָבער פונדעסטוועגן דאַרף מען זיך נישט מייאש זיין. מ׳דאַרף נישט אַראָפּלאָזן די הענט. אויב ס׳זענען שווער די „חבלי לידה״, אויב ס׳איז שווער דאָס „אָנהויבן גיין״ — דערפאַר אָבער אין ביבליאָטעק וועט שוין עקזיסטירן און זי וועט זיך שטעלן אויף די פיס, וועט זי אזוי גיך נישט פאַלן און איר גורל וועט נישט זיין דערזעלביקער, ווי דער גורל פון אירע שוועסטער אין אנדערע יידישע שטעט. מ׳דאַרף זיין שטאַרק און זיך שטאַרקן! סיי ער סיי יעקב „האָבן אַריינגעזאָגט צ. ווען אירע מיאוסע זאכן״ אין לאַנגע קאָרעספּאָנדענציעס — און זיי זענען גאָך גרייט „צו בלאזן אין טרומייט״. מ׳דאַרף אויפוועקן די שלאָפנדיקע. אינאַמתן גערעדט: איז זיך נישטאָ וואס צו רימען מיט דער לאַגע פון דער אגודה אינעווייניק. די אויפטוען, מזז מען מודה זיין, זענען זייער קליינע. נישטא קיין מענטשן, וועלכע זאָלן זיך פאַרנעמען מיט אונזערע זאכן. קיין מענטשן נישטאָ... אויך די קעגנערשאַפט, וועלכע, לויט זיין מיינונג, וואָס ס׳איז אויך די מיינונג פון

איינעם פון די ארטיקלען אין דער „הצפירה", העלפט מיט דער באוועגונג, איז פארשוואונדן. אין די ערשטע צייטן פון דער באוועגונג האבן זיך אַ נעם געטאָן ר׳ צדוק, דער אייניקל, און זיינע חסידים צו קעמפן מיט איר. מיין פאָטער איז געווען נישט אַ היץ, נישט אַ הער), און „דער צווייטער צד" האָט אויך אַרויסגעשטעקט די צונג צו נישטערן און צו פארניכטן — איצטער רעדט קיינער נישט וועגן ציוניזם נישט צום גוטן, נישט צום שלעכטן. שטיל געוואָרן אין דער מדינה. און ווי דאַרף ווי טאָן דאָס הארץ צו־זעענדיק אַזאַ פאקט: יעקב האָט אַ שוועסטער, אַן אויסגעצייכנט מיידל, פריער איז זי געווען נוטה מיט צוהעלפן און זיך אָפּגעבן פאר ציון און אָט צייט זי איז צוריקגעקומען צוזאמען מיט דעם עלטערן בורסיף, האָט זי זיך אָפּגעקערט פון איר פאָלק און פון איר גאָט, כאָטש אָט דערדאָזיקער אלעקסאנדער איז נישט אַזאַ מין מענטש, ווי זיין יונגערער ברודער, ער זאָל זיך אנטקעגנשטעלן דעם ציוניזם, נאָר דער גייסט פון דער צייט איז דאָ שולדיק. אָבער, טראָץ דעם אלעמען, איז נישט צו לייקענען, אַז דער נאַציאָנאַלער גייסט גייט און טרעט פאָרויס מיט גרויסע און שטארקע טריט.

באַלד האָבן אונז ארומגערינגלט אלע מענטשן פון קלויז און די יונגלעך מיט אָפענע מיילער און מיט אָנגעשטעלטע אויערן צו הערן און צו הארכן. האנט־דרוקן און „שלום־עליכם" זענען אויף מיר צראָפּ ווי אַ האָגל, מיין פאטער האָט זיך געפרייט און געברויזט. ר׳האָט געשאָסן בליקן אויף אלע זייטן, ר׳האָט זיך איינגעקוקט אין מיין גאנצן קערפער, ר׳איז אַ ריינגעדרונגען אין אלע מיינע באוועגונגען און האָט מיר צוגעוואונקען מיט די אויגן הונדערטער באמערקונגען, ווען צו מיר איז צוגעגאנגען אלימלך דער מלוה — איז ער אויך צוגעשטאנען צו אונז.

אלימלך דער מלוה איז אַ מענטש פון אַ יאָר פופציק, אַ געשטאלט האָט ער פון אַ פעסל, וואָס איז אינמיטן ברייט און אויבן שמאָל, זיין פנים איז פעט און גלאנציק, די נאָז

איז אַ גראָבע און רויטע, ווען ער רעדט מיט אַ מענטשן, זעט ער אויס, ווי ער וואָלט פאַרשפּרייט אויף יענעם די פליגלען פון זיין חשיבות, זיין געלעכטער איז יענער „כע—כע, וועלכער זעט אויס צו זיין זיכער אין נאָכמאַכערס און אין אונטער־חנפערס. דער סכום פון זיין פאַרמעג איז א בישקשהדיקער, שוין פון לאַנג אָן איז ער איינער פון די שטענדיקער לעזער פון דעם „זקן פון די העברעאישע צייטונגען", און די לעצטע צייטן איז ער אַן אנגעזעענער און פאַרברענטער ציוניסט און ער אַרבעט לטובת דעם יידישן פאָלק און זיין אויפלעבונג. ער דרשנט אויף אסיפות וועגן דער נויטיקייט פון דיסציפּלין און געהאָרכזאַמקייט אין אונזער לעבן, ער כעסט זיך אויף די יונגעלייט פון אַ געוויסן מין, וועלכע היטן נישט די מאָראַל און צעשטערן דעם בנין פון פריערדיקע דורות, ער פאַרשפּרייט דאָס בוך „שיבת ציון" און נעמט אָפּ, וואס ס'קומט פאַר אים, ער ווירקט אויף יעקב עובדמאַן און זיינע חברים, זיי זאָלן זיך מתעסק זיין מיט פאַרשפּרייטן שקלים און אַקציעס, ער פאַרנעמט זיך מיטן צונויפגעזאַמלטן געלט — מיט איין וואָרט, ער איז זיך מוסר־נפש!

— דו הערסט, שלום־געצל? — האָט זיך געוועגדעט ר' אלימלך צו מיין טאַטן, ווען דער לעצטער איז צוגעקומען צו אונז — איך בעט עפּעס ביי דיין גאַסט און ער זאָגט אָפּ לעת־עתה. נו, א קלענערן פון זיך זאָגט מען אָפּ, כע־כע... פאַרשטייסט? איך לייג אים פאָר... איך... איך וויל... ער זאָל אונז מאָרגן דרשנען פון דער בימה אַראָפּ וועגן יענע גוטע זאכן... ער זאָל אונז „זאָגן" וועגן ציוניזם און זיינע קעגנער...

— איך פאַרשטיי, ר' אלימלך, איך פאַרשטיי — האָט זיך מיין טאַטע צעקאָכט — דאָס איז גוט, גוט... ירמיה קען, ברוך השם, ברענגען ראיות פאַר'ן ענין סיי על פּי תורה, סיי על פּי השכלה („להבדיל" — האָט ער צוגעגעבן מיט אַ צעשטרייטן טאָן, פון צווישן די ציין, ווי מיט א מין ממה נפשך"), אָבער ע־ע... כ'האָב מורא... כ'מיין, ר' אלימלך, וואָס וועט דערצו

זאָגן דר רבי? און ר' צדוק דער אייניקל?.. דעם גבאי׳ס דער־לויבניש... איר ווייסט דאָך...

— מיר זענען דען אָפּהענגיק פון זיי? — האט אויסגע־רופן עובדיה און זיך ארומגעקוקט אין די זייטן.

— און דער אמת׳ן מיר׳ן דען זיי האָרכ׳ן? — האט אים אונטערגעהאַלטן יעקב מיט דער באוועגונג פון א פערד, וואָס דערשמעקט מלחמה.

— דו פארשטייסט נאָך נישט מיין פאָרשלאג, שלום־געצל!
— האָט אויך אלימלך ווייטער גערעדט מיט זיין שטימע — איך רעד צו דיר פארשטענדיקע רייד און דו האָסט מורא; דער רבי... זיין כבוד רירט קיינער נישט, כא־כא־כא, אונזערע לייט דארפן האָבן עפּעס אַן איתערות דלעילא, אן אויפמונטערונג פון אויבן... פארשטייסט? צ. דארף האָבן אַן איתערותא דלעילא! וואָס זאלן מיר לייקענען? ס׳איז ווי צו אונז, אז מיר וועלן עס יאָ זאָגן און ווי צו אונז אז מיר׳ן עס נישט זאָגן! די צ.־ער דאס איז דאָך א פאָלק, ממש ווי אייזלען, זיי דארפן דען עפּעס א גייסטיקע זאַך? זיי אַרט דען דער אומ־גליק פון יידנטום? זיי טראכטן דען אַ מאָל וועגן ציון און ירושלים? ירושלים, וועלכע דערמאנט אין אלע אונזערע תפלות — גיבן זיי דען אַ מאָל א טראכט וועגן איר? יעדערער איז פארטאָן אין זיינע געשעפטן... איך בין שוין אויף דער עלטער... כ׳האב קיין כוח נישט און כ׳בין שוין הייזעריק גע־ווארן רעדנדיק... האָב איך דעריבער געמיינט...

— „גדול המעשה יותר מן העושה”, א סך וויכטיגער איז דער, וואס ברענגט יענעם צו מעשים, איידער, דער וואס טוט אליין! — האט אים עובדיה אונטערגעהאלטן.

— וויכטיקער איז דער, וואס ווירקט, איידער דער, וואס טוט! — האט אלימלך פארטגעזעצט מיט א באזונדערן טאָן, לויט וועלכן מ׳האָט געזען, אז ס׳איז גלייך ווי מ׳וואלט אים גארנישט איבערגעריסן און אז וואס עמיצער זאל נישט זאגן איז פונקט, ווי ער וואָלט עס א רויסגענומען ביי אים פון מויל, — כא - כא, אויב איך האָב נאָך נישט פארגעסן גירסא

דינקותא, דאָס, וואָס כ'האָב אַמאָל געלערנט, דארף מען משער זיין, אז דיין ירמיה... כע-כע... איצטער פאַרשטייסטו שוין, שלום-געצל, מיין מיין ? . . . דאָס הייסט אַן איתערותא דלערלא...

נאָר — ווײ, אלץ הענגט אָפּ פון מזל ! — ס'האָט נישט צוגעשפּילט די צייט אלימלכן, ער זאָל אונז ווייטער איבע-ראַשן מיט זיינע זיסע רייד, ווארום אין דערזועלביקער רגע האָט זיך דערהערט די שטימע פון יאָסל דעם מושלם, ווי ער האט אנגעהויבן מקבל שבת צו זיין.

צובז'ה איז אוועק אויף זיין אָרט אין דער מזרח-וואַנט.

— וועגן וואס האָט איר גערעדט, דו און עובדיה, ווען אלימלך איז צו אייך צוגעקומען ? — האָט מיין פאָטער חוקר ודורש געווען מיט אומגעדולד, נאכדעם ווי ער איז אויף אַ מינוט מיטגעריסן געוואָרן, נישט ווילנדיק, מיט אלימלכן און איז באַלד צוריק צוגעגאנגען צו מיר. מיט אַ פנים, וואָס דריקט אויס זאָרג און אומצופרידנקייט — אַ... נו, מיר וועלן זיך נאָך דוכשמועסן... נו... קיין סידור דאַרפסטו נישט ? נייַן ?.. וואסזשע שטייסטו, ווי א פלאָקן ? פאר וועמען האסטו אָדער פאר וועמען שעמסטו זיך ?.. וואס פאר אַן אָרט האסטו זיך עס אויסגעקליבן ?.. נו... ירמיה !.. דער רב האט געגעבן שלום ? געגעבן ?.. און קאָצין ?..

כא.

ווען מיר זענען צוריקגעקומען פון קלויז, האָט אונז די מאמע באגעגענט מיט פרייד. אָבער ווי זי האָט נאָר א בליק געטאָן אויף מיין טאַטנס צאָרניק פנים, וואס פארשטעלט זיך פאר גלייכגילטיק, און אויף זיין פארבארגענעם קרומען קיק, האט זי זיך גענומען באַמיען מאכן שלום צווישן אונז מיט כל אַ מיני פאָרטלען.

אַ שפּאַס האָט עיר דער טאַטע היינט בייטאָג איינגעאָרדנט... דו הערסט, ירמיה? היינט בייטאָג זענען מיר געגאַנגען אין גאַס... כאַ־כאַ, אז איך דערמאָן זיך קען איך זיך נישט איינהאַלטן פון געלעכטער... ווען ער טרעפט, זאָגט ער אָן: מיין ירמיה איז דאָך געקומען צופאָרן! „אַ גאסט האָב איך!”... אַ שפּאַס און נישט מער...

— „טעמה כי טוב סחרה, לא יכבה בלילה נרה” — האָט זיך דערווייל דער טאַטע אונטערגעזונגען „אשת חיל” און זיין פנים זאָגט עדות וועגן טרויעריקע געדאנקען, וואס זענען איצט ביי אים — „ידיה, אוי, ידיה שלחה”... מעגסט דיר זאָגן, ירמיה, וואָס דו ווילסט. דו האָסט זיך רעכט צו זיין אין כעס אויף מיר... „שלחה בכישור”... איך לאָז דיך נישט צו רו... „ידיה שלחה בכישור, וכפיה תמכו”... דו הערסט?.. דו ווייסט נישט, ווי זיך אויפצופירן מיט מענטשן... איך בין דיין טאַטע — בין איך מחויב דיר אויפמערקזאם צו מאכן: איך ווינק צו דיר מיט די אויגן, און דו דערשפּירסט נישט... בערל שמאַטניק, חיים היטלמאכער, ישראל דרדקי־מלמד, אלימלך דער מלווה — אַלעמען איין „שלום־עליכם”, מיט קיינעם רעדסטו נישט אויס קיין איבעריק וואָרט... איך פאַרשטיי: דו ווילסט ווייזן אַז דו פארמאָגסט גאוה, אז דו ווייסט

דיין ווערט ; אָבער אויך דאָס דארף האבן א שיעור און א מאָס. אלימלכן דארפסטו אָפּגעבן כבוד...

— מ׳זאָגט, אַז „די ניין מאָס רייד האָבן די ווייבער״, אָבער די מענער האָבן, לויט מיין מיינונג, מאָסן רייד גאָר אָן א צאָל — האָט זיך מיין מאַמע נישט מייאש געווען איבערצו. רייסן דאס געשפּרעך — ירמיה, דאַנקען גאָט, פּאָרט דאָך נישט אוועק פון אונז איבערמאָרגן, און וועסט נאָך האָבן צייט זיך אָנצורעדן מיט אים צו דער זעט. איך בין הונגעריק, די קינדער זענען הונגעריק און דער גאַסט א ליין איז אויך אוודאי הונ. געריק, ווארום וואָס האט ער דען געגעסן בייטאָג? דאָס טייערע מיטאָג! און דו, שלום געצל, ווי א טייך, וואָס שטראמט אָן אַן אויפהער, — זאָלסט מיר מוחל זיין קיין זאַך געפעלט דיר נישט... נו, נו, זיי נישט אין כעס, איך בעט דיך, גיי און וואש דיך... די קינדער שלאָפן איין...

זי האָט געמאַכט א פרייליך פנים און געמאַכט א מינע א ביסל א קאָקעטישע, דער טאטע האָט זיך נישט געעקשנט, אבער דער מאַמעס באַמיאונג איבערצובייטן דעם אינהאַלט פון געשפּרעך, צו פּאַרווישן דעם שלעכטן איינדרוק, האָט זיך סוף כל סוף נישט איינגעגעבן, די גאַנצע צייט פונם עסן האָט דער טאטע נישט אויפגעהערט צו רעדן וועגן דעם, וועגן וואָס ער האָט אָנגעהויבן. איינדעראמתן, פארוואָס ווארף איך אָפּ אלימלכס בקשה? סוואלט דאָך באמת גוט געווען צו ווייזן אלעמען, וואס איך קען, זאָלן די שונאים זיינע זען און זאָלן זיי פאַרשעמט ווערן.

מיטבאַטייליקטע אין מיין צער און דערשראָקענע, האָבן אלע שטוביקע ארויפגעלאָזט די קעפּ און אין שטוב איז געווען א טרויער-שטילקייט, בלויז דער גריל אין ווינקל האָט זיך געלאָזט הערן... ענדלעך, ווען דער טאַטע האָט אָנגעהויבן צו באַטאָנען צום צענטן מאָל, אז באזונדערס דארף מען אָפּגעבן כבוד אלימלך דעם מלווה, האָט געפּלאצט מיין געדולד און איך האָב א פרעג געטאָן:

— נאָר דערפאַר ווייל ער איז א מלווה?

די אויגן פון מיין מיטשמועסער האָבן זיך אָנגעפילט מיט שרעקלעכער פיינטשאַפט צו מיר.

— נאָר דערפאַר ווייל ער איז אַ מלווה!... יאָ!... ווייל ער איז אַן אָנגעזעענער מענטש... ווייל, חכם איינער, ווייל דו דאַרפסט דאָ קריגן תלמידים און זיין דעה האָט אומעטום צו זאָגן... און ער אליין האָט אויך אַן אייניקל... און מיט זיין דעה רעכנט מען זיך ביי משה שמערלס אין הויז... דו האָסט איבערגעלייענט טויזנט שמאַטעס — און די וועלט קענסטו לחלוטין נישט... אָט דאָס הער און פאַרשטיי...

— אָבער ביזווען ווערסטו נישט אויפהערן צו פאַר־שטערן אונזער שבת, שלום געצל? שעם זיך, ס'איז אַ חרפה...

— דו, חכמה, שווייג דו פאַרשטייסט גאָרנישט — דאַרפסטו שווייגן... ניין, זיינע ענטפערס זענען ווי אַ נאָדל אין לייב אריין... „דערפאַר ווייל ער איז א מלווה" — איך פארשטיי, וואס דערדאָזיקער זאָג מיינט... ניין, זאָג מיר, כ'בעט דיך, וואָס וואָלסטו געטאָן, ווען דו פאַרמאָגסט געלט?.. וואָלסט עס צעטיילט צווישן די לייט פון דיין קאמפּאַניע? אַ? נו, וואס שווייגסטו? ביסט אויף מיר אין כעס?

— דאס איז גלאַט גערעדט... איך וועל קיינמאל נישט פארמאָגן קיין אנגעקליבענע געלטער, כ'זאָל קענען לייען אויף פּראצענט...

— ווערסט נישט פערמאָגן? וואס הייסט? איך פארשטיי נישט...

— נישטאָ וואס צו פארשטיין.

— נו, און נדן, למשל?

— וואָס פאר א נדן?

— וואס הייסט: „וואס פאר א נדן"? ווילסט דאך נישט אריין אין א מאָנאסטיר... ווערסט דאָך, סוף כל סוף, חתונה־האבן... אָדער אפשר ביסטו פון יענע, וואָס ווילן דוקא אָן נדן?

— נדן! האב איך זיך פלוצים צעלאכט זייער הויך — נדן... כא־כא־כא!..

דער טאטע איז ארויס פון די כלים:

— אָט א נחת!.. לאכט ווי א משוגענער... אוי, אוי, דער קאפ שפאלט זיך מיר... בארימטע סוחרים, באקאנטע דאָקטוירים, גרויסע אדוואָקאטן, גבירים, אדירים, מענטשן,—מ ע נ ט ש ן, נישט קיין קבצנים פוסטאונפאסניקעס אזוי ווי דו — אלע יאָגן זיך נאך נדן... נדן, פארשטייט זיך, לויט זייער מדרגה: טויזנט רובל, צען טויזנט רובל, צוואנציק טויזנט ריבל, פופציק טויזנט רובל, הונדערט טויזנט רובל! אָבער נדן... און דו,.. און איר... איר, הונגעריקע בטלנים, איר פילאָזאָפירט... דו לאכסט נאָך... ווי צו דיין לאכן, ירמיה, אז ווי צו דיר און צו דיינע יאָרן!

אז איך האב אויפגעהערט, האט ער אנגעהויבן לאכן פון דער נארישקייט פון דער „וועלט" וואס איז אים מקנא, פון דער קורצזיכטיקייט פון דער נארישער וועלט און פון דעם, וואס זי ווייסט נישט דעם אמת...

— ס'איז נאך א גרויס גליק, וואס די וועלט בכלל איז זיך טועה לעת עתה...

— סוף כל סוף, ווערמען איז ווי, ווערמען איז ווינד — מיר דער אומגליקלעכער מאמע! — האט מיין מוטער געקלאגט א גאַנצע נאכט — אזוי לאנג איז מיין זון נישט געווען אינדערהיים... אזוי לאנג... וויפיל טרערן האב איך פארגאסן דורך דערדאזיקער צייט... אומגליקלעכע מאמע!.. און איצט... איצט, די ערשטע נאכט נאך זיין קומען... די ערשטע נאכט... כ'האב געמיינט...

כב.

די פעולה פון זיין ראנגלען זיך מיט מיר די ערשטע טעג איז געווען, אז זי האט אריינגעגעבן מיין טאטן פארשטאנד צו ענדערן ביסלעכווייז די „טאקטיק" אין זיין באציאונג צו מיר און פארבייטן דעם שטרענגען כעס מיט אן איבעריקער ליבלעכקייט, וואס האט מיר וויי געטאן. פארשטייט זיך, נאכמער פון זיין שטרענגקייט. דעם עיקר חסרון מיינעם האט ער איינגעפונען אין מיין „עקשנות", וועלכע האט זיך ביי מיר אנטוויקלט, ווייל איך האב זיך געפונען אין א שלעכטער געזעלשאפט און ווייל איך האב זיך אריינגעטאן אין נישט-גוטע ביכער, אין ביכער, וואס פארדרייען דעם קאפ, אבער „אין תוך אריין האב איך א יידיש הארץ צו פילן דעם צער פון מיינע עלטערן, וועלכע פארלאנגען מיין גוטס". דאס זעט ער בחוש, און דעריבער וועט זיין לייכט מיך אומצוקערן אויפן גלייכן וועג ארויף דורך ווייכע רייד און דורך סימנים פון ליבע. אויף אים ליגט בלויז דער חוב מיך צו דערווייטערן אויף ווי ווייט מעגלעך פון יענעם מין מענטשן און פון יענע ביכער. און דעריבער, ביי דעם נייעם קורס, אפילו ווען ער פלעגט מיך אמאל דערנידעריקן מיט זיינע רייד, איז עס געווען נישט מער ווי בלויז, כדי מיך ווייכער צו מאכן און מאכן פון מיר א שוואם, וואס נעמט אויף זיין מוסר. בכלל האט ער זיך אנגעהויבן אנשטרענגען צו רעדן מיט מיר נישט מיט קיין טאן פון א הערשער און באפעלער; נאר ווי א גוטהארציקער ראטגעבער, פלעגט ער מיך איינרעדן צו לערנען יעדן טאג א שיעור גמרא, נישט צו פארברענגען דערויף די גאנצע צייט, — חלילה, ער איז נישט ישראל דחדקי-מלמד,

ר׳זאָל דאָס פאַרלאַנגען, נאָר אַזוי זיך... עטלעכע שעה אַ טאָג, בלויז כּדי איך זאָל נישט פאַרגעסן דאָס, אויף וואָס איך האָב פאַרבראַכט מיין גאַנץ לעבן...

די צווייטע סעודה פון יענעם שבת איז שוין אַ דורך בשלום. ער האָט לאַנג גערעדט מיט פאַרשיידענע מליצות וועגן די „מחשבות זרות״, וואָס קומען אים אין קאָפּ אַריין ביי שמונה-עשרה דאַווענען. ער זעט אין זיין פאַנטאַזיע מיין צוקונפט: מיין שווער איז אַ מיוחסדיקער גביר... אַלע זענען מקנא מיין גליק... און אויך אים, דעם מלמד, איז גוט צוליב מיר.

דערנאָך, ווען דער טאַטע האָט אויסגעטאָן זיין קאַפּאָטע, כּדי צו האָבן אַ תּענוג פון שבתדיקן שלאָף און די מאַמע האָט אָפּגעטרייסלט די ברעקלעך חלה פונם טיש און זי האָט ווידער גענומען לייענען דעם „צאינה וראינה״, האָט דער טאַטע גע-פּרובט צו פאַרטיפן זיין געשפּרעך און מיך אויסצופרובן מיט כיטרעקייט: וואָס וואָלט איך געזאָגט, למשל, ווען, עס וואָלט זיך געפונען דאָ אין צ., עפּעס אַזוינס, וואָס ער זעט אין זיין פאַנטאַזיע? און ווייבאַלד ער האָט אָנגעהויבן שאַרן קוילן, האָט ער זיך שוין נישט אָפּגעהאַלטן, האָט ער זיך שוין נישט גע-קענט אָפּהאַלטן, פון זיין חשק מיך אויסצושטראָפן און ר׳האָט אָנגעהויבן:

— אָבער קוק זיך איין, יהודית, ווי די זאַך וואָלט אים נאָרנישט געווען נוגע...

אָבער אין דערזעלבער מינוט האָט זיך געעפנט די טיר און אין שטוב זענען אַריינגעקומען עובדיה און יעקב. די קינדער האָבן זיך תּיכּף באַהאַלטן; די מאַמע מיט איר „צאינה וראינה״ איז אין אַן אויגנבליק נעלם געוואָרן; און ערשט, שפּעטער, ווען די קינדער האָבן זיך אומגעקערט פון זייער באַהעלטעניש, כּדי אָנצוקוקן די אַריינגעקומענע, און אַז די מאַמע איז שוין אַ ביסל געקומען צו זיך און האט זיך באַ-רואיקט, האָט זי אויסגעדריקט פון לעם-אויוון אַרויס, איר בייער זיץ אָרט, אירע געפילן: אַ דאַנק גאָט, אין מיין זכות זעט זי אויך אַן מענטשן. מיין ווערט איז דערהויבן געוואָרן

אין אירע אויגן דורך דעם באזוך פון די חשובע און טייערע געסט, וועלכע זי האָט נישט, דו איר אומגליק, אַ חוץ מיט שבחדיקן טיי, מיט וואָס מכבד צו זיין. מיין פאָטער האָט זיך אמת באמיט פון זיין זייט ארויסצוווייזן, אז זייער קומען צו אונז האלט ער פאר אָפּגעצאָלט אַ חוב פון זייער זייט און נישט פאַר עפּעס אַ באזונדערן כבוד; אָבער פונדעסטוועגן איז ער אויפגעשטאַנען פון זיין געלעגער און איז צוגעשטאנען צו אונזער געזעלשאפט, און אגב האָט ער זיך אָן מיר אַ ריר געטאָן און מיר איינגערוימט: „נו, פארוואָס בעטסטו נישט זיצן?.. וואָס שווייגסטו״?..

מיר האָט זיך אויסגעדוכט, אז מיינע געסט פילן זיך נישט איבעריק גוט, אָבער איך האָב נישט געוווּסט, מיט וואָס צו פאַריכטן די לאגע. און דאקעגן האב איך געוווּסט, אז דער שמועס וועט זיך באלד אָנהויבן מיט דער פראגע, צי זענען פאראן נייעס אין .N, וואָרום איך בין דאָך צוריקגעקומען אויסוואנדערנדיק די וועלט; דערנאָך וועט קומען די פראגע: פארוואָס איך בין נישט מסכים אויף אלימלכס פארשלאג? ווידער — וואס פאר אַ מיינונג האב איך באמת וועגן ציוניזם? און צום סוף — אַ ביטע, כ׳זאל זיי אויך באזוכן ביי זיי אינדער-היים, פאר דעם גוטס, וואס זיי האָבן מיט מיר געטאָן באַזוכנדיק מיך ביי מיר אינדערהיים. און דעריבער האב איך געשמייכלט, און געשמייכלט פון מיין שמייכלען, און איך האב גערעדט, אז אין דער וועלט איז פאראן אַ „יידן-פראגע״ און דער ציוניזם קומט לעזן דידאזיקע פראגע, אז די ערגסטע און געפערלעכסטע זאך איז דער יאוש און אז די יוגנטלייט, וועלכע שפירן אין זיך אַ באגער און כוח צו ארבעטן לטובת זייער פאלק, דארפן זיך נישט מייאש זיין און זיי זענען מחויב צו ארבעטן אומדערמידלעך, כדי אויסצופילן דעם מאנגל, וואס קומט צוליב די קליינלעכע, פוסטע, פוילע און פארצווייפלטע...

מיין טאטע האט געוואלט נאך מער מיך ציען ביי דע-צונג, אויסשעפן מיין חכמה און אבאווייזן זי פאר דער גאנצ ר

וועלט, און דיראזיקע ראָל זיינע האט ער אויסגעפירט גע-
וויסנהאפטיק: כדי מיר געבן א געלעגנהייט פאר אקלוגער אין
איבעראשנדיקער תשובה, האָט ער זיך געפרובט באנוצן מיט
אלע מיטלען:

— און נאך דעם אלעמען, ירמיה, וואס ענטפערסט דו
דערויף?

— וואָס?

— איך פארשטיי נישט... דו זאגסט: אויסצובעסערן אונ-
זער לאגע, אונזער לעבן איז שלעכט, „נארמאל״, אדער ווי
דו זאגסט עס דארטן. בקיצור, ס׳איז אלץ אמת און ריכטיק...
אבער ווען קען די זאך קומען צו א סוף?.. ע־ע.. איך וויל
וויסן... וואס איז עס דאס אלץ? מירן דאך סוף כל סוף
שטארבן... א? מירן דאך שטארבן?..

— נו?

— דאס איז מיין פראגע... איך וויל וויסן...

— וועגן „השארת הנפש״?

— ניין... דו... נו, לאמיר טרינקען טייו..

ווען די געסט זענען אוועקגעגאנגען און מיר זענען
געבליבן אליין, איך און ער, איז ער געווען אין ספק: צי
ס׳פאסט אים אויסצודריקן צופרידנהייט פון די רעיונות, וועלכע
כ׳האָב ארויסגעזאָגט און פון דער מאָס פון פארשטענדיקייט,
וואָס איך האב ארויסגעוויזן, צי אפשר זאל ער זיך באציען
דערצו נעגאטיוו, וואָרום סוף כל סוף האָב איך זיך נישט אויס-
געצייכנט אין אזא מאָס, ווי ער האָט געהאָפט?

צומלעצט, ווען מיר זענען געגאנגען דאווענען מנחה,
האָבן גענומען טריפן, ווי טוי, זיינע רייד:

— אז דו ווילסט, פונדעסטוועגן, קענסטו באווייזן, כא־כא...
א שאד, וואס דו עקשנסט זיך וועגן דער רעדע פון דער בימה
אראפ... פונדעסטוועגן האף איך, אז ביז איבעראכטאג שבת
וועסטו „ווייכער״ ווערן... ניין, זאָגסטו? נו, נו!.. ווי ס׳זאל
נישט זיין, קענסטו באווייזן... זיי שווייגן די אייזלען! זיי
האבן פארשטאנען אלץ, וואס דו האסט גערעדט פונקט ווי

„אַ האָן אין בני אדם", כאַ־כאַ... כאַטש דעם אמת מוז איך דיר זאָגן, און דו זאָלסט מיר מוחל זיין... האָסט זיך אַביסל נישט אָנ־געפּירט מיט זיי ווי ס׳געהער צו זיין... זיי זענען, טאַקע, נישט ווערט דיין מיסט. אָבער פונדעסטוועגן... באַלד ווי זיי זענען געקומען... זיי זיצן — און דו שטום, ווי אַ שטיין... נו, דו וועסט דאָך גיין צו יעקבן און וועסט דאָרטן פאַריכטן, ירמיה, כאַ־כאַ... דו וועסט אַליין זען, ירמיה, ווי מ׳וועט נאָך בטל ווערן פאַר דיר, אויב דו וועסט נאָר וועלן, ווי זיי וועלן בטל ווערן כפּרה דאַרעאַ פאַר דיר... ממש כפּרה דאַרעאַ... און אויב דו וועסט זיך צוגעוואוינען צו די היגע מענטשן, וועסטו דאָ לעבן... וואָרום. אײַנדערהאַמתן, וואָס זענען זיי דאָרט דײַנע חברים אין .Ń? דאָקטוירים? קאָמיסיאָנערן? דאָך נישט... אַזוי זיך! בחורים!.. און דיין תכלית וועסטו דאָ גיכער באַ־קומען ווי דאָרטן, אויב דו וועסט נאָר זיין אַ מענטש... אָט דאָרטן, ביי יעקב׳ן אין הויז, וועסטו טרעפן דעם עלטערן זון, בורסיפּס... ער איז אויך געווען אין .Ń... זעסטו, אָט ער וועט דערגרייכן זיין ציל... אָט דאָס איז פיין... ער האָט אַ פּאַפּיר אויף אַלע זיבן קלאַסן... ער וועט געוויס זיין אַ דאָקטאָר... אָט דאָס פאַרשטיי איך... דו האָסט מיר תמיד געשריבן: זעקס קלאַסן וועסטו ענדיקן... אַ קאַזיאָנע ראַבינער... איך האָב שטענדיק געוואוסט, כאַ־כאַ, אַז סוועט גאָרנישט זיין דערפון... אַ?... נו, נו, איך פאַרשטיי, אַז דאָס איז פאַר דיר געווען שווער... ווי סזאָל נישט זיין, דאַרפסטו פאַר אים נישט בטל ווערן.. ווען דיין טאַטע וואָלט געהאַט דאָס געלט, וואָס זיין טאַטע פאַרמאָגט... דו געפין אויס עפּעס אַ בוך, וואָס ער האָט נישט געלייענט און דו האָסט עס יאָ געלייענט, און ווייז אים פון דאָרטן.. יאָ... וואָס, ירמיה, האָב איך דיך געוואָלט פרעגן... וואָס איז דאָס פאַר אַן אויסטערלישע מאָדע ביי דיר ארוסצוגעבן מינוטנווייז, בעת דו רעדסט, עפּעס אַ משוגעהדיקע זיפצן?...

כג

בין מנחה למעריב, נאך „שלש סעודות", בין איך געזעסן אינדעדהיים. פינסטערקייט־שאָטנס האָבן ארומגעבלאנדזשעט. אין מיין קינדהיים פלעגט מיין מאמע אין דער צייט, איידער זי פלעגט אפזאזן „אתה חוננתנו" און אנצינדן דאָס ליכט, מיך ארויפנעמען אויפן אויוון און פלעגט מיך שטילערהייט צו דריקן צו איר הארץ. ארום איז א שרעקנדיקע טונקלקייט און א וואונדערלעכער טרויער... און זי שעפטשעט מיר שטיל אין די אויערן אריין וועגן פארבאָרגענע צדיקים, וועלכע האָבן זיך מוסר נפש געווען אויף קידוש־השם, וועגן העלדישע קינדער, וועלכע זענען אויסגעשאכטן געוואָרן צוליב זייער אמונה, וועגן צוויי ברידער, איינער א רייכער און איינער אן אָרימער...

— און ס'איז געקומען, זון מיינער, דער ארימער ברודער צו זיין ברודער דעם רייכן און ער האָט געוויינט פאר אים; דו פארשטייסט, זון מיינער, ער האָט געבעטן, ר'זאָל זיך אויף אים מרחם זיין, „ברודער! ברודער! — האָט ער זיך געבעטן — דריי טעג און דריי נעכט איז קיין עסן נישט געקומען אין מיין מויל אריין; מיינע קינדערלעך מיינע פויגעלעך גייען אויס פון הונגער; דערבאַרם זיך אויף מיר און גיב מיר פאר זייערטוועגן א קליין שטיקל ברויט, איך קען דאָך דיין ברודער; וויאזוי האסטו דאס אין דיר גאר קיין רחמנות נישט?" — און די טרערן זיינע פליסן, פליסן. . .

„יא, איך דערהרגע מיך טאקי נישט — האָב איך געטראַכט ארומגייענדיק אין שטוב אהין און אהער — ווייל בעל־ברחי לעב איך... א בלינדער ווילן צום לעבן... נישטא זיך

וואס צו נאַרן... אבער פונדעסטוועגן קען מען נישט לייקענען, אז עס זענען דאָ אויך פאראן פארבארגענע זיידענע פעדים, וועלכע בינדן מיך צו צום לעבן"...

עפעס אַ משונהדיק ברויזן האָט ארומגעטאנצט אין מיין הארץ, ווייגען האב איך געוואלט, ווייגען אויפן לעבן פון דער גאנצער נאטור, אויפן חורבן פון מיין וועלט, אויף די אומזיסטע מעשים, ווייגען אָן אַ סוף, אָן אַ ברעג. מיין מאטעס דערמאנונג, אז ס'איז שוין צייט צו דאווגען מעריב, איז מיר אויסגעקומען פשוט, נאטירלעך און נויטיק, און ווען זי האט אנגעהויבן דערנאָך, באַקומענדיק מוט דורך דער צערטלעכקייט און ליבלעכקייט, וועלכע מיינע אויגן האבן אויסגעדריקט, צו שמועסן מיט מיר און מיר דערציילן פאַרשידענע פרטים פון איר לעבן, כדי אויסצווייזן, אז סוואלט נישט געווען קיין עבירה, ווען איך וואלט זיך דערמאנט זיי א'נטערצושטיצן — האב איך בלויז פאַרמאָגט אַ שטארק שולד געפיל, אַ געפיל פון שולד און שעמען זיך!

— איך ווייס, מיין זון, אז ס'איז דיר שווער דאָס לעבן ביי אונז אין שטוב, זאלסט נישט מיינען, אז איך פארשטיי גאָרנישט, אונזער עסן... אונזער דירה.. אָבער זיי וויסן, מיין זון, אז מיר האָבן באשלאָסן, דער טאטע זאל דינגען אַ „חדר" ערגעץ אנדערש און דיר זאל ווערן גרוימער, דער טאטע... מיין נישט, מיין זון אז ער האט דיך נישט ליב, ווען דו וואלסט געזען זיין התפעלות דעם ערשטן טאג פון דיין קומען, וואלסטו דאמאלס אנדערש געטראכט. אויפגענומען האָט ער דיך, טאקי, נישט איבעריק הייס, אָבער דערנאך ווען מיר זענען אַרויס אין מאַרק אַריין, האָט ער נישט דורכגעלאָזן אפילו קיין איין מענטש, וועמען ער זאָל נישט אָנזאָגן וועגן דיין קומען... און זיין אויפפירונג מיט דיר — איך ווייס, ווי שווער זי איז פאַר דיר, אָבער וואָס זאָל מען טון, מיין זון! אַזאַ נאַטור האָט ער... ער וועט קיינמאָל נישט זאָגן „גוט"... אפילו איך זאָל קויפן די גרעסטע „מציאה", וועט ער נישט זאָגן קיין „דאַנק". — איך לעב דאָך שוין מיט אים מער פון

צוואַנציק יאָר, און דו ווייסט נישט, מיין זון, וויפל כ'האָב זיך אָנגעליטן דורך דערדאָזיקער לאַנגער צייט... איך האָב זיך צוגעוואינט — און דאַנקן גאָט!.. ער איז דאָך נישט קיין שיכורער ערל, ער זאָל מיך שלאָגן... אַזאַ נאַטור האָט ער... אויב דו ווילסט אויסהערן, ירמיה (איך פאַרגעם דיר דיין צייט מיט מיינע נאַרישקייטן), וועל איך דיר דערציילן, מיין זון, וואָס ביי אונז האָט געטראָפן פאַר עטלעכע חדשים... ניין! וואָס רעד איך? דאָס איז געווען נאָך פסח, פון אָנהויב „זמן"... דו ווייסט אוודאי, אַז דידאָזיקע צייט איז פאַר אונז זייער אַ שווערע, דער פסח עסט אויף די גאַנצע אַרבעט... לוי-מענדל, דער וואָס איז געוועז אַ בריוטרעגער, איז אונז נעבליבן שולדיק צען רובל שכר-לימוד פאַר די צוויי יינגלעך, וואָס האָבן געלערנט אין „חדר" ביי שלום געצלען... גאַנצע צען רובל... לוי-מענדל איז שטענדיק געווען אַ גוטער צאָלער, נאָר ווען ער האָט פאַרלוירן זיין שטעלע, איז ער פאַרבליבן אַן אָרימאַן אַן אביון, און האָבן האָט ער דערוואַקסענע טעכ־טער און נישט צען רובל — אפילו קיין צע גראָשן איז ער נישט געווען ביכולת צו באַצאָלן, און דער „צער בעלי חיים" איז דאָ געווען זייער גרויס... אָבער וואָס זענען מ י ר שולדיק? מיט וואָס קענען מיר אים העלפן? בלויז דער רבונו של עולם, ער אַליין קען זיך אויף אים מרחם זיין... אַ האַרצווייטיק... צען רובל... מיר האָבן געשריגן... מיר זענען געווען אין כעס, נאָר גיי שריי „שמע ישראל"... די נשמה וועסטו דאָך נישט נעמען פון אים... בקיצור, דער טאַטע האָט זיך שוין געזעצט לערנען מיט זיינע תלמידים (צוויי האָבן אים נאָך צוגעפעלט צו דער נויטיקער צאָל) — און איך לייג זיך אוועק אין בעט אַריין..! ק י י ן קרענק איז ביי מיר נישט געוועזן, נאָר אַזוי... די כוחות זענען מיר אויסגעגאַנגען... כ'האָב קיין כוח נישט אַרומצוגיין... פאַר פסח בין איך „געשטאַנען" אין אַ בעקעריי פון מצות... דערנאָך איז פריידע דיין שוועסטער געווען עפעס נישט געזונט אַרום אַ וואָך צייט — האָבן זיך מיר אויסגעלאָזט די כוחות... בקיצור, מיין זון, איך ליג אויפן

קראַנקגבעט, און אין שטוב — אַ חורבן, קיין שום זאַך איז נישט אויפֿן געהעריקן אָרט, נישטאָ, ווער ס'זאָל אָנוואַרימען אַ לעפֿל וואַסער... פֿריידע איז דאָך נאָך אַ קינד... און זי איז נאָך אויך נישט אינגאַנצן געזונט געוואָרן... דער טאַטע האָט אויפֿגעהערט צו לערנען מיט זיינע תּלמידים, ער שטייט טאָג און נאַכט ביי איין בעט, ער עסט נישט, ער טרינקט נישט... בקיצור, וואָס זאָל איך דיר לאַנג מאריך זיין, מיין זון? דער איינציקער גאָט האָט זיך נאָר געדאַרפֿט אויף אונז אַרומקוקן... מ'דאַרף נישט קיין „תּשעה באָב"!.. וואָלט כאָטש געהאַט געקומען צו מיר אַ דאָקטאָר... אָבער דער רבונו של עולם איז דאָך אַ דערבאַרמדיקער פֿאָטער... מיט איין האַנט שלאָגט ער און מיט דער אַנדערער היילט ער... אין עטלעכע וואָכן אַרום האָט מיר אָנגעהויבן בעסער ווערן... אַרומגיין האָב איך נאָך, אמת, נישט געקענט, נאָר אַזוי—... ס'איז מיר געוואָרן לייכטער... איך ליג... דער טאַטע איז אין שטוב... און דער אַפּעטיט צום עסן האָט זיך ביי מיר דערוועקט, ווי אַלע קראַנקע, וועלכע נעמען געזונט ווערן. אַ שטיקל ברויט איז אפשר יאָ דאָ געווען אין שטוב — כ'געדענק נישט — אָבער פֿאַר מיר דאַרף מען האָבן אַ זעמל... און קיין צוויי גראָשן איז נישטאָ, וואו צו קריגן!.. זאָג איך דאַן צו בערעלען, אָט צו דיין ברודערל (איך זאָל נאָך אַזוי זוכה זיין צו זען אין אים אַ גוטן יידן!): „לויף אַריבער, מיין זון, צו מאָטל ירוחם דעם קרעמער און בעט ביי אים אַ האַלבן רובל (מאָטל-ירוחמ'ס ייִנגל האָט נאָך פֿריער אויך געלערנט ביי אונז אין „חדר" — און דער חוב איז נאָך געווען פֿונעם פֿריערדיקן „זמן"). אפשר וועט ער געבן... זאָג: די מאַמע קען נישט אויפֿשטיין... אַ יידיש האַרץ!.. אפשר וועט ער רחמנות האָבן"... בקיצור, בערעלע איז אַריבערגעלאָפֿן און צוריקגעקומען מיט אַזאַ תּשובה (כ'זאָל אַזוי זוכה זיין צו רעדן מיט זיין כּלה); „מאָטל ירוחם איז נישטאָ אינדערהיים און חיה-דוואָ'יע" זיין ווייב (אַ גוטע ארורה!) האָט געהייסן זאָגן: פֿאַרוואָס „שכאַי-למוד"? פֿאַר דעם, וואָס די ייִנגלעך גייען נישט אין „כיידער"

„אַ פּין"? נישטאָ קיין געלט!" נו, וואָס טוט מען?.. ס'איז נישט קיין נייעס צו קריגן אַזאַ תשובה. איך שווייג... אויך דער טאַטע דיינער וואָלט אַן אַנדערש מאָל איינגעגראָבן דאָס פּנים אין דער ערד און געשוויגן.. „אַז מען קען נישט אַריבער — מוז מען אַרונטער"... אָבער יענץ מאָל — דאָס האַרץ ווערט צעריסן אויך אַן דעם, דאָס בלוט קאָכט, די צרה איז גרויס — האָט ער זיך תּיכף „אָנגערופן": וואָס ט'זי געזאָגט? לאָזט מיך! איך וועל אַליין אַהינלויפן! איך וועל אַליין בעטן! זי וועט געבן, דאַכט זיך"! — אַז מיר האָבן דערהערט זיין שרייען און אַז מיר האָבן דערזען זיין פּנים און זיין לויפן אָן אַן אויבערשטן בגד, אָן גאָרנישט — איז אונז דאָס האַרץ אָפּגעשטאָרבן... דאָס בלוט — ווי אייז... דיין שוועסטער פריידע האָט זיך אין אים איינגעקלאַמערט מיט אַ יאָמער: „טאַטע! טאַטע!" און אויך איך שריי מיט מיינע לעצטע כּוחות: „שלום געצל, בלייב אין שטוב, מ'דאַרף קיין געלט נישט, זאָלסט אַהין נישט גיין!" איך קען דאָך אים שטענדיק... בפּרט אין אַזאַ צייט... פון גרויס פּיין, איז אַזאַ מענטש, ווי ער, פּעאיק צו מאַכן דאָרט סקאַנדאַלן, צו ברעכן, צו שטעכן... אפילו צו שלאָגן... בקיצור מיר יאָמערן און בעטן זיך, ער זאָל בלייבן זיצן אויפן אָרט, און ער רייסט זיך: „ניין! לאָזט מיך! אויב מיינע תלמידים גייען אַרום ליידיק — וועל איך זיי אויסלערנען!" און אַ פּנים איז ביי אים ווי ביי אַ גזלן... בקיצור, וואָס זאָל איך דיר מאריך זיין, מיין זון? אַז איך בין נאָך יעצנער ווײַלע געבליבן לעבן, — בין איך שטאַרקער פון פעלזנשטיין... איך געדענק נישט, ווי אַזוי איז אויף אים אָנגעקומען די גוטע מינוט... מיט מיינע לעצטע כּוחות בין איך אַראָפּ פון בעט און האָב זיך געבעטן ביי אים... ענדלעך איז ער אַוועק פון טיר און איז אַנידערגעפאַלן אויף דער קאַנאַפּע.. און זיין פּנים — אַ שענערס דערפון לייגט מען אין קבר אַריין... איך האָב זיך אומגעקערט אַ גוססע אין בעט אַריין, ממש אַ געשטאָרבענע, ווי ס'דאַרף צו זיין... און ער איז געזעסן ביז מנחה און געוויינט איך

האָב אים נאָך קיינמאָל נישט געזען אזוי וויינענדיק... ממש ווי א קינד... „יתומימלעך קליינע", „יתומימלעך קליינע" — מער האט מען פון זיין מויל נישט געהערט — און ער וויינט!.. וויינט !..

כד.

מיין פאטער האָט איינגעזען א גוטן סימן דערין, וואָס איך האָב אים אונטערגעזאָגט, ער זאָל פאר מיר קריגן תלמידים און ער איז גיך אוועק צו עטלעכע „באַלעבאַטים“ איבערצו־רעדן מיט זיי מכּוח דעם, אבער בלויז אביגדור דער יורד, דער באַלעבאָס פון מיל, וועלכער האט, לויט זיין אייגענער מיינונג, א „חוש אין לשון קודש“, האט אנגענומען מיין פאָטערס פאָר־שלאָג מיט פרייד און געענטפערט, אז ער וועט זיך מוסר־נפש זיין אויף פינף רובל יעדן חודש און וועט מיר איבערגעבן זיין בן־ציון. די איבעריקע האָבן דוחה געווען מיט „קומט נאכאַמאָל“ און מיט „מדארף זיך מיישב זיין“, און דאס רוב האָבן זיי געענטפערט, אז וואָס עס וועט טאָן אלימלך אָדער משה שמערלס, דאס וועלן זיי אויך טאָן. משה שמערלס איז אינדערהיים נישט געווען, ער איז אַוועקגעפארן מכּוח זיינע געשעפטן, און דעריבער איז פארבליבן צו רעדן בלויז מיט אלימלכן.

אלימלך איז געזעסן אנגעלענט, האַלב ליגנדיק, אויף דער ווייכער סאָפע וואס בײַ אים אין זאַל, א זאַל איינגעאָרדנט מיט באַלעבאַטישן געשמאַק: א סך פאמיליען־פאָטאָגראפיעס, בילדער פונם „יידישן שיינדל“, פון די גוטהארציקע באראָנען און דעסגלייכן, און אויך איין בילד פון אַן אַלטן רוסישן גע־נעראל, וואס האט אוודאי אליין נישט געוואוסט, וויאזוי איז עס אהער מגולגל געוואָרן. ר׳ אלימלכס הענט האָבן געהאלטן „זיין המליץ“ און זיין מויל האָט מיך אויסגעפארשט: ער האָט געפרעגט, ווי איז די באַציאונג פון די N.־ער יונגעלייט, פון די „נייע“ צו יידישקייט און ענלעכע פראגן, כּדי ער זאָל פארשטיין פון מיינע תשובות. ווי האַלט עס מיט מיר אין די

ענינים פון רעליגיע און גלויבן. אלס א הקדמה האט ער מודיע געווען, אז ער איז נישט ר׳ צדוק דער אייניקל און אז ער איז כמעט אויף זייער זייט, אויף דער זייט פון די יונגע, ער פארשטייט זייער גייסט און זייערע מיינונגען...

— געוויס! געוויס, ר׳ אלימלך — איז מיין טאטע געשטאנען אויף דער וואך — און דעריבער... זון בכן... ע—ע... האב איך גערעכנט... היות, ווי איר זייט דאך נישט אבי־ווער... היות ווי איר האלט מיט די יונגע... האבן איך גערעכנט... וועגן אייער אייניקל... ירמיה...

— „אל תרגזו״ נישט געאיילט!... דאס שטייט אין דער תורה, שלום געצל!.. נישט געכאפט!.. „פחז כמים אל תותר״— פון איילעניש קומט קיין גוטס נישט ארויס... וועגן מיין אייניקל — איז נאך צייט, דער טאג איז נאך גרויס, ס׳איז נאך נישט צייט צוזאמענטרייבן די שאף, כא־כא־כא... און די פראגע פון חינוך, דארפסטו וויסן, שלום געצל, איז א גרויסע און חשובע פראגע... וויפל טינט איז פארגאסן געווארן, וויפל פעדערס זענען צעבראכן געווארן... אוי, אוי, א וועלט... כ׳האב פארגעסן דעם נאמען פון יענעם מאמר... א „המשך״ אין ניין נומערן... א ר ז כע, כע, ער איז טאקי אויך געווען, כידוע, א גרויסער צדיק, זיין זכות זאל א י ם ביישטיין... אבער זיין „לשון״ — אט דאס איז געווען א לשון, אי, איז דאס געווען א לשון!.. כ׳האב פארגעסן דעם נאמען פון יענעם מאמר... א שאד...

— אפשר געדענקסט דו, ירמיה? — האט מיין פאטער געפרובט זיין מזל...

— נו... — האט אלימלך א ווארף געטאן א קוק, וואס זאגט: „איך ווייס נישט, וועט ער וויסן!״... און ער האט זיך צעלאכט מיט א גרויסמוטיק געלעכטער — ס׳מאכט נישט אויס... צו דען ווער עס ווייס נישט דאס, איז קיין גרויסער מענטש נישט?! אגב אורחא, וועגן דיין יונגערמאן, וועגן דעם זון דיינעם, שלום געצל, — איז... א ביסל ליב מעג מען דאך זאגן א מענטשן אין די אויגן אריין... ע... קינדווייז איז ער אוודאי

גוט געווען, ווי איך געדענק... און איצטער ?.. איצט. שלום געצל, זאג איך גארנישט, ווייל איך ווייס נאך נישט... אט זיינע חברים אין .N ...

— הס ושלום, ר׳ אלימלך ? — האט זיך מיין טאטע דער־שראקן — ירמיה האט נישט געזאגט, חלילה, אז זיי זענען גע־ווען זיינע חברים... ירמיה, ברוך השם... אמת, ע־ע... איך בין פסול לעדות... קען זיין, אז א טאטנס אויגן זענען פאר־בלענדט... אבער דעם אמת דערקענט מען דאך... ער היט אפ יעדע קליינינקייט...

— רייס מיך נישט איבער שלום געצל ! — האט אויס־געפרופן ר׳ אלימלך מיט א צווייפעלהאפטער רואיקייט, נאכדעם ווי ער האט זיך שטארק איינגעהערט די גאנצע צייט וואס מיין טאטע האט גערעדט, טאמער וועט ער פון זיינע רייד ארויסלערנען וואס ער דארף וויסן — איך זאג דאך, אז איך קען אים נאך נישט גוט, דער מלבי״ם, זכרונו לברכה, איז א וודאי געווען אן אמת׳ער משכיל...

— א משכיל, א גאטפארכטיקער — האט דער טאטע צו־געהאלפן.

— אן אמת׳ער משכיל — האט אלימלך פארטגעזעצט, ווי ס׳וואלט פאר אים געווען א חרפה אויסצוהערן שלום געצלס באמערקונגען — און ער זאגט אויפן פסוק: „רק אין יראת אלהים במקום הזה — והרגוני ע״ד אשתי״, אז די כוונה דערפון איז אט וואס: כאטש די מענטשן פון גרר זענען געווען גרוי־סע משכילים אין געלערנטקייט, כידוע, אבער פונדעסטוועגן, אויב ס׳איז נישטא קיין יראת־אלהים, קיין גאטפארכטיקייט — והרגוני! קענען זיי מיך הרגענען... כא־כא־כא... פאר־שטייסט, שלום געצל, וואס איך מיין דערמיט ?..

— אי־אי, גאונישע ווערטער! — האט זיך מיין טאטע געקאכט און אין די אויגן איז אים פינצטער געווארן — האסט געהערט ירמיה, האסט געהערט ? דער מלבי״ם... א וודאי... ירמיה, ברוך השם, איז

קלאָר אין גאַנץ תנ״ך מיטן מלבים״ס פירוש... אויך זיינע תלמיד״ם לערנט ער לויטן דאזיקן סדר... היינט בעט איך אים ער זאָל מיר געבן צו פאַרשטיין אין דער „הפטורה״...

— דער קעמפּענער!.. — איז נמאס געווארן אלימלכן אויסצוהערן וואס אנדערע רעדן — דער קעמפּענער... אָט דאס איז שלעכט, וואָס נישט אַלע פאַרשטייען די מתיקות. דאס איז געווען אַן אמתער משכיל, אַ טיפער חוקר! איך שלינג דארשטיק זיינע רייד. זיין פּירוש אויף איוב — דאָס איז דאָך גאונות, ממש גאונות!.. ניין, ירמיה, ביסט נאָך יונג, דעריבער האַלטסטו, אַז מ׳דאַרף זיך פירן לויט דער אינערלעכער אמונה... און וואָס איז אָט די דאָזיקע אינערלעכע אמונה — דאָס אַרט דיך נישט.. איך פאַרשטיי, כ׳פאַרשטיי, כא־כא... ס׳איז מיר אויך נישט אומבאַקאַנט די דאָזיקע שיטה... קולטורע־צרה צרורה, כאַ־כאַ־כאַ... און בכלל, ווייסטו? מעגלעך, אַז איך בין נאָך אַ גרעסערער אפּיקורס פון דיר, באַזונדערס אַמאָל בחורווייז... דו מיינסט, אַז איך ווייס נישט, ווי אַזוי האָט דער שייגעץ יעקב־חיים געפאַנגען די הערצער? כאַ־כאַ־כאַ, אבער מיין מיינונג איז אַן אַנדערע מכּוח דעם. לויט מיין מיינונג איז דער עיקר, די רעיגיע, דער עיקר! ווארום לאמיר אַ קוק טאָן, וואס האט געגעבן כּוח אונזער פאלק צו עקזיסטירן ביזן היינטיקן טאג? אַ פאלק אַ דערשלאגנס און אַ ליידנדיקס... ווו זענען איצט די מעכטיקע מלוכות עמון ומואב, אשור און בבל? אַ? און נאך עפּעס זאג איך: לויט מיין מיינונג איז אַ הפקר־יונג בעסער פון אן אפּיקורס... דו פארשטייסט, שלום געצל? אויפן הפקר־יונג קען מען האפן, אז ער וועט עלטער ווערן און דאס בלוט וועט זיך ביי אים אפּקילן וועט ער צוריק ווערן אַן ערלעכער ייד.. אבער דער נישט־גלויביקער — ע־ע־ע... אַזאַ מענטש האט שוין קיין האפענונג נישט... ער איז אַ פארפאלענער אויף אייביק, רשעים טוען נישט קיין תשובה אפילו ביי דער טיר פון גיהנם... דו, ירמיה, האסט דאך אוודאי געהערט וואס די חברה דערציילט וועגן צווייפעלן, אַ?

און נישט לייגנדיק קיין אכט אויפן פאריבל־האבן פון

ויין ווייב אָן די ציין אלעמאי ער גייט נישט עסן, האָט ער פאר אונז אויסגעלאדנט זיין גאנצן אוצר, ער האט דערציילט וועגן זיינע קאמפן מיט די לייט פונם אלטן דור און ר'האט געמאלט לעבעדיקע בילדער פון „בערל מיכאילישקער" און פון צווייפעלן. דער ערשטער, ווען ער האט שוין געגוסט און און זיינע שטאט-לייט האבן זיך צונייפגעזאמלט צו אים אין צימער, ווי ס'פירט זיך (יידן זענען דאָך פאָרט יידן!), האָט ער פלוצים אַ פרעג געטאָן: צי זעען די צוזאַמענגעקומענע עפעס? — אַלע קוקן זיך אום אין די זייטן — גאָרנישט דאָ... יאָגט ער זיי אונטער אַ צווייט מאָל און אַ דריט מאָל זיי זאָלן זיך גוט איינקוקן, אפשר וועלן זיי עפּעס דערזען? אָבער אַלע זאָגן אין איין קול: „ניין, ר'בער, מיר זעען גאָרנישט". — אַלע זענען פאַרוווּנדערטע. צומלעצט פרעגט ער זיי נאָכאַמאָל מיט גרויס תמימות: „און בכן זעט איר גאָרנישט?" — „ניין, ר' בער, ניין!" — „באמת?" — „באמת!" — „טאָ בכן זייט וויסן, מיינע ברידער און פריינט: איר זעט נישט — און איך זע אויך נישט... כאַ־כאַ־כאַ"... דו פאַרשטייסט, שלום געצל, ביז וואַנען דער כּוח פון אפיקורסות דערגרייכט! ער גוססט — און אין זינען האָט ער נאָר צו לייקענען אין דעם, וואָס די חז"ל זאָגן, אַז דער קראַנקער זעט פאַרן טויט דעם מלאך־המות... כאַ־כאַ־כאַ. און צווייפעל? כשמו כן הוא, זיין נאָמען איז אים צוגעפּאַסט! אַז מ'האָט געוועקט פאַרן טויט, ער זאָל זיך מתודה זיין — האָט ער געענטפערט: „אויב ס'איז פאַראַן אַ גאָט אין הימל — וועט ער מיר מוחל זיין".

— אָבער, אלימלך... — האָט זיך געקלאָגט די פלוניתטע — בערל שמאטניק ווארט שוין אויף דיר ווי לאנג... ער האָט געבראכט...

— ס'מאכט נישט אויס... „ויתן לך" האָט ער שוין אוודאי נעזאָגט, און מלוה־מלכה זיין וועט ער נישט פארשפעטיקן, כא־כא, — האט זיך אלימלך געוויצלט...

און ער איז אויפגעשטאנען.

— ר' אלימלך... ר'אלימלך... — האָט זיך געלאָזט הערן

אין עטלעכע מינוט ארום די שטימע פונם ברענגער — ווי איך בין אַ ייד... שווער... ס'איז זייער שווער אָן א פערד... איר דארפט רחמנות האָבן...

— איך קען נישט, בערל, כ'קען נישט... דו מאכסט פון מיר א תל... איך בויטיק זיך אויך אין רחמנות... איך בין נישט ר' צדוק דער אייניקל... איך קען נישט...

— זיי מיר מוחל, ירמיה — האט דער טאטע מיט מיר גערעדט, ווען מיר זענען אהיימגעגאנגען — איך וויל דיך עפּעס פרעגן, און דו זאָלסט מיר מוחל זיין. איך ווייס טאקי אַז איך בין זיכער נישט ווערט דיין „שיחת חולין", פונדעסטוועגן קומט ביי מיר אויס... איך בין עלטער פון דיר, פונדעסט-וועגן... איך פרעג דיך: דו האסט זיך דאך אָנגעלייענט גענוג קלוגע ביכער, טאָ פארוואָסזשע — זיי מיר מוחל; אַז דו ווילסט נישט, וועל איך מער נישט רעדן — פארוואסזשע זעט עס אויס, ווי דו וואָלסט נישט געקענט רעדן מיט קיין מענטש? אלימלך רעדט — און דו שמייכלסט. דעם „מאמר" וואס ער האט דער-מאָנט — דאָס האסטו דווקא נישט געוואוסט, ווי אויף צו להכעיס... און אין דערצמתן, פארוואס קענסטו אים נישט צו זאגן, אז דו וועסט לערנען דיינע תלמידים תנ"ך מיטן מלבי"ם? דו קענסט נישט?.. און וויאזוי האלטסטו עס מיט צווייפעלן, אַז ער איז נישט געווען קיין כופר-בעיקר?.. יאָ... אָט דאָס איז דאך עס, וואס איך זאָג... אלימלך פרעגט וועגן די N.-ער אפּיקורסים — א קלוגער ענטפערט: „כדי זיי צו קענען, מוז מען זיך דאך חברן מיט זיי"... אט דאס וואלט געווען אן ענטפער...

— ירמיה! פייערמאַן! — האט א קול פון הינטער אונז אי-בערגעהאקט מיין טאטנס מאנאלאג.

דאס איז געווען יעקב עובדמאנס קול, וואס האט אונז אנגעיאגט בעת מיר זענען געגאנגען פון אלימלכן (משה שמערלס הויז איז אין שכנות און בלויז א שמאלער דורכגאנג טיילט פאנאנדער דאס הויז און אלימלכס דירה) און ער האט מיר געבעטן, איך זאל ארייז צו אים. אלע מיינע תירוצים

האט ער אפגעווארפן און האט מיך שטארק געבעטן און האט מיך אויך אויסגערעדט אלעמאי איך בין נישט דאנקבאר: ער איז געווען ביי מיר אינדערהיים, און איך וויל נישט אריינגיין צו אים. און פאר וועמען האב איך מורא? זיין טאטע איז איצט אין וועג, און בכלל איז איצט קיינער נישטא ביי זיי אין שטוב א חוץ אים און זיין שוועסטער, און די לאנגוויי־ליקייט איז גרויס.

— אינדעראמתן, ירמיה, אויב דו פוילסט זיך נישט, גיי— האט אים מיין טאטע אונטערגעהאלפן.

משה שמערלס אליין האב איך געקענט ווייניק, אזוי פיל, וויפל איך האב געקענט אלע צ.־ער איינוואוינער — ער האט זיך אין תוך אינטערגעשיידט פונם טיפ פון יידישן „באלעבאס", וועלכער איז א צערטלעכער און א שוואכער בטבע און וועלכער איז אביסל נוטה צו אידעאלישקייט און צו אהבת התורה. משה שמערלס איז געווען א כאראקטער א שווייגנדיקער, א קארגער, א בייזער, א דעספאטישער. „א שטיל וואסער, וואס גראבט טיף"— אזוי האבן אים אפגעשילדערט די שטאט־מענטשן. די אויגן זיינע האבן אפערגעקוקט פון אונטערן שטערן ארויס, אויגן פארדאכטלעכע און אריינדרינגענדיקע אין די געהיימניסן פון יעדער זאך. און זאכן, וואס האבן צו טאן מיט פרומקייט — תהלים, „חוק לישראל", דאווענען מיט מנין ווען ס'זענען נישטא קיין קונים אין קראם — איז ער געווען זייער אפגעהיטן. אויך די פאות זיינע זענען געווען כמעט לאנגע, נאר ווען ער פלעגט קומען צו „פריצים", פלעגט ער זיי פארשארן אהינטער די אויערן. אין די שידוכים פאר זיינע עלטערע טעכטער און אין אלע פראגן פון פראקטישן לעבן איז ער תמיד באשטאנען אויף דאס זייניקע. אין הארצן און אין די רייד זיינע איז געווען א פולשטענדיקע פאראכטונג פאר דער „העב־רעאישקייט": אז א יונגערמאן לייענט א רוסיש בוך, — איז דערין נישטא קיין שום בייז, ווארום מ'דארף דאך וויסן ווי צו רעדן מיט א „פריץ"; אבער די אלע ביכער אויף לשון־קודש— דאס איז נישט מער ווי בלויז א צייט־פטרונג. פייגען, זיין

ווייב, האָט ער ליב געהאַט, אָבער זי — אַזוי האָבן אַלע עדות־געזאָגט, — פלעגט קראַנק ווערן פון איין קוק פון זיינע אויגן. זי איז — אַ נאַרישע יידענע, אַ פחדנטע, מיט אַ דרייפאַכיקן גוידער. וואָס נאָך? — מער גאָרנישט.

יעקב האָט נאָרנישט געזאָגט קיין ליגן. זיין שוועסטער איז געזעסן איינע אַליין אין עס־צימער. זי איז געווען אָנגעטאָן אין אַ טונקל־בלוי קלייד און ביים שיין פון לאָמפּ איז זי געווען דער סימבאָל פון לעבן, פון פּראַקטקייט און פון שיינקייט. זי האָט געבלעטערט עפּעס אַ אילוסטרירטן וואָכנזשור־נאַל. מיינע הארצנסטרונעס האָבן אויפגעציטערט פון דער פּאָעטישקייט און אינגאַנצן בין איך געווען ווי אַ צעטומלטער. איר פּנים האָט אויסגע־ריקט גיכער אַ געפיל פון וואַרטן איידער פון לאַנגווייליקייט, און איך האָב געוואוסט, אויף וועמען זי וואַרט.

זי האָט נאָר אַ קליינעם אַנטייל גענומען אין דעם אָפּגע־האַקטן געשפּרעך, וועלכער האָט זיך געצויגן צווישן מיר און יעקבן. די טעמעס פון אונזער געשפּרעך זענען געווען די סכסוכים, וועלכע קומען פאַר צווישן זיי און זייערע עלטערן, מענטשן פונם אַלטן דור. און איינע פון די סיבות פאַר די דאָ־זיקע סכסוכים איז געווען די שטרעבונג פון ראכיל מאָיסעיעווגא אַרויסצופאָרן קיין אויסלאַנד. די דאָזיקע ידיעה איז פאַר מיר געווען אַ נייעס.

ווען זייער מוטער איז געקומען בין איך איינגעלאַדן גע־וואָרן צו עסן צוזאַמען מיט זיי אָוונטברויט.

— אַך, יעקב, דו בעטסט דעם הער פייערמאַן מיטצועסן מיט אונז און צו האָסטו פאַרגעסן די סיבה פון זיין אָפּזאָג: ער איז דאָך אַ וועגעטעריאַנער...

— טאַקי? אינדעראמתן, ירמיה? און וואָס זאָגן דיינע עלטערן צו דעמדאָזיקן שגעון?

— אָבער ווער האָט דיר געזאָגט, אַז...

— ניין? אַך, יאָ, יאָ... כאַ־כאַ־כאַ... כ׳האָב פאַרגעסן די

יצרות... דאָס האָט מיר אַלעקסאַנדער דערציילט וועגן עמיצן אַנדערש אין .N... עפּעס אַ חיים... ח... חיימזאָן...
— חיימאָוויטש.
— יאָ, יאָ, חיימאָוויטש. אַ ביסל אַ משונהדיקער מענטש, נישט אמת?
— אַ משונהדיקער? אַבסאָלוט נישט! אמת, ער איז משונה־דיק און אַנדערש ווי דער הער בּורסיף, וועלכער רעדט וועגן אים. דעמדאָזיקן חיימאָוויטש קען איך זייער גוט. ער איז מיין פריינט, אַזוי ווי אַ ברודער איז ער צו מיר. דאָס איז אַ ליכטיקע און ריינע נשמה. דאָס הייסט ... יאָ... אַ אידעאַליסט אין פיינסטן זין פון דאָזיקן וואָרט, אַ מענטש פון...
— און בורסיף?..
— בּורסיף?
— אַ שרעקלעכער פּעסימיסט? אַ „דעמאָן"? — האָט זי געשמייכלט.
— אַ דעמאָן? בּורסיף?.. אייגנטלעך, איך קען אים בלויז פונדערווייטנס, אַ ביסל נאָר ... איך האָב זיך מיט אים באַקענט בלויז אַ קורצע צייט, באַלד נאָכדעם, ווי איך בין אַרויס פון דער ישיבה, יאָ...
— און ער זאָגט דאָך, אַז ער איז געווען דיין לערער?
— ער איז געווען מיין לערער?.. כ'האָב בכלל נישט געהאַט קיין לערער ... און דעריבער בין איך איינדעראמתן פאַר־בליבן אַ גראָבער יונג...
איך האָב געשמייכלט ווי אַ שוטה, זייענדיק גרייט זיך אַליין צו צערייסן ווי אַ הערינג צוליבן קלאַנג פון מיין שטימע און צוליב מיינע פולשטענדיק אומגויטיקע רייד, און מיין מיטשמועסערן האָט אויפגעהייטערט איר שטימע:
— יעקב, דו ביסט זיך מן הסתם טועה. אַלעקסאַנדער האָט זיכער בלויז געזאָגט, אַז ער האָט געזוכט אַ לערער פאַר הער פּייערמאַן...
— אויך דאָס... — האָב איך זיך פאַרשעמט און האָב אַראָפּגעלאָזט די אויגן — אויך דאָס... איז קיינמאָל נישט

געוועזן... אָבער דאס האט נישט קיין שייכות... ס'איז נישט וויכטיק... יאָ...

דערנאָך האָט אָנגעהויבן הערשן אַ שטיל־שווייגעניש, וועלכע האט געדויערט ביז איך בין פון דארטן אוועקגעגאנגען און אז איך האָב מיך פארענטפערט אלעמאי איך אייל זיך גיין אהיים און כ'האָב געזאָגט: „איך קען שוין מער נישט פארזאמען" — האָב איך נישט געזאָגט קיין ליגן. אמת, אי׳ך וואָלט באשטאנען אָפּצוגעבן אלץ וואס איך פארמאָג, כדי דאָרטן צו בלייבן זיצן, ווען אַ געוויסע זאך וואלט זיך געפונען אין אַן אנדער לאגע. אָבער אין די זאַך איז געווען אזוי ווי זי איז; האָט זי אין מיר דערוועקט אַ שטארקן באגער זיך צו באהאלטן אין דער פינטערנישט פונם דרויסן...

— הער אויף, ירמיה, מיט דיינע נארישקייטן. צען אזייגער שוין שפעט!

— איך דארף נאָך שרייבן בריוו היינט אינאָוונט... — האָב אי׳ך ארויסגעשטאמלט...

איך בין ארויסגעגאנגען און ח־טה־געהאַט, וואָס אנטלויף איך עפעס? וואס פון מיין אויפפירונג דע־וועקט אין מיר אזעלכע שארפע פייניקונגען? „איך בין באמת געבליבן אַ גראָ־בער יונג"... אבער וואס איז דא אזוינס, אויב איך האָב שוין ארויסגעזאָגט עטלעכע נאַרישע פראזן? בכלל, וואס איז די טראגעדיע, וואס איך וויל מיר אליין שאפן? אט דאָס איז אַ ישיבה־בחור! איך בין פרעמד יעדן מיידל און נישט מער. דאס איז נויטיק בלויז צו ווי ס ן, נישטא וואס צו לאכן דער־פון און נישטא וואָס צו וויינען דערו ף, מעגלעך, אז זי איז באזונדערס ווייט פון מיר וויל זי אַ מער סימפאטישערע, יעדנפאלס דארף מען עס גובר זיין כדי נישט צו שפילן די ראָל פון אַ קאָמישן העלד. נארישע געפילן האָבן אויפגעש־פראצט אין מיר פון איבערטריבענעם לייענען ראָמאַנען!..

ווען איך בין שוין געווען נאענט צו דער היים, האָב איך זיך אומגעקערט און בין צוגעגאנגען צום פענסטער, פון וועלכן איך האב זי געזען אינגאנצן. אין איר גאנצער געשטאלט, זי

איז געווען אָנגעשפּאַרט אויפן טיש מיט אַ מין מידקייט, נאָר אַלץ אין איר האָט זיך ווי געפרייט, ווי ס׳וואָלט זיך באַוועגט, דאָס בלוט פון איר פּנים האָט געשטראָמט ווי דאָס שימערין פון פּערל. מיינע האַרצקלאַפּעמישן זענען געווען ווי האַמער-זעצן. קיין געדאַנק האָב איך נישט געהאַט. אַ ציטערנדיקער, און גלייכצייטיק אָן אַ סימן פון לעבן, בין איך געשטאַנען אויף מיין אָרט. נאָר אין די אויגן פון מיין גייסט האָב איך אויסגעזען, ווי איינער גייט אויפן עשאַפאָט. אַ פרייער מענטש! אַ געבונדענער אין קייטן... קען זיך נישט אַ ריר טאָן... אמת, קיין שום רעזולטאַטן וועלן פון דעם אַלעמען נישט אַרויסקומען, קיינע סימפּאַטיעס, קיינע פּאַראַטן... קיין צווייטער אַקט וועט נישט זיין אין דערדאָזיקער לעכערלעכער פראַגע... אָבער נישט צוליב מיר... איך בין פאַרקנעכטעט געוואָרן, מבוטל געוואָרן... זי האָט געקענט טאָן מיט מיר אַלץ וואָס זי וויל... איינדעראַמת׳ן? יאָ, יאָ, יאָ... זי קען, זי קען!..

טריט האָבן זיך גענומען הערן אין גאַס...

ער...

געפילן פון פאַראַכטונג צו מיר זענען געווען אין מיר אָן אַ גרענעץ אין יענעם מאָמענט, ווען איך בין גיך אַוועק פון פענסטער. אַ וועזן פול מיט בושה, קנאה, שטות, פּחדנות און גראָבקייט!

ווען איך בין אַהיימגעקומען זענען שוין אַלע געשלאָפן. אויף דער טאַטע איז געלעגן, נאָר ער איז געווען וואַכעדיק...

— נו, ירמיה, ביסט דאָרטן געזעסן? קיינער איז נישט געווען? בורסיף איז אויך נישט געווען? און ווי געפעלט דיר יעקב׳ס שוועסטער? א, אַ שיין מיידל? אַ „שררית׳טע?.. ע׳, ירמיה, הע!..

„ער איז עקעלהאַפט. און אַ זון געראָט אַריין אין טאַטן"...

צוויי אַזייגער נאָך האַלבע נאַכט האָב איך געשריבן אַ בריוו צו חיימאָוויטשן:

„וואָס זיך איך דאָ? איך בין ווערט, מע זאָל מיך אויס-העננגען. וויאַזוי פאַרברענג איך אין דערדאָזיקער שטאָט מער פון איין טאָג, פאַרוואָס לייז איך מיך נישט אויס פון מיינע ליידן? וואָס איז דאָס געוואָרן מיט מיר?

און נאָך אַכך פראַגע-צייכנס, געשרייען, געוואַלדן, פינטעלעך און פּאַסיקלעך זענען דאָרט געווען...

כה.

נאָך דידאָזיקע פאַרלויפּעניש ן זענען בײַ מיר דורכגעגאַנגען עטלעכע טעג אין סתּם לעבן, אין אַ לעבן ענלעך צום לעבן פון געוויקסן. יעדן אָוונט פלעג איך אַרײַנקומען צו משה שמערלס אין הויז, אָפט פלעג איך אַרײַנקומען אין דעמדאָזיקן הויז אויך מיטאָג־צײַט. אָבער אַלע פראַגן, אַלע מחשבֿות האָבן מיך עפּעס ווי פאַרלאָזט. די מלאכה פון אַנאַליזירן און גריבלען זיך האָב איך עפּעס ווי פאַרגעסן. אויך מײַן טרויער איז געוואָרן אַ ווייכער, אַ שוועבנדיקער, אַ מין צאַרטער אומעט. אין מיר האָט זיך געשפּירט יענער מין רואיקייט פון באַלאַגערטע שטעט איידער זיי פאַלן אַרײַן אין די הענט פון שונא, וועלכע באַלאַגערט זיי.

אינדערפרי גיי איך אַרויס פון מײַן היים. אויפן וועג באַגעגנט מיך עובדיה, וועלכער גייט דאַוונען אין אַלטן בית־מדרש אַרײַן און ער שלעפּט מיך מיט מיט זיך, מחמת ער האָט אַ סך זאַכן מיט מיר איבערצורעדן. איך שטעל מיך נישט אַנטקעגן זײַן בקשה און איך גיי אַרײַן. דאָרטן איז איצט דער לעצטער מנין: עס דאַוונען די שפּעט־אוועקגייענדיקע: די כלי־קודש, די „היטער פון שטאָט", דער רבֿ, דער דיין, ביידע שוחטים, קאָצין, ר' צדוק דער איי־ניקל. דער חזן בײַ אָט דעם מנין איז תּמיד יאָסל דער מושלם. יעקבֿ איז אויך דאָ, ער דרייט זיך אַרום פון וואַנט צו וואַנט מיט אַ לויכטנדיק פּנים, מיט אַ גרויסער איבערלעכער אויפרעגונג; די הענט זענען בײַ אים אין די הויזן־טאַשן און זיי האַלטן דאָרט עפּעס אַ זאַך מיט גרויס הנאה, און ווי נאָר ער דערזעט אונדז אַרײַנקומענדיק, לויפט ער צו אונדז באַלד צו ווי אַ פײַל פון בויגן, מיט איין שפּרונג.

— איר ווייסט דען נאך גאָרנישט?

— וואָס ?

צי ווייסט איר דען באמת גאָרנישט? ניין, ירמיה שמייכלט... ס'א ליגן, איר מאכט זיך... ניין? ס'איז אוממעגלעך, איר זאָלט נישט וויסן... איר ווייסט, הא!..

— וואָס? וואָס?

— צי דען ווייסט איר טאַקי נישט? — טאָ הערט־זשע: היינט אינדערפרי, ווען איך בין געגאנגען עפענען דאָס געוועלב... איך האָב שוין נישט געוואוסט וואָס צו קלערן און וואָס צו טאָן... צוויי חדשים!.. און איך האָב שוין גערעכנט אוועקשיקן אים א בריוו און אויסגיסן דאָרט מיין גאנצן צאָרן: ביז ווען?! ענטפער, לכל הפחות, מיט אַ קארטל — נישט אמת? אָבער איך האָב זיך מיישב געווען און בארעכנט: אפשר איז זי נישט אנגעקומען... כאָטש איך האב געשיקט אין א פארזיכערטן בריוו... און היינט ווי איך גיי אזוי — ערשט דער בריווטרעגער קומט מיר אָן אנקעגן, אין הארצן האט זיך מיר ווי עפּעס אָפּגעריסן... טאמער? איך רייס אויף דעם קאָנווערט — יאָ! יעקב בן משה עובדמאן פון צ.! כא־כא־כא...

— וואס? — האט אויפגעציטערט עובדיה — די קאָרעס־פאנדענץ? און מיינע?..

— די קארעספאנדענץ, מיין טייערער, די קארעספאנ־דענץ... אויב דו גלויבסט נישט, טא נעם און לייען...

די ציימונג ווערט ארויסגענומען מיט דער נויטיקער צע־רעמאניע פאר אזא באדייטנדיק געשעעניש. באלד זאמלען זיך צונויף ארום אונז דאס רוב מתפללים, באזונדערס די יונגע־לייטלעך, וואס זיצן אויף קעסט... ר׳ צדוק דער אייייקל כעסט זיך אויפן „יאריד״, וואס מען מאכט אין „מקום קדוש״, אבער אין די ערשטע מינוטן הערט אים קיינער נישט. דערנאך הויבן אויך אנדערע אן זיך צו קלאגן: ווי מיאוס עס איז אזא זאך! הויכע שמונה־עשרה... קדושה... דעם רבס זון... ווײ־ווײ... דעמאלט כאפט זיך יעקב אויף פון זיין גליקלעכער וועלט, ער שפרינגט אויף און גרייט זיך גיין צו זיין פעטער אין הויז.

ר׳ צבי גלותזאנס מיטלסטע טאכטער, די צארטע און שוואכע, איז א שטיקל ציוניסטקע און זי קען אויך ארויסזאגן עטלעכע קורצע זאצן אויף העברעאיש, ווי „מה טוב ומה נעים״...

— נו, עובדיה, ירמיה, לאמיר גיין ירמיה, קום דו אויך צוזאמען מיט אונז וועסטו אונז זיין אן ארויסהעלפער. איך האף, אז ווען גד וועט דערזען געדרוקטע ווערטער, וועט ער זיך באציען צו דער זאך גאר אנדערש. ער פארמאגט גוטע ביכער, וועלכע ווערן ביי אים אין שטוב פארשימלט אומזיסט און אומנישט. ביז איצט האט ער נישט געוואלט געבן. אויך די שוועסטער מיינע, דאכט מיר, אז זי איז איצט דארטן און די מאמע האט מיך געבעטן איר עפעס איבערגעבן...

און זאלבעדריט גייען מיר צו יעקבס פעטער אין הויז אריין.

אין א זאל פול מיט בלאטע און שמוץ און מיט קישנס און פערענעס, וואס וואלגערן זיך אויף דער פאדלאגע, דרייט זיך ארום אהין און אהער א קליין באשעפענישל, איינגעבונדן אין רצועות פון תפילין — דאס איז גד, ר׳ צביס זון אײנער פון יענע באלעבאטישע בחורים, וועלכע לערנען אין חדרים ביז א יאר זיבעצן, און דערנאך פארברענגען זיי זייער צייט אין פארשיידענע קלויזן אלס „פאר-זיך-לערנער״ און פרווון אויך לערנען ביי לערערס שפראכן און קענטענישן און שטעלן זיך צום עקזאמען אויפן קורס פון די ערשטע קלאסן-גימנאזיע (אין אט דער תקופה „ווידמענען״ זיי אויך א פאר חדשים אויף אויסצולערנען גרינטלעך העברעאיש דיקדוק, און ס׳טרעפט אז זיי דערגרייכן דא אזש ביז די „פועלים״). אבער דאס אלץ דויערט ביז א יאר צוויי איידער ס׳קומט די צייט, ווען מ׳רופט זיי צו מיליטער-דינסט. דעמאלט זענען זיי זיך נוהג אלץ צו פארלאזן: זיי דארפן דאך אינגיכן שטיין צום מיליטער. און נאכדעם, ווי זיי ווערן פטור פון מיליטער-דינסט, הויבן זיי אן צו „שטיין אין שידוכים״.

די וועלט איז א גלגל-החוזר.

אז דער בחור הער גד, זאל לעבן, דערזעט די אריינ-

קומענדיקע, פֿאַלט אים אײַן אַ וואונדערלעכער געדאַנק זיך אויסצודרייען צו דער וואַנט און זיך אַוועקשטעלן גלייך, ווי ער וואָלט געדאַוונט שמונה־עשרה. בע!.. וואָס קענסטו אים איצטער טאָן? יעקב גייט צו און רײַסט אים אָן בײַם אויער. דאַן קומט אַרײַן ר׳ צבי בכבודו ובעצמו מיט אַ מענהלשון.

— ויבוא המן... ווער, מײַן טײַערער, בעט עס דיך איבער־צורײַסן מײַן זון אינמיטן דאַוונען? אויך אָן דיר איז ער, ברוך השם, נישט קיין גרויסער בעלן אויף דאַוונען. ס׳איז ראש־חודש — און ער איז חולה צו גיין אין בית־מדרש... דאַוונען מיט מנין. עפּעס אַ קלייניקייט!

— אָטאָ דאָס רופֿט זיך על פּי תּלמוד אַ שלעכטער שכן — ווײַזט עובדיה אַרויס זײַן בקיאות.

— איך בין געקומען, וואָס אַן אמת, מכּוח אַ וויכטיקערע זאַך ווי איבערײַסן דאָס דאַוונען — לאַכט יעקב.

— אָבער אַז ס׳רוקט זיך אים אונטער אַ מצווה, וויאַזוי־זשע זאָל ער זי אָפּלאָזן? — גיט צו עובדיה.

כדי נישט אָנצוהייבן גלייך פֿון דער קאָרעספּאָנדענץ, האַלט זיך יעקב בײַ זײַן ליגן און ער גיט אַ פֿרעג:

— די שוועסטער מײַנע איז דאָך געווען דאָ?

ר׳ צבי הייבט אָן פֿון זײַן זייט מיט אַ נעבעכדיקער שטימע: „וואָרום ווען קומט דען אײַער פֿילאָזאָפֿקע אַרײַן צו אונז אין שטוב אַרײַן? — צום סוף מאַכט ער אַ פֿריילעך פּנים צו יעקבן, און די אויגן זײַנע, ווי זיי וואָלטן געזאָגט: דרײַ טעכטער האָב איך, דרײַ דערוואַקסענע טעכטער...

זי איז גישטאַ, און פֿונדעסטוועגן פֿאַרדריסט מיך נישט אַלעמאַי איך בין געקומען. מיט אַ רואיק געמיט הער איך אויס די קולות, וואָס דערטראָגן זיך פֿון קיך און וואָס פֿאַלן אויף דער דינסט, „אויפֿן שטיק פֿלייש, וואָס קען אַ קאַץ דעם עק נישט פֿאַרבינדן“, און אויף „די כּלות — די ממזרטעס — זאָלן זיי שוין בלײַבן ליגן און שוין מער נישט אויפֿשטיין,

גרויסער גאָט אין הימלן — וועלכע ליגן זיך צעלייגט אויף די געטן ביז מיטאָג, ממש ווי קאָצינס טעכטער".

דער מיסר פון „יענעם" (אזוי פלעגט גד אָגרופן זיין פּאָטער) מאכט נישט קיין שטארקן איינדרוק אויף דעם דאָווּ־נער. ער גייט־אויס דריי טריט הינטער זיך מורמלענדיק „עושה שלום", ער הויבט אָן צו ציקלען דעם „הלל" און זיך ארומ־־אַנגלען מיט יעקבן.

— „יהי־הי־הי שם ה׳ מבורך מע־תה ועד"... הא, שיינער בחור, וואָס גראבלסטו דאָרט אין דיינע קעשענעס? אַ טייערע זאך, מסתמא? אַ פאטאגראפיע פון אַ כלה, האָ? וע ע־ד עולם, ממזרח"... הע, ארויס מיט דיין געהיימניש, ארויס אויפן טיש תיכף ומיד!

ער ווארפט זיך אויף יעקבן און וויל ארויסקריגן די טייערע זאך. דער „שיינער בחור" שטעלט זיך, כלומרשט, אנטקעגן. דער סוף פונם אנטקעגנשטעלן זיך — גדס נצחון. דאָס בלאט איז אויסגעשפרייט ווי אַ ליילעך, גד שרייט: „מזל־טוב! יאנקעלע איז שוין אויך אַ שרייבער"! — און ער מאכט „שהחיינו". דער „קאָרעספאָנדענט" צעפלאקערט זיך, ער כאפט די צייטונג און הויבט אליין אָן לייענען הויך און אקצענטי־רנדיק יעדעס וואָרט...

דאָס געשפרעך פארפירט זיך וועגן דער ביבליאָטעק. דער תלמיד פון טאָג און עובדיה רעדן אגיטאציע־רייד. די באדער־פעניש דערין לאָזט זיך פילן, לויט זייער מיינונג, אין דער גאנצער שטאָט. גד שפרינגט אויף און שווערט זיך, אז ער איז נישט קיין ישיבה־בחור, אים וועט מען נישט אפנארן, ער וועט תשום אופן נישט אוועקגעבן אומזיסט דעם „עיט צבוע", וואס ער פארמאָגט. און ר׳ צבי גיט צו, אז „אויך ער גד, רעדט ווי אַ שוטה"; די עיקר־פראגע, וואס מ׳דארף פרעגן די בחורים, איז: אויף וואָס דארפן זיי האָבן די גאנצע ארבעט? וואס וועלן זיי פארדינען פון דער ביבליאָטעק? ער איז אויך געווען אין זיין צייט אַ בחור — זענען אים דען גע־לעגן אין קאָפּ אַזעלכע נארישקייטן? וועגן מיר און וועגן

פּובדיהן איז שוין נישטאָ וואס צו רעדן, אָבער אפילו יעקב און גד אליין — קען זיי דען דאס פארנעמען זיך מיט די זאכן נישט ברענגען קיין שאָדן, זייער גוטן נאָמען, וואָס זיי האָבן, און נאָך? צי דען וואָלט פאר זיי נישט בעסער געווען, זיי זאלן אנשטאט דעם זיך באשעפטיקן מיט עפּעס אַ ממשותדיקע זאך?

און איך זיץ מיר אויף מיין אָרט און הער אלץ אויס מיט א רואיק געמיט.

* * *

אויך מיין קנאה־שנאה צו בורסיפּן איז אַזוי ווי איינגע־שטילט געוואָרן אין יענע עטלעכע טעג, וואָס די פּרטים פון זייערע געשעענישן קען איך איצט נישט אויפלעבן אין מיין זכרון ווי ס׳געהער צו זיין. איך פלעג זיצן ווי אַ טויב־שטומער אָפּגערוקט פון איר, כ׳פלעג בלעטערן עפּעס אַ צייטונג אָדער אַ זשורנאַל, כ׳פלעג הערן איר שטימע און פלעג בגנבה קוקן אויף איר, און ער פלעגט זיצן נאָענט לעם איר, ר׳פלעגט באַרעדן עמיצן פון זייערע באַקאַנטע אָדער ער פלעגט איר עפּעס דערציילן וועגן אַ ליבעס־קאָנפליקט, ר׳פלעגט זי רופן „אידעאַליש מיידל, גרויסע נשמה, ערנסט פריילין”, און זיין אויסשפּראַך איז אינטעליגענט, דערצויגן, ווייך. זי רעגט זיך אויף מיט פאַרגעניגן, פּעטשלט אים איבערן מויל און צוויטשערט ווי אַ פויגעלע, אַז „ערשטנס, איז זי גאָר נישט קיין אידעאַליש מיידל, נאָר אַ פשוט־פשוטע”, און אירע קאַרשן־ליפּן דריקן בלויז אויס קושן־קושן... און ער פון זיין זייט רייצט זיך ווידער מיט איר און ער זאָגט: ערשטנס, ערשטנס — און קיין צווייטנס איז נישטאָ; דאָס איז אויך איינע פון די מידות פון די אידעאַלישע מיידלעך אָנצוהויבן מיט אַן „ערשטנס”, בעת זיי האָבן נישט קיין שום „צווייטנס”. —

צייטנווייז פלעגט ער פאָרלייגן „צו זיין ערנסט און רעדן וועגן ערנסטע זאכן”, און דען פלעגט ער אויסזוכן עפּעס

אַ פראגע און פלעגט אָנציען אויף זיין פנים אַ גלייכגילטיקייט, בעת עס פלעגט דערויף ארומשוועבן אַ פארבאָרגענער מעפיסטאָפעלישער געלעכטער.

— יאָ... וויכטיק... מיינע זינד בין איך איצט געצוואונגען צו דערמאָנען. איך, אַ שווער-זינדיקער מענטש, פארמאָג נישט קיין גרויסן פארלאנג צו ברעכן שטולן — יאָ, אָביעקטיווקייט — וואָס קען מען טאָן... יאָ... אונזער אידעאליסט וויל דווקא הערן מיין מיינונג וועגן זיין אידעע — טאָ לאָמיך אים זאָגן. יאָ... אין תוך פון דער זאַך! מיך, אַלס וועזן, רירט די גאנצע פראגע גאָרנישט אָן. יאָ... די פראַגע... בכלל, ס׳איז דאָך אַ געלעכטער דאס עצם-אַוועקשטעלן די פראַגע. „דאָס יידישע פאָלק איז קיין פאָלק נישט" — איז בכן וואָס איז דער געשריי, מיינע געערטע הערן? איר ווילט תחית-המתים? וויפל איר זאָלט גישט שרייען און וועקן, וועט איר דאָך נישט אויפלעבן אַ מין, וואָס איז אונטערגעגאַנגען און פאַרשוואונדן געוואָרן. שתדלנות פארשטיי איך, ווייניקסטנס, כדי צו פארמיידן אַ ווייטיק אָבער נישט אים צו פארלענגערן... יאָ... לויט מיין מיינונג, האָבן די ליבהאָבער פונם מענטשליכן מין זיך געדארפט באַמיען... נו, צו פארשטיין, ווייניקסטנס, אַז דאָס לעבן פונם אוראַלטן „יידישן פאָלק" — דאָס איז זיין טויט. די דעמבן-גריכנלאנד, רוים — זענען צעבראָכן געוואָרן, אַז ס׳איז געקומען זייער צייט, און די יידן קריכן ארום ווי ווערים, רעדן זשאַרגאָן און דערוועקן אַן עקל מיט זייער אויסזען און מיט זייערע מנהגים. וועגן אלע „טאַטן" לוינט נישט צו רעדן, ווייל דאָס איז אלץ נאַרישקייטן. אָבער דער פאקט אליין, פאר זיך, איז לעכערלעך, וואָס אנשטאָט אויסצושפייען און אַוועקצוגיין ווייטער הויבן אָן געזונטע מענטשן צו בענקען נאָך אַזיע... יאָ, דאָס דערמאנט מיך ניטשעסן עפיגראַם...

דאָס פנים פונם פרעגער דעם אידעאליסט—יעקב עובדמא — זעט אויס ווי א פנים פון א מענטש, וואָס רויבער האבן אים אָרימגערינגלט צוצורויבן אלץ, וואָס ער פאַר-

מצגט. דער „לאמיך הערן, וואס איר זאגט״ איז אים ניש געלונגען. ער האט זיך פארלאזט אויף דעם, וואס בורסיף גייט תמיד פארביי יעדע זאך, וואס מ׳פרעגט אים, מיט א שטאלצן ש׳ווייגן, און דאריבער האט ער געהאפט, אז ער וועט האבן א געלעגנהייט צו דערציילן, צו רעדן, אויפצווייזן — ערשט אט קומען רייד ווי שפיזן, ווי שארפע פיילן...

— אן א סימילאטאר — רייסט ער אים איבער — וואס איז דא פאראן צו רעדן... נישטא וואס אויסצוהערן אסימילא-טארישע רייד... מיר ווילן נישט זיין קנעכט... וואס ?.. ירמיה, וואס רעדט דער מענטש ?.. ער איז משוגע געווארן... מיר ווען נישט אויפהערן צו זיין ציוניסטן... נישט אמת, ירמיה ?

— ציוניסטן — דאס איז אן אנדערע פראגע ; אבער די רייד פון הער בורסיף זענען בכלל בלויז — ווערטער... דער פשוטער גלייכער אמת איז נישטא אין זיי... ס׳איז זעלבסט פארשטענדלעך, פונם שטאנדפונקט... אבער דער הומאניזם... דער אמת ער הומאניזם... די מענטשן-ליבע... דאס פארשטיין דעם צער...

— און הער פייערמאן איז א ציוניסט ? — גיט מיך א פרעג אונזער מיטשמועסערין.

— א ציוניסט ?.. ניין... כ׳מיין צו זאגן : ס׳איז נישט קלאר... ס׳א ספק... איך ווייס נישט...

ראכיל מאסיעווונא קוקט אויף בורסיפן, אירע אויגן פינקלען, און זי מאכט איר ליבע מינע מיטן מויל און זי מאכט-נאך זיין שטימע :

— יא... וויכטיק... „איך ווייס נישט״... און איך האב געמיינט, אז בלויז פון יונגע מיידלעך קען מען הערן אזא תשובה ...

אבער איך באמי זיך, אז מיין פנים זאל האבן עפעס א ספעציעלען אויסדרוק, ס׳זאל עפעס ווי אויסדריקן : קיין שום זאך קען מיך נישט אנרירן און קיין שום מענטש קען נישט גרייכן צו די גרעניצן פון מיין פארשטאנד. שמייכלען — דאס

וואָלט געווען גאָר נישט געווען פון קלוגשאַפט. ס'איז נישט נויטיק פשוט: א ב ס אָ ל ו ט ק יי ן ש ו ם ז אַ ך. גאָרנישט.

פון דאָרטן קום איך צו עובדיהן און איך קערעווע דורך פערשיידענע אומוועגען דעם שמועס אַזוי, ביז מיר הויבן אָן צו רעדן וועגן דאס הויז פון משה שמערלס ...

פרידלעכע רואיקייט איז געווען ארום מיר.

כו.

איינמאָל איז די מאמע מיינע אויפגעשטאנען פרי פאר־טאָג — ווי איר שטייגער איז געווען. זי האָט זיך געדארפט עוסקן מיטן כשר־מאַכן די גענז, וועלכע מ'האָט נעכטן געשאָכטן, און זיי צוגרייטן צום פארקויף, ווען ס'וועט זיך אָנהויבן דער מאַרק. אין דער צייט פון דעמדאָזיקן פרי־אויפשטיין פלעג איך אָפט ליגן מיט פארמאכטע אויגן, ווי איך וואָלט געשלאָפן, און איך פלעג מיך ארייַנלאזן אין אומקלאָרע טראַכטונגען; און אין אָט דער צייט פלעגן מיינע וואכעדיקע עלטערן שוין רעדן פראנק און פריי וועגן מיר און וועגן מיין צוקונפט, זייענדיק זיכער, אז דער אָביעקט פון זייער שמועס הערט גאר נישט.

די מאמע האָט אוועקגעלייגט אַ ברעטל און זי האָט אָנגעהויבן פארנעמען מיט איר „קצבות".

זי האָט אַרויפגעלייגט א גאנז און האָט זי צעשניטן מיט אַ געניטער האַנט, אָבער פלוצלינג האָט זי זיך איינגעבאָגען און איינגעבויגענערהייט האָט זי גענומען ארומטאַפּן די גענז מער ווי געוויינלעך.

באַלד איז זי צוגעגאנגען צו מיין טאַטענס געלעגער:

— שלום געצל! אַי שלום געצל... דו שלאָפסט?

— וואָס ווילסטו? וואָס...?

— וואָס האָסטו זיך אזוי דערשראָקן? ס'איז גאָרנישט...

— נו? ...

— אין דער גאנז, וואס איך האב פאר איר באַצאָלט פינפאונאכציג גראשן... אין דער גאנז, וואס איך האב געקויפט ביי ניקיטעס ווייב...

— וואס? וואס? אוודאי א „שאלה"?

— א שאלה, שלום געצל, א הארבע שאלה ... דער פּו פיק ... שטיי אויף, וועסטו זען ... מ'דארף גיין צום רב ...

מיין פאטער האָט זיך אָנגעטאָן, האט א לאנגע צייט אַרומגעטאַפּט דאס אָרט פונם אומגליק, האט געזיפצט, האָט ארומגעוויקלט דעם האלז מיט א וואָלענע שאל — און איז אוועקגעגאנגען.

קומענדיק צוריק אהיים האָט זיין פּנים אויסגעדריקט אַ ביטער געלעכטער:

— א ייד וועט קיינמאָל נישט עסן א גוט שטיקל...

— וואָס? ס'איז טריף געוואָרן?! א, אזא גאנז, אזא גאנז... טרייף געוואָרן... איך האָב געוווּסט... דאָס הארץ האָט מיר געזאָגט... ס'וועט טרעפן עפּעס אן אומגליק... אזא גאנז... דריי פונט שמאלץ...

— נו, וואָס קען מען טאָן... א דין איז א דין... דערויף זענען מיר יידן...

א שטילשווייגעניש. דער מאמעס הענט זענען עפּעס ווי אפּגעלאָזן געוואָרן ביים טאָן די ארבעט. זי האט אויפגעהערט ארבעטן און איז געשטאנען מיט אן אראָפּגעבויגענעם קאָפּ: „א ריס פון הארצן". די ארבעטסט, מאטערסט זיך, דו ווייסט פון קיין אָפּרו נישט — קומט דער שד און נעמט אלץ צו. ד ר י י פ ו נ ט ש מ א ל ץ.

כדי צו פארטרייבן א ביסל דעם גרויסן צער האָט דער טאטע אָנגעהויבן דערציילן דער מאמען מכּוח עובדיהס שידוך. וואָס דער אייבערשטער טוט, לאָזט זיך אויס צום גוטן. ער איז איצט צוריקגעגאנגען פון דאָרטן און אויפן וועג האָט ער געטראכט מכּוח דעם. איך בין געראטעוועט געוואָרן פון א צרה, וואָרום עובדיהס מחותן איז א שווערער מענטש. אנשטאט די טויזנט, וואס ער האָט זיך מתחייב געווען צו געבן, גיט ער איצט בלויז פינפהונדערט. און ר' חנן-נתן ווייסט זיין ווערט און וויל נישט מותּר זיין אויף דאָס זייניקע. אהיפּשער סיכסוך. דאקעגן די זאך, וואס שטייט איצט פאָר פאר מ י ר איז אָן קיין שום פּגימה. אן אמתדיק גליק...

— די גאנז רעכן איך פארקויפן איוואנען, דעם וואָס הינטערן שטאָט... וואָס זאָגסטו שלום געצל?

— אי, א יידענע בלייבט א יידענע! איך רעד מיט איר וועגן א וויכטיקן ענין און זי — גאנז און גאנז... גלויב מיר, אז מיין הארץ טוט אויך אזוי וויי אויפן היזק, פונקט ווי דיין הארץ, אָבער איך בין א מאנספיל... דאס וויינען וועט גאָרנישט העלפן... ניין! איך בין אין כעס... איך רעד צו דיר, און דו...

— וואָס זאָג איך דען? איך זאָג דען עפּעס?

— וואָס דו זאָגסט!.. נאַ דיר אַ שמעק-טאַבאַק פאַר דיין גאַנץ זאָגעכץ. דער עיקר... הער אויס! „וואָס זאָג איך"... דו האָסט גאָרגישט וואָס צו זאָגן... אַ גאנצן נאַר ווייזט מען נישט קיין האַלבע אַרבעט...

— איך ווייס דען! מיר דאכט זיך, אז זי איז נישט קיין פּאָר פאר אונזער ירמיהן.

— פארוואָס?.. אָטאָ דאָס פרעג איך דאָך: פּאָרוואָס? דו זאָגסט דאָך, אז דו ווייסט... זי איז אַ שיינע...

— אַ שיינע איז זי, אמת... איך האָב זי געזען ביי יאנקל-ברוכן אויף דער חתונה; האָט זי געשיינט ווי זיבן זינען...

— טאָ בכן איז וואָס?.. אפשר ווייסטו, חלילה, עפּעס א פארבאָרגענע זאך?

— וואָס פאר א פארבאָרגענע זאך... א מיידל פון דער היינטיקער וועלט. .

— נו, און וואָס איז אונזער ירמיה? אָט דאָס איז דאָך עס טאקע... אמת, ער האָט נישט קיין שום פאפירן, נו, אָט ווי אַ מין „סמיכות". וואָס מ׳גיט ארויס אין זייערע „שקאָלעס"... דאָס האט ער טאקע נישט... דאס איז שווער ארויסצוקריגן, האט ער מיר געזאגט... יאָ... אבער פונדעסטוועגן, ווער קען זיך צו אים גלייכן אין השכלה נישט בלויז צווישן די צ.-ער בחורים, נאר אויך אינם גאנצן קאנט?.. האסט געהערט, ווי ער האט גערעדט מיט די חמורים יענעם שבת?.. זיי זענען דאָך לחלוטין חמורים אנטקעגן אים. א שאד וואס ער גייט

אנגעטאָן ווי אבי־ווער... דעריבער שעמט ער זיך אביסל... קליידער גיבן א סך צו א מענטשן... אז ער וועט קריגן באצאלט פארן ערשטן חודש דארף מען, למען השם, אים אויפנייען מלבושים, ווי ס'פאסט פאר אים... אמת, ער קוקט נישט אזוי שטארק דערויף און ער גייט אהין יעדן טאג... אבער א שיינער מלבוש וועט נאך פארגרעסערן זיין אָנזען. די טבע פון בחורים קען איך בעסער פון דיר... איך בין אויך געווען אַ בחור... דער עיקר איז ביי זיי א „שיינער קרן" .. און זי... לויט מיר נאך, וועט זי אים אויך ווען... א מושלם איז ער דאך... אַרויסווייזן זיין קענטשאפט באמיט ער זיך מן־הסתם אליין... איך האב שוין אויסגעפאָרשט די זאך זייער גוט... אמת, אויסערלעך איז ער א ביסל א ישיבה־בחור... אבער דאס איז נישט דער עיקר. דו מיינסט, אז ער וועט נישט קענען טראגן קיין גאלדענעם זייגער. ער וועט קענען! און ס'וועט אים פאסן און קליידן אויך... איצטער טרעפט, אמת, אז ער רעדט גארישקייטן... ער איז נאך א יינגל... „צי דען קענסטו זיך פארשטעלן, אז איך וועל זיין א סוחר?" — האט ער מיר געזאגט... כא־כא... ער איז נישט פאסיק צו זיין א סוחר — א שווערע זאך! א „גמרא־קאפ" וועט נישט קענען קויפן און פארקויפן! .. יהודית, דאס אלץ איז גארנישט... איך האף, אז מיר וועלן נאך זוכה זיין צו זען אים אלס איינעם פון ד י, וואס שטייען־איין בשעתן יאריד ביי ר' צדוק דעם אייניקל... און ער וועט זיין א פיינער סוחר: א בן־תורה, א תלמיד־חכם! .. דו געדענקסט יענעם בייכיקן? .. ער איז אויך אין דער יוגנט געווען א ישיבה־בחור... אדרבה, דאס איז נאך א שטיקל מעלה, וואס ער איז אויסערלעך... ע־ע... משה שמערלס וויל איצט גראד אזוינעם...ביים חתונה־מאכן די עלטערע טעכטער האט ער אמת געזוכט א שידוך צו טאן מיט גבירים, און איצט וויל ער דווקא א „צאצקע", וואס זאל ביי אים זיין א קעסט־קינד... דו פארשטייסט? די רחל, אדער „ראכיל", ווי מ'רופט זי ביי די בורסיפס אין הויז, כא־כא, זי איז זיין „לעצטע", מוזינקל... און נאך עפעס: איז דער שטיל וועל איך דיר

אויסזאגן, משה איז, אמת, איצט א תקיף, א תקיף, ווי ס׳געהער צו זיין, אבער אין מזומנים איז ער אביסל געענגט, און דידאָ־זיקע רחל וויל ער חתונה מאכן וואס פריער, בדי זי זאל זיך נישט אריינגעמען קיין שגעונות אין קאָפּ אַ ריין... מיין נישט, חלילה, קיין שום שלעכטס. זי אַליין איז אַ וואויל מיידל, אַ באלעבאטישע, און אז זי וועט חתונה־האָבן, וועט זי זיין א ווייב ווי אלע ווייבער, ווי ס׳באַדארף צו זיין... אויך איצט, חלילה, איז נישטא קיין שום שלעכטס... סתם... אביסל פון צעצערטלטקייט, פון צופיל גוטס, און א ביסל פארדרייט מען איר דעם קאָפּ דאָרטן ביי די בורסיפס מיט כל המיני נארישקייטן: פאָרן קיין אויסלאנד, צו דער טייוול ווייס דאָרט וואס נאָך... און אפשר וועסטו מיך פרעגן, פונוואנען איך ווייס דאָס אלץ ?... איך זאָל נישט וויסן ?... משה האָט במעט בלויז מיט מיר גערעדט וועגן דעם ווייסגדיק, אז איך פארנעם זיך צוביסלעך מיט שדכנות... דאַן האָב איך מיר אַ טראכט געטאָן: „א ל י”, צו מ י ר — שטייט געשריבן... און משהן קענסטו דאָך: „אומר ועושה”, גערעדט און געטאן... ער האָט פיינט צו פרעגן... ווי אַ מאנסביל... מ׳דארף נאָר, ער זאָל וועלן, כ׳מיין צו זאָגן, משה שמערלס... איך ווארט שוין מיט אומגעדולד, ער זאָל קומען צופאָרן... ער וועט קומען אין עטלעכע וואָכן ארום, וועל איך דעמאָלט צוטרעטן, צום ענין... לעת־עתה האָב איך נאך אונזערן גאר נישט געזאָגט... זאָל עס זיין נישטוויסנדיק... דערווייל וועט ער דארט ווערן אן אריינגייער... איצטער פארשטייסטו שוין אלע מיינע וועגן, הא ? וואָס זאגסטו, וואָס ענטפערסטו דערויף ?... חכמה !...

— וואָס זאָל איך ענטפערן ?... איך ווייס דען ?... זאָל גאָט טאָן, ווי אים געפעלט... א, ס׳איז שוין טאָג... איך דארף נאָך צוגרייטן צוויי געננז...

— איך קוק אויף דיר... איך קוק זיך איין, א בהמה... דו קענסט גאָרנישט פארשטיין... האָט פאַריבל דער טאַטע...

און איך ליג אומבאוועגלעך.

כז.

מיין טאטע קען נישט פאַרשטיין, פאַרוואָס איך האָב פלוצלינג אָנגעהויבן זיצן אינדערהיים אַ גאַנצן טאָג, און איך באַזוך נישט די חברים מיינע, די מאמע האט אים איבערגעגעבן אַ פאַרזאָרגטע, אז איך ליג אויף דער קאַנאַפּע אַ גאַנצן טאָג. ער האט זיך געוווּנדערט צו יעקבן און האָט זיך געקליגלט ארויסצוזוּציען ביי אים ווערטער: אפשר בין איך דאָרט באַליידיקט געוואָרן? ... אָבער דער לעצטער האָט אים גאָרנישט געקענט אויפקלערן.

דאַן האָט ער באַשלאָסן מיר צו אנטפּלעקן זיין סוד און זיין געדאַנק, וואס ער טראַכט וועגן מיר, נאָך איידער ס'איז געקומען די צייט דערצו. ס'איז אים געווען שווער זיך איינצוהאלטן און צו פאַרבאָרגן זיין באַגער צו וויסן, ווי גרויס ס'איז די סכנה. אָבער ער איז פארבליבן ביי זיין אומפאַרשטענדניש ...

מיין באַציאונג איז, וואָס אַן אמת, געווען בלויז מאנגל אין גלויבן אין אזא גליק און נישט קיין ווידערשטאנד, וואָס פליסט ארויס פון הארצן. דאָס איז געווען קלאָר פאר מיין טאטן, ווארום איך פאַרענטפער מיך דאך אזוי: וואָס דארפסטו מיר פארדרייען אַ קאָפּ מיט זאכן פון משיחצייטן? וועסט דעמאָלט רעדן, ווען דו וועסט הערן א תשובה פון משה שמערלס" אָבער צייטנווייז גיב איך צו נאָך פאַרשיידענע ווערטער — און דאָס זענען שוין רייד פון א משוגענעם ממש, וואָס זענען

דאָס פּאַרא תירוצים ? „איך דארף פאָרן קיין אויסלאַנד" — אָבער פאָרן אַזוי, איז דאָך די גאנצע נסיעה ווערט אַן „איבער-געבראָכענעם שטרוי"; אדרבה, דאָן קען זיין, אַז איך וועל פאָרן אויף עובדמאַנס הוצאות און אונטער זיין אויפזיכט, און דאַן קען אפשר פון מיר ארויס אַ לייטישע כלי; „איך בין נאָך נישט געשטאַנען צום מיליטער" — אָבער איז טאַקע משום דעם! אזוי בין איך שפּעטער אַ זיכערער זעלנער, און משה וואלט מיך געוועסט אויסגעלייזט; „איך שטיי נישט אין שי-דוכים" — אָבער איך האַלט דאָך אויך נישט, אַז אַ מענטש דארף נישט חתונה-האבן דאס גאנצע לעבן ...

— פונוואנען נעמסטו עס, אז איך האלט נישט אזוי ?

— אז יעדער מענטש דארף שטארבן אַ נישט-חתונה-געהאַטער ?

— איך זאג נישט „יעדער מענטש"; יעדער מענטש קומט נישט מיך פרעגן ... איך זאג ...

— נו, וואס, אדרבה, וואס זאגסטו ?

— איך זאג, אז איך בין איך ... ס'הייסט, מיר איז אַלציינס ... כ'מיין צו זאגן, ס'איז נישט קיין אונטערשייד, צו מ'וועט מיך יאָ וועלן צו נישט ...

אָבער מיין מיטשמועסער שמייכלט מיט אַ געמאַכט שמיי-כעלע און ער הויבט מיך אָן צו פאָרשן פון דער אנדער זייט: צו איך האב געהאט אין .N באקאנטע מיידלעך ?

— געהאט ... איז דעריבער ?

— גאָר נישט ... איך בין אויסן גלאט אזוי לשם שמועס ... און פון וועמען האסטו עס היינט באקומען דאס רו-סישע בריוול ? אמת, ס'איז נישט נוגע ... אַ גאנצער בריוו גע-שריבן אויף רוסיש ... פונדעסטוועגן, דיינע בעקאנטע פריינט דאָרטן זענען געבילדעטע מענטשן ... דיינע באַקאַנטע פריינט, און אפשר דיינע באַקאַנטע פריינדינס, כאַ-כאַ-כאַ ... איך וואָלט געוואלט זען די „האנטשריפט" ... אַ שיינע האנטשריפט ... קענסט מיר עס נישט ווייזן ?..

— נאַ דיר.

ער נעמט חיימאָוויטשעס בריוו און קוקט אין אים אַריינ־לייענען רוסיש אויף צו פארשטיין קען ער נישט, און דעריי־בער היפערט ער אַריבער די גאנצע פילאָזאפיע און השתפכות, וואס באגלייטן די וויכטיקע נייס, אז דער שרייבער פונם בריוו איז אנגעקומען אין א פאבריק אויף צו ארבעטן דאָרט ווי איי־נער פון די פשוטע ארבעטער. צומלעצט קומט צו דער לייע־נער צום אונטערשריפט „דיין פריינט" — און ער בּאַרוּאיקט זיך. דיין פריינט און נישט דיין פריינדין...

– המ... אַ שיינע האנטשריפט!..

כח.

קיינמאָל האָט מיין פאַנטאַזיע אַזוי שווער נישט געאַרבעט, ווי אין יענער צייט, וועגן וועלכער איך דערצייל. גאַנצע שעהן פלעגן ביי מיר דורכגיין אין פאַנטאַסטישע פאָרשטעלונגען, אַליין נישט פילנדיק דאָס. ס'איז נישט געווען קיין שום מעגלעכקייט, איך זאָל כאָטש עפּעס פאַרמאָגן אין דער ווירקלעכקייט, דעריבער האָב איך ליב געהאַט מיך צו מאָלן אין אַן אַנדער געשטאַלט און אין אַן אַנדערע לאַגע. איך, ירמיה פייערמאַן, בין אַן אַנדערער, לגמרי אַן אַנדערער. אבסאָלוט אַן אַנדערער. איך און זי פאָרן אין דער שווייץ אַריין... מיר פאָרן ביידע... זי ווירקט אַן אָפּפרישונג־טוי אויף מיינע איינגעדרימלטע כוחות און איך באַרייכער איר לעבן מיט מיין גייסט!...

איינמאָל האָב איך זי באַגעגנט אין גאַס. זי איז געגאַנגען אויף איין זייט און איך אויף דער אַנדערזייט — האָב איך געפונען פאַר נויטיק זיך צו מאַכן, אַז איך זע זי נישט. אַז זי איז שוין פאַרבייגעגאַנגען האָט מיך שטאַרק געצויגן צו זען, כאָטש אויף איין מינוט, איר פריזור, איר צאָפּ, איר פיגור, איר גאַנג, דעם קאָליר פון איר מאַנטל, איר הוט. אָבער איך האָב נישט געקענט, איך האָב געציטערט. איך האָב מורא געהאַט... און ערשט ווען זי איז שוין אינגאַנצן פאַרשוואונדן פון מיינע אויגן האָב איך אומגעקערט דעם קאָפּ און איך בין געשטאַנען אַ לענגערע ווײַלע אויף מיין אָרט, זיך איינקוקנדיק אויף דעם וועג, וווּ זי איז דורכגעגאַנגען...

און אין יענעם אָוונט, נאָך האַלבער נאַכט, בין איך געזעסן אויף מיין געלעגער, אויף דער קאַנאַפּע, נאָענט צום

טיש, אַ לאַנגע-לאַנגע צייט אָן קיין שום אַרבעט, ביז איך בין צומלעצט, אַרייַנגעפאַלן אין אַן אַנדער וועלט. דורכן דרימל-וואָלקן איז בײַ מיר, אמת, געווען אַ מין באַוואוסטזיין, אַז איך זיץ בײַ מײַנע עלטערן אין הויז, אָבער צוזאַמען דערמיט בין איך געפאָרן אין עפעס אַ וועג... דער צוג רוישט, שטורעמט, ער פאָרט דורך ימען און טײַכן, בערג און טאָלן — און איך בין אין צוג... דער וואַגאָן איז פול מיט מענטשן: מײַן טאַטע, בערעלע, מײַן קלענערער ברודער, עובדיה, קליינשטיין. און אָט איז די סטאַציע. אַ קעלט רײַסט זיך אַרײַן פון ערגעץ. אַלע גייען אַראָפּ. דער וואַגאָן ווערט ליידיק. דאָס אַראָפּגיין דויערט. עפּעס אַ זאַך פאַרהאַלט. „אוי, בטלן! — שרײַט אויף מיר מײַן טאַטע — „פּאַטראָן"!.. פאַרוואָס גייסטו נישט אַראָפּ? גיי אַראָפּ! זע צו געפעלן אין די אויגן פון כלותו!" — טאַקע בזה הלשון... און איך ענטפער מיט שטאָלץ: „נישט פון דער וועלט!.. אין אָט דעם דײַטשלאַנד, וואוהין איך פאָר איצט מיט איר, איז פאַראַן פרידריך ניטשע, האָט ער גראָבע וואַנסעס, און בורסיף האָט אויך אַזעלכע וואַנסעס!" — אין אין אַ מינוט אַרום נייט אַוועק דער צוג, און איך בלײַב אויפן וואָקזאַל, איך צעגיי פון צער, ביז די אויגן ווערן מיר פאַר-שטיינערט און וויינען קען איך נישט, און איך גריס מיך מיט דעם באַוואוסטזיין, אַז איך וויין נישט... ערשט אָט אַ געוויין... דאָס איז דער קול פון מײַן מאַמען, וועלכע זיצט אין ווינקל און פליקט פעדערן... די פינצטערניש ווערט געדיכטער... אַלץ דרייט זיך איבער... פוסט און וויסט... דער קאָנדוקטאָר פרעגט מיך אויף מײַן בילעט... „קאָנדוקטאָר! — שרײַט ר' חנן-נתן — עובדיהו! מ'טאָר נישט פאָרן אָן אַ בילעט. ס'אַ גרויסע עבירה!".. וואונדערלעך! דער קאָנדוקטאָר איז האַלב רב און האַלב בורסיף..

„אוי, אוי — קרעכץ איך פון מײַנע שטאַרקע ווייטיקן — מײַנע פיס זענען אַרײַן אין אַ קלעם... געפּענטעט אין קייטן... אוי, וואָס איז עס געשען מיט מיר? ווער שלעפּט מיך עס?"

..."פאַר אַליין!" באַפעלט מיר אַ ייִנגל, אַ וועג-היטער, וואָס האַלט אַ גרין פענדל אין האַנט. „דײַן נאָז שטערט"... איך

כאפ אים אָן... אוי, ס'איז דאך זי... וואס פארא געשעפטן האב איך מיט דיר?..

— דיין בילעט! — שרייט בורסיף און שלאגט מיך איבערן קאפ.

איך פרוו מיך אויפהויבן אים זיך אנטקעגנשטעלן און איך זינק אין אן אפגרונט אריין...

און מיין אביסל דערהויבענער קאפ פאלט נאכאמאל אראפ אויפן טיש.

כט.

מיין טאַטנס אויסרעכענונג, דער לכתחילהדיקער פּלאַן פון זיין שפּעטערדיקער טעטיקייט, איז געווען אַזאַ: אז עובדיה וועט פאָרן אויף זיין חתונה, וועט דעמאָלט ער, דער טאַטע מיינער, אריינגיין צו משה שמערלס בעטן אים, ער זאָל מיר איבערגעבן זיין ייִנגל אויף צו לערנען מיט אים. דאָס וועט זיין דער ערשטער טריט. רערנאָך...

אָבער דערזעלבער פאַקט, וועלכער האָט דערנענטערט עובדיהס געהאָפטע חתונה, האָט אויך געלייגט אַ שטיין אין וועג פון מיין טאַטנס פּלענער.

יענעם שבת זענען צוויי אורחים געווען אין אַלטן בית-מדרש: משה שמערלס, וועלכער איז צוריקגעקומען פון וועג, און דעם רבס מחותן, ווסלכער איז געקומען באַשטימען די חתונה-צייט דאָס הייסט, אויסצוגלייכן דעם סיכסוך מכוחן נדן. ר׳חנן-נתנס שונאים האָבן איצט געפונען אַ געלעגנהייט זיך נוקם צו זיין אין זייער קעגנער, אין יעדן ווינקל, וואו מ׳האָט זיך געקערט, האָט מען באַרעדט דעם רב און זיין ישיבה, זיך באַמיענדיק, אַז די רייד זאָלן דערהערט ווערן דורכן מחותן, דעם אורח. ר׳ חנן-נתן האָט זיך נישט איינגעהאַלטן און האָט באַצאָלט זיינע פיינט אויך מיט דערזעלבער גאַב, אָבער אויך די צונג פון די שונאים האָט זיך נישט געפונען אונטער אַ פאַר-ריגלטער טיר.

— אַט האָסטו דיר אַ רב ביי יידן! ישיבות גריינדעט ער! מצוות וויל ער כאַפּן! און פאַרוואָס גיט ער נישט אַכטונג אויף זיין זון, דעם גרויסן צדיק, וואָס פאַרנעמט זיך

מיט ביבליאָטעקעס, מיט פונאַנדערטיילן ביכער צווישן די ישיבה-בחורים, כדי זיי צו מאכן פאר גוים?

דידאָזיקע טענות האָבן אינגאנצן אונטערגעבראָכן ר' חנן-נתנס שטאָלץ, און עובדיהס חתונה איז באשטימט געוואָרן אויף איינעם פון די ערשטע טעג פון נאָענטסטן חודש...

אָבער דידאָזיקע געשעעניש האט נישט געווירקט צום גוטן אויפן גאנג פון מיין טאַטנס „געשעפט". בעת דער מהומה האט ר' צבי גלותזאָן געפונען פאר זיין פליכט אויפמערקזאם צו מאכן זיין שוואָגער, ער זאָל אויך אכטונג געבן אויף זיין יעקבן, וועלכער איז אויך אביסל אראָפּ פונם דרך-הישר, און באזונדערס דארף מען אים דערווייטערן, למען השם, פון „דעם מלמדס זון, וואָס קיין גוטס וועט פון אים נישט ארויס".

ל.

„ס׳איז געווען אַ נארישקייט, וואָס איך האָב די גאנצע צייט אויסגעמיטן צו באַזוכן יעקבס הויז, צי צוליבדעם, וואָס מיין טאַטנס מוח איז געווען פול מיט נארישע אויס־רעכענונגען, אדער צוליבדעם, וואָס ר׳ צבי פארלאַנגט אַ דער־ווייטערונג פון מיר, דארף איך מיך באַרויבן פון לייענען נייע העברעאישע צייטונגען, וואָס ס׳איז מיר מעגלעך נאָר אין דעם הויז? און אויב אפילו מיין דערווייטערונג איז געווען אויף וואס פאַראַ ס׳איז אופן פארשטענלעך פריער — איז איצט האָב איך נישט קיין שום סיבה זיך צו דערווייטערן, ווארום אויך פארן אויספרעגן און אויספארשן, אלעמאַי איך האָב זיי נישט באַזוכט אין משך פון דער גאנצער לעצטער צייט, איז נישטאָ וואָס מורא צו האָבן: זיי וועלן נישט פרעגן און נישט פאָרשן... כ׳וועל אריינגיין!...״

דאָס גאנצע הויזגעזינד פון משה שמערלס איז געזעסן אויסגעזעצט ארום טיש און האָט געטרונקען אָוונט־טיי. אַ חוץ די אייגענע זיינען נאָך געווען אין שטוב צבי גלותזאָנס טעכטער און זייער ברודער גד. זיי זענען געווען פארנומען מיט עפּעס אַ התונה, וואס דארף פאָרקומען, און מיט עפּעס א פאָטאָגראפיש בילד, און גד האָט געשריען, אז ער איז נישט קיין ישיבה־בחור און אים וועט מען נישט אָפּנארן. ראַכיל מאָיסעיעוונא און בורסיף זענען אויך געווען צווישן די פארא־נענע, נאָר (לכל הפחות, מיר האט זיך אזוי אויסגעדוכט) עפּעס אַביסל אָפּגעזונדערט פון אלעמען. און באלד האט זיך אין מיר אָנגעהויבן אַ געפילן־געראנגל: „אָט זיץ איך דאָ, רעד, וואס ס׳קומט מיר אין מויל אריין, בעט ביי יעקבן נייע צייטונגען מיט אַ מין טאָן, ווי איך וואָלט געוואָלט מודיע זיין און אָנ־

זאָגן צוליב וואָס איך בין אריינגעקומען, איך פור מיך אויף מיט שטאָט און דרך־ארץ, ווייניקסטנס, וויפל איך בין בכּוח; אָבער ווי גוט וואָלט געווען אַנשטאט דעם אלעם צוצוגיין פלוצלינג צו אים און זאגן: בורסיף! איך שפיי דיר אין פּנים אריין! — און אנפילן תּיכּף זיין טשופרינע מיטן גאנצן שפייעכץ פון מיין מויל". און ווי איך האָב זיך נאָר אריינגעטאָן אין דעמדאָזיקן געדאַנק, האב איך דערשפּירט דעם גאנצן פאַרגעניגן פון דערדאָזיקער טאַט, די גאנצע לעכערלעכקייט פון די אָנווענדיקע. מינוטנווייז האָב איך מיך אַ רוק געטאָן אויף מיין אָרט מיט אַ פערבאָרגענער באַוועגונג, ווי איך וואָלט מיך געגרייט זיך צו געפינען נישט־ווילנדיק אין א בעקוועמערער לאגע פאר אזא טאַט. אָבער פילן האב איך געפילט, אז איך בין קיינמאָל נישט פעאיק צו טאָן אזא זאַך — און עס האָט מיר זייער באַנק געטאָן. פאַרשאָלטענע גריבלעריי! וואס קוועטש איך זיך: „איך האָב נישט קיין רעכט צו פארווירקלעכן דורכדעם מיין נארישן צער!"? — ס'פעלט דאָך מיר בלויז ווילנסשטארקייט... ווילנס־שטארקייט? שטארקייט אָנצושפייען אַ מענטש אין פּנים אריין? די שוואכקייט שעמט זיך פאר זיך אליין... אָ, ריין הארץ, באַפרייאונג, בארואיקונג איז דיר נויטיק! פטור צו ווערן דורך עפעס אַ טאַט פון דער נאַרישער, קרענקלעכער אומרואיקייט? אפשר איז אויך עפעס אַן אַריסטאָקראַטישע באַוועגונג נויטיק דערצו און אַ מאָנאָלאָג פון אַ הויכגעשטעלטן פאַרשוין?.. וויבאַלד איך טראַכט דערוועגן — איז שוין קיין אָרט נישטאָ פאַר אַזאַ טאַט... דאָס איז אויך אַ גליק — אנצושפייען אין פּנים אריין דעמדאָזיקן אויסגעפוצטן יונגערמאַן!... סאַראַ גרויס רחמנות ס'איז אויף אונז אַלע!...

— יאָ... — האָט זיך בורסיף דערווייל געווענדעט צו מיר, און ביי יעדערן אויפן פּנים איז געווען קענטיק א גרייטקייט אויסצוהערן אַן אינטערעסאנטן געשפּרעך — וואָס הערט זיך נייס, הא פייערמאַן?

— נישטאָ קיין נייס, הער בורסיף.

— פון N. באקומט איר בריוו?

— איך באקום.

— פון וועמען? פון חיימאָוויטשן?

— פון חיימאָוויטשן.

— און וואָס שרייבט ער, אויב ס'איז דערלויבט צו פרעגן..

— ער איז אָנגעקומען אין אַ פאַבריק.

— אין אַ פאַבריק? – האָט בורסיף דערפרייט מיט דער מציאה, וואָס ער האָט געפּאַקט – יאָ... יאָ וויכטיק... הייסט עס, אז דערדאָזיקער דאָן-קישאָט האט יאָ פארווירקלעכט זיין שטרעבונג, יא... אַן אידעאַל... אינטערעסאַנט, זייער אינטערעסאנט...

— וואָס פאַר אַ פאַבריק? — האָט אַ פרעג געטאָן דער באַלעבאָס אליין, מיט אַ מינע פון איינעם, וואָס פאַרשטייט נישט דאָס געשפּרעך און מיט אַ פנים, וואָס דריקט אויס אַ באַזונדערן כעס.

— נארישקייטן, ר' משה! — האָט אים בורסיף געענטפערט מיט אזא טאָן ווי אַ יונגערמאַן פונם נייעם דור, וועלכער האַלט זיך פאַר אַ קלוגן, רעדט מיט אַן עלטערן מענטש — נישטא וועגן וואָס צו רעדן, דערדאזיקער מענטש האָט אַ באַקאַנטן אין N. אַ סוביעקט, וואָס האָט זיך ליב אויסצופיינען מיט אָריגינעלקייט, כ'מיין, צו זאָגן, וואָס האָט ליב צו באַווייזן, אז ער גייט נישט אויף דעם אויסגעטרעטענעם אויסוועג... נו-ו... ער עסט נישט, למשל, קיין מאכלים פון לעבעדיקע וועזנס... יאָ, אַזאַ מין הער! נו, פאַראַיאָרן האָט ער זיך עקזאַמענירט אויפן גאַנצן גימנאַזיע-קורס — און איז דורכגעפאַלן, פאַרשטייט זיך... יאָ... נו, איז אָט איצט שרייבט ער צו דעם מענטש, אַז ער האָט אָנגע-הויבן אַרבעטן אין אַ פאַבריק... כאַ, ווי געפעלט עס אייך? פאַרשטייט זיך, אַז אָט די גאַנצע מעשה איז נישט ווערט... נישט ווערט... הער פייערמאַן, איך בין פונדעסטוועגן זיכער, אַז די אַרבעט אין דער פאבריק וועט לאַנג נישט דויערן. דאָס איז אַ גוטער אידעאַל, אַרבעט איז, אמת, אַ הייליקע זאך..!

יאָ... אָבער ס'איז נישט גרינג... ווען איך וואָלט נישט מורא געהאַט, וואָלט איך נביאות-געזאָגט, אַז אין עטלעכע טעג אַרום וועט איר באַקומען אַן אנדער בריוו פונעם אַרבעטער. יאָ... איך שטעל מיר פאָר, וויפל אויסרוף-צייכנס עס געפונען זיך אין רעמדאָזיקן בריוו, וויפל...

איך בין אויפגעשטאַנען פון מיין אָרט. דאָס נישט איינגעפונדענע העפט פונם זשורנאל איז מיר ארויסגעפאַלן פון די הענט און די בלעטלעך האָבן זיך צעשאָטן. ר' צבי גלותזאָנס מיטלסטע טאָכטער האָט זיך נישט-ווילנדיק איינגעבויגן אויפצוהויבן די בלעטלעך — און איך האָב נישט געלייגט קיין אכט דערויף. דאָס געלעכטער פונם רעדער, צוזאַמען מיטן באַגילדעטן קנאָפּ אויפן ארבל פון זיין בלוזע האָבן פון מיר פארטריבן יעדן פּראָטעסט:

— נבזהדיקער טעלערלעקער... דו... חיימאָוויטש...

און איך האָב אַ שפיי געטאָן.

ארויסגייענדיק האָבן זיך צעגאָסן פוןביידע זייטן פון יין חוט-השדרה פאַליעס קליינע נאָדעלעך. די נאכט איז געווען זייער אַ טונקעלע. די לייכטער פון די שטאָטישע הייזער האָבן געפלעמלט אין דער פינצטערניש. מיליאסן פייער-אויגן קוקן. אָט איז די ישיבה, די פּאָליציי, די קאַזאַרמע, די תפיסה, „דער טאָל פון עלנט"... אין די אַלע הייזער פולפירט דאָס לעבן... גלוסטונגען, געפילן, הנאות, טאַטן, יסורים... און אויף אַלץ איז אויסגעשפרייט אַ פארוואָלקנטער הימל... אַן אומענדלעכע עקזיסטענץ... און אינמיטן דאס אַלץ — אַ מיאוסער שפּיי, פאַסקודנער, עקלהאפטער שפּיי פון אַמענטש-פליג אין פּנים אריין פון אַ מענטש-ווארים...

דאס, וואָס ס'האט געהאט אָפּגעהאלטן מיין טאַטן מיר צו פארשאַפן הארצווייטיק, איז פארשוואונדן. דאַן האט ער אנגעהויבן מיט מיר מדקדק זייַן אויך אין פרומקייט זאכן —

דאָס, וואס ער פלעגט זיך נישט נוהג זיין צו טאָן אין ז
טעג פון גרויסע האפנונגען.

אָט האט ער געענדיקט עסן מיטאג. ער דארף גיין אין זיין חדר אריין, אבער ער זיצט זיך, פארלייגט דעם לינקן פוס אויפן רעכטן — און רויכערט... דערנאך פארקרימט ער דאָס פנים, ווי ער וואלט זיך אָפגעטרייסלט פון דערדריקנדיקע טרויעריקע מחשבות, ער פירט דורך זיין אָדערדיקע האנט דורך דער באָרד און הויבט אָן:

— אָט דאס זאגט די וועלט: „א מענטש טראכט, און גאט לאכט". אוי, אוי, אז איך נעם זיך איצטער דערמאנען אלע מיינע חלומות וועגן אים! ירמיה וועט קומען... אנגעטאָן ווי א גראף... קיין מענטש וועט נישט וואגן צוצוגיין צו אים... א „ריסטאָקראַט"—און פירט זיך אויף מיט יראת־שמים... וואס צו גאט — איז צו גאט, און וואס צו לייט — איז צו לייט... ער קען געפעלן כל המיני מענטשן... מ׳דארף א שמועס טאָן מיט א מיידל — ער קען דאס אויך! (דאס איז אויך נויטיק, נאך ווי נויטיק!..) הכלל, דער שטאָלץ פון זיינע עלטערן... אלע ווערן בטל פאר אים... און שלום-געצל פילט זיך אויפן זיבעטן הימל. — — —

א קורצע הפסקה. די רויך-רעדער קומען ארויס און שטייגן פון זיין מויל פאמעלעך.

— פ־פ־פ־ף... ירמיה איז געקומען... נאקעט און אָפגעריסן... שעמט זיך פאר יעדן מענטש.. נישט דאס און נישט יענץ: נישט קיין חסיד און נישט קיין ריסטאָקראַט... ס׳איז נאך דאַנקן גאָט... די גאַנצע וועלט ווייסט נאָך נישט דעם אמת... אַ סך זענען זיך טועה... ס׳האָבן זיך נאָך געפונען אַזעלכע, וועלכע ווילן אים איבערגעבן די קינדער, ער זאָל זיי לערנען תורה... אָבער שלום-געצל אַליין — שלום-געצל איז געגליכן צו אַ גרויסן סוחר אין די פּאָרט-שטעט... די געשעפטן זיינע טומלען... אַי־אַי־אַי... ער איז איבער אַלעמען... און פּלוצים, אינמיטן דערינען — קומט אָן אַ טעלעגראַמע... זיינע שיפן זענען אונטערגעגאַנגען איז ים... נישטאָ... געגוג, שלום-געצל,

גענוג דער אייבערשטער האָט נישט געהייסן זיך צופיל פרייען...

די ערשטע טעג פלעגט די מאמע זיין מיין אַדוואָקאט: איר גייט נישט אָן די „גאנצע וועלט". לייט זאָגן, לייט קענען נישט פארשטיין, די שטאָט-מענטשן רעדן — וואָס פארא געשעפטן האָבן זיי מיט איר זון? זאָל זיי דער קאָפּ ווייטאָן פאר זייערע געשעפטן. זי שעמט זיך נישט מיט מיר, ווי ס'זאָל נישט זיין. דאָס טיכל טראָג איך דאָך נישט אום שבת, און מיט קיין מיידלעך שלעפּ איך מיך אויך נישט ארום איבער דער שטאָט. „ס'איז קיין קשיא נישט" — דאָס איז קיין חסרון נישט. דער טאַטע זאגט, אז איך האב נישט קיין שכל דערצו, אָבער זי ברענגט אַ ראיה פון די גרעסטע גראָבעיונגען, וואָס האָבן יאָ שכל דערצו. אַחוץ איר פארטיידיקן מיך פארן טאטן, פלעגט זיך מיך נאָך איינרעדן, אונטער זיינע אויגן, איך זאָל אריבערטראגן זיינע פרעטענזיעס שטילערהייט. אינדעראמתן, האָט ער זיך אויך, פּונקט אזוי ווי זי, שטארק געשראקן, איך זאָל נישט פארלאָזן די שטאָט, ווארום איך האָב דעמאָלט פארדינט מער ווי צוואנציק רובל אַ חודש; און אינדעראמתן האט ער זיך אויך באמיט מיט אלע מעגלעכקייטן מיך צוצובינדן צו דער שטוב; אָבער אינגאנצן באהערשן זיין תשוקה מיך צו מוסרן און שטראָפן — דאָס איז געווען איבער זיינע כּוחות. אויך די פאדערונגען, וועלכע ער האט מיר געשטעלט זענען געווען גרעסערע פון דער מאמעס פאָדערונגען; זי פלעגט זיין געוואוינט מכּוח דעם צו טענהן אַזעלכע מיני רייד:

— איך וויל דיך נישט לערנען קיין פארשטאנד, מיין זון... ביסט אזא חכם ווי איך, די גרויסע חכמה! פיר זיך אויף ווי ס'געפעלט דיר... לייען ביכער... איין זאך וועל איך נאר בעטן: זאלסט נישט פארגעסן די יידישקייט. און כּל-זמן דו וועסט זיין ביי מיר אין שטוב, בין איך זיכער, אז דו וועסט נישט טאן, וואס מ'טאָר נישט. א סך בלוט האב איך א.יף דיר פארגאסן, מיין זון, און איצט פארלאנג איך פון

דיר מיט טרערן בלויז איין זאך: זיי א ייד... וואס איז א ייד? א ייד אָן חכמות... נישט עסן אומגעוואַשן, בענטשן, דאַווענען און... און... זיין אַ ייד...

נאָר דאָס אַלץ איז בלויז געווען די ערשטע צייט; אָבער ביסלעכווייז איז זי אויך געוואָרן ווי אַ פאַרטיידיקער, אַן אָרנטלעכער אַדוואָקאַט, וואָס ביי אים אין הארצן גופא האָט זיך אריינגעגנבעט אַ ספק אין דער ריכטיקייט פון זיין פארטיידיקונג, ווייל דעם באַשולדיקערס לאנגע רייד האָבן געווירקט אויך אויף אים, און עס זענען ביי אים אָפּגענומען געוואָרן די ווערטער פון מויל. די טענות אירע האָבן זיך סוף־כל־סוף אויסגענומען.

ס׳פלעגט טרעפן, אז איינע פון די שכנטעס פלעגט אריינקומען צו אונז אין שטוב אָפּצוגעבן מיין מאמען איר קליין טעכטערל, עס זאָל זיך ביי איר אויסלערנען לייענען, אָדער איינע פלעגט אריינקומען קויפן די ציבעלע־ברעקלעך, וועלכע זענען געווען געפרעגלט אין גענזנשמאלץ, און די מאמע מיינע פלעגט זיך דינגען וועגן פרייז, פארלאנגענדיק שכר־לימוד דווקא צוויי גילדן א חודש אָדער דווקא פינף גראָשן פאר די ציבעלע, און די שכנטע פון איר זייט פלעגט דאן אָנהויבן ווייכער צו מאכן דאָס הארץ פון איר בעל־דברטע דורך קלאָגן זיך אויפן יקרות און אויף „די צייטן, וואָס זענען אָנגעקומען, אין וועלכע ס׳איז מער נישט פארבליבן צו טאָן, נאר אריינלייגן זיך אין קבר און אויסגיין", און פארבייגייענדיק פלעגט זי א ווארף־טאָן א בליק אויף מיר, ווי זי וואלט זאגן, כדי אונטערצוחנפענען מיין מאמען: „דו האָסט אן אנדער סארט זון, דיין מזל איז א בעסערער, ווי מיינער" — אין אזא מינוט פלעגט מיין ארימע מוטער אראפּלאזן די אויגן, און דאָס פנים אירס פלעגט עדות־זאָגן, אָז זי קלערט איצט וועגן דעם, וואס די וועלט איז גענארט...

ווען די רעדערקע פלעגט ארויסגיין פון שטוב, פלעגט

זיך דער טאטע שטארק כעסן. א קבצנטע בלייבט אייביק א קבצנטע. זי וועט קיינמאל נישט שפירן די דערנידעריקונג פון איר כבוד. מיט בערל דעם שמאטניקס ווייב שטייט זי — די חכמה — און רעדט וועגן איר זון, נישטפילנדיק, ווי ווייט זי דערנידעריקט דערמיט זיין כבוד. א טייערע חברטע האט זי זיך אפגעפונען!

— אבער מ׳קען דאך איר נישט א שפיי טאן אין פנים אריין...

— מ׳קען נישט? און פארוואס קען דיין זון יעדערן שפייען אין פנים!... אז אך און וויי צו זיין שפיי!..

— מיין זון... ירמיה — איז מיינער פונקט אזוי ווי דיינער...

— בקיצור, ווי די מעשה זאל נישט זיין, דעם תלמיד, וואס ער האט געהאט ביי אל מלכן, האט ער שוין אנגעוואוירן...

— נו, שלום געצל, ס׳איז שוין צייט, זאלסט צוריקגיין אין חדר אריין... און דו מאכסט נאך הכנות... דער טיש איז געגרייט... גיי, וואש זיך...

בשעתן עסן וויקלט זיך פונאנדער אן אלגעמיינער געשפרעך וועגן צער־בעל־חיים און דעסגלייכן. פריידע דערקלערט בערעלען דעם טעם, אלעמאי מ׳מאר נישט זעצן א הון אויף קאטשקענע אייער — ס׳א צער בעלי חיים! די קאטשקעלעך וועלן אונטערוואקסן און זיך אוועקלאזן שווימען איבערן טייך, און די מאמע וועט ארומלויפן, אהין און אהער, ביים ברעג א משוגענע, דאס רחמנות, וואס זי רופט ארויס אין אזא מינוט איז זיך גארנישט מעגלעך פארצושטעלן. נישט זי קען ברענגען צוריק אירע טייערע קינדערלעך, נישט זי קען אליין צוקומען צו זיי. דאס בילד ווערט געשילדערט מיט קלא־ע פארבן, עס ווערט לעבעדיק אינם מויל פון דער שילדערין, און עס איז פול מיט א טיפער טראגיק...

מיין מאַמע הערט זיך איין, הויבט אויף דעם קאָפּ קוקט אויף מיר מיט אַ לענגערן און טרויעריקן בליק, לאָזט ארויס אַזיפץ, וואס פאַרסמט אלע מיינע אינעווייניקייטן, און זי שאָקלט צו מיטן קאָפּ אַ שאָקלען פון אנטוישונג, פון פאַרלוירענער לעצטער האפנונג... אומגליקלעכע הון...

לא.

און אין מיר אינעווייניק האָט געהערשט אַן אַפּאַטיע, אַ פולשטענדיקע אפאטיע, אַן אפאטיע, אַ לגמרי אנדערע, ווי יענע, וואס האט געהערשט אין מיר פאר איר אין נאָך איר. ווי ווילדפלייש איז מיין הארץ געווען, איך האָב געגעסן, געטרונקען, געשלאָפן, געלערנט מיינע איבעריקע תלמידים, נאָר לעבן האָב איך נישט געלעבט. איך בין ווייט געווען פון צו פארשטיין, וויאזוי א מענטש וואנדערט ארום פון איין אָרט אויפן אנדערן, וויאזוי ער טוט עפעס א טאָט, כדי צו פארבע־סערן זיין לעבנס מצב. ס׳איז מיר נמאס געוואָרן דאָס אַלץ. בכן, הייסט עס, דארף איך פארלאָזן צ. מיין מוח האט עס נישט תופס געווען... איז דען נישט אלציינס?

מיין גייסטיקער צושטאנד אין יענער צייט איז געווען זייער אַ משונהדיקער. איין מאדנע געפיל האט אויף מיר אויס־געשפרייט זיין ממשלה: איך, ירמיה פייערמאַן, מיט מיין נאמען, מיט מיין אויסזען, מיט אלע זייטן פון מיין לעבן, מיט אלע פרטים פון מיין קיום, מיטן גאנצן גיהנום, וואָס אין מיר, מיט דער גאנצער קאמישקייט פון מיינע איבער־לעבונגען, בין שוין איין מאָל געווען מיט אסך יארן צוריק און איך וועל זיין אין צענדליקער טויזנטער יארן ארום... דאס איז אַ זיכערע זאך... און אויך איצט איז פאראן ערגעץ עמיצער אין מיין עלטער, וואס איז אין אלעם גלייך צו מיר... און אויך מיט אים האט געטראפן אלץ, וואָס ס׳האט מיט מיר געטראפן...

איך האב אויפגעהערט צו דערווארטן בריוו אפילו פון תיימאוויטשן: ער שרייבט נישט — דארף מען נישט...

בין־השמשות־צייט פלעג איך פארלעשן דעם לאמפ און פלעג ארייננזינקען אין פינצטערניש ביז באגינען.

ווי־עלכער פון מיינע באגערן איז נישט דערפילט געוואָרן? וואס האב איך באגערט? וואס האט געקענט זיין און איז נישט געווען? וואס דארף איך?

און מיינע נאכט־קאָשמאָרן פלעגן זיין צונויפגעמישט פון מיינע קינדהייט־חלומות מיט די איינדרוקן פון מיינע לעצטע צייטן. אבסטראקטע נעמען האָבן מיך געפייניקט, האָבן מיך געטרונקען אין שוויס, די פייניקונגען זענען געווען פייניקונגען פון זייער א געפערלעכן גייסטיק־קראנקען, איך געפין מיך אין אַ שמוציקן זאַק. אויף מיין קאָפ איז אַ משא־זאמד און שווערע שטיינער אויף מיינע הענט און פיס. איך רייס מיך פון זאַק ארויס — און מיין פאָטער גיט מיר קלעפ פון אויבן. איך — בין אַ פליג, וואס שפילט זיך אויף די באַקן פון יענעם מיידל... זי נעמט און האַקט מיר אָפּ די פליגעלעך... און דער ווייטיק איז ענלעך צו יענעם ווייטיק, וועלכן איך פלעג שפירן אין מיין קינדהייט, ווען איך פלעג זען דעם גיהנום אין חלום... זיבציק גראד פראָסט... א טרעפ אויף א טרעפ... און איך קריך — און נידער אראָפּ . . . און אלע באוויינען מיך...

לב.

ס׳איז געווען אַ פרייטיק־צו נאַכט.

יענם גאנצן טאָג האט מיין טאטע אויסגעזעז ווי אַ מענטש וועמען ס׳איז פארענטפערט געווארן די הארבסטע פראגע אין זיין לעבן, ער האט זיך באמיט אונז צו געבן אָנצוזעהערן, אז ער טראגט ארום עפּעס אסוד, אז ער האט אין זיך באַהאלטן עפּעס א פארבארגענע זאך, וועלכע ער וועט, סוף־כל־סוף אנטפלעקן ...

מקבל־שבת זיין בין איך נישט געגאַנגען. און אז דער טאטע איז צוריקגעקומען אליין פון דאווענען, האט ער זיך נישט געשפּעטיקט אָנצופאלן אויף מיר:

— מאָטל־ירוחם דער קרעמער איז געווען דארטן און ער האָט מיר דערציילט זאכן פון עובדיהן, אז אך און ווי צו מיר! געווען חברים פון קינדווייז אָן, און ווער ווייס נאך אזוי ווי איך, אז יענער האט אים אפילו צו די פאנטאָפל נישט געגרייכט. און איצטער?... יענער איז גליקלעך... כל טוב... און מיין „תכשיט״ זיצט און לייענט זיין שמאטע...

— טאטע, וואס ווילסטו? — האָט זיך פון מיר ארויסגעריסן א קראנק קול.

— וואס איך וויל? איך ווייס וואס איך וויל... אהא. דאנקען גאָט, וואס דו האָסט, לכל הפחות, געעפנט דאס מויל.. און אזוי — איך רעד און רעד און ער איז ווי אַ שט.מער... ווי אים וואלטן די אלע זאכן גאָרנישט אָנגעגאנגען... ווי ער וואלט געווען דער קלאָרער און איך דער משוגענער... אבער אלע משוגעים זאָגן דאך, אז זיי זענען די קלאָרע נאר די גאנצע וועלט איז משוגע געווארן... אָהאָ, וואס איך וויל...

איך וויל... איך זע, אז דו זיצסטאָפּ גאנצע טעג איבער שמאַ-טעס, און ווען מ׳לאזט דיך, וואָלסטו נישט געגעסן און גע-טרונקען... און איך פרעג דיך, דו מאָדנער מענטש, בלויז דאס: וואס וועט דיר ברענגען און וואָס וועט דיר צוגעבן דיין שמאַטע, אין וועלכער דו ביסט אַזוי שטאַרק ארייינגעטאָן? וואס? געלט? כּבוד? דעם כּבוד זאלן האָבן אַלע מיינע שונ-אים... אַלע טייטלען דאָך אויף דיר מיט די פינגער... דער מוח פון אלע שטאָט-לייט איז דאָך נישט משיג ווער דו ביסט און וואס דו ביסט... און אלע לאכן אין די הויפנס... איך וואָלט אויך געלאכט — ווען עס וואָלט נישט געווען מיין משוגע-נער... ניין; איך האָב אויך פריער נישט משיג געווען... איך ווייס, אז עס זענען פאראן אמתע צדיקים, וועלכע ווארפן אוועק דאָס גאנצע עולם-הזה-לעבן און גיבן זיך איינגאַנצן איבער תורה-ועבודה... אָבער דו, א „קליפּה" — און נישט מער...

— א „קליפּה" — האָט נישט געשמעקט מיין מאַמען דאָס-דאזיקע ווארט.

— ניין?.. דו ווילסט נישט?..

— אָבער וואס ווילסטו? — האָב איך זיך א צווייט מאָל א כאַפּ געטאָן.

— אָט דאס וויל איך! — איז פארפולט געווארן די מאס פון זיין כּעס און פון זיין פיינטשאפט, און מיט א מין שרעק-לעכער צערודערונג האָט ער אין דער מינוט געפונען זיין וואָכעדיקע קאַפּאָטע און ארויסגענומען פון דאָרטן עפּעס א בריוו, וואָס דער קאָנווערט איז געווען צעריסן, און האָט מיט אים מיר אַ שמיץ געטאָן איבערן פּנים.

אויפן צעריסענעם קאָנווערט איז געווען מיין אדרעס.

דער בריוו איז געווען פון דער לערנער. חיימאָוויטש איז שוין נישט אין .N, און ער בעט אַ קליינע געלט-שטיצע, ווייניקסטנס, א צען רובל, ווייל ער פארמאָגט נישט קיין איין גראָשן, און דאַווידאָווסקי האָט אויך פארלאָזן די שטאָט (ער האָט עס געטאָן פרייוויליק). אפשר קען איך אים קומען צוהילף? איך קען שיקן דאָס געלט אויף איר אַדרעס.

נאָך איז דאָרטן געווען פאָלגנדיקע בקשה: כאָטש עס וועט אוודאי אויסקומען ווי אַן עגאָאיזם, אויב זי וועט רעדן וועגן זיך, בעת איר איינציקער פריינט איז אין אַ צרה, פונדעסטוועגן — אויך איר לאַגע איז זייער אַ געדריקטע: זי האָט נישט קיין לערער און נישט קיין לעקציעס. אפשר וואָלט איך געקאָנט שאַפן פאר איר אין צ. אַ צוויי-דריי לעקציעס? די שפראַך פונם בריוו איז געווען אַ זשאַרגאָן פון איינעם, וואָס איז נישט געוואוינט דערמיט. דער אונטערשריפט:

„דיין פריינדין".

— וואָס איז דאָס? — האָב איך אַ פרעג געטאָן, נאָכדעם ווי איך האָב אַדורכגעקוקט דעם בריוו.

— דו פרעגסט מיך? פרעג דיין פריינדין! פרעג דיין שיינעם חבר, וועלכער איז אפשר גאָר אויף דער וועלט נישטאָ, נאָר ס'איז זיך גלאַט אַ תירוץ... איצטער קען דיין מאַמע אויך וויסן וועגן דעם גרויסן גליק... איצט איז אַלץ פאַרשטענדלעך... איינער האָט זיך אָפּגעזוכט דעם אַנדערן... זי איז אַוודאי אַזאַ שיינער פויגל, ווי דו ביסט... איך קלייב נחת, ירמיה!

די אורטיילונג-קראַפט האָט זיך צוריק דערוועקט אין מיר. איך האָב מיך איינגעקוקט אין בריוו און געזען, אז ער איז אָנגעקומען קיין צ. נאָך נעכטן.

— איך האָב גערעכנט אים איינגאַנצן דיר נישט איבער-צוגעבן — האָט דער טאַטע געענטפערט אויף מיין פראַגע אַלע-מאַי איך האָב נישט באַקומען דעם בריוו רעכטצייטיק — אָבער דו „האָסט מיך אַרויסגעבראַכט פון די כלים". נו, בדיעבד איז גוט, וואָס ס'איז אַזוי געשען... גוט, וואָס היינט איז שבת... וואָרום ווען נישט דאָס, וואָלסטו אפשר באַלד דערפילט דיין פריינדינס בקשה... און אפשר, קען אויך זיין, אַז דו וועסט איצטער שיקן... כע-כע... וואָס טראַכטסטו! וועסט שיקן?

— איך וועל שיקן...

— ווען? מאָרגן?

— מאָרגן.

— פקוח נפש דוחה שבת?
— פקוח נפש דוחה שבת.
— נו, און ווען וועט זי אהער קומען?
— ווען זי וועט וועלן...
— גוט... וואָס איז זי דיינע? אַ געליבטע?
— אַ געליבטע.
— גוט... נאָך אַ בעסערע ווי משה שמערלס טאָכטער...
און דו האָסט מיר די גאַנצע צייט גאָרנישט דערציילט, גאָר גאָרנישט...
— הער אויף! — האָב איך אַ געשריי געטאָן און בין אַפּער פון טיש.
דער קול איז נישט געווען מיינער. די קינדער האָבן אָנגעהויבן וויינען, מיין טאַטנס פּנים איז ווייס געוואָרן ווי שניי, זיין פויסט האט געציטערט און זיך צונויפגעקלאַמערט, אָבער ער האָט זי נישט אַראָפּגעלאָזן אויף מיר, ער האָט מורא געהאַט טאָמער וועל איך פון אים אוועקגיין תיכף אום שבת, וואָס וועלן לייט זאָגן?
— אָט דאָס איז דער סוף פון מיין גליק... מיין זון דער עלוי... וויפל וואָלט איך געוועסט קלאָגן, ווען איך באַגראָב אים קליינערהייט... אַ בן סורר ומורה...
— כ'האָב נישט קיין זון... געשטאָרבן מיין זון, געשטאָרבן... — האָט געיאָמערט די מאמע.

לג.

נאָך אַ סך בלעטער זענען פאַרבליבן אין מיין העפט, און נישטאָ מיט וואָס זיי אויסצופילן. אויב איך וועל נאָך שרייבן, וועט עס דאָך בלויז זיין אַן איבערחזרונג און סוף־כל־סוף וועל איך אַלץ נישט דערזאָגן...

„דערזאָגן אַלץ" — איין קליינקייט!

אין איינעם פון מיינע בריוו, וואס איך האָב געשריבן צו דאַווידאָווסקין, בעת איך האָב געוואוינט אין .N צום צווייטן מאָל, האָב איך גערעדט וועגן דעם צווייטן טייל פון מיין לעבנס־דערציילונג. איצטער וועל איך גאָרנישט שרייבן.

איין ספעציעלע אייגנארטיקייט פארמאָגט די ווינטער־דראַמע: זי פארענדיקט זיך מיט — „פאָרזעצונג קומט"...

פאָרזעצונג, פאָרזעצונג און נאָר פארזעצונג...

א סוף, וועט מן הסתם זיין, זיכער זיין. אַ סוף,, וואס איז אינגאַנצן אפהענגיק פון מיין ווילן. נאך פינף. נאך צען, צוואַנציק יאָר — און איך וועל זיין, ווי כ'וואָלט גאָר קיינמאל נישט געווען. אָבער צוליב וואס וועל איך לעבן אָט די אַלע יאָרן? מיט וואס וועל איך אויספילן אָט דידאָזיקע יאָרן?

אָבער ניין. אינגיכן וועט קומען דער סוף. אַ סוף פון אַן איינצלנעם, אַ פאריינזאמטן — אפילו קיין זכר וועט נאך מיר נישט בלייבן.

איין שטימונג באַהערשט מיך מיט אַ משונהדיקער גע־שווינדקייט די לעצטע צייטן. איך זיץ א שעה אדער צוויי רואיק. סתם־טראַכטענישן ברעקלען זיך אין מיר. וועגן דעם

און וועגן יענעם, אָדער מיין מוח איז פוסט, אינגאנצן אָן אַרבעט — ער רוט. דער דרויסן — אַ ווינטערדיקע וועלט, די שטוב — אַ פינצטערע גרוב... און פּלוצלינג זאג איך צו מיר אליין: אָט בין איך באַרואיקט. מיין לאַגע רופט נישט אַרויס ביי מיר קיין שום ווייטיק. איך רו... און די שפּיזן פון דעמ־דאָזיקן געדאַנק־שלאַנג הויבן אָן אויפגיין און רייסן זיך און צעשפּאַלטן מיר מיינע געהירן... איך פארמאך די אויגן און שאָקל מיטן קאָפּ: וואס וויל איך, דער אַכזר, האבן פון מיר? וואס וויל איך ?..

און עפּעס אַזאַך פאַלט מיר אַוועק פון די אויגן און צעשפּרייט זיך, און אַלץ אַנטפּלעקט זיך. די גאַנצע וועלט אין אלע אירע בילדער שטייט פאר מיר אַ נאַקעטע... און אַלע פאַרקערפּערונגען, אלע תנועות, אַלע אויסגעשרייען, אַלע ביל־דער, אַלע שטריכען — אַלץ האט איין קאליר, דער פאַרהאַנג איז אויפגעהויבן... און בכן, צוליב וואָס? צוליב וואס? צוליב וואס טראַכטן און זיך פּייניקן אומזיסט?

יא, איך טאָגל בלויז ווערטער, וועלכע איך האָב שוין געזאגט...

אבער וואס גייען מיך אן נייע זאַכן? איך שרייב דאָך בלויז דערפאַר, ווייל ס'איז מיר אוממעגלעך נישט צו שרייבן דאס פארעלטערטע געשריי, ווייל איך וועל קיינמאל נישט אויפ־הערן צו שרייען אויפן אלטן ווייטיק... יא, קיינמאל נישט... ביז דער לעצטער מינוט מיינער...

טא לאמיך שרייען! לאמיך שרייען אַ גרויס און ביטער געשריי.

ווינטער... אַן אייביקער אייז באַדעקט מיינע האַרץ געוועבן. אַ טעמפּער לאַנגווייל, פון וועלכן עס פאַרוועלקט יעדע גלוס־טונג און פון וועלכנס אָטעם עס שטאַרבט אָפּ יעדעס געפיל באַהערשט מיין גאַנצע אינעווייניקייט איך ווער אומבאַוועגלעך' איך ווער מיר אַליין אַ שווערע לאַסט. בלויז דורך מיין מוח'

זייען זיך דורך די בילדער פון מיין נאָז, פון מיין שטימע, פון מיין באָרד, מיין געלעכטער, מיין זיפץ — און איך קריג פיינט אלץ אין מיר, איך עקל מיך פון אַלץ, איך בין באליידיקט און שעם זיך פאַר אַלץ, אַלץ וואָס איך פארמאָג זעט אויס מיאוס, פאַלש, לעכערלעך און עקעלהאַפט, מיין גאַנץ וועזן רופט ביי מיר ארויס אַ געפיל פון שולדיקייט און אַן איינדרוק פון מיאוסן-זיך. איך געפין מיר קיין אָרט נישט.

יאָ, ווינטער.. ווינטער אין שטוב, ווינטער אין דרויסן, ווינטער אינעווייניק, אין הארץ, אין דער נשמה...

אוי, ווינטער!

אוי, א ווינטער אָן אַ פרילינג, אָן אַ זומער פאַר אים — אַן אייביקער ווינטער! און אין דעמדאָזיקן ווינטער בין איך אַ לעצער אין אַ פארוואָרפן דאָרף...

ווער ס'איז נישט פעאיק צו זיין אַ טאַטע צו קינדער — צו דען קען ער פאַר זיי זיין אַ גייסטיקער פאָטער? אָבער עסן דאַרף איך. איך בין הונגעריק ווי אַ הונט, און איך האָב קיין אָרט נישט דעם קאָפּ אוועקצולייגן...

איך האָב גארנישט,

און אזוי וועל איך שטארבן.

„דער טויט איז.. — פילאָזאָפירן די חכמים פון דער וועלט — דער טויט איז..."

דער טויט איז טויט; און איך וועל שטארבן.

טאָ בכן, פארוואס-זשע קען איך מיך איצטער נישט באַפרייען פונם לעבן?

דידאָזיקע אומאַנגענעמע זאַך, — דאָס צונישט-ווערן אויף אייביק וועט דאָך, סוף-כל-סוף, קומען...

... דאס גוטס פון דער וועלט, דאס שלעכטס פון דער וועלט, די וועלט, יענע וועלט, דער מענטש איז פריי, דער מענטש איז פארקנעכטעט, פארגעניגן, צער, פרייער אויסוואַל, באוואוסטזיין, גייסט, מאטעריע, אייביקייט, פארגענגלעכקייט,

הונגער, לוקסוס, אַרבעט, סוילקייט, פילאָזאָפיע, אומוויסנהייט, גלויבן, לייקענונג...

וואָס גייט דאָס מיך אָלץ אָן ?

איך ווייס איצט בלויז איין זאַך : ווען איך וואָלט גע־האַט די מעגלעכקייט צו האָרכן די שטימע פון מיין באוואוסט־זיין, וואָלט איך דאָך נישט געדאַרפט, איך, ירמיה פייערמאַן, וואָלט נישט געדאַרפט לעבן אפילו איין שעה. און איך לעב און וועל מאָרגן אויך לעבן. איך וועל זיך נישט באפרייען. איך פארמאָג נישט דעם שטאַרקן ווילן זיך צו באפרייען. עס פעלט מיר די אינערלעכע פרייהייט...

אין מיין תורה געפינט זיך אזא פסוק : „זע, אָט האָסטו פאַר דיר צוויי וועגן : איינעם אַ בעל־כּרחודיקן און דעם צווייטן אַ פרייוויליקן — משוגע־ווערן און זעלבסטמאָרד. טאָ קלייב־זשע אויס דעם טויט !"

און איך, ווי ווייט איך בין פון דעמדאָזיקן שריט !

אוי, גרויזאַמער שטן, וואָס שפּילט מיט מיר !

אָבער וואָס פאַר אַ שטן ?.. אָן אָפּגרונט ?.. ניין, אויך דאָס נישט. איך וועל איבערלאָזן דאָס וואָרט פאַר די העלדן. קיין שטן איז דאָ נישטאָ, קיין אָפּגרונט איז דא נישטאָ, נאָר אַ זאַק איז דאָ פאַראַן, אין דער זאַק איז אויבן פארבונדן. און ערגעץ־וואו אין אים געפינען זיך עטלעכע טראָפּנס האָניק. געציילטע ווערים לעקן דעם האָניק, אַ סך דערקריגן זיך נישט צו אים, און נישט־ווילנדיק שטויסן זיי זייערע חברים... אָבער דער זאַק איז פארבונדן...

איך זיץ איינזאַם. נאַכט. אוי, פאַרוואָס שריי איך נישט פון די שטאַרקע ווייטיקן מיינע ?

איך זיץ און שווייג, פונקט אַזוי ווי נעכטן, ווי אייער־נעכטן אין דערזעלבער צייט...

איך זיץ און שווייג, שאַ...

איך שווייג און הער־אויף צו שרייבן, אָט דידאזיקע פאַרמיאוסטע מלאכה, וואָס איז עס געשען מיט מיר? איך וועל צערשמעטערן די פאַרשאָלטענע פעדער...

וואָס איז דאָס אַזוינס? דאָס וואָרט „פאַרשאָלטענע" האָט אַ וואָרף געטאָן אַ נעץ אין מיין מוח אַריין און עס גריבלט...

כי־כי־כי... איך לאַך מיט אַ קליין געלעכטערל, אַ קליין שבקליין, אַן אומהערבאַרן געלעכטער, אַ געלעכטער, וואָס איז ענלעך צו דער שטימע פון אַ משוגענעם הונט, אַ טיפן, אינעווייניקסטן געלעכטער, און איך טרייסל מיך אינגאַנצן אין אַ קדחת־פיבער...

אוי... עפּעס אַ מינוט קומט־אָן און דערנענטערט זיך צו מיר, עפּעס אַ שוואַרץ־שוואַרצע מינוט, אַ מינוט, וואָס פון אירס גלייכן האָב איך קיינמאָל נישט געוואוסט... און איך ציטער פאַר דערדאָזיקער מינוט... אוי וואוּהין זאָל איך אַנטלויפן פון איר? וואו זאָל איך מיך באַהאַלטן?

כי־כי. איך לאַך. מיין קאָפּ ווערט צוזעקוועטשט צו די זייטן פונעם זאַק און ער ווערט צעשמעטערט. מיין האַרץ! אוי, ווער שניידט עס אַזוי מיין האַרץ? פאַרוואָס האָט מען נישט אַנגעששאַרפט דאָס מעסער? ווער טרינקט עס מיין מאַרך?..

מיינע אויגן ברייטערן זיך אויס און ברייטערן זיך אויס. די ווענט פאַרשווינדן, פאַרשווינדן, פאַרשווינדן.

לד.

א. האט אויסגעזען ווי תמיד. דידאַזיקע מיאוטע און טומלדיקע שטאָט האָט, ווי אַלע שטעט מיט זייערע איינוואוי־נער, געלעבט איר לעבן. זי האָט גאָרנישט פארלוירן מיט מיין אוועקפאָרן און זי האָט זיך נישט געפרייט מיט מיין אנקומען...

רבקה לערנער האָט געליטן עלנט און נויט אויפן שרעק־לעכסטן אופן. זי איז געווען הונגעריק, פארלאָזן, איינזאַם. קיין ארויסהעלפער האָט זי נישט געהאט. די באַלעבאָסטע פון איר דירה האט זי באַליידיקט. זי האָט געוויינט...

אָפט פלעג איך צו איר אַריינגיין אינדערפרי, אין איר צימער איז שמוציק און אומארדנונג, איר קלייד איז צעריסן און ברודיק, די האר זענען נאַכלעסיק פארפלאכטן. דאס פנים אירס איז ווייס, כמעט גרין...

זי רעט צו מיר מיט אַ נידעריקער און גלייכגילטיקער שטי־מע, אָן קיין שום קלאַנג: קיין פארמעגן האב איך דאָר נישט, וואס זאל מיר פארשטיינערן דאס הארץ. טא פארוואס־זשע פאר־נעם איך איר אייזאמקייט און מייד אוים איר וואוינונג? ווע־מען האט זי דען אַחוץ מיר?

איך פארענטפער זיך, מיט וואס קען איך העלפן?...

— פונדעסטוועגן...

איך שווייג און אין הארצן בין איך מודה, אז זי איז גערעכט מיט אירע שטראָפרייד, דער מענטש אנטלויפט פונם צער. און מיין צער, צוקוקנדיג איר וואוינונג און איר לעבן, איז ווירקלעך איבערגעשטיגען אַלע גיהנום־פייניקונגן. אָן אנ־דערער וואָלט אנגערופן אזא מין געפיל — רחמנות, נאר איך

פלעג זיך שעמען מיט אים. איך האב געוואוסט וואס ער באטייט.

איך זיץ אין א ווינקל און שווייג, און זי קוקט אריין אינם בוך, וואס ליגט פאר איר, מיט א מינע, ווי עס האט א מענטש, ווען ער זיצט אן קיין שום באוועגונג און ער טראכט, אז מענטשן האלטן אים פאר א פארטיפטן אין געדאנקען. צומלעצט רירט זי זיך אויף. אפשר וויל איך א גלאז טיי?

— ניין.

— און איך ווייס, אז פון נעכטן אן האסטו גאר נישט געגעסן. ס׳איז דאך אמת? איך וועל אנגיסן א גלאז טיי. נאר כא־כא! — איך בין דיך מכבד מיט טיי און האב גאר פארגעסן, אז איך האב נישט קיין צוקער, מ׳דארף בארגן ביי דער באלעבאסטע. אבער... דערפאר בין איך רייך אין ברויט, כמעט אן אמתע קאפיטאליסטקע... א האלבן לאבן... ביז מארגן — צו דער זעט, און דערנאך ,,

איך דערמאן איר איר היים, און זי רעגט זיך אויף. נישטא קיין שום מעגלעכקייט, זי זאל זיך אומקערן אהין. איר קרובה, דאס מיידל, וואס וואוינט הי, איז פאר צוויי וואכן געוועזן אין איר היים־שטעטל און זי האט אלעמען דערציילט מיט וואס פארא בחורים „רבקהלע" האט א משא־ומתן. אירע עלטערן האלטן זי איצט ערגער פאר א געשמדטע.

זי זיפצט אפ און גיט צו: איר קרובה, דאס מיידל... איך, פייערמאן, קען נישט ווי געהעריק דעם כאראקטער פון די פרוי׳ען. איך קען נישט זייער גרויסע שנאה, קנאה, אכזריות, נידעריקייט, קליינלעכקייט... זי האט א רעכט ארויסצוזאגן אזא מיינונג... זי איז אליין א פרוי... זי איז נישט ווי אן אנדערע...

און איך הער אויס אירע רייד, איך קוק אויף איר און דערמאן זיך אן י ע נ ע ר. יענע האט אלץ. יענע איז געליבט, גליקלעך; אירע „געדאנקען", געפילן, שטרעבונגען — אלץ איז נאר כדי איר צוצוגעבן מער חן, כדי צו מאכן זי נאך ליבער, נאך אינטערעסאנטער. זי וועט פארן אין דער

שיינער שווייצאריע, ווייל זי וויל דאָרטן ל ע ב ן, לערנען דאַרף זי נישט: יעדעס וואָרט, וואָס זי וועט אַרויסלאָזן פון איר וואונדערשיין מויל, וועט די מענער געפעלן און זיי וועלן עס האַלטן פאַר א חכמה. משה שמערלס וועט זי שטיצן אויף צופיקעניש זיך אליין: זי איז שטאַרקער פון אים. דערנאָך וועט זי חתונה-האָבן און וועט געבוירן (בורסיפן, פאַרשטייט זיך) שיינע קינדער, וועלכע וועלן זיך קיינמאָל נישט מאַטערן און וועלן זיך באַנוצן מיט דער אַרבעט פון אַנדערע מענטשן. זי וועט ליגן אויף דער זאָפע, זי וועט זיך באַשעפטיקן, אָדער זי וועט זיך נישט באַשעפטיקן, מיט עפּעס א געזעלשאַפטלע-כער אַרבעט, זי וועט פאַרברענגען א גוטן טאָג און זי וועט מיינען, אַז זי איז אומגליקלעך, אַז זי פאַרזינקט אין לאַנג-ווייליקייט, און ז י איז דאָך אַזוי ווערט, אַזוי ראַוי צו זיין גליקלעך!..

און בורסיף וועט פאַרדינען געלט.

און אָט דידאָזיקע?

יענע — איז ד י!..

לה.

אין איינעם פון דידאָזיקע טעג האָב איך אנגעשריבן א קאַרטל צו דאווידאָווסקין. אָוועקשיקן האָב איך עס, וואָס אַן אמת, נישט אַוועקגעשיקט, אָבער געשריבן האָב איך אָט וואָס:

„היינט וועט שיינען די זון. אָבער נישט די זון פון אַ ווינטערדיקן פרימאָרגן, וואָס האָט א פנים פון אַ שוואַכער, בלאַסער, יונגער פרוי, נאָר אַ זומערדיקע זון, אַ שטאַרקע, אַ גרויסע, אַ בלישטשענדיקע, און דעם מענטשנס אויגן וועלן נישט קענען קוקן אויף איר. ליכט און וואַרימקייט איז אַרום. און איך האָב ליב דאָס לעבן. אוי, ברודער, ווי ליב איך האָב דאָס לעבן, ווי איך פריי זיך מיט מיינע געפילן. מיט מיין אָטעמען! דאָס האַרץ גייט מיר אַריבער די ברעגעס... און איך ווייס, אַז דער צווייטער טייל פון מיין לעבן וועט זיין אַן אַנדערער און אַ פאַרשיידענער... וואָס גייען מיך אָן די אַנאַליזירנדיקע שנייד-מעסערס? אַלץ איז זייער ריין, זייער קאָמפליצירט און העכער פון יעדן מין אנאליז... וואָס גייען מיך אָן די „שחיטה-חלפים”? איך האָב ליב דאס גוטע, דאס שיינע, דאָס ריינע, דאָס דערהויבענע, די מוטיקייט, די גערעכטיקייט... איך שטרעב... איך דער אויפגעצהאָדעוועטער דורכן צער... איך שטיי העכער פון די אַלע נאַרישקייטן... איך שפיר אַ ניי און אַן אַנדער לעבן — און אין מיר איז באַהאַלטן דער מאַטעריאַל דערפאר... איך הויב אויף די אויגן... ס'איז גוט דאס באוואוסטזיין, ס'איז גוט די דערקענטניש!.. איך ווייס, אַז בלויז פיין

איז פאר מיר אָנגעגרייט אין דער צוקונפט, און איך האָב קיין מורא נישט, איך ציטער נישט... איך הונגער — און בין זאַט... גרויס זענען יסורים... גרויס איז דער איינזאַמער... גרויס איז דער וואָגלער...

„מאָרגן פאָר איך אוועק פונדאנען".

לו.

אַ הערבסט־נאַכט איז עס געווען.

אויף איינער פון די קליינע סטאַנציעס אויפן וועג פון N. קיין א. האָט מען מיך אַרויסגעשלעפּט פון אונטער דער באַנק אין באַן־וואַגאָן און מ׳האָט מיך צוגעשטעלט צום וואָקזאַל־באַאַמטן.

קיין געלט, אפילו קיין רענדל האָב איך נישט געהאַט — און איך בין פאַרלאָזן, איינער אליין.

איך האָב מיך אוועקגעזעצט אויף א באַנק, אָבער די וועכטערס האָבן מיך געשיקט אַהין, פונוואַנען איך בין געקומען.

— ס׳איז דאָך נאַכט...

— דאָ איז פאַראַן א דאָרף...

— ווייט פונדאַנען ?

— נישט מער, ווי דריי ווייאָרסט...

— און יידן זענען דאָרט פאַראַן ?

— נישטאָ דאָרט קיין מאָשקע.

— בכן... ווי־זשע...

— „גיי" — זאָגט מען דאָך דיר !..

— יידישע געשעפטמאַכער, איך קען אייך ! — האָט מיט אַן איינגעהאַלטענעם כעס געברומט דער מיטן רויטן היטל, ווען ער איז דורכגעגאַנגען פאַרביי מיר.

איך בין אויפגעשטאַנען און אַוועקגעגאַנגען.

א הויכגעוויקסיקער זשאנדארם האט, פון נישט-האבן וואס צו טאָן, געהיט מיינע טריט.

איך בין אדורך דעם פעראָן, די ליידיקע ווארטע-זאלן. פאַרביי דעם לייכטנדן לאַמטערן... דאָרטן ווייטער זענען געלעגן קלעצער האָלץ — האָב איך זיך אוועק געלייגט.

טראָפּנס רעגן און שניי זענען געפאלן אויף דר׳ערד.